

שנה שניה. החוקר חוברת א.

מכתבי-עתי

מקדש לחכמת ישראל.

יצא לאור פעם אחת בחדש

מאת

ד"ר יצחק שלמה פֿוכס.

תכן הענינים:

לקורות הקבלה האשכנזית: א"ב, מאת אברהם עפשטיין.
אגרות ר' גבריאל עשקעלעש ור' יעקב אברהם בענין נחמיה היא חוק ויופיו (עם מבוא),
מאת פרופ. דוד קויפמאן.
חדשות אדות המקרא, מאת ד"ר אברהם אליהו הרבני.
פירוש לפרשת בשלה לחכם קדמון (סוף), מאת העורך.
הי משולם דיפיארה, דברים אחרים לתולדותיו עם מקצת משרותיו, מאת ד"ר
אהרן קאמינקא.
מכתב מר' שני אור זקיש ז"ל (לרשויה).
הערות ותקנים, מאת א"ש ושא פוזנאנסקי.

ויין

תרנ"ד.

נדפס בבית-דפוס מ. קנאפלאמאכר בווינא.

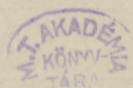
מחיר „החוקר“ לשנה:

על נייר יפה: 10 Frs. = 4 Rub. = 8 M. = 4,50 fl.

על נייר פשוט: 9 Frs. = 3 Rub. = 6,80 M. = 3,50 fl.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 269. I

לקורות הקבלה האשכנזית

מאת אברהם עפשטיין.

בשם קבלה אשכנזית אבנה את הקבלה של ר' יהודה חסיד ותלמידיו, של יוסף בן עוזיאל, במאמריו שבכתב יד (ע' פרק ד') ושל בעל הפירוש לספר יצירה המיוחס לר' סעדיה גאון (ע' פ"ה). תיבה אחר ר' אלעזר רוקח, אשר היה תלמידו המובהק של ר"י חסיד, התפשטה באשכנז הקבלה הספרדית ונדחתה מפניה הקבלה האשכנזית, וע"כ לא הגיעו אלינו מן המקובלים האשכנזים רק ספרים מצומצמים ודלים וקשי ההבנה, ולכן לא נדע מתכונתה ומהשתלשלותה רק מעט מזער. המעט אשר עלה בידי לקבץ אבאר בהפרקים הבאים.

א.

הקבלה האשכנזית וספר יצירה מאוחר.

הקבלה האשכנזית שונה מן הקבלה הספרדית מן הקצה אל הקצה, וכמעט לא יאומן כי שתיהן בשם אחד נקראות. בכלל דברו האשכנזים הרבה על עצם ה' וחתרו להתיר השאלה: באיזה אופן יראה כבוד ה' למשרתיו שבשמים ולקדושו אשר בארץ, והספרדים העמיקו עצה לקרב אל השכל ענין בריאת העולם והנהגתו. בהתרת השאלות האלה הלכו האשכנזים בדרך המיתולוגית של בני הקדם, ודרך הספרדים היתה דרך הפילוסופיאה האפלטונית החדשה, ביחוד שמת פלוטין. כן אמרו האשכנזים כי עצם ה' לא יוכל להראות לא לאנשים ולא למלאכים; אולם למען יוכלו להשיג ציור ממציאות ה' ע"י חוש הראות נברא עצם מופיע אור גדול שהוא תחת אלהים וממלא מקומו. את העצם הזה קראו בשם כבוד או כרוב המיוחד, והאמינו כי הנהו יושב תמיד על כסא הכבוד ואליו משתחווים ואתו מעריצים ומקדישים כל המוני מעלה והוא שנתלה לפעמים לנביאים וחז"ים (ע' פ"ג). המקובלים הספרדים אינם יודעים דבר מן הכרוב המיוחד הזה, לעמת זה העמיקו הם ברעיון "אין-סוף", הוא מציאות הבורא לפני כל בריאה, וידברו הרבה על הרצון והאצילות והספירות שהיו ההכנות והתחבולות לבריאת העולם. מכל זה אין זכר בקבלת האשכנזים. והנה ציורי הקבלה הספרדית יסודם ברעיוני מחקר המלוכשים במבטאים שבכתבי הקדש וספר יצירה. אך מה היתה הסבה להרעיונים הורים של האשכנזים, ומה הביא אותם להאמין במציאות הכרוב המיוחד שהוא אלוה שני, ובמציאות עולמות (ע' פ"ב) שאין להם כל יסוד בשכל ובנה"ק ובדברי חז"ל? — אין ספק כי קבלת האשכנזים מיוסדת על רמזים שמצאו בספרים שהגיעו אליהם מארצות הקדם. המקורות האלה הגיעו רק לאשכנז ולא לספרד או נתקבלו רק מחכמי אשכנז ולא מחכמי ספרד, וע"ז נהיו כל השנויים הרבים בין הקבלות של שתי הארצות האלה. אחד המקורות האלה שאברו במשך הימים הוא ס' יצירה מאוחר משונה מאד מספר יצירה שלפנינו. —

ספר היצירה אשר לפנינו נדפס בראשונה במנטובה בשנת ש"כ"ב בשתי מהדורות שונות. שטת המחבר היא אחת בשתי המהדורות, רק המהדורה האחת היא קצרה והשנית היא ארוכה יותר. כבר הוכחתי במקום אחר¹⁾ כי שתי המהדורות האלה היו

¹⁾ מונאטסשריפט שנה ל"ז צד 266 והלאה.

כבר לעיני המפרשים בהמאה העשירית להמספרי הרגיל, המהדורה הקצרה היתה לעיני בעל הפירוש המיוחס לר' יעקב בר נסים או דונש, והמהדורה הארוכה היתה לעיני ר' שבתי דונולו ור' סעדיה גאון, רק שנה בה הגאון סדר הפרקים והמשניות. משתי המהדורות האלה יצאו נוסחאות המפרשים השונים וכתבי-היד הרבים. כי עם כל השנויים הרבים שבהן, ברור הדבר כי נפלגו מן המהדורות השתיים הנוכרות ואין בהן דבר אשר לא יתאים עם שטת בעל ס' יצירה כמו שהוא סדורה וערוכה בהמהדורות הנזכרות.

והנה כמה מחברים שחיו בהמדינות שעל נהר רינוס (Rhein) מן המאה הי"א עד המאה הי"ג מביאים בשם ספר יצירה דברים בלתי נמצאים בשום מהדורה ואין זכר מהם בדברי המחברים הרבים אשר כתבו פירושים לס' בכל דור ודור מן המאה העשירית והלאה. מלבד זה אין הדברים ההם עולים יפה עם שטת בעל ס' יצירה, ואדרכה מתנגדים הם לה, ועל כן אין לחשוב כי המחברים ההם מצאו את הדברים שהם מביאים בספר היצירה הידוע לנו, כי אם היה להם עוד ספר יצירה אחר משונה מס' יצירה שלנו. צונץ רמז ע"ז בקצרה⁽¹⁾, וכמה שיבוא אברר זה באופן נעלה מכל ספק. אלה הם המקומות מס' יצירה האחר הידועים לי:

(א) בהפירוש המיוחס לרש"י⁽²⁾ לב"ר סוף פרשה י': מה העולם חסר יום הקילום. וכן מפורש בספר יצירה: כשברא הקב"ה שמים וארץ עשה ממונים לכל מה שברא, למולות ולרשאים ואילנות ולימים. וכשבא יום השבת נתקצצו כל הממונים וקלסו להקב"ה ואמרו מזמור שיר ליום השבת⁽³⁾. — והנה בס' יצירה שלנו אין מזה זכר.

(1) בספרו G. V., הוצאה שניה צד 175 בהערה יאמר: 'ספר יצירה מאוחר מוכח בלקוטי פרדס דף י' ע"ב'. ראה למטה אות ט"ז.

(2) במ"א הוכחתי כי הפירוש הזה יצא מבית מדרשו של ר' קלונימוס איש רומי (מאנאצין 1887 צד 12 והלאה), ושר' יוסף קרא עשה עליו הוספות (החוקר שא צד 29).

(3) אודות הנוכת הבריאה בשבת בראשית ע' פס"ר דף ה' ע"א ודף ו' ע"ב (הוצאת פרידמאן). אפשר כי מטעם זה אמרו (שם ק"ח ע"א) שהאורה מיום ו' שמשה ליו שעות,

כי לכבוד החנוכה לא בא השמש בליל שבת. בראש אותיות דר"ע נאמר: וכיון שראה אדם הראשון את השבת פתח את פיו בשבתו של הקב"ה ואמר מומור שיר ליום השבת

טוב להורות ליי ולומר לשמך עליון. באותה שעה מלאכי השרת יורדין בתות כחות מן השמים ואמרים טוב. וכן השמים מקצתן היו אוהזין בידיהם כנורות ועונבות, ומקצתן היו

בידיהם נבלים ומצלתים וכל כלי שיר ומנגיני לפניו בשר שנאמר ולומר לשמך עליון. . .

וכבר היה מי שפרש את הכתוב כרן יחד ככבי בקר (איוב ל"ח ו') על הנוכת הבריאה (ע' מכתב הר"ר ש"ר בראש ספר תולדות השמים להר"ח סלונימסקי). אודות החנוכה

הואת יוספר באריכות בבראשית רבתי (כ"י פראג) צד 12 בזה"ל: ויקדש אותה, קדשו בשמחה. ישב לו הקב"ה ביום ה' בכסא של שמחה והעביר לפניו שר של שמים בשמחה גדולה,

שר של ימים, שר של נהרות, שר של הרים, שר של נבעות, שר של תרומות, שר של חמה, שר של לבנה, שר של כימה, שר של כסיל, שר של כוכבים, שר של

מולות, שר של גיע ושר של גיהנם, שר של אילנות, שר של עשבים, שר של שקצים ומשמים, שר של חיות ושל בהמות, שר של עופות, שר של הים, שר של חכמים, שר של מלאכים, שר של כל בריו ובריה, שר של כל רקיע ורקיע, שר של כל נגוד

ונגוד, שר של חיות הקדש, שר של אופני נבורה בשמחה גדולה, ושאר כל השרים נכבד ונהדר ונחמד ונערץ, והיו כלם עומדים בשמחה גדולה כמעון של שמחה משחקים ומשמחים

ומרקדים ומנגיני ומקלסים לפניו בכל מיני קילום ובכל מיני זמר שבח והלל. והיו מלאכי

(ב) שם ראש פ"א: הן אלה קצות דרכיו, למעלה כתוב בספר יצירה נוטה צפון על תוהו תולה ארץ על בלימה צורר מים בעבים מאחו פני כסא עמודי שמים ירופפו, ועתה צא וראה כל מה שברא הקב"ה הכל ברא בששת ימי בראשית, וכשאתה מגיע לאלה תולדות השמים שהוא בסוף המעשה, עדיין סבור אתה להבין כל מעשהו, הן אלה קצות דרכיו, כלומר עדיין לא הגיע כי אם לקצות דרכיו של הקב"ה, שאין קצב ושיעור לתכלית דרכיו. וגם באותו מיעוט קצות דרכיו שאתה רואה, מה שמין דבר בו? שיאמר אדם דבר זה לא נעשה יפה. — אפשר כי יש פה ט"ס ובמקום ספר יצירה צ"ל ספר איוב, אך גם בכ"י שלי כתוב ס"י.

(ג) שם ראש פ"ח: לאלף ותרניו שנה, שמים שנברא העולם ועד דור המבול יש אלף ותרניו שנה, וכן מפורש בספר יצירה (1). — הן הוא גם בכ"י. אולי צ"ל: וכן מפורש בסדר עולם, כי בראש סדר עולם כתוב: מאדם עד המבול אלף ותרניו שנה.

(ד) רש"י למנחות כ"ט ע"ב: אחת בה"א ואחת ביו"ד, חלק את שמו והטוף מכל אות ג' טיפין. ומאותן טיפין נעשו מים ואש ואויר וכל העולם. וכן כתוב בס' יצירה. — כן הוא גם במדרש כונן (ביה"מ ח"ב 23) והוא נגד הנאמר בספר יצירה שלנו (פ"ג) כי אויר מים ואש נברא באותיות אמי"ש ולא מטיפין שנשטפו משם ה' הנחלק.

(ה) מחזור ויטרי סימן רפ"ח (צד 319): כי נמצא בספר יצירה מימינו נור של נונה כקרויסים הללו המודיעים כל דבר ודבר.

(ו) בפירוש המחזור כ"י משנת ה' אלפים וס"א הנמצא כעת תחת ידי, דף ק"ו ע"ב: עושה כשלמה אורה, והוא מלבוש רביעי, ומאותה שלמה נדלקין שמש וירח כדאיתא בספר יצירה.

(ז) שם על מלך במשפט יעמיד ארץ: וממעל לרקיע כאבן יקרה, וממעל אותו (ל)רקיע כאבן יקרה, כל זה בספר יצירה.

(ח) פרס ד' קושט' דף כ"ג ע"א: ובכן תן פחדך, שם הוא שהאותיות עולין

השרת פותחים פיהם ואומרים יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו. וזוה ערכות ורקיע מלא שמחה וקול נהדר, והם חוננים תוקף וגאון ותפארת תהלה ושירה ורינה וצהלה. נצח עושר וכבוד והוד באותה שעה שנאמר (ד"א ט"ז כ"ז) הוד והדר לפנינו עון וחרוה במקומו. הוד והדר לפנינו כנגד שבת, עון וחרוה במקומו כנגד וינפש. באותה שעה הביא הקב"ה שרו של שבת והושיבו על כסא הכבוד והביא לפניו כל שר ושר של כל רקיע ורקיע ושר של כל תרום ותהום והם מרקרים ומשחקים ואומרים שבת היום לה', ושאר כל השרים וגדולים משיבים: לה' היום שבת. ואף אדם הראשון העלהו הקב"ה לשמי שמים העליונים לשמוח ולשוש בשמחתו של שבת שבה עשה ה' חנוכה שמים וארץ, והיו הכל שמחין בה. ואף אדה"ר שש ושמה עמהם. כשראה אדה"ר שבת וגדולה של שבת, והיא היתה תחלה וראש לכל השמחות, פתח פיו ואמר: מומור שיר ליום השבת. אמר לו ה' שבת, לשבת אתה אומר שיר, ולי אין אתה אומר שאני אלוה שבת? עד שעמדה שבת על רגלה ונפלה לפני ה' חנוכה: טוב להודות לה', וכל סדרי בראשית השיבו ואמרו: ולומר לשמך עליון. — (אורות התהומות ע' ס' ריא"ל — ד' אמשטרדם — ליה ע"ב, ושריהם שם ו' ע"ב).

(1) לפי דעת הר"ר יהוש (החלוץ חלק י' צד 118) כל מה שמביא הפירוש המיוחס לרש"י מספר יצירה ולא נמצא בו, הוא לקוח מאיזה פירוש לספר יצירה, ואולי מפירושו של ר' שבת דונולו. אבל בפירוש ר' שבת י לא נמצא מאומה משלשת המאמרים האלה.

למנין אני והו, ואנא ד'. ואני והו מפורש בספר יצירה⁽¹⁾. — בפירוש המחזור כ"י הנזכר דף ק"ג ע"א מצאתי: ובכן תן פחדך שם אחד בספר יצירה משמות המיוחדים להקב"ה. וכ"ה במחזור ויטרי סימן ש"ח ובאר זרוע א"ב סימן כ"ה, בשבלי הלקט הוצ' ר"ש בובר סימן רפ"ו, ותנא סימן ע"ג (ע' שם באורי מהר"ש הורוויץ). האבודרהם העיר לזה: ועוד לא מצאנו שהשם נקרא בכך בשום מקום. ולא ידע כי הכונה היא שהגימטריא של מלת ובכן עולה כמנין אותיות אני והו, ושהשם אני והו מבואר בס' יצירה, ולא שמלת ובכן היא שם. אל הגימטריא הזאת תרמוזו כנראה התשובה המיוחדת לר"ה גאון בשערי תשובה סימן רצ"ו, וששאלתם כתפלת ר"ה כמה אינו ובכן ובכן . . . דהא תקנתא דא תיקין הכמה איתו ר מ ו לשם המיוחד . . .

(ט) פרדס ד' קושט' דף נ"ו ע"ג, ויותר מתוקן בלקוטי פרדס ד' אמשטרדם דף י' ע"ב: נמצא בספר יצירה למה נברא מעשה בראשית בששת ימים ולא בפחות או ביותר? מכאן אתה למד אלהותו של הקב"ה. ששת ימים הם ג' כיתות המעידים על הקב"ה ועל ישראל ועל השבת. שכשאתה מהלך ששת ימי בראשית לשלשה, נמצא בכל אחד מהן כיתה הראויה להעיד. ב' ימים שמעידין על הקב"ה שהוא אחד ואין אחר זולתו, והוא ברא את כל העולם כולו למעלה ומטה, והוא ראשון והוא אחרון. וב' ימים מעידים על ישראל שהוא אום סגולה וגוי א', ובהר כס אל אחד ואלהות מלכותו עלינו. ושני ימים מעידים על השבת כי בששה ימים עשה הכל וביום השביעי שבת וינפש, וצויה לעבדו ישראל לנוח בו ולשבות בו וזכר למעשה בראשית . . . נמצאו אילו ג' מלכים שהם גדולים על כולם. אלהינו גדול ומלך ואדון ומתנאה על כל האומות (צ"ל האלהים) תחת ומעלה ואין כמהו בכל אלהי העמים ככתוב מי כמוכה באלים ה' ומי כמוכה וגוי. ישראל גדול ומלך ואדון ומתנאה על כל האומות, והוא עם אחד ומיוחד לאל אחד, וייוחד אל אחד בנוי אחד כדכתיב שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. השבת גדול ומלך ואדון ומתנאה על כל הימים, והוא יום אחד ומיוחד לאל אחד, וייוחד אל אחד ביום אחד כדכתיב מומור שיר ליום השבת טוב להודות לה'. נאה לאל אחד להתייחד בנוי אחד וביום אחד. ועל כן אומר בשבת במנחה אתה אחד ושמך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ כדכתיב ראו כי ה' נתן לכם את השבת⁽²⁾. — זה מובא בקיצור במחזור ויטרי סימן קל"ה ג"כ בשם ס' יצירה. בתוספות הניגה נ' ע"ב ד"ה מי כמוך הובא זה בשם מדרש, בשבלי הלקט הוצ' בובר סימן קל"ו ובתנאי הלכות שבת סימן כ' הובא זה בשם אנדה שמביא רש"י.

(י) ר' אלעזר רוקח בשערי הסוד והיחוד והאמונה (ככ"ב יצחק מחברת כ"ז צד 14): ואותו מלכותו שהוא קדושתו נקרא בספר יצירה עולם המודי (הטדני)⁽³⁾, והוא

(1) הרי"ש וקש (הזונה 48) כתב כי הפרדס לקח זה מפירוש ר"ש דונטלו לסי', ואין זה נכון, כי לא נמצא מזה מאומה בפירוש רש"י.

(2) גם ע"ז כתב רש"י (כ"ח חלק ה' 102) שהוא לקוח מפירוש רש"י, אבל לא נמצא שם מזה אף רמז קל.

(3) בבבוייתא דיוסף בן עויאל קובץ לייפציג XXX דף 124 מובא זה בזה"ל: ואותו מלכותו שהוא גדולתו נקרא בספר יצירה עולם הטדני, והוא מי' עולמות שהם עשר ספירות. — ויכל היות כי מודי שבשערי הסוד והיחוד הוא פירוש מלת טדני, ע"ד טדני ע' הפרק הבא.

מד' (מי') עולמות שהם עשר ספירות, עולם המודי, עולם הרבבנות, עולם המדע, עולם הנפש. ופי' מודי הוא לשון שבה ומהלל, לפי שיצרו הבי'ה לאותו הכרוב המיוחד כדי להיות לכל שרי מעלה מקום קבוע להלל לשבח לפאר ליוצרים. . . לכרוב המיוחד שהוא עולם המודי. — פה הספירות הן עולמות, ולא כן היא תכונת הספירות בס' יצירה שלנו, ומתנגד בזה ס' יצירה המאוחר לסי' שלנו (ע' למעלה אות ד). בין העולמות האלה יש גם עולם המדני עם הכרוב המיוחד שמהללים ומשבחים שרי מעלה. ס' יצירה המאוחר היה לפי זה מקור המקובלים האשכנזים בנוגע אל הכרוב המיוחד, ונבא זה בארובה בהפסק הבא.

והנה מלשון המאמרים המובאים מס' יצירה המאוחר ומענינם נראה ברור כי אין להם כל יחס לס' יצירה שלפנינו, ודבר נמנע הוא שהיו כתובים בס' יצירה שלנו¹. ס' יצירה המאוחר אצל בתוכו אנדות סודיות והיה משונה מאד מס' יצירה שלנו. המחבר האחרון המוכיר את ס' יצירה המאוחר הוא ר' אלעזר רוקח (אות י').

גם אצל מחברים שהיו אחר ר"א רוקח מצאתי זכר שני ספרי יצירה שונים, אבל אין לסמוך עליהם הרבה. «ס' יצירה בקיצור» שבקובץ אוקספורד⁵ 1623 מתחיל בזה"ל: מצאתי כתוב בשם הר' משה בוטריאלו כי יש שני ס' יצירה, שניהם לאברהם אבינו ע"ה. אחד ארוך ביותר ושם מבאר הרבה מחכמת הפרדס. והבי' קצר והוא זה. אך ידוע שר"מ בוטריאלו איננו בר סמכא. — בפירושו לסי' כ"י הר"א יליניק מצאתי: והעירותך על זה מפני שלא תחשב שהם טעות ולא סדרם כך המחבר. אבל דע שכך סדרם, ודקדקו בזה ספ"ים הרבה, וכלם נמצאו כן בספר יצירה הארוך והקצור. — אפשר כי המפרש התכוון להמהרורה הארוכה והקצרה. — בשלשלת הקבלה דף כ"ח (ד"ו) כתוב: רבי עקיבא. . . והוא חבר ספר מכילתין וספר היצירה על הקבלה. ויש ספר יצירה שחבר אברהם אבינו אשר הרמב"ן חבר פי' גדול ונפלא עליו.

ב.

העולמות. השתלשלות הקבלה האשכנזית.

העולמות שראינו בשערי הסוד והיחוד לר' אלעזר רוקח (פ"א אות י') נזכרים ביתר באור בהפירושו לס' יצירה המיוחד לר"ם נאון, וז"ל ברף צ"ד ע"ד, ד' מנשובה, על פי כ"י מינכן 40: ופי' ר' בספר צה אשר²) מפרש לאינך ר' ספירות הנתורות.

¹ בנוגע להמובא בשם ס"י באות ג' ה' וט' הוה הר"י רייפמאן את דעתו (כנסת ישראל ח"ב 184) שכל זה היה כתוב באמת בס"י שלנו. ע' מה שכתבתי נגדו בבית תלמוד ח"ה 302. עוד מביא הר"י ר"מ מרש"י שבת קיד ע"א: «אחים בט"ע גיף, אלפא ביתא היא אצל אית ביש, וכולן סודות בספר יצירה, לוחות מצרופי הא"ב הן באמת כתובים בס' יצירה שלנו, וימצאו עוד בהרבה כתבי יד אחר מלות וזה סימן (סוף פ"ב). מלות וזה סימן מורות באצבע שהיו כתובים שם צרופי הא"ב, וכן היו כתובים בס"י שהיה לעיני דונש, כי ז"ל בפירושו (קובץ מינכן 92): והעתק משם בעל ספר יצירה בוונם על שתי אותיות טעות לפי רוב השנים וטפשות המעתיקים וחלוף עצות בני אדם בעין זה ואנו בעורת השם נתקן הענין.

² בנרפס: ופי' בספר צה ואשור אפרש שש ספירות הנתורות. . . וכל זה משובש

ה' עולמות והתימת קצוות הששית. ואילו הן: ה', עולם המדני. ו', עולם הזכרונות (צ"ל הרברנות). ד', עולם המודעי. ה', עולם היצירה. ט', עולם הנפש. ופ"י ר"ס (עולם המדני¹) הוא לשון מהלל. וי"מ לשון השתהויה, כלומר כבוד הקב"ה מלא כל העולם קול ורוח ודבור ואם אין מקום מיוחד להללו ולשבחו, אנה ישבחוהו עליונים? לכך ברא מעון לכסא זכרוב המיוחד יושב על כסא כנודו, והזהיר מזהר כבודו מצד מערב שאין עין פרום לאותו צד²). ובספר משנת מרכבה מפרש לה . . . עולם הרברנות, פ"ד הם המלאכים וחיות הקדש ואופנים. עולם המדע הוא הנפש הבהמית, כבהמה המכרת את קונה כך נראה באדם כמרה והיא אדומה. עולם היצירה הוא שבר ניהנם ושבר גן עדן. עולם הנפש היא הנשמה שהיא מן העליונים, ולכל הטא שאדם חוטא מתלכלכת בדעת הבהמי שבתוכו ונעשית אדומה ונותנת דין למה נטתה ללכת אחרי דעת הבהמי שבתוכו, וזשי"ה אם יהיו הטאים כשנים כשלג ילבינו, וכתוב נכתם עונך לפני³ . . . — כננוע לששת הספירות האחרונות חולק המיוחס לרס"ג (או המקור שלו) על ס' יצירה שלנו, כי שם פ"א מ"ג חושב התימת ששת הקצוות (מעלה, מטה, מזרח, מערב, צפון, ודרום) לשש ספירות, אבל המיוחס לרס"ג חושב את התימת הקצוות לספירה אחת, וכדי להשלים מנין עשרה הוא מונה לספירות חמשת העולמות הנזכרים אצלו. את העולמות האלה מביא ר"א רוקח בשם ס' יצירה, רק אצלו חסר עולם היצירה.

גם בכרייתא דיוסף בן עזיאל מצאתי רמז מן חמשת העולמות האלה וז"ל בקובץ

ובלתי מובן, אילי צ"ל: ופ"ד כספר יצירה אחר מפרש לאיך ו' ספירות . . . והבונה היא לספר יצירה האחר שממנו מביא רוקח את העולמות האלה.

(1) בנדפס בטעות המדני ברייש. (2) ע' פ"ג.

(3) גם ר"א רוקח יאמר כי הנפש הבהמית היא אדומה. וז"ל בס' חכמת הנפש דף ו' ע"ב: הנפש היא בכבוד, כי הרום היא הנפש, והיא המתאוה לאכול ולשתות וחשק המשגל . . . והנה לבהמות נפש ורוח, כאשר יתאה האדם לאכול ולשתות ולמשגל עד זמן קיצויין (קיצו?) כן הבהמה, כי הנפש היא הצריכה לאכול . . . עוד שם דף ו"א ע"ד: ועוד כי הנשמה צובעים [החטאים] כתולע, אם יהיו הטאים כשנים כשלג וכי, וכתוב נכתם עונך לפני, וכתוב ואם יאדימו כתולע. — את הנפש החיונית יבנה ר"א רוקח נפש סתם ואת הנפש השכלית יקרא נשמה כן כתב גם הראב"ע לקהלת ו', ג. — במחברתי ר' משה הדרשן מנרכונה צד 46 כתבתי כי בעלי חכמת הטבע הקדמונים אמרו שיש באדם שלש סגולות: טבעית, חיונית ונפשית. נד זה העיר הר"מ שטיינשניידר בספרו על ההתקנות צד 903 כי היה ראוי לי לכתוב בלשון המחברים הקדמונים: נפש הצומחת החיונית והשכלית. אבל באמת גם הקדמונים קראו לפעמים את הנפש הצומחת: טבעית. כן אמר החבר בדון הענין הטבעי נתחייבה לקחת המזון . . . והתחד בזה הצמח ובעלי חיים . . . (כחרי א' ל"א, ע"ש קול יהודה ור"ד קאסל שם ה' י"א). בעל רוח חן פ"ב כתב: דע כי פעלת נפש הצומח אף בבעלי חיים היא בטבע . . . על כל מי ששקראו נפש טבעית וממנה כח הון . . . ומש כדברי כתב הרמב"ם בפרק ראשון משקראו פרקים שלו בה"ל: דע שנפש האדם אחת ויש לה פעולות רבות חלוקות . . . עד ששם ראש הרופאים פתחת ספרו שהנפשות ג': טבעית, חיונית ונפשית (טביע"ה וחיואני"ה ונפסאני"ה, ע' מקור חיים ד' מנטובה ו' ע"א). וגם במ"י מ"ג פ"ב כתב: אבל הכחות כלם הטבעיות והנפשיות והחיוניות . . . (וע' מונק Guide des Egarés I, 355), לא העירתי במחברתי הנזכרת על המקורים האלה, יען כי דמית שהם יודעים לרוב הקוראים.

אוקספורד 1947³ דף 50 1): אמר מושל ביראת אלהים לי דבר צור ישראל הזהר בלום פ'ך מלדבר ולבך מלהרהר בעשר שרשים ואלו הם [א] מהו רוח אלהים. [ב] איך נבראת ארץ. [ג] איך נברא כסא הכבוד. [ד] מה מראה הכרוב היושב על הכסא. [ה] איך נבראו אופנים לנגלים היות וכרובים ושרפים והמעון אשר ברקיע השביעי, הוא ערבות. [ו] מה היא נשמת האדם ורוח הקודש השוכן על הנביאים. [ז] ומה היא נפש בהמה היה ועוף, ואיך נבראו. [ח] איך נברא העולם כלו. [ט] איך נברא גן עדן ועץ חיים ודעת. [י] איך נברא גיהנם ומה הוא. — נכרים פה היטב העולמות של הפירוש המיוחס לרס"ג. המצוין מאתי באות נ' וד' הוא עולם הטדני, אות ה' הוא עולם הרברבנות², אות ר' הוא עולם הנשמות, אות ז' הוא עולם המדע, אות ט' וי' הוא עולם היצירה.

העולמות של האשכנזים משונים מהעולמות של הספרדים. להמקובלים הספרדים יש ד' עולמות אבי"ע. הראשון הוא עולם האצילות כולל עשרת הספירות שנאצלו מאין-סוף. שלשת העולמים הנשארים הם השתלשלות עולם האצילות בהדרגות זו אחר זו³. להמקובלים האשכנזים יש חמשה עולמות ואין ביניהם שום חבור וקשור פנימי. — ראוי כי עולם אחד נקרא אצל המקובלים האשכנזים עולם הטדני, והוא המקום המיוחד שמהללים ומשבחים שם את הכרוב המיוחד הממלא מקום ה'. לפי דעתי היה עולם הטדני ידוע כבר לר' קלונימוס מלוקא או לבני ר' משולם. בקרובת ר' משולם לשהרית יוה"כ יש הרוטים המתחילים ובכך מי לא ידאך, והם בודאי לר' משולם⁴. אך ר' אלעזר רוקח והרא"ש מיחסים אותם לר' קלונימוס⁵; והנה בדבור המתחיל כי ארוקי איש מספר הפייטן שכשם שהמלאכים מקדישים וממליכים לה' בשמים כן מקדישים וממליכים לו בני ישראל בארץ⁶, ובאות ט' יאמר: כי תפסרי טוהר בטעמים יטי דרך. — מפרשי המחזור נלאו למצוא מקור למלת יטודך, כי בכלל ספרי הו"ל אשר לפנינו לא נמצא שורש טויד⁷. בעיני קרוב מאד כי הפייטן בדברו מן הטפסרים שבעולם הטדני בנה פעל משם התואר טדני לאמר יטודך. מן הרוטים האלה נראה כי מחברם ידע סודות הקבלה. המאמרים „חכמי צרוף אותיות שם עולמך“, „חכמי הפוש מטמוני חכמה

1) את ראש הברייית העתיק לי בטובו דוקטור ביכלר. חבל כי לא יכול להעתיק לי כלה, כי בכ"י פאריס ופרמא הברייית הזאת משוכשת מאד.

2) היינו עולם המלאכים והכרובים והשרפים. המיוחס ליונתן תרגם והייתם כאלהים (בראשית ג' ה') ותהוין כמלאכין רברבין.

3) ע' פדרס רמונים לר"מ קורדוירו שער אבי"ע פ"א.

4) כיה דעת הר"ר שיר תולדות ר' נתן הערה 36, וכן נראה מדברי ר"ג מאור הגולה בשבלי הלקט השלם סימן כ"ח. כי הוא יאמר שר' קלונימוס חבר רק קרובות לרגלים, ומר' משולם יאמר שחבר קרובה ליוה"כ. ע' צונץ לטי"ג 108.

5) הרוייה כתב שם; וכן בכל הפיוט פסוק ראשון עונה על המלאכים והשני על ישראל, והרצון כי כל ברואי מעלה ומטה ישבחו לשמו ית'.

6) ע' החוקר, א, 190; 35 וקאהוט הערות ותיקונים להערך השלם צד מ"ו.

7) הרוייה כתב; ומצאנו במדרש על ר"א בן דמא שקראו עליו אי טיידן אי פייטן, אך זה לא נמצא בשום. גם רחוק לאמר שהפייטן השתמש במלת טיידן או טיידו או טדיי במובן פייטן ומשורר ובנה ממנה פעל המוסב על שבת המלאכים.

ודעת" מוכיחים כי הפייטן היה איש סודות כמו שהעיר ע"ז בצדק הר"ר שיי"ד⁽¹⁾. ולפי דעתו כנים מאד דברי הר"א רוקח בפרשו⁽²⁾ מאמר ר' קלונימוס באופן ליוה"כ: "מלכותו בקהל עדתי, וכבודו היא אמותי", כי כונת ר"ק במלת מלכותו היא על הכרוב המיוחד המתגלה לבני אדם, ובמלת וכבודו כונתו לעצם ה' הנסתר שנאמין בו אבל לא נראהו. וכמו כן צדק בפרשו מאמר ר' משולם: מזבולך הפחת בהלדו טוהר נשם מזבולך (עבודה ליוה"כ), שכונתו כי נשמת אדם הראשון קודם שנפחה בו הביאה הקב"ה על המזבח שבזבול⁽³⁾. ואחר כל זה אפשר וקרוב בעיני כי ר' קלונימוס ובנו ר' משולם ראו את ספר יצירה המאוחר וממנו ידע בעל הרהיטים ענין עולם הטדני ואמר שהמלאכים י ש י ד ו את ד'.

אחרי שר' קלונימוס בא עם אביו מלוקא למנצא לכל המאוחר בהמאה העשירית, נראה כי הם הביאו את הקבלה האשכנזית מאיטליא; יען כי רחוק מאד לחשוב כי בבואם לאשכנז כבר מצאו שם בעלי קבלה ולמדו אותה מהם. מלבד ההוכחה הזאת מעיד על זה בפירוש ה"ר אלעזר רוקח שהיה אחד מגדולי המקובלים שבאשכנז וידע קורות הקבלה. וז"ל בפירוש התפלה שלו קודם ישתבה: אני אליעזר (צ"ל אלעזר) הקטן קבלתי תקון תפלות מאביו מורנו יהודה בר קלונימוס בר . . . וגם קבלתי מרבינו יהודה החסיד כאשר קבל מאבא רבינו שמואל הקדוש החסיד כאשר קבל מרבינו אלעזר הזן משפירא. כי רבינו קלונימוס הזקן בשעת פטירתו רבינו שמואל חסיד היה נער ומסרן לרבינו אלעזר הזן משפירא וכשגדל רבינו שמואל חסיד קבל ממנו כאשר צוהו רבינו קלונימוס הזקן. ורבינו קלונימוס הזקן קבל מאביו רבינו יצחק . . . וקבלו סוד תקון התפלות ושאר סודות רב מרב עד אביו (צ"ל אביו) אהרן בנו של ר' שמואל הנשיא אשר עלה מכלל משום מעשה שהיה והוצרך לילך נע ונד בארץ. ובא בארץ לומברדיאה בעיר אחת ששמה לוקא ושם מצא רבינו משה שפייט אימת נוראותך ומסר כל סודותיו לו. הוא רבינו משה בר קלונימוס בן רבינו משולם בן רבינו קלונימוס בן רבינו יהודה. הוא היה הראשון שיצא מלומברדיאה הוא ובניו רבינו קלונימוס ורבינו יקותיאל וקרובו רבינו איתאל ושאר אנשים חשובים, הביאום המלך קרלא עמו מארץ לומברדיאה והושיבם במנצא. ושם פרו וישרצו וירבו במאד מאד עד אשר פקד ה' שם הרון אפו על קהילות הקדש בשנת תתנ"ו, ושם גוענו אבדנו כלנו אבדנו זולתי מתי

(1) תולדות ר' נתן שם.

(2) בשערי הסוד והיחוד (כוכב יצחק מחברת כ"ז צד 14-13).

(3) חכמת הנפש דף ז' ע"א. — בפירוש עה"ת (כ"י) לאחד מתלמידי ר"י חסיד מצא הרשר"ל שהמחבר אמר לאביו שהיה בעל סוד: "ועוד הקשיתי לו, כלום קבלת אלו הסודות מאבי אמך ר' משולם הגדול, שתיקן תרגום של עשרת הדברות". והעיר הזה הרשר"ל: מכאן למדנו כי ר' משולם הגדול (הלא הוא ר' משולם בר' קלונימוס, בעל סדר עבודה שלנו) הוא שחבר הפיוטים הארמיים שתחלתם ארעא רקא, שמיא זמרו . . . וגם מזה יש ללמוד כי ר' משולם היה בעל סודות. אמת כי אין הזמן מסכים שיהיה ר' משולם ב"ר קלונימוס אביו אם המפרש ההוא שהיה תלמיד ר"י חסיד. ע' מאמרי אודות ר' משולם הזה במ"ע R. d. E. j. t. XXVII, שם כתבתי כי הבונה במלות אביו אמך היא שר' משולם היה אביו וקנו מצד אמו (ראה למטה). ולפי' כונתו במלות "כלום קבלת" שלמד מספריו או שקבל איש מפי איש עד ר' משולם.

מספר שנשארו מקרובינו עם רבינו קלונימוס הזקן, והוא מסר לרבינו אלעזר חזן משפירא כאשר כתבנו ורבינו אלעזר חזן מסר לרבינו שמואל חסיד רבינו שמואל חסיד מסר לרבינו יהודה חסיד. וממנו קבלתי אני הקטן סוד התפלות ושאר סודות¹. זאת כתב ר"א גם בקונטרס אחר על סודות התפלה ומסיים: ורבינו משה קבל מאבו אהרן בן ר' שמואל הנשיא וקבלו רב מרב עד שמעון הפקולי ואבותיו (צ"ל ואבותינו) הראשונים נגזום ולא היו מוסרים כי אם לצנועי וחסדי הדור, עד שבא רבינו החסיד ז"ל ומסרן לי, והוא צוה עלי להעתיקו ולגלותו לחסדי הדור...²

מן הספור של ר"א רוקח (הוא בר סמכא) נלמד כי הקבלה האשכנזית באה ע"י אבו אהרן מכלל לאיטליא ומשם באה ע"י ר' משה ומשפחתו לאשכנזי, כאשר העירו על זה בצדק Delitzsch במכואו לס' מגדול עוז צד VII והר"א יליניק, Auswahl צד 11, ואין כל יסוד לדברי החוקרים המתנגדים לזה. לפי דעתם הובאו לאשכנז רק סודות התפלה ולא הקבלה בכלל³. אבל ר' אלעזר רוקח אומד וכופל כי אבו אהרן מסר סוד תקון התפלות ושאר סודות וסופר ומונה כל הדורות שעברו עד שר' יהודה חסיד מסר לו הסודות האלה. גם אין כל סבה להטיל ספק בספור ר' אלעזר רוקח, כי הוא היה איש חסיד ותם וישר. ובפרט שכעת נתאמתה מציאות אבו אהרן ותכונתו ע"י ספר יוחסין קדמון כתוב בחרוזים אשר מצא הר"א נייבויר בטולידא (טולישלה), ז"ל הספר ההוא בנוגע לאבו אהרן: ובימי אלה החסידים, ירד מן היודים, איש חמודים, מארץ בנדידים (היינו בגדד = בבל), ראש ואב, מבית יואב, ושמו אהרן, סבר בסברון, עוצר חרון, מניגן ישיני חברון, והוא כבני מרון, למלך אדיריון (צ"ל אדיריון). ט"ס צאתו, מארץ מולדתו, לאביו היה, כיהים (צ"ל ריחם) למחיה, והפרד שהיה גוללו, בא הארי ואכלו. ואהרן היה הוצה, וכשחזר למחיצה, הפרד לא מצא. ותחת פירו, הביא הארי ונגודו, וכפתו (וכפתו?) בריחם, לטעון בעדו (באכנים?). ואביו כשהרגיש, אליו הגיש, וזעק לו, וצעק בקולו, ורינד (ודיבר?) למולו, עשות, הארי הבאת (הכית?), ולהכניעו [סברת], כהו שיברת. והקביה עשאו מלך [בכפה], בקומה זקופה, ואתה שמתו בערובתך, לעשות שירותך. ועתה הי אדני, אם תעמד לפני, ותצא בגלות, יומם ולילות, ועד שלש שנים, תתנחם על שגיונים⁴. — כהחרוזים האלה יספר בעל ס' יוחסין כי אהרן שבא מבגדד לאיטליא היה גדול בתורה (סבר בסברון) ומכטל גרות (עוצר חרון) ומשתמש בשמות הקדושים (הוא כבני מרון למלך אדיריון⁵). הסבה שגלה מארצו היתה שפעם אכל ארי את הפרד שגול את הריחם של אביו, ויקח אהרן את הארי והכהו וכפה אותו (ע"י השבעה) למשוך את הריחם

1) מובא במצטרף לחכמה לר' ישיר מקגריאה צד 41 (ר' אודיסא) נוסחאות שונות מזה קבץ הר"א נייבויר מכתבי יד שונים במ"ע R. d. E. j. XXIII, 230.

2) מצטרף לחכמה צד 43. ³ נייבויר שם צד 233.

4) מובא מאת נייבויר שם. בקרב יוציא החוקר הזה כל ס' יוחסין הנזכר לאור.

5) אדיריון הוא שם ידוע נזכר בהיכלות ובהשבעות של המקובלים. נראה כי אבו אהרן ספר באיטליא שהכניע את הארי בכח שם אדיריון וע"כ מזכירו בעל ס' יוחסין, כס' המלבוש שבס' ריואל (רף ר' רפום אמשטרדם) נזכר שם אהרירור בין שמות רשליטין על חיותא.

במקום הפרד¹). אביו קצף עליו על שהעזו פניו להכניע את מלך החיות ולהשתמש בו למלאכה פחותה וזור עליו שילך בגולה משך שלש שנים ויעשה תשובה מכפרת על החטא שחטא, ואז הוכיח אהרן לצאת מבבל ובא לאיטאליא. ממקום אחר בס' יחסין שהוא נראה כי אהרן בעל השם הזה בא לאיטאליא הדרומית קרוב לשנת 870 להמספר הרגיל. כל זה מחזק ספורו של ר"א רוקח. אהרן הוא אביו אהרן שבא מבבל ללוקא והמעשה מן הארץ הוא הוא "המעשה שהיה" שרומז עליו ר"א רוקח. גם הזמן מסכים עם זמנו של ר' משה הוקן.

על פי האמור נוכל לסדר השתלשלות הקבלה האשכנזית באופן זה. בערך שנת 870 בא המקובל אביו אהרן מבבל לאיטאליא הדרומית ונשאר שם איזה זמן. אחר כן בסוף המאה התשיעית הלך ללוקא ומסר שם סודות הקבלה לר' משה הוקן²). בשנת 917 הלכו ר' משה ובניו למנצא, כעדות הרש"ל (שו"ת סימן כ"ט) על פי מקור קדמון, והביאו עמם סודות הקבלה לאשכנז. הסודות האלה נמסרו מאב לבן ולצנועים בחשאי עד שהגיעו לר' יהודה הסידי, ר"ח מסר הכל לר' אלעזר רוקח. נראה כי למשפחת ר' משה היו גם ספרי קבלה שנמסרו נ"כ מאב לבן. ר"א רוקח העתיק את ספרי הקבלה וכתב על ספר הסודות שהיו עד ימיו בעל פה והפיץ סתרי הקבלה הוציא כמו שצוה לנו ר"ח הסידי. הקבלה האשכנזית היתה מורשה למשפחת ר' משה מלוקא כמו שתראה מדברי ר"א רוקח. כי גם ר"ח הסידי היה מבני בניו של ר' משולם הגדול מצד בתו או נכדתו. על פי עדות הרש"ל ר"ח היה מצד אביו ואביו נכד ר' אבין הגדול ובכ"ז יאמר עליו ועל אבותיו: וכל החסידים הקדושים הללו יצאו מורעו של ר' משולם הגדול בין רבינו קלונימוס בן ר' משה הוקן. ואין זה אפשר רק כשנאמר כי אבות ר"ח הסידי היו נכדי ר' משולם מצד האם³). — יש ראייה כי ר' משה ובניו הביאו עמם מאיטאליא גם ספרי הקבלה שהנהיגו אב לבנו עד שהגיעו לר"ח הסידי כי ז"ל רש"ל (שם): "ורבינו יצחק הסידי אחיו הוליד את רבינו קלונימוס הוקן אשר הוליד רבינו שמואל הסידי קדוש ונביא אשר הוליד רבינו אברהם משפירא ואת רבינו יהודה הסידי משפירא אשר הגלו מארץ מולדתו למדינת הענגשפורג ע"י מעשה שאשתו ננעה בתיבתו, והתרה בה אל תקרב לתיבה כשאונך שיהרהר, ונשכח(ה) ממנה וננעה בה, וסודות קדושות כתובות בקונטרסים היו באותו תיבה". הספרים שהובאו ע"י אביו אהרן מבבל לאיטאליא ומשם ע"י משפחת ר' משה למנצא היו המקור לקבלת ר"ח הסידי ור"א רוקח. הם ואבותיהם צרפו להסודות הבבליים דעות ר"ס גאון⁴) ור' שבתי דונולו⁵) וחכמי ספרד הקדמונים⁶) ותצא הקבלה האשכנזית.

¹ במעות כתב נייבויר כי אהרן המית את הארץ.

² בכ"ז ניצבורג (מובא מנייבויר) נאמר כי ר' שלמה הבבלי למד סודות התפלה מאביו אהרן וממנו למרם ר' משולם הגדול. ובאמת היה ר' משולם הגדול תלמיד ר' שלמה הבבלי (ע' מאמרי הזכר על ר' משולם). אך על הכי הוא אין לסמוך הרבה, כי הכותב בלבד הרברים, וכן הוכיח הר"ר ש"ר כ"ח ז' 14.

³ מס' אמונת ודעות והפירוש לס' יצירה היו אצלם העתקות בלתיק.

⁴ כפי עדות אבולפיא (ביה"מ להר"א יילינג חיג' XLIII) השתמש בו ר"ח הסידי בפירושו לס'. פירוש ר"א רוקח מיוסד כלו על פירוש רש"י, ע' מונאטסשריפט של"ז צד 117.

⁵ ר"א רוקח מעתיק מאמרים שלמים מפירושו ר"י ברזילי לס'. מונאטסשריפט שם צד 118.

ספרי ר"י חסיד ור"א רוקח הגיעו לכפרד¹ אך לא עשו שם רושם גדול. ולהפך הקבלה הספרדית התפשטה בדור שאחר ר"א רוקח באשכנז ודהתה את הקבלה האשכנזית. רושמי הקבלה הספרדית נכרים כבר בס' כתר שם לר' אברהם מקולונתיא שהיה תלמיד ר"א רוקח².

אגרות ר' גבריאל עשקעלעש ור' יעקב אבוהב

בענין נחמיה חיון ויופיו.

הוצאתו לאור מתוך כ"י אני דוד קויפמאנן.

שרש פורה ראש ולענה גם אם יבשו עליו וימותו בדיו עוד יחליף בארץ גזעו ולפתע פתאום יפרחו יונקותיו ויעשה קציר כמו נטע. מי שיאמר שזרע ש"צ וסיעת מרחמיהי כלה עמו יחד מן העולם אינו אלא טועה, כי משרש צפע יצא נחש ה"ה נחמיה הי"א חיון כאשר יכנהו היעב"ץ קנאי בן קנאי ומה בן מזה, ומי יודע אם לא פשתה המהלה הנוראה, נגע צרעת ממארת של מינות דמשכא, לולא קס הפטיש החזק המפוצץ קדקוד החטאים בנפשותם האלה רואה ננעי עמו הנאון ר' צבי הורש במהורר יעקב הנודע על שם ספרו בשם כבודו חכם צבי, אין לשער הטובות שעשה עם ישראל בהסירו מסוה החסידות מעל פני ההונף הנבל המתלבש בטליתו של מקובל יודע רוי עליון מבקש שכר כפנחם ועושה מעשי זמרי ובהראותו לעיני השמש כי לא הכמת אמת כי אם תורת שקר וכזבים היתה על לשונו ותחת חטה יצא ח"ה (חייא חיון), אבל עוד יותר עשה כי בקנאותו קנאת ה' צבאות רבים השיב מעון ותעצר המגפה אשר החלה כבר לפשות במערכות ישראל, כי רבים וכן שלמים נתנו און קשבת לקול המלחש ונפתו ויאשמו. הן אמנם נשתאה ונחריש אם נראה ראשי רועי עמנו בזמן ההוא נאהוים במצודה הרעה הזאת אשר נתנו את המשיחית לבא אל בתיהם לננוף, אבל עוד נפלא מזה וכחידה שאין לה פתרונים יראו לפנינו ההסכמות והשבחים שענדו על ראש המסית והמריה הזה. מכתבי הנאונים ר' דוד אופנהיים ור' גבריאל בן ר' יהודה ליב אב"ד נ"ש והמדינה בראש ספר דברי נחמיה וס' מהימנותא דכלא שנדפס עם ב' פירושויו עוז לאלהים ובית קדש הקדשים בעיר ברלין בשנת תע"ג ומכתב רבני ויניציא בראש ס' הוא דיהודא שנדפס שם בשנת תע"א הם כדברים שאין להם שחר כל עוד שלא נראה התימת ידי בעליהם מוכחשת ממקום אחר עד שיראו לעינינו כיופיים אשר שלטו בהם ידי החובל אשר הרחיב בנפשו עז לתלות עצמו באשלי רברבי לתת תוקף לדבריו להבליו והלומותיו גם יחד.

כקול ושוברו עמו כן הופיעו ההסכמות האלה, כי לא ארכו הימים והנה כל החכמים והרבנים אשר נראו כרגע כעומדים לימין הנוכל הרימו קול בכל מחנה העברים כי מעולם לא עלה על דעתם לכתוב תעודות ולענוד עטרות לכתבי עמל אשר הורתם ולידתם

¹ הרמב"ן ידע ספרי ר"א רוקח, ע' מכתבו המתחיל טרם אענה אני שונג והערת הרי"א ילינק כמוכבי יצחק כ"ז 9.
² ע' אודותיו ילינק Auswahl צד 11.

בטומאה ובמהתלות. התנצלותם של ר' דוד אופנהיים ור' נפתלי כהן נודעה ונדפסה אבל גם ר' גבריאל אב"ד מדינת מעהרן ורבני ויניציא השו לצבוא צבא ולקדש מלחמה על המזויף כאשר הגיע לאזנם קול הבהלה אדות עוזות ושניהם ערכו את מכתבם אל הרב דק"ק אשכנזים באמשטרדם החכם צבי אשר שאל את פי אוהביו ומקוריו אם כאמת נעשתה הנבלה שהיון העיו את מצחו לזיוף המכתבים על שמותם. כבוד תקפו של החכם צבי כבר היה נודע בעת ההוא בקצוי ארץ וים רחוקים עם פרשת גדולתו ושלישלת יהוסו. ויותר שהיה הרב ר' גבריאל בנ"ש מוקיר את שמו הטוב עוד הזקה אהבתו אליו כי ברית שלומים היתה ביניהם בהתיחסם שניהם למשפחת הרב ר' העשיל ר' גבריאל היה נכדו בעל נכדתו אסתר בת בנו ר' בעריש ור' ליב אב"ד אמשטרדם בנו של הרב ר' שאול נכד ר' העשיל ושני בשני עם ר' גבריאל היה התנו של הרב חכם צבי (עי' בס' כלילת יופי להרח"ץ דמביצ'ר ח"ב ס"ז: וע"ו). וגם רבני ויניציא השו ולא התמהמהו להריץ אגרת תשובתם לר' צבי אשכנזי ולר' משה חנו אשר שאלו את פיהם בדבר ודונו של המרשיע נחמיה חוץ. ויהי כאשר באו תשובותיהם לק"ק אמשטרדם ויהן אותן הרב חכם צבי בעודם בכפו ליד המדפס'ם להתם שמצוה ולהסיר כתם כל החשד מעל פני הרבנים הנודעים לכבוד ולתפארת האלה, אבל כעלים נדפס'ם כן היה מקרה האגרות אשר אולי נדפסו על דפס'ם מיוחדים ועל כן אכדו ברוב הימים ואין שארית להן ורק עקבותיהן¹ נודעו לנו בספר מלחמה לה' שנדפס באמשטרדם בשנת דע"ת כי שם נזכר ברף ל"ז בס' "א לאמר: עוד נדפס כתב מהרב מוהר"ר גבריאל גר"ו אב"ד ור"מ דק"ק ניקלשפורג שאומר שאינו זוכר שנתן הסכמתו על הספר הנז', ששאל מהסופר שלו אם כתבה וגם הוא שכח (והרבה מעידים על התימת ידו בנזף ההסכמה שהיא ביד המחבר) ובסוף נדפס כתב מהר"ר יעקב אבוהב מויניציאה שדבר עם חכמי העיר ואמרו שלא נתנו הסכמה (וכתיבת יד הסופר החכם ה"ר משה הכהן נודעת לרבים). ובדף ל"ג נכתב: המה הביאו ב השני (!) כתבים האהת (!) מהרב מוהר"ר נפתלי ב"ן גר"ו והשנית מהר' מוהר"ר ר' גבריאל גר"ו הכל מחותניו של רב האשכנזים והמה דנו על פיו כי הוא העד הוא הדין והוא הבע"ד והוא אדם ילוד אשה. הרבנים המעטים האלה אשר כל הפצם להוריד מעלת האגרות האלה יעוררו התשוקה לראותן בדמותן וצלמן כאשר יצאו מידי בעליהם, וע"כ חנו נתנן לפניך הקורא, אם כי ידעתי גם ידעתי שנדפסו כבר בימי תקפה של המריבה והקטטה הזאת.

גם דברי תולדות עמנו עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר ולבי נכון ובטוח כי עוד יצא אור נגוהות להאיר מחשבו דברי ימינו ממקומות אשר לא פללנו לראותו שם ומכתבי יד אשר לא יתיחסו אלינו ובין ספרינו לא יתחשבו יהיה רוח והצלח אורה ושמחה ליהודים. כן אמרתי במצאי בכ"י המסומן (Rec. 1254) 11,263 בין כ"י בית עקר המלוכה בעיר הבורה ווינא בפנקס אחד קטן מכורך בקלף לשאת אותו תמיד באמתחת אשר נרשמו בו בעברית ובאותיות הלעזות בשפת הולאנדיא וצרפת ענינים הנגועים למשא ומתן הכנסות והוצאות ודברים של מה בכך גם העתקות מכתבים עבריים ודפתראות בלשון צרפת המכילות בקרבן דברים העומדים ברומן של קורות העולם, כי כן דרך בני עמנו

1) בקורות היהודים להר' Graetz המנוח כרך ה' בהערה ו' צד פ"ג נכתב שנדפסו המכתבים בס' מלחמה לה' ואנכי לא מצאתים.

שהיה לבס רחב כפתחו של אולם ויותר ששקרו ופקחו עיניהם על מרף ביתם ומשען לחמם עוד היתה אונם קשבת לקול ההמולה אשר בהוצות סביבותם. וגם בעל הפנקס הזה ר' אלכסנדר זסקינט אשר היה מילידי עיר מיין אשר בצרפת וגדוליה בעל ס' דרך הקדש הביא אל ילקוטו תמים יהדיו דברי עצמו ועניני בני גילו וכל כך יקרו בעיניו מכתבי הרב ר' גבריאל עשקעלעש ור' יעקב אבוהב עד שהעתיק אותם ושמרם כמופסי השמרות אשר קבל משרים ורוזני ארץ אשר גלו לפניו את כל סודותיהם כאשר אראה אי"ה במקום אחר. וזה ר' אלכסנדר האיש אם כי לא נדע עוד מה היה לו ובאיזה דרך בא הפנקס אשר לו לתוך בית עקד ספרי הקיסר בווינא אין ספק שהיה גבר מצויין בימיו והוא היה בן משק ביתו של פרנס הדור השתדלן הגדול הרצוי לרוב אחיו ודובר שלום לכל זרעם ה"ה ר' יששכר בערמן בן ר' יהודה לימא מעסא אשר כבוד גדלו ועשרו וכל תקפו וגבורתו ה"ה כתובים על ספר קורות קהלת הלברשטט להרב אויערבאך. והנה בעת אשר נמצא את המעתיק ר' אלכסנדר בעיר אמשטרדם כבר נתפרדה החבילה בינו ובין ר' יששכר הנקרא בפי כל בערענד לעהמאנן, ואם לא אשנה ברואה אולי נפל ר' אלכסנדר ברשת הקשר אשר נקשר בינו ובין שר הצבא הנקרא בשם Marquis de Langallerie כי האדם הרם בענקים הזה אשר לבו כלב האריה ביום קרב עשה חוזה עם ציר ארץ תוגרמה הנקרא Osman-Aga בעיר המלוכה האאג לצאת למלחמה עם צבא מלך תוגרמה ולגרש את האפיפיור מרומא, אבל תקותו נשארה מעל כי ככלל הובאו רגליו והוא נאסר כאחד האסירים מחיל אויסטריא עד שמת במסגר בעיר ווינא הבירה בשנת 1717. וספרו של ר' אלכסנדר השאיר לנו לברכה גם את פתשגן כתב החוזה הנזכר אשר לא היה נודע בצורתו הזאת עד הנה ממקום אחר ועל כן אשער בנפשי כי גם הוא נפל בחבל בחיותו כמרד ובמעל הזה, ואולי אצדק בהשערתי כי גם הפנקס הזה בא לעיר ווינא עם יתר הבזה והפלטמה אשר חטפו מידי שר הצבא הנזכר וסיעת מרחמוהו אשר כסודם באה גם נפש ר' אלכסנדר זסקינט מעתיק אנרותינו והדברים עתיקים.

ב"פ היום יום ו' ה' דהנכה תרנ"ד לפ"ק.

בס"ד

העתק מגוף הכתב של הרב המאור הגדול הנאון אב"ד ור"מ מהור"ד גבר"אל נרו ואב"ד דק"ק נ"ש וכל מדינת מעהרין, יום א' ה' אלול תע"ג.

צבי למילף וילוף לקבל אלף הרבו שולף וריחו נודף כיון המילף [צ"ל המולף] לאהובי מחותני הרב המאור הגדול הנאון אב"ד ור"מ מהור"ד צבי הירש נרו יאיר.

ג"ה מן כ"ג מנחם קבלתי ונבהלתי משמוע על האי עובדא מעישה רשע בהדפסת הספר דלא בהימנותא⁽¹⁾ ולא קמה רוח בי ומעולם לא נתתי שום הסכמה על ספר זה ולא כיוצא בזה כי הרבה מאור אני מקפיד מלתת הסכמתי בהדפסת ספרים חדשים מקרוב באו ובודאי זיופי זיוף חתימת⁽²⁾ ידי כי לא חתמתי מעולם הסכמה על ספר זה: וכחיים אכתוב לבערלן בנוירות עירן פתגמא שלא לגמור ההדפסה ההיא ויפסקו אפילו באמצע תבא בחרם הגדול והנורא הרם יב"נ שלא לתת מתחת ידי המדפיס אפי' עלה א' כקורט

⁽¹⁾ בכ"י: בהימנותא. ⁽²⁾ חתימות.

של הלחית וכן יכתוב גם רום מעלתו וכמו כן שארי נאוני ארץ יתלו זיניהון לקנאות קנאת ה' צבאות (ובאיש ההוא הפוקד נחמיה חייה הייאון ימיש יחולו כל הקללות שבתורה וכו') והנה להיות שאני חושש בזה לעבור בכל יום בכל תאחר משום זה לא אמתין על הפאשט¹ הסמוך וכתבתי תיכף תשובה ביום קבלת האגרת הנ"ל והוצרכתי לקצר כי יראתי שלא² ויראה רום מעלתו מה שכתבתי עתה דרך כלל ויבא גם רום מעלתו באמירה נעימה כתיבה יהיבה לכתוב ולהודיע גם לשארי חכמים ונאוני ארץ שיבאו על ההתם ויריצו אמרותיהם לק"ק בערלין מקום הדפוס שלא להוציא אפי' דף א' מספר ההוא ומחמת המרדות³ מרובות אקצר ואומר כ"ד מחותני הטרוד על התורה ועל העבודה ובזכרוני ברור שלא נתתי הסכמה וגם הסופרים שלי אומרים שלא כתבו⁴ הסכמה בענין זה כלל אך המליצה כתבתי עבורו⁵ לרוב בקשתו ולרוב כתביו סמכתי גם ידי להמליץ עבורו, ואוי לעינים שכך רואות שיבא איש רע להדפיס דברים שהם להרף מערכות אלקים חיים הכ"ד מחותני ואוהבו דש"ת הקטן נבריא אל במהר"י זל"ה מקראקא.

ויניציאה

העתק מנוף הכתב שכתבו האלופים הקצינים החכמים הרמים האחים ולא יתפרדו בני הרב הגדול בהכמה ובמנין החסיד המפורסים כדורו כמהור"ר שמואל אברהם וצל"ה מויניציא. שעל גבי הכתב

לקבל נברשתא דדהבא⁶ דנהר וצהור באורייתא טובא רבא דעמי מדברנא דאומתי הרב המפורסים החכם הכולל סיני ועוקר הרים ה"ה כמהור"ר צבי אשכנזי נרו אור תורתו זורה בק"ק של אשכנזים יצ"ו בעיר אמש[טרם] יע"א.

הסיד המתחסד עם קונו יראת ה' היא אוצר קנינו ורוב בנינו ורוב מינינו הוא ראשית דרכי אונו בית ועד לכל שואל ממנו תורתו ומענו וכל יקר ראתה עינו ה"ה רבא דעמי מדברנא דאומתי הרב המפורסים החכם הכולל כמהור"ר צבי אשכנזי נרו.

כחיום מועד היה לנו בפרק התקבל זיו אותיות שכיית החמדה כתובות בהורמנא דמלכא⁷ נהו מדרבא מציר אמונים בקני אותינים כמהור"ר משה הניאו גר"ו ברכנו על הרא' בראותינו בקן קולמוסו שמה דמר עליו הבא על התותם אך קריאתה היה ליללה נחלפה השיטה כיסופו לן מן אלי וקויץ בה נעיין סופה בתחילתה כולה מרה כלענה בראותינו אותה צועקת ותשב אמריה על ספרי המכונה ה"ה אשר אשתקד נראה במחננו⁸ ונתעכב כמה ימים וכאשר שמענו שמענו אשר במסתרים משקץ נפשו ותורה נכרית מלכו היתה בקרבו הרחקנו ממנו דרכינו לא דברנו עמו ולא הכרנו לשונו ואחר נסיעתו עשה רושם ספר אחר שהדפיס קטן חכמות וור האיכות בשם (רזא דיהורא) אשר העם מרננים אחריו על הלומותיו ועל דבריו ולא זוננו מהבר⁹ מצות האדון גם אחר ששמענו תלונות הספר להרצות לפני מע' חכמי ישיבותינו הכללת האגרת עם הכתבים החמוסים בה ולשמוע מפיהם איך קרה הדבר הזה ומה ראו על ככה ומה הגיע להם מטיבו של עוב"ד זה ואם ראו ספריו הנרמזים ונקראים בשם (מהימנותא דכלא באמצע זמזה וזוה שני פרושים הא' ב"ק"ק ועו לאלהים) ואיך הסכימו בהדפסתם ונשתוממו שעה חדא על המראה ובמותב

¹ אמתין הפאשט. ² פה השמיט המעתיק איזה מלה. ³ בכ"י : מחמת המרדות.

⁴ כותבו. ⁵ עברו וכן למטה. ⁶ דדהבא. ⁷ בכ"י : בהורמנא דמלכא. ⁸ במחננו.

⁹ נראה שצ"ל : מדבר.

תלתא כהרא ענו ואמרו שמעולם לא ראו ספרים הללו ולא התמו הסכמה זאת וגם מהספר הקטן כמעט לא ראו מקצתו ובידאי שמוזייפת היא מתוכה ואין ביעור המין אלא שרפה ולא יעלה על לב אדם כשר להשודר החכמים הנשרים שראו ספרים כאלו וחשו⁽¹⁾ להתיר איסור אפילו במחשבה אם זה (הייא חוין שר"י) רוצה להתכבד בקלון החכמים באמרו דבר זה התירו לרבים וכאותה זונה שאמרה א' מכס קדשני וכו' כי ידעו לא שפכו הדיו הזה ועינינו לא ראו ספריו ולא ידענו האיש [ו]את שיהו ואין לנו אלא לשמור את מצות האדון ותורתו, בנו להלך אחר מידותיו המעלות כי חכמת אלקים בקרבו לעשות משפט ואם יבאו לידנו הספרים הללו נדון אותם כסיפרי המירם וכמוהם יהיו כתבי חבר הוא לאיש משיחות הנקרא (קרדוו) כישמו קרדמות ההסתה בקרבו שם ארבו כאשר כתבו לנו מע' חכמי אזמיר בזרזו אחר זרזו להיות משניה בל יכנסו באהלנו ולא יבאו להראית לבלע את הקודש וישמאו את מהנינו ולא לשמוע דברי נרנן כמתלהמים איש מדינים, לחרהר ריב אלא לדחותם בשתי ידים להרחיק מהם כסילוף ממאור וקוץ מכהיב וגורת מעכ"ת על זאת נשים אותה לנס והיה כל הנשוך וראה אותה וחיו יחיה כי ירך לבבו והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לו ולא יאבה ה' שלוח לו קללת חכם כותיה דמר דלא על חנם היא באה ונעשה ממנה דוגמא לדורות לקיים עמה זכר צדיק כותיה דמר יהיה להיים טובים ולברכה על כל טובה שנמלטנו ועליהם נאמר הוי החוקקים חקקי און ומכתבים עמל כתבו מה יעשה ליום פקודה ואל מי ינוסו לעזרה לא⁽²⁾ יקומו לבהלה המה החושאים בנפשם ח"ק (ר"ת הייא קרדוו) הפרו ברית עולם והסדיה נזכר תהלות השם שלא עזב חסדו וחמלתו מעדתו אשר עליהם הניף ידיו ולא דבר רק הוא כי סבת הסיבות גלגל גלגולים להדריכם בדרך צדיקים כותיה דמר ילכו בה להיות עזר כנגדם רגליהם לרב ירצו ליתן עינו בחי"ח ולעקור עז ממר ארש של עכנא יגזור אומר ויקים לו ועל דרכי מר יגה אור השכינה, הגה שברו אתו ופעולתו לפניו יאריך ימים על ממשלתו יכון כסא תפארתו יראה ביתו נכון בשלותו⁽³⁾ כנפשו ונשמתו וכנפש נאמני אהבתו הנשקים ידיו הטהורות ומתחננים אל ברכתו כותבים פה ויניציא יום ו' ג' לחודש אלול ה' יאריך ימים על ממלכתו, שנת תע"ג, האחים הושקי הנתו מוכנים לשרתו⁽⁴⁾ ונאום הכותב בשם כולם הצעיר יעקב ב"כ מהור"ר שמואל אבוהב ולה"ה.

חדשות אודות המקמין

מאת אברהם אליהו הרבני.

הקוראים המבינים ידעו את הספקות הרבים אודות ר' דוד המקמין וספריו אשר גם אנכי דברתי עליהם⁽⁵⁾. והנה בימים האלה אנכי מוציא לאור במה"ע להכרת דורשי קדמוניות ברוסיא את המאמר הראשון מספר המורות (אלמקאלה אלאולי מן כתאב אל אנואר) להקראי יעקב אלקרסאני⁽⁶⁾ בן דור רב סעדיה גאון ובעל

(1) והישו, (2) בכ"י: לה, (3) בשלתו, (4) מוכנים לשורתו.

(5) ראה זכרון לראשונים מחברת ג', עמוד 3—42 הערה 115; מאנאצין לברלינר

והופמאן לשנת 1887.

(6) הגה כמה פעמים הודעתי כי שמו האמתי של הקרקסאני היה יעקב, ובכניו הערבי אבו יוסף יעקוב, כי כן נקרא תמיד בנוף הערבי מספריו וקצור הנעשה

וכוהו¹) ובפרק השמיני (אלבאב אלתאמן) מהמאמר הזה נמצא ספור אודות המקמין המברר כמה ספקות. ויעניו המה"ע הרוסי הנזכר לא יגיע לידי רבים מאוהבי חכמת ישראל וקורות ספרותו אהשוב כי לא למותר יהיה לתת את הספור הזה פה בערבית ועברית. ואחרי כן אקוה לתת גם פרקים אחרים מהמאמר הנזכר אודות קורות הכתות בישראל עם לקטים אחרים מספר המאורות וגם מספרו השני של הקראי הזה (אשר אמנם המחבר יחשבם לשני חלקים מספר אחד) הנקרא ספר הנצינים (כתאב אלריאין ואלחדאיק) וגם מאמר מיוחד ע"ד הקרקסאני. — ואלה דברי הספור בגוף הערבי והעתקה עברית:

וזהו מה שספר דוד בן מרואן הרבקי אודות שורש דת הנוצרים. והנה דוד בן מרואן הרקי הנודע [בכנויו] המקמין היה פילוסוף. ובראשונה היה יהודי ואחרי כי נתנצר בנצ'יבין על ידי איש ששמן נאנא. והיה נאנא זה השוב בין הנוצרים כי היה פילוסוף שלם [מופלג בפילוסופיא] ומלאכתו היתה מלאכת הרפואה. ודוד המקמין היה תלמידו שנים רבות ולמד אצלו יסודות הדת הנוצרית וסודותיה והצטיין בפילוסופיא. והכר נגד הנוצרים שני ספרים אשר בהם ישעון נגדם. ושני הספרים האלה מפורסמים. והוא תרגם גם כן מספרי הנוצרים ופירושיהם [לתנ"ך]: פירוש בראשית שקרא שמו ספר בריאת העולם [או ספר יצירתו] וגם פירוש קהלת.

והוא טא הכאה דאוד בן מרואן אלרקי ען אצל דין אלנצארי. אן דאוד בן מרואן אלרקי אלמערקף באלמקמין כאן פילוסופא. וכאן אולא יהודיא תם תנצר בנצ'יבין עלי יד רג' אסמה נאנא. וכאן נאנא הדא עטימא פי אלנצארי לאנה כאן פילוסופא כאמלא וכאנת צנאעתה אלטב. פתלמודה דאוד אלמקמין סנינא כתירה פוקף עלי אצול אלנצאריה ואסרארהא זברע פי אלפלספיה. ואלף עלי אלנצארי כתאבין ישעון עליהם פיהמא. ואלכתאבאן מערופאן. ואיצא פאנה נקל מן כתב אלנצארי ותפאסיהם תפסיר בראשית ואסמאה כתאב אלכליקה. ותפסיר קהלת איצא.

והנה הספור הקצר הזה יברר לנו כמה דברים כאשר אבאר פה באיזה הערות קצרות:

א. הכנוי הערבי של דוד אלרקי הוראתו איש שנוגד או ששכן בעיר רקא (Rakka) בארם נהרים שהיתה עיר הבירה בימי הכלוף המפורסם הרון אלראשד. הכנוי הזה נמצא בכל כה"מ מספר הקרקסני ומכתאב אלמאה צרה לר' משה בן עזרא וכאשכל להדסי. והמצאת פירסט שנתקבלה גם כן מפיינסקר (לקושי קדמוניות עמוד קס"ז) ומגריטין (קורות היהודים 307, V) כי הקריאה הנכונה היא אלעראקי, שכבר התנגדו אליה מונק (Mélanges 474) ואנכי בהערותי לגריטין (עמוד 308), נפלה ולא תוסיף קום.

ב. הכנוי השני של דוד נכתב תמיד אצל קרקסאני אלמקמין ולא אלמקמאין כמו אצל ר"מ בן עזרא, אשר מזה רצו להוכיח כי נקרא Al-Mikmas. ואולי נקרא בכנוי

מהם בכמה וכמה כיו. וכל הערוב והססוך עם יוסף הרוואה שחי כמאה שנה אחרי (והוא מזכיר את הקרקסאני בכרמת המתים) יצא ע"י המתרגמים העברים בעל אוצר נחמד והדסי כאשכל הכופר שכתבו יוסף תחת אבו יוסף. וכעת נמצאו גיב בכריטיש מוויאום כמה כ"י שנקרא בהם הקרקסאני בשמו האמתי כאשר הודיע ה' דירנבורג במה"ע הצרפתי R. d. E. J. ובכל זאת יעמוד עוד הרמשיש על דעתו גם בספרו החדש Hebr. Uebersetzungen עמוד 51—449.

³ במאמרי אודות הקרקסאני אביא את דבריו נגד רס"ג ואציין גם לדברי הרס"ג הערוכים נגד הקרקסאני, ופה אניד בקצרה כי בחבורי הקרקסאני נזכר איזה פעמים שנתחברו בשנת דת"רצ"ז = 937 למה"י.

זה המורה בערבית הקופץ ממקום למקום (ובעבור זה נקרא גם הארבה בערבית קמץ כמו בצרפתית sauterelle) מפאת כי קפץ מרת לרת (ראה למטה).

ג. הספק של פינסקר והודאי של גריטץ בענין שייכות המקמץ לקראים גם הוא כעשן יכלה, כי קרקסאני לא יכנה בשום מקום את בן דתו בשם יהודי סתם, כי אם תמיד יאמר מאצהאבנאו או בעץ אצהאבנאו (מאנשי הכת שלנו, או מקפתתנו). והנה זולת זה כבר הוכיחו כי מנחם גינצי הקראי בעל המכתב לאיש ששמו דוד הכבלי בקאהרה (ל"ק עמוד 47) הוא מוזמן מאוחר בכמה מאות שנה אחרי המקמץ (ראה בהערותי לגריטץ שם). די השם נאנאו הוא כפי הנראה השם הרומי Nonnus כמו שנקראו איזה מהגמונים (בישופים) בסוריא אצל אסימאני, והנה גם ביונית נמצא השם נאנוס (Νωνος) ראה לדוגמא בכתובת המובאה במהברתי, 'היהודים ושפת הסלאווים' (עמוד 92). ואולי ימצא המחפש בין רופאי הנוצרים וכהניהם בעיר נציבין אחד ששמו נאנאו, ואז נוכל לברר בצמצום גם זמנו של המקמץ וזמן התנצרותו, ועל כל פנים נתבטלה השערת פינסקר וגריטץ שהמקמץ נולד בדת האסלאם.

ה. במקום הזה לא יאמר הקרקסאני בפירוש כי דוד נתגייר ושם לדת ישראל, וזה נבין ונוכל להוכיח רק מדבריו, 'ואלף עלי אלנצארו' וכו'. אך באין ספק נמצא זה במקורות אחרים כנראה מן הכנז' נרצדק שנקרא בו בספרות הקראים, וגם הר"מ ק' עזרא (כאשר נביא למטה), ר' יהודה בן ברזילי (בפ' ספר יצירה) ור' ידעיה הברדשי בכתב התנצלותו להרשב"א הישבו את המקמץ ליהודי בשר.

ו. אודות פירוש המקמץ לבראשית הנקרא כתאב אלכליקה אעיר פה כי בשני כ"י מכתאב אלמהאצרה לר"מ ק' עזרא שמצאתי אחר שנדפסה מחברת ג' מזכרון לראשונים הנוסחה מן המקום שהבאתי שם (בהערה 115 ע"פ העתקת רמשיש מכ"י בודליאנא) היא משונה, וכן תארה: וקד בין ראס אלמתיבה ר' שמואל בן הפני ז"ל פי כתאביה [ובכ"י בודל' כתאב ה] נסך אלשראיע [בודל' אל שרע] ואצול ארדין ופרועה ודאוד ארדין אלמערקה באלמקמאין פי כתאבה אלמלקב באלכליקה מקאלה [בודל' באל עשרין מקאלה] ממא [בודל' מא] פיה אלכפאיה למן אלתמסה מנהא האשא מא [בודל' האשי ממא] וכו'. ובעברית: וכבר באר ראש הישיבה רב שמואל בן הפני ז"ל בספריו [בכ"י בודל' בספרו] נסך אלשראיע ואצול ארדין ופרועה, ודוד ארקי המכונה אלמקמאין בספרו הנקרא אלכליקה מקאלה [בודל' עשרים מאמרים] מה שיש בו די וכו'. והנה לא אכחד כי כפי שנקרא הספר בשני כה"י שלנו הוא משובש וצריך לתקנו או מקאלה אלכליקה, או נאמר כי נשמטה ע"י טעות הסופר המלה ובעשרין, והכר הרמב"ע שני ספרי המקמץ כתאב אלכליקה ועשרין מקאלה. אולם יהיה אך שיהיה עכ"פ נוכל להוכיח מזה כי גם הרמב"ע זכר את הכאור לבראשית מהמקמץ הנקרא כתאב אלכליקה [ס' יצירה]. והכאור הזה נזכר גם בפ' קראי אחר לבראשית ששמו לא נודע עד כה כאשר הבאתי במה"ע מאנאצין הנזכר, ואעיר עוד כי כפי ההשערה על ידי תרגום המקמץ מבאורי הנוצרים לתנ"ך נתעוררו הגאונים האחרונים רב שמואל בן הפני והתנו רב האי' לשום לב לתרגום הנוצרים ובאוריהם כאשר דברתי מזה במחברת ג' מזכרון לראשונים (עמוד 49 הערה 126 - 125). ומעדות ר"מ ק' עזרא נזכרת כי הפי' לבראשית מהמקמץ לא היה רק תרגום פשוט מדברי הנוצרים כי אם המתרגם הוסיף בו מדי' ליה, כי המאמר נגד בטול מצות התורה (נסך אלשראיע) בודאי נתחבר מהמקמץ עצמו.

פירוש לפרשת בשלח להכנס קדמון

(סוף מהשנה העברה ע' 824) מאת העורך.

(כ"ד) וי'הי'. כבר פרשו חכמינו¹ כי הלילה ג' אשמורות כי מצאו ראש האשמורת התיכונה (שופטים ד' י"ט) והנה יהיה באשמורת הבקר האשמורה האחרונה הסמוכה לבקר והגאון יחטיא זה הפירוש כי הכ' אמר ולא קרב זה אל זה כל הלילה (למעלה פ' כ') ופרש באשמורת הבקר האשמ' הא' של יום והוא ד' שעות מרנע עלות השמש², ודעתי נוטה אל הפי' הא' שבליילה עברו. ומה שהקשה הגי' מן ולא קרב זא"ז כל הלילה אין קשה שלא קרבו ב' המחנות לא בים ולא ביבשה, אולי יראנו הג' אנה קרב זא"ז ביום. ויש קפ. ההשקפה תבוא לנקמה ולרחמים כמו השקיפה ממעון וג' (דברים כ"ו ט"ו)³ וואה"ג כי כן הוציאה פעם לנקמה: אני יוצא בתוך מצרים (למעלה י"א, ה) ופעם לרחמים: יצאת לישע עמך (חבקוק ג' י"ג) וכן ועבר ה' לנגף (למעלה י"ב, כ"ג) וועבר ה' (למטה ל"ד, ו), וירד ה' לראות את העיר (בראשית י"א, ה), וירד ה' בענן (למטה ל"ד, ה), ורבים ככה. בעמוד אש וענן. על דעת הג' כי עמוד אש לא היה להאיר לפי שהוא היה בלילות לישראל⁴, רק חכמינו פרשו⁵ כי הענן היה מלחלח הארץ ועמוד האש מחמם המים והיה כדמות ט"ט שורף ע"כ (כ"ה) ויסר את אופן מרכבותיו ובכאן עדות כי כל רכב האמור למעלה מרכבות ובשורה מרכבות פיעה (למטה ט"ו, ד) ובזה נבחרה דעת ר"א על דעת הג'⁶. ויאמר. הנה כאשר הממם השם במהומה שלא נתפרשה רק יתכן שהוא ברקים ורעמים או כמו שפירשנו מהטיט השורף חתרו לשוב אל היבשה להמלט (כ"ו) וה' צוה להשיב עליהם חומות המים הקופאות כאשר היו בתחלה ע"כ (כ"ז) ומצרים נסים לקראתו כלו לקראת הים, וזה טעם וינער; וי"א לקראת ישראל אולי ינצלו כמוהם, והנה לפנות בקר לפנות בואו⁷ על פירושו ועל דעת הג' כמו כי פנה [ה]יום (ירמיה ו', ד)⁸.

(ל) וטעם וישע שב אל הטביעה לא אל הקריעה לקיים עיקר הבטחה משה ליש' שאמר להם התיצבו וראו את יש' ה', והעד מיר מצרים, ואת הקריעה והצלת

1) ברכות דף ג' ע"ב. 2) נ"ל כי לדעה הזאת כונה גם המכילתא בפ"ה שני: דבר אחר יהיה באשמורת הבקר, זה היה עם הנץ החמה. 3) ראה מכילתא. 4) ר"ל כי עמוד האש האיר לישראל בלילות ולדעת הגאון הלא עברו את הים בבקר כנוכר למעלה.

5) מכילתא: "שהיה עמוד [ענן] יורד ועושה אותו כמיט ועמוד אש מרתחו וטלפות סוסיו משתמטות" וכי.

6) ראה דברי הראב"ע לפ' ו': "מובחרים במרכבותיו" והדברים אשר הביא המחבר למעלה (פ' ו') בשם הגאון. 7) השוה רש"י: "לעת שהבקר פונה לבוא".

8) או אולי כונת המחבר לפיוט תפלת נעילה, אשר שם כתוב: "כי פנה יום". והנה הפירוש הוא איננו מתאים לתרגום הרס"ג אשר לפנינו: "ענר אתנאה אלנדאח" בעת הנלות הבקר, אשר נראה ממנו לדעתי כי באר הגאון את הפעל "פנות" ע"פ השם "פנים", ר"ל: לעת אשר נראו פני הבקר, כמו הפעל הערבי "אתנח" הנגזר מהשם "נתח" = פנים, אמנם גם התרגום הזה מוכיח כי דעת הגאון היא שהמעשה היה בעת שהבקר אור.

ישראל מהים בכלל (לא) וירא יש' את היד הגדולה ע"כ תחסר אות וי' והטעם ואשר עשה ה' במצרים מתחלה ועד סוף, ור"א אמ' כאשר ראו כן יראו את ה' והיא דעת הג' (1) — — — ויתכן להיות טעם הוד הגדולה רומז אל מה שפי' הג' בפירושו נטה את ירך על הים וישובו (כ"ו) אמר כי הודיענו כח השם וגדולתו יותר מכל האותות הקודמים כי כל המכות היו באות בהטיית המטה וסרות בתפלה כמו ויעתר אל ה' (למעלה ה, כ"ו) אבל הים נקרע ושב אל טבעו בסכה אחת והיא המטה כי בתנועת המטה נבקע ובתנועתו שבו המים וכסו את האויב, אבל הג' השלים זה הפירוש בדרך . . . רחוקה מעט בעינינו ובעיני ר"א: אמנם בעינינו בעבור שאמ' כי הדבר הזה תבינהו ממה שאומר כי משה אדוננו כשהיה עומד מזה העבר מהים הרים המטה ונטו המים אל העבר האחר מפתחת האלהים ואחר עברו הוא וכ"י ובאו לעבר הב' והרים המטה הנה ראוי שיטו המים אל העבר הא' כמו שנטו בראשונה אל זה בעבור יראת ה' הנכבד לפיכך כפל הנביא: ראוך מים אלהים ראוך מים יחילו (תהלים ע"ז, י"ז) כי הא' לקריעה והב' על שוב המים (2). ואנו אומרים כי פירושו היה נכון לולי שאמ' הכ' והמים להם הומה מימינם ומשמאלם (למעלה פ' כ"ב וכ"ש) ועוד בתוך הים (שם) וראוך מים כמו כי הנה אויבך ה' (תהלים צ"ב, י"י) וכן עד מתי רשעים (3) (שם צ"ד, ג') כמשפט לה"ק אף כי בנבואות, ומה שדמה הג' זה למכות אינו דמיון כי נטיית המטה בראשונה בעבור עבוד ישראל לא למכת המצריים ומכת המצרים כטביעה היתה בנטיית המטה השנית ולא סרה מכתם רק מתו ע"כ אין צורך לתפלה להעתיר; ואמנם בעיני ר"א כי ר"א יחשוב שיש' לא עברו הים ברוחב (4).

ט"ו (א). והנה טעמו אז סמוך לנס השיר בלא איהר (5), וו' וב נ' י ש ר' כו"ז ווסף היה במצרים (למעלה א, ה') וו"ו לא אוכל עון ועצרה (ישעיה א', י"ב) (6) על דעת הג' שאמר שמשה וישראל שוים בשירה (7) ואינו כמו שירת מרים עם הנשים שהיא העיקר כי שם כתוב ותען להם (למטה פ' כ"א), וע"ד ר"א כי ו' ובי' כו' ויצו משה וזקני יש' (דברים כ"ז, א') כי המצוה משה לבדו אמרה וזקני יש' אמרה לכל א' וכן זאת השירה חברה משה ולמדה לכלם וכ"א השיר ואמר אשירה, והכמינו (8) הלוקים בדבר השירה ר"ע יחשוב כגדול המקרא את ההלל ור"א בנו של ריה"ג יחשוב כקטן המקרא את ההלל ור' נחמיה כפורס על שמע, והנה היה ויאמרו לאמר שב אל אשירה לה' לבד כי על כל דבר מדבריו משה היו משיבים ישר' אשירה לה' וזאת היא דעת התנא הא'

(1) השוה תרגומו: "וראי — פנאף" = וירא — אז יראו.
 (2) על כפל הלשון ראוך מים נמצא דרש גם במכילתא לפ' ויבקעו המים.
 (3) בכ"י: "פתאים", ונחלף להמחבר או להסופר עם הכתוב משלי א' כ"ב. — ראה רש"י ראב"ע ורשב"מ למטה ט"ו וי.
 (4) ראה ראב"ע לפ' כ"ט. (6) ראה רש"י.
 (5) אשר באורם: עם יוסף, עם עצרה, וכן תרגם רס"ג את הו"ו בכ' הכתובים האלה במלת "מע" = עם.
 (7) השוה תרגומו: אנמעין נסבך ללה" = ויאמרו כלם נש בח לה', וכן ת"א: נשבח ונודי' בל"ר.
 (8) ע"פ הברייתא בבבלי סוטה ל' ע"ב; אולם בירושלמי שם פ"ה ה"ד ובתוספתא שם פ"ו ובמכילתא הגרסאות משונות.

ולדעת ה' שב אל כל דבור ודבור ולדעת השלישי יהיו ויאמרו על הכלל ולאמר (1) בעבור שמשנה התחיל, והגאון חשב להעזר מדברי האחרון ואין בדבריהם מה שיכחיש דעת ר"א, ולולי הקבלה היה אפשר לנו לומר כי השירה מחוברת מדברי ב"י כל אחד לפי מענה לשונו ורעיון לבו ומה שסדרה כשכתב התורה במאמר ה' וכבר ידעת שאין לגזור אומר בדברים החולפים (2). — והנ' רצה לדרוש עשר שירות מטעם השירה הזאת (3), כי אמר נראה מזה שיש שירות אחרות ואני תמיה מה ענין לשירת אברהם (4) ושלמה בכאן כי טעם הזאת השירה המושרת לה' על אותות יש' ביציאתם ממצרים וקריעת הים וכל אחת מן השירות על ענינה הראוי לה, ואילו אמר הג' טעם הזאת בעבור שירת משה הנזכרת בת' כמו עלי באר (במדבר כ"א, י"ז) והאזינו (דברים ל"ב) היה קרוב מעט, ולך לדעת כי דרך הפשוט לבד והדרש לבד כמו שהעירותך פעמים.

(ב) ואנו ה[1] בנין הפעיל מנוה צדק (ירמיה ל"א כ"ב) והטעם אבנה לו נוה על דרך ועשו לי מקדש (למטה כ"ה, ה') וכן דעת המתרגם, או אשימהו לי לנוה על דרך סלעיו ומצודתי (ש"ב כ"ב, ב'; תהלים י"ה, ג') לקצת פירושי הג' (5), והוא מעט רחוק בלשון; ובדרש (6) אתנאה לפניו במצוות והוא אמת כי העושה לולב וציצית וס"ת וזולתם ראוי לעשותם נאים ונבחרים כמבחר המעשים ושמור זה הפסוק לזכר ולאסמכתא. — והנה וארוממנהו כמו יסובבנהו (דברים ל"ב, י') מהכבד המרובע מעלולי העין ובא בשני כנויי הנסתר והאחד יספיק ארוממנו או ארוממהו (7) או הנזן נוספת (8) כמו לא ידעון אבותיך (דברים ה', ט"ז) בעזברים ובעתידים ילמדון (שם ד', י') ישמעון, יאכלון, יריחון (שם פ' כ"ה) ימישון (תהלים קט"ו, ז') וכן בל' קדר גם ביהוד (9).

(ג) — והיודע בלשון קדר ידע כי בעל (10) יפול גם על דבר שאיננו נוף כלל, ור"א כתב בהיבורו הראשון (11) כי כל דבר שיש לו עצם יקרא איש

(1) ראה משנה סוטה פ"ה: "שאינ ת"ל לאמר ומה תלמוד לומר לאמר" וכו'.
 (2) ר"ל בדברי הימים אשר חלפו ועברו. (3) ראה מכילתא, ילקוט ותרגום שה"ש.
 (4) במקורים הנזכרים לא נזכרה שירת אברהם, וכבר לא נודעה מהות השירה הזאת בזמן הגאונים המאוחרים, ראה תשובות הגאונים הוצאת ר"א הרכבי ע' 31 ודברי החכם הזה באיור. מונאטמשריפ"ט (הוספה ל"ד פר') שנת 1890 גליון 10.
 (5) השוה תרגומו: "אוי אליה" = אמלט אליו, אמצא אצלו מחסה לפשי.
 (6) ראה מכילתא, (7) ככ"י: ארוממנהו.
 (8) ראה כתאב אללמע ע' 73 שורה 8 והלאה (ס' הרקמה ע' 35 ש' 17 והל').
 (9) ר"ל כי בניקבה נוכחת תבוא נון נוספת בעתיד: תפְעֵלֶיךָ (בבנין הא', וכן ביתר הבנינים), וכן נמצא לפעמים את הנון הנוספת ההיא גם בעברית, כמו תשתכרין (ש"א א', י"ד) תדבקין, תעשין, תרעין (רות ב', ח'; כ"א; ג', ד', י"ח), תחמקין (ירמיה ל"א, כ"ב), וכבר זכר זאת ר' יונה שם.
 (10) כונתי כפי הנראה להשם "צאחק" בערבית, אולם רס"ג תרגם "איש" בכנוי היחס "דן", השוה גם ראב"ע.
 (11) הוא פירושו הקצר לשמות (י"ל ע"י ישר, פראג ת"ר).

ואיננו נכון לפי מנהגו בעבור שתמצאהו אומר במקום אחר (1) כי הברואים אין היודע והיודע בהם אחר בעבור העצם רוצה לאמר בעבור החומר, וכן במקום אחר (2) תמצאהו בחיבורו כשידבר בנמצאות כי יש מהם עצם וצורה כלומ' חומר וצורה, והנה לא יתכן להכשיר עליו ית' איש ודוא נעלה ונשגב מכל חומר וחמרי, ואין יאמר כי כל דבר שיש לו עצם יקרא איש, ועל דרך האמת שהשם הנכבד והנורא אין לו עצם גם איננו עצם ולא מקרה, אבל בהיבורו השני (3) ברה מלשוננו הנזכר וכתב כי איש כעצם דבר בכף הרמיון וזה טוב מהראשון מעט, והנה טעם הפסוק ע"ד ה' בעבור שאמר להם משה ה' ילהם לכם קראוהו עתה יש' איש מלחמה, ולפי שלא יהשוב החושב שהוא ית' יהושיע בכלי מלחמה ואנשי חיל הסירו המחשבה הזאת באמרו שהוא ה' שמו ולא בחרב ובחנית יהושיע ה' רק בשמו שהוא יכול לעצמו (4).

(ט) אמר ארי ב. טעם זכר רדיפת האויב עוד וטביעתו אמ' ה' להודיע כי היה בלבבו להשמיד להרוג ולאבד כי לא ידענו זה מהכתוב למעלה בעבור שאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את יש' מעבדנו.

(י) נשפת. כמו נשבת או כמו וגם נשף בהם (ישעיה מ' כ"ד) מענין נפחה (5) והמפיש מענין נשף (6) איננו תשובה על ה' (7) כי ב' נשפים הם כמו שאמרו חכמינו (8) תי' נשפי הוה, והנה טעם נשפת ברוחך הבאת רווח בנשף שהוא לילה על פירושנו או בקך על פי ה'.

(יא) עם זו. כמו זה (9) או במקום אשר על ד' ה' (10).

(טז) והנה קניית דרך משל בעבור שהיו עבדים לפרעה כי ידענו באמת שהשם הנכבד קונה שמים וארץ (11) ע"כ אהריו (י"ח) ה' ימלוך לעולם ועד, וזה כטעם והיה ה' למלך (זכריה י"ד, ט') והיתה לה' המלוכה (עובדיה א', כ"א) כי ישובו אליו כל העמים להודות לו וליהודו והנה תהיה לו לבדו המלוכה כמחשבתם האחרונה לא כמחשבתם

(1) ראה הפירוש הקצר לשמות ל"ג, י"ב (עמוד 103) [על המקום הזה העירני רש"י ה' נ"י] (2) ראה הפ' הקצר לשמות ג', י"ג והארך לביה, מ'.

(3) הוא פירושו הארך לשמות הנדפס במקראות גדולות. — והנה מזה סתירה לדעת הר"ר ש"ר, אשר הכימו לה רמשיש ורשוחה (ראה הקדמת רשוחה לספר העבוך להראביע.

עמוד 11 ושם הערה 21), כי הפירוש הקצר הוא מאוחר להארך, וצ"ע.

(4) ראה מכילתא. רש"י ורבנו בחיי. (5) ראה רש"י. (6) ראה ראביע.

(7) ראה למעלה הפ' ליד, כ"ד.

(8) ברכות דף ג' ע"ב. (9) השוה ת"א: עמא דנ"י.

(10) כן הוא בתרגומו: אלשעב אל ד' פככתהם' וכן תרגם למטה פ' ט"ז ובישעיה

מ"ג, כ"א.

(11) ר"ל אין לשעות ולחשוב בכנות מלת 'קניית' כי ה' קנה לו רק עם ישראל לבדו להיות להם לאלהים ואיננו אלהי כל העמים — כאשר החליטו באמת מתנדי היהדות בעתים שונות — כי הלא כתוב בתורה שה' הוא קונה שמים וארץ וכל 'צורי תבל הם תחת ממשלתו והשגחתו, אולם עם ישראל נקרא קנינו ביחוד בעבור שהוציאם מארץ מצרים מבית עבדים, למען יקבלו עליהם עול מלכות שמים ויהיו עבדי ה', השוה פ' הראביע, וראה דברי רס"ג באמונות ודעות מאמר האחדות (ד' קראקא ע' 72): 'ועל הקניין כי כל הברואים הם ברואיו ומעשיו ולא יתכן שנאמר כי קונה זה מבלעדיו זה ולא שקנינו לזה ותר' ולזה פחות' וכו' [על דברי רס"ג אלה העירני ר"א ע"פ שטיין נ"י].

הראשונה הכוזבת⁽¹⁾, וזוה תעה הפושע יהודה⁽²⁾ ישתקו עצמותיו בספרו שקרא הכלמת היהודים והעתיק דברי הנביאים ללשון קדר ומכללם ביום ההוא יהיה ה' אחד כדי למצוא חן בעיני בעלי דתו השנית.

(י"ט) ושעם כי בא סוס אמר הג' כי הוא דבק בטעם עם הפסוק שלפניו ושעמו כי השם הנכבד ראוי עלינו לקבל מלכותו לעולם ועד ולא נמרה בו בעבור שהטביע אויבינו וסוסייהם בים⁽³⁾.

(כ"ב) ולא מצאו מים. אמ' הג' והעד וילכו דרך ג' ימים במדבר איתם ויהנו (במדבר ל"ג, ה') שמהלך ג' ימים הלכו ביום א' במרה, כי אין יכולת באדם להיות בלא מים ג' ימים, ומה לנו לטורח הזה והכ' לא אמר שהלכנו ג' ימים בלא שתיית מים רק אמר ולא מצאו מים, ויתכן שהיה עמיהם מים מן המלון אשר נסעו ממנו.

(כ"ג) כי מרים הם. בטבעם או נהפכו מרים בעת ההיא בדרך דרש⁽⁴⁾ והג' אמר כי על הפי' הב' היה האות יותר חזק ואיננו כן⁽⁵⁾. —

(כ"ד) לקול ה' אל ה'יך. אה"ג כי הוא עשרת הדברות כי מצאנו קול דברים אתם שומעים (דברים ד', י"ב), והישר בעיניו, המשפטים [ב] כתוב ותתן להם שפטים ישרים (נחמיה ט', י"ג), והאזנת למצותיו, הקרבנות, כמו צו את אהרן ויקרא וי' (ב') צו את בני ישי' ואמרת אליהם את קרבני (במדבר כ"ח, ב') — וכן הטמאות: צו את בני' וישלחו מן המהנה (שם ה', ב'), חקיו, העריות כמו לבלתי עשות מחקות (ויקרא י"ח, ל"ו). — והג' אמר כי טעם אני ה' רופאך מן המחלות האחרות אשר לא שמתים במצרים, וי"א שזה רמז לרפאות המים⁽⁷⁾, ועל דעתי כי ידיעת שמירת הבריאות אחד הלקי חכמת הרפואה כמו שנודע בחכמות כי הרופא יכוון לשמור בריאות הבריא הנמצאת שלא תסור והשבת בריאות נפקדת מן החולה, והנה הדבק בשם ית' ישמור בריאותו במניעת החלאים שלא יחולו בו⁽⁸⁾.

⁽¹⁾ ר"ל באמת ה' אלהי ישראל הוא מלך כל הארץ מעולם וכונת דברי הנביאים: "ודיה' וגו' ודויה' וגו' בלשון עתיד היא כי בימים הבאים יכירו ויקבלו עליהם מלכות שמים וישוכו ממחשבתם הקודמת.

⁽²⁾ נ"ל כי צ"ל "בן יהודה" והוא שמואל בן ר' יהודה המערבי ממדינת פאס, אשר המיר דתו בדת מחמד בשנת 558 למספר המשלמים (1163 למהני) וחבר ספר שטנה נגד ישראל בלשון ערבית בשם "אפחאם אליהור" = הכלמת היהודים, ראה אדותיו דברי הח' מונק בוורנאל אויאטיק 1842 ח"ב ע' 8 וגרץ, תוה"ו ע' 304-305. — בספר ההוא הביא כפי הנראה הפושע שמואל כתובים מהנביאים, המדברים על אחרות ה' ומלכותו באחרית הימים וימשך כונתם לעת התגלות נביא הישמעאלים.

⁽³⁾ השוה תרנום רס"ג: "אד דלל" וכי' אשר באורו הוא: יען כי בא, ולא כאשר בא (כפי' רש"י), וכן היא דעת הראב"ע המבוארת יותר כפי' הקצר: "וה טעם שזה השם תאות לו המלוכה שעשה פלא בתוך פלא".

⁽⁴⁾ השוה מכילתא לפסוק וימתקו ימים: "ר' הושע אומר מרים היו לפי שעה ונמתקו ר' אליעזר המודעי אומר מרים היו מתחלתם".

⁽⁵⁾ כי אם מטבעם היו מתוקים ונהפכו למרים לפי שעה, אין הפלא גדול ככה בשוכם לקדמותם.

⁽⁶⁾ ראה מכילתא. ⁽⁷⁾ ראה ראב"ע ורשב"י. ⁽⁸⁾ ראה רש"י.

ר' משלם דיפאירה.

דברים אחרים לתולדותיו ומקצת משירותיו הגנוזות בכ"י אנגליה.

מאת ד"ר אהרן קאמינקא.

החכם התלמודי והמליץ ר' משולם בן שלמה דיפאירה⁽¹⁾ יחשב לאחד מאבות השירה החדשה אשר פתחה בספרד בראשית האלף השישי, אחרי עבור תור הזהב אשר יצרו הלוי, גבירול ובני עזרא. בשורה אחת עם המשוררים האלה מציג

(1) מכל החכמים אשר נשאו את השם הזה על שפתיהם נעלמה כתיבתו הנכונה ומבטאו גם על דבר מוצאו אין מגיד דבר הראוי להשמע. בכ"י כתוב על הרוב דיפאירה ובאותיות רומיות יש כותבים Dafiera ויש כותבים da Piera וכאופנים אחרים, והכל יכול ומלל יחד כל השערות החכמים שקדמוהו הוא החכם רמשיש, וז"ל ברשימתו הגדולה דפיארה, פיירה, פיירו, פיירו, פירה [דא] פירה et corrumpitur ap. Bibliographos ut pronounciatur Piera, Daphira... פיערו (Bart.), פיהרה (?), דאפיירה Alfiaira, Dafiera ומביא עוד כתיבות שונות משובשות, וכל אהר יד הוא מזכיר שם את הרב ר' משולם וגם אותו הוא נוקב בשם da Piera, והנה משפחה מודע הספרדים לא נודעה לנו כעת בשם כזה ואין על מה לסמוך בכל אחד מאופני כתיבת השם הנ"ל, לכן אני מרהיב בנפשי עו להציע הפעם כתיבה וקריאה חדשה והיא: Vieira ומשפחה כזאת נבכרה נמצאה עוד מנוע היהודים הספרדים כדולאנד, ראה הצפירה גליון 271 מן י"ז טבת שנה זאת ("von Viejira"), לבד זה נודע שם שר צבא Vieira מיוצאי הספרדים או הפורטוגזים אשר הלכו לכבוש את בראזיליה ויגרשו משם את ההולנדים ואגודתם בהדו המערבית (Westindische Compagnie) בשנת 1648 אחרי נצחונם במלחמה אצל Guararabi, וכדן נוצרו ילידי פורטוגאל ושמו A. Vieira חי בבראזיליה והרבה להקטיל קהלות ולדרוש שם למען הפיץ הדת החדשה, ורשתיו יצאו לאוד גם בהעתקה אשכנזית ע"י Schermer ונדפסו בשלשה עשר כרכים ברוגנסבורג 1840-77, ואולי יש יחס בין המשפחה הזאת ומשפחת משולם ושלמה דיפאירה (כאשר אביא למטה הוא דבר ברור כי ר' משולם היה אבי מתוך הרוזים שמצאתי בכ"י בכריטיש מוזאום, אשר על פיהם המיר שלמה דיפאירה את דתו כסוף ימיו. החרוזים האלה הם אפיגראם ותשובתי בצדו, שניהם נמצאים כפולים (בשני מקומות) בקובץ Ms. add. 27, 168 (כמדומה לי שהוא מאוצר אלמנצי שבא ללונדון) ואלה הם ככתבם ומלשונם בקובץ ההוא Fol. 95 b (ורומזים על ישעיה כי: 15-17):

שירים של חסא נשלמה דיפאירה, כנשתמד לאחר שבעים שנה.
[מימי חייו] לידידו דון וידאל:

אם שנחך נפשי ידים עד הלום, ותהי מגי אמת נעדרת
שבעים שני חיי—כשנים נשכחה בת צור ובשיר היתה נחקרת
על כן קחי כבוד ועורי דברי שירות למען תהיי גזקרת.

תשובה מדון וידאל:

בת צור כזונה נשכחה תוף לקחה בו סובבה עיר להיות נזכרת
כן נפשך מעל אלהים זנתה היתה כפרה סורה סודרת

אותו ר' שלמה בונפיד באחד משיריו [כ"י (809) Mich. 155 דף כ"ה, באוצר
הבדל'אנה באונספורד] ז"ל:

העוד ימים ישלמו משלם ⁽¹⁾	היקום בדרשי ובנו ידעיה.
עלי הרבות בני עזרא וקבר	גבירול נאנק ולבית לויה!
ביד עט נבאו, עשו פליאות,	אשר לא יעשה גד ואליה ⁽²⁾ —
במותם מותתו ילדי ומירות	בקברם נקברו עד עת תחיה.

ור' אברהם בדרשי אומר עליו בשירו „הרב המתהפכת“:

ועמר מן משלם בן שלמה, נעים זמר, קנה בשמי ומורי.

מקום מולדתו לא נדע אל נכון. הח' כרמולי משער במכה"ע הכרמל שנה ז'
(תרכ"ה) ע' 46 כי מקום מולדתו „פירא במדינת בורגוניא קרוב לעיר וירדון דסאונה" ואין
אלה כ"א דברי נביאות כמו השערתי שהיה תלמיד ר' יצחק בר שמואל מדנפירא המכונה
ר"י הזקן. כן אין להחוקר הג"ל על מה לסמוך באמרו שחלך המשורר בימי בהרותו
לפרובינצא והתישב בכדרש ולכן נקרא אנבדרשי, כי הר"ש זק"ש ז"ל הראה שהיה
מכונה אן וידאש (לא אנבדרשי) ועי' מ"ש החכם ר"א נייבואר ב"ס Rabbins Français
עמוד 30—728 ושם הטיל ספק בדבר אם בכלל ישב המשורר ישיבת קבע בפרובינצא.
והנראה כי מושב ר' משולם היה בספרד, אחרי שאין זכר למלטול משפחת דיפיאריה
מצרפת לספרד, וראה זה מצאתי כי המשורר הנודע ר' שלמה בן משולם דיפיאריה
הספרדי, בעל „אמרי נואש" ושירים רבים הנמצאים בכ"י, היה נכדו (אולי דור רביעי)
של ר' משולם, כי במכתב אחד לבנבנשת (בכ"י מיכאל הג"ל אשר באונספורד p. 117)
הוא אומר: — „כ"י כן הורני החכם המשורר אבי אבי אשר בשתוף
השם זולתי הגדר אתפאר אתהדר ואתגדר⁽³⁾: אמר באחד ענק מצוארון חרוזיו
הצלמד אדם דעת הנהגת אהבת החברים זה לשונו:

על כן שכחה יודיה לקין שבעים שנותיה כמתנכרת
זונה קחי כנור וסובי עיר ושיר הרבי ואולי תהיי נשכרת.

ובפעם השנית כתובים שני המכתבים האלה Pol. 128 b והכתבת עליהם: „לדו,
שלמה דיפירא שנסתמד לאהרע' שנה", ומה נאמר ומה נדבר אחרי
שני העידים האלה? (המשורר שולח חרוזים לירדונו, אשר פרשו ממנו לפי הנראה
אחרי בגדו בעמו, למען תקבר אצלם כצור אחרי שבעים שנה, ודון וידאל משיב לו כי
אם יערוך נפשו לצד הוא רק בעבור שהוא זונה כי סרה מעל ה', ושירתה אשר לא
תועיל לה להיות נזכרת אולי תועיל להיות נשכרת — גם מבלעדי הכתבת אשר על
החרוזים אין כל ספק בכנות הדברים). בכל זאת עוד יש לחקור על כל אלה וכן גם על
אנשי השם שהוא אשר עשו גדולות בבראיליה, ולע"ע באין לנו ידיעות יותר נאמנות נחזיק
בכתבת השם „da Vieira“.

(1) היקום לנו עוד איש כמהו בקרב הימים? (2) גד החוה ואליהו הנביא.
(3) אשר לכבוד ולתפארת הוא לי להיות משותף עמו בשם, מבלי שאערך לו גם
בגדר (Wesen, Eigenschaft) ובמעלתו כתור משורר. „אבי אבי" כתוב בכ"י, ואחרי
שנקרא המשורר הוה בשם „שלמה בן משולם" איכ הוא אבי אביו וקנו מדור רביעי או

נְמִשֶּׁךְ אֲנִי אַחַר עֲצַת רַעִים , וְעַם

מִצְוֶרֶף אֶל מַה שְּׁעִיָּה וְזוֹהֵר בְּאוֹתוֹ הַפְּרִק — — —

נִכְלָם לְבָבִי מִקְלָמוֹת הַיִּשְׁטָאִי , וְלִפְזִשְׁעִים בִּי אֹמְרָה : פִּשְׁעֵתִי

ואת שני החרוזים האלה מצאתי בהבדולייאנה בקובץ פוקוק 74 ח"א אשר שם נקבצו גם שירידי השירים מר' משולם, בדף 222 בשיר מוסר המתחיל "הוא הזמן ראש אחריו הנעתי".

ר' משולם היה לפי הנראה בן דורו של הרמב"ן, ואהב אותו מאד והשבו לידיד נצה לעטת כל האהבים הזמניים, וזה לשונו באחד משיריו (בכ"י פוקוק (Fol. 104 b):

יֵשׁ לִי יְדִיד־שְׁעוֹת וְאוֹהֵב עַד זְמַן וְלַעֲת יְדוּעָה אוֹהֵבִים הַמְלַכְתִּי ;

אַחַד קְרָאתִיו הוּא יְדִיד עוֹלָם לְבָדִי , בֶּן נַחֲמָן מִלְכֵי אִישׁ נִסְכְּתִי .

מתוך שיריו נראה כי נודל על ברכי התלמוד ועלה להוראה ומשרה הושמה על שכמו. אולם דעתו לא זחה עליו והתהלך בענוה באהבת הברים ואת שעות הפנאי הקדיש לכתוב חרוזים, גם לפעמים ענה לשואליו באסור והיתר בתשובות כתובות במליצת שירים, וכן הוא אמר (Fol. 104):

זֶם לְמַדּוּנִי שִׁיר וּמִשְׁפָּטִים עֲדִי בֵּין דָּם לְדָם בֵּין דִּין לְדִין הַתַּכְתִּי

הַשּׁוֹאֵלִים אוֹתִי דְבַר חֲכָמָה — בְּשִׁיר בְּנִתִּיב מְלִיצָה שׁוֹאֵלִים הִדְרַכְתִּי .

שירתו פשוטה בסגנונה משרת הלוי וגיבורי, גם בלולה הרבה במבטאים תלמודיים, אולם רבים מאד החרוזים בשיריו אשר רעיונות נעלים משובצים בתוכם באופן נאה ומתקבל על הלב ומהם אשר עשו להם כנפים ויהיו שגורים על שפת חכמים ומליצים הבאים אחריו, כנראה מתוך מאמרים שונים אשר שרשם במליצות ר' משולם. איזה מן החרוזים המוסריים של ר' משולם המורים הנהגת החיים מזכירים חרוזי מוסר של הוראין, גם בציר תמונות הטבע ידו חזקה, כמו שישפטו הקוראים מהשיר אשר אביא בהל.

חמישי. זמן חיי שלמה דיפיארה נוכל לשער בקרוב עפ"י פרטי שנים שנסצאו באגרות ארחיות שכתב בתור סופר קהלת סרקוסטא. [אגרות ארחיות הן מכתבי מליצה מאת ראשי הקהלות אשר נתנו לאנשים נכבדים שיררו מנכסיהם או לרבנים ומלמדים אשר בצוק העתים נאלצו לעווב מולדתם ולהרחיק נדוד (ורובם נסעו לארץ הקדושה) להעיר רחמי העשירים האלה לקרבם ולהיות מגן להם. מכתבים כאלה ערוכים בתלי תלים של מליצות בסגנון המוסיווי הידוע, מפורים במספר רב בכ"י שונים והם מהמאה הארבע עשרה והחמש עשרה, אולם רק לעתים רחוקות נפגוש בהם מכפר השנה או שם מפורש, המעתיקים אספו אותם רק בתור כתבי מליצה ויעווב את התורף]. בכ"י Mich. 155-809 אשר באוכספורד נמצאו אגרות כאלה (כתובות רובן ע"י שלמה דיפיארה בשם העדד) מדף קצ"ד ער ר"ו, ושני פרטים מצאתי בסוף שנים מהם, הא' (Fol. 198), כנפש החותמים שנת אצמי"ח קרן לבית ישראל (קמ"ט-1389) והשני (Fol. 204), החותמים ומכתבים בחדש זיו שנת יערף כמטר לקה"י (1388), ואו היה הסופר כבר איש בא בשנים, [במחברת ר' שלמה דאפיארה] אשר הויל זה לא כביר ריח ברודי (ברלין תרנ"ג) נדפסו אגרות אחדות כאלה משד"פ ע"פ כ"י ברלין, ולפי דברי הח' המויל (שם עמוד 15) כתב עוד בשנת קע"ז שיר על דבר הדינות הרעים! — העורך].

שירה מפוארה לר' משלם דיפוארה.

(מכ"י פוקוק 54 חלק א' הגנוז באוכספורד)

וקול ברק ובגלגל רעמים ;
 ורוח יעשה בם תלמים .
 ועבים — מְרַבּוֹתֵיהֶם רְתוּמִים ,
 ויורמו משפת תעב ורמים ;
 ונראו על גרונם תהלומים ;
 ונראו עצי שדה ערמים
 ואין מסתד בצל אלה ושקמים .
 משוש עונב ומיני תלומים
 שתינהו ותינו כח למים .
 כעלמת חן ועל אפה נזמים .
 ונפלו לי תכלים בנעימים ;
 ולא אֶזְכֵּר דְּבַר דְּפִי וּמִיּוֹמִים .
 ושיחתִי תהי שיחת חכמים ?
 ולא אֶדְאַג לְשִׁיתֵיהָ לְיָמִים ,
 ושמחה מדאגה לענומים .
 וילרי-יום תמורות מערימים ^(א) .
 ובלשוני תהלות מקדומים .
 ולא אֶבְיֵא רְאָיָה מִפְּנוּמִים ^(ב) .
 והנבכד לפשעו מאשימים ;
 ומי יזכר בבן מביש פגמים .
 ובר לבב מעט מן הכתמים
 ולא אֶפְקֹד עֵינַי דְּבַר לְתָמִים .
 כרוב דעות ומפכה טעמים .
 כרובם נבלה בברשמים ^(ג)

כיום סגריה, כיום בעם גשמים
 וקול ברק אשר יחשוף יערות
 ואד ועלה כעשן מארבה
 וענן תלוף הולך וסוער,
 וכל עורב קנצותיו לבנות
 והפשיט ספתו ארזו לבנות,
 ואין בדסה בצל אגון ולבנה
 וישבתי בסד אחים תפצי
 וזו כח למישרים תלך
 תפתני כאין פה האשישה
 אזי התחדשו אלי חדשות,
 אנכרה מבני אדם לכבוד
 הכל כיום אדבר מתבונות,
 כיום טובי אשמח את לבבי
 ותבוא ממקום יאוש תשנעה
 ויש ערום אשר יעשה בערמה ;
 עלי יני מתי הדר אֶזְכֵּר
 ולא אֶקַח בלעל לערות,
 לבמוני ראונה הצניעות,
 כפי המעלה תעל משונה
 תמים דעים ועל חטא יחדי,
 ועל התנצלות תנף אָבוֹב (?)
 ויוסף החשד חשוד בדבר
 ומתחכם להצדיק המעול

^(א) כן גם מקרי הזמן עשים בערמה ומביאים את המשורר לידי יאוש למען יבקש
 בכום נחמתו, ומתוך השתיה הוא בא לידי שמחה וטוב לב.
^(ב) לא אשים דפי בהעבר או בהווה בעבור הרשעים ובני בליעל כי אם ידקדקו
 ימצאו גם כן עון אשר חטא, וזה טעם החרוזים הבאים.
^(ג) החרוז הזה לר' משולם מובא גם במכתב אחד אשר בקובץ כ"י של ברשי
 ומליצים אחרים הנמצא כבריטיש מוזאום.

וּתְכַבֵּל תַּמְאָה בְּתַלְמוֹתַי
 וּתְבִיר טַעֲנַת נֹכַח¹ לְפִשְׁעוֹ
 בְּאוֹתוֹ וְאֶתְאַרְחָ לְחֶבְרָה
 וְכָל יִשְׁעוֹ מַעֲט כְבוֹד בְּשָׁלוֹם
 אֲשֶׁר יִתֵּן וּמֵנִי לִי בְּחֹבֶה,
 וְלֹא אֶחְלַק גְּדוּלוֹת עִם מְשׁוֹנְעֵי
 וּפֶן אֶרְאֶה בְּהִתְחַלֵּל חֶסֶד לִבִּי
 וְשִׁיבֵנִי וְלֹא אֲשִׁיב בְּעֵינַי
 וְאֶתְחַשֵּׁב בְּאֵין עֲצוֹת בְּנַפְשִׁי
 וּבְמִסְבּוֹ אֲנִי מִרְחִיק מִסְבָּה
 בְּתַמְהוֹן לִבִּי כְּמִתְעַשֵּׂב בְּדָבָר
 בְּחֶבְרַת הָאֵוִיל הִרְבֵּה מְהוּמֹתַי
 בְּעֵינַי מִתְנוֹת נֶגֶד לְכָרֶךְ
 וּמִי יִשְׁתָּה בְּכֹסִים סְמִי תְמוֹתָהּ
 יְהִי נִרְדָּף אֲשֶׁר יִרְדָּף שִׁרְדָּה
 וְכָל יִחְלַק כְּבוֹד לִנְכַבֵּד
 סִבְּקִים יִשְׁאַלּוּ חֶלְקִים וְיֹתֵר
 לְמַנְבִּירִים תְּהַלּוֹת מְאִיבֵיהֶם
 נְפוּחִים מִכְבוֹד נֶפֶח² בְּתַבֵּל
 קְרָבִים מַעֲלוֹת שְׁהֵן יִרְדָּה
 הַתְּתַעֲלֵם מִזֹּמָה בְּאֲשֶׁר הָיָה
 תְּעוֹפֶה מִבְּלִי בְּנֶף תְּהִלָּה

וְהִתְיַהַר מְחִלָּה עַל אֲשָׁמִים
 וְרַב בְּפֶר לִנְיָחָה (לִנְיָחָה ?) מְאֲשָׁמִים
 לְחֶבְרַת לִבִּי בְּפֶרֶף אִו בְּדוּמִים³
 וְלֹא מִשְׁרָה מְזֻלְלָה בְּדָמִים
 וְיִתְנֶה לִי אֲשֶׁר הוֹלֵךְ בְּתַמִּים⁴
 לְבַל יִפּוֹל כְּבוֹדִי בְּעֲצוּמִים
 כְּמַעֲמַד הַבְּסִיל עֵינַי עֲצוּמִים⁵
 כְּמִו הַלְּאֹמֵד וְרַעֲיוֹנָיו אֲמוּמִים
 וְעַפְעַפִּי בְּאֵין שְׁנֵה רְדוּמִים⁶
 כְּמִתְבַּדֵּד בְּתַמְהוֹן לִבִּי וּמְשָׁמִים
 כְּמִתְעַסֵּק בְּפֶרֶשֶׁת יְבָמִים⁷
 וְאִם יִזְעִיל לִךְ הִרְבֵּה פְעָמִים⁸
 וְטוֹב בַּת הַבְּסִיל וְנֶחְלִי רַתְּמִים!
 קִמְצַת מֵר וּמִרְקַחַת וְסָמִים ?
 וְהִשְׁוֹלֵל תְּהִלָּה מִתְמַמִּים
 כְּכַבֵּד רֹאשׁ וְהַפְּנִים זְעוּמִים
 וְלֹא יֹתֵר לְהִתְיַהַר בְּרָמִים⁹
 אֲשֶׁר הָיוּ בְּחַיִּי אָב יְתוּמִים¹⁰
 וְלִגְדוּלוֹת אֲשֶׁר הָיוּ תְלוּמִים
 וְיֵשׁ שְׁפָלוֹת אֲשֶׁר תִּשְׁבּוֹן¹¹ מְרוּמִים
 בְּהִתְעַלֵּם בְּפִי וְדִים וְקָמִים¹²
 וְתִשׁוּט וְיִרְכַּתִּי אֶרְצִי וְיָמִים!

(1) נראה לי כי כן יש לקרוא ולנקד, ופתרון נזכה = überführt, (ובכ"י המשובש בכלל כי נכתב ע"י מעתיק נכער) כתוב "טענה נכוח" [לע"ש צ"ל "כלם" ה ע ר ד].
 (2) אני משתוקק רק לחיות בחברת משכילים ממדרגתי או דומים לי.
 (3) אין חפץ לי במשרה הבאה ע"י מריבות ואשר יעמים על שכמי הזמן כמשא חובות; הולך תמים יבחר לעשות מעשהו דרך נדבה וברצונו החפשי.
 (4) לפ"ד כצ"ל, והפירושו: כשהבסיל לנגדי אני עומד כמו בעיניו ע צו מות. בכ"י כתוב "ל ע י נ י ע צו מים" ואיננו נכון על פי המשקל, ושמוש עין בלוי נמצא במקרא (עניך לנכח יביטו).
 (5) אני עושה עצמי כישן לעומתו.
 (6) לו גם יהיה לך הרבה פעמים תועלת מהאוויל, המהומות אשר יבוא עליך תרבינה יותר.
 (7) אחרי מות אביהם יתפארו בתהלותיו למען הרבות כבוד עצמם, ובחיי אביהם לא נשמע ממנו מאומה וידיו כיתומים. (8) בכ"י: "ישכון".
 (9) התתעלם ותתכסה באמת המזמה הרעה בכל מקום שהיא, כמו שירדמו לכסות אותה הרשעים בדברי שקר ותרמית ?

ובסגולה מיוחדת יחודית
 ידועים הם אשר הרבו המודות
 בעדות מתמים דעים אמנה,
 ומי יכתוב ולא יסוף בשבח
 ואמרו (2) לי שבחים מחצי איש
 הנקראו המודות המודות,
 ולא אמוד לכל קמן גרועות
 כחלק מאנש תמצא סגולה:
 ומתחם מונה אם יכבד?
 הראת בנות אחר סגלות,
 וכן אבות אשר נמשך בבודם
 יחדש הזמן הדר נשיב
 מצנרים מתי שפלות בספרי
 ומה פשעי לודים יחשבוני —
 יודים הם משנאי הנבלה
 אכל תזון בלב כל איש מנגול
 והמשכיל—אשר ישמע וידם (6)
 יכסה הזכות נפשע לאנסו
 וצבוע והמחזיק בחברה
 בנימינו ידו (6) נסקל ארנו
 והנפש בהקרת ואבדן
 מה שמת בלבי דת יהודית
 לפי תמי אני קורא לשלום
 ולא ארדוף אנוש לברית וחקרה

העשה אנוש נגיד לאמים?
 והיו לזמן אורים ותומים.
 ואין עדות בציונים רשומים (1)
 עלי אבות אשר על פיו התומים
 ואותו אהבו אל על מרימים;
 קמני עם לעת שיבה עלמים (2)
 ולא אתן תהלה לצלמים.
 מומות לב גרעונות ערמים
 ונרף נקבד היערך בדמים?
 והחכמה והשכל תאומים (3)
 ומתו עם גדלתם שלמים.
 מ ש ל מ ב נ ש ל מ ה לעלומים.
 בדמויות ובמשלים סתומים.
 והנבלות הנפשותם מדמים.
 ואין עוד מלבדם בחכמים;
 לרעתו, וכל לבבו קסמים (4)
 ויתעלם, ואם עניו סתומים!
 ועת רעה תגלה נעלמים (5)
 ובלבבו מעודים ותרמים
 והעפר אשר יהיה ערמים
 וגם סחוב והשלך לעצמים.
 ואם לא אחליש לבי בצומים.
 לכל יבוא, ולא ארדוף שלומים
 לבד אחים לבבי מחלומים.

(1) לפי הנראה פ"י. תמים דעים" כמו הולך ישר, ורי משולם משתמש במכטא הוה גם למעלה בחרוז 21, ואין לפי זה יסוד מספיק להרשעת הנראית מתוך דברי הרחוק דר נייבואר נ"י (אצל רונאן, בסי' 30—729) Rabbinis français שהכוונה בזה להראות בעל ס' תמים דעים, אבל מתוך החרוזים ניכר שהם רומים על אנשים ומעשים ידועים.

(2) אשר בוקנתם עודם כילדים.
 (3) סגלות חיצוניות יחד עם חכמה בנות אחר.

(4) בקרבו ידע כל בן בליעל את מומתו, ולבבו נגיד לו.

(5) בכ"י והמשפיל. (6) בכ"י: תהיי.

מכתב מר' שניאור זק"ש ז"ל*.)

ב"ה פה פאריז יום ג' ר"ה אני לדודי ודודי לי שנת ברכו"ת לפיך.
לכבוד יריד ה' ויריד עמו ויריד נפשי, איש כלבבי, איש המודות, בכל המעלות
והמדות הנכבדות, ובתורה ובחכמה ובצדק לו עשר ידות, ה"ה הרב החכם הגדול
החוקר המהילל הנודע בשערים, עמוד הימיני לכנסת ישראל ומעוז לבעליה כש"ת
מוה' שלמה זלמן היים האלבערשטאם נ"י הי"ו ולכאש"ל שלום וישע רב לעולם!
הנני שולח לכבודך הרם בזה החוברת הראשונה מספרי שה"ש אשר לשלמה
ב"ג (על נייר טוב, אשר רק סך עשרים גרפס כמהו) ועוד חסר לו הקדמה ותקוני
הטעויות ועוד הוספות ותקונים אשר יודפסו בקרב אי"ה ואשלח לכבודך תיכף ומיד
אחרי הדפסתם. המחברת הזאת השלמתי ואני בן ג"ב שנה, וכבר כתיבתי בן נו"ן שנה
גמרתי להדפיס איזה ידות נייר מהחוברת: דברי שלמה בן גבירול וכו', אפס לרוב
יקרותה בעיני אינני רוצה לחלקה לחלקים למחברות שונות כמו שאני עושה בחבור הזה
שלהיותו כולל שירים נפרדים יתכן לחלקי לחלקים נפרדים לא בן החבור ההוא: דברי
שלמה וכו', אשר מלבד השירים הנקבצים בו ופירושיהם הוא מדבר ותוקר ודורש על
תולדות הרשב"ג ועל גדולי דורו שיש להם יחס רב או מעט לתולדות היו וכן על קצת
מהגדולים שהיו לפניו אשר קבל תועלת מהם וכל מחקרי שם עם פירושי השירים
הנוגעים למחקרים ההם הם משולבים איש באחיו ומקשה אעשה אותם, לכן אני תומל
על החבור ההוא לשלוח ממנו עלים נפרדים, בל יאבדו, רק למוהר"ר שי"ר זצ"ל
ולמוהר"ר צונץ נ"י (הזקנים שבדור והראשונים ביסוד חכמת ישראל) ולטעם כמזכיר
לדידי בעל הכרמל שלהתי עלים נפרדים משני החבורים האלה, זה ימים ושנים, כי
דע נא ידודי שרובי דברי הסי' הזה: שה"ש בו' ככולו, ואף כי החלק מהחבור: דברי
שלמה וכו' גרפסו כבר מימים ושנים, כידוע להחכמים הנ"ל, זמן רב מאד לפני צאת
המחברת של רא"ג ע"ד גבירול ושיריו, ולא דרכיו דרכי — ואיש לא עמד עוד על מה
שעמרתי בתולדות חיי האדם הגדול רשב"ג ובתולדות אנשים שהיו בדורו וקודם לו מעט (כי
ידובר נכבדות בחבורי דברי שלמה גם על דוגש ומנחם ותלמידיהם — וידעת כי הכל
הביא הר"ש פינסקר ז"ל וילך לבחלה תלמיד למנחם ששמו אפרים בן קפרון כי יצחק

* אקוה כי כל מוקירי זכר החכם המצויין הזה — אשר נתן עוד מהדורו על "החוקר"
בשנה הראשונה — ימצאו חפץ רב בהמכתב הזה, אשר נשלח לבית המערכת מאת
הרש"ח ה"ה נ"י, והמפיץ אור על חיי המנוח, תבונת נפשו, מצבו ויחסו לחכמים אחרים.
— כאשר יראה הקורא ערך המנוח ז"ל קצת דברי המכתב הזה כעין צנאף לפני מותו,
מיראתו: שן חיו לא יזכה להשלים את חבוריו. והנה פתרו זה לא פחד שוא היה, כי
באמת לא עלה בידו, מהטעמים אשר יגלו לקורא האגרת, להשלים את החבורי היקרים
— אשר מצאו להם קוראים מבינים ומוקירי ערכם בין דורשי חכמת ישראל הריבה יתר
מאשר דמה המנוח במר רוחו —, ורק מעט מועיר הודיע המנוח בקהל מנהעת ההיא והלאה,
משך חצי יובל שנים, חקרי לבכו ודרישותיו בכל מקצעות ספרתנו העתיקה. לכן ידוי נא
המכתב הזה למצבת זכרון להחקירות וההגיונות העמוקים אשר
נשארו עוד צפונים בלב המנוח ז"ל ואשר הובילו לקברות עמו
יחד!

בן קפרון היה שמו ולחנם הוציא לעז ודבר דברי עתק על עתיקים צדיקים ניג' ה' יכפר בערו — ור' יוסף בן אביתור, נר' יקותיאל, ורב האי גאון, ור"ש הגניד ובנו, ור' יוסף בן חסדאי — אשר שמו העברי היה י ע ק ב לדעתי — גם ידובר נכבדות ת"ל על גאוני בכל, ומשם יתראה כי רק גאוני סורא הצטיינו בפיוט ושיר — ע"ד הקליר — ובחכמות הציוניות ובסוד העיבור, כמר עוקבא רס"ג ר"ש בן חפני ר' יוסי אלנהרואני — שהוא "ה נ ד ע ב נ ס י ס ראש כלה נהרואני" בהודעת ר' נתן הבבלי שביחוסי. ולשון "הנדוע בנסים" פירושו: ידוע בשם: נסים, וכמו שנאמר שם כמה פעמים: נסי — הוא ר' יוסי שבכרם חמד מ' שלי — והשם נשתבש . . . (1) ומשם יתראה כי לא חבר רב האי גאון מעולם פיוטים, והשיר מוסר השכל המיוחס לו הוא קרוב לודאי אצלי שהוא מר' יונה גירונדי, והפיוט שמע קולי אשר ישמע בקולות הוא לרשב"ג — עפ"י הוכחות נאמנות — והיה רשום עליו בקשה לר"ה, היינו לראש השנה, ונעשה מראש השנה רב האי . . . (2) ואזכיר כי ר' יצחק סגנרי הוא מאוחר והוא ר' יצחק בר' ישראל ראש ישיבה שבבבל הפייטן שהוזכר התחכמוני, והוא הוא ר' יצחק סגנרי בר' ישראל ראש ישיבה שמצאו ממנו פיוטים פירקאוויץ וניבויער הוא הוא מבחר משורריהם של הבבלים כמוזכר בתחכמוני אבל בזמן הרשב"ג לא היו משוררים ופייטנים בבבל, ודבר ר' יצחק סגנרי הוא אמת במקצת היינו שבזמן מאוחר נשלח מבבל לכוזריים כי כן היה המנהג לשלוח מלמדים מבבל להצני אי קרים עוד בימי ר' פתחיה בעל הסבוב — ובכלל יש לי דברים ע"ד המצבות שבקרים להראות הזוף הנעשה בדברי הימים בשונג ובמזוד, וקרוב אצלי שגם המקיבל בעל הקנה נקבר שם — וכן מקובל בשם מרוקי — אשר מצאתיו גם במ"א באחד מכ"י . . . ותיקף ומיד בראותי השם שבת' דניאלי אמרתי לרבים כי שקר הדבר שהוא ר' שבת' דונילו שהוא מת באיטליא ואמרתי זאת גם לניב גם לה' כוואלואן — כשהיה אצלי לפני שנים — ודברי רמ"ש לא ראיתי בוה). גם את תעלומת שירה היתומה של י' חסדאי בארתי, ובכלל הרבה חדשות ונצורות בתולדות הרשב"ג ובתולדות גדולים אחרים שבזמנו ובזמן הסמוך לו גליתי ב"ה, וצר לי כי הוכרתי לבטל רצוני מפני רצון אחרים ולהפסיק לע"ע את המחברת הראשונה מס' שה"ש אשר לשלמה בן גבירול, כי ברצוני היה עוד להוסיף הרבה שירים ממנו במחברת הזאת הראשונה עם פירושיהם, וביחוד צר לי, כי רציתי לתת שם שירים אשר מדוגמתם ראה הקראי משה דרעי ועשה כמותם גם נגב מהם, והוכחתי ב"ה זמנו האמתי מכל מה שלפני כי עלתה במצורת הקירתי שהיה בזמן הריב"ש (בעל התשובות הנודע תלמידו של הר"ן) וכי הוא ר' יצחק נר המערבי של הרבנים שהספידו ור' שמואל החזן והמלמד שהספיד דרעי, הוא ר' שמואל בר' דוד חלאוי אשר הריץ שרת' עם הריב"ש והרשב"ן, ור' משה בן צדקה הוא איש ריבו של ר' שמואל זה הנזכר ניב בריב"ש — ועמדתי ב"ה על מקום הזיוף שבמקום שכתוב כדיואן דרעי למנין ש ט ר ו ת ונראה שם כען גרד (לעדות ניב) צ"ל "עשרות" במקום "שטרות" ודוק והבן. — ועל זה רמזתי במאמרי תקונים שונים אשר במניד — האין זה ידידי יקירי קדוש השם! ? כי עפ"י זה יבוטל כעפרא דארעא

(1) ע' הוולף טנה f' וי"א סיון סר"ן ו"ס רט"ז צנאוורו, כסורא דענלנ"א. ס' f' z' ס' ה' .
(2) ע' ו"ס רט"ז צנאפה לנביד ס' ט"ו ע' 389 וסס הכיח ג"כ וכתצו זס. f' z' ס' ה' .

הלעו שהוציא פינסקר ז"ל על גבירול ועל שאר משורריו קדמוניו הצדיקים והחסידים האמתים כאלו היו גנבו משירי הדרעי, ויהי הדבר להפך ותוא דרעי היה באמת מאריך המעריב הפנימי ולא היה קראי מתחלה, אך כבר נתחמץ שם, ויצא משם לאריך הקראים ויהי לקראי. — וכתבתי לך כל זה, ידיר נכבד! למען יהיו הדברים שמורים בידך פן היו לא אזכה להשלים את חבורי, כי רואה אנכי כי יספו ויאספו בלא עתם חכמים גדולים וטובים ממני, ואני אניש אנוש ידוע הולי תמיד, לא עליך יקירי! אך השמר והשקט אל תגלה בריבים את כל הדברים אשר כתבתי לך, ורק לך לבדו מסרתי הדברים בקיצור נמרץ, אך ראשי פיקים, ואם יחינו הי' וברית שלומי לא יפר אבאר את כל אלה ברחבה ובראיות נאמנות כדרכי, ואם לא היו טוב לי כי גלית את אונך, און מלין תבחק, שמץ מדרישותי, לבל יאכדו הדברים אשר הריתי והנתי בינון ואנחה, וילדתי בעוצב, כי גם פה עוד לא מנוחה מצאתי מינוני ואנחותי. . . . ודע, רב הביבי!

כי יצא גבירול ב"ה נקי וצדיק, ואל תחיש לדבריו הרא"ג, שכתבת אלי כאחד ממכתבך אלי, כי הוא לא ירד לסוף דעתו, וכן להנם האשים אותי הרשד"ל זצ"ל אשר לא ירד מעולם לסוף דעת הרשב"ג ונס את דבריו לא הבין כל מאומה, וירדוף אותי תמיד עד לחיי, הי' יספר בעדו, כי נקי וצדיק כמוני הרג באמרי פיו. . . . (1) והנה אמרתי לך ידיר נפשי, כי הומל אני לשלוח העלים הנפרדים מחבורי דברי שלמה זכו, ובכ"ז אם תצוה עלי לשלחם לכבודך אשלחם לך ומהמעט ממנו אשר אשלח לך תקיש על השאר על דרך דרישתי אדות הרשב"ג ובני דורו ובני דור הסמוך לו — ואני בהוציא לאיר את מחברותי אדות גבירול יצר לנפשי במאה מאד, בראיתי כי חטף המות את כל גדולי הדור כמעט, אשר היה בכחם להבין ביקר עבודתי הרבה והכבדה ולתת צדק לפעלי, ועתה מי ישפוט משפט צדק על פעלי, מי ומי החולכים אתי? ** (2) עוין אותי בכל דרכי, כי נהפך לי מאז בואי הנה לשונא הנם, וגם אין לאל ידו לרדת אל תוכיות הענינים. . . . והאוכל לקוות מהרא"ג כי בצדק ישפטני? והלא הוא נוגע בדבר, וכן לא אקוה זאת מ** אישר הפך לבו לשנא אותי גם הוא, יען דרכיו ראיתי. . . . ואמאסו. . . .

וכן לא אקוה זאת מגרעין אשר אם כאוהב נאמן היה לי תמיד גם הוא מלפנים כמו ** וגם בקיץ אשתקד היה פה אצלי כמה פעמים להדש עמי את אהבתו, אך לא אאמין בו, כי לא שכחתי [את] אשר עשה לי בכרך הששי מחבורו, כי אמר גם הוא אז לכתב את שמי מן האריך כמו הרא"ג והר"ר ואל הממלא מקומו — ומי ישפטני בצדק? הבן־הגניה איננו עוד, גם לא קייתי זאת ממנו, פיליפסאן איננו מוכן כל מאימה מדברים כאלה, פראנקל גם הוא לא יפנה להעמיק הקריאה במחברותי, את בעל העת החדשה בוועין אינני מכיר והוא לא יכירני, האקוה על מאור הגולה החדש שבמנצא? הישראלי אשר שם? הלא כי הללתי בהלבנון את צונץ קם עלי בחמתו? ומה יענה על חבורי

(1) ע' נ"ט רסד"ג צלזלר כחוד ח"צ עמוד 205 וצלזלר למגיד ט"ו 253 גם 326
 וטכה ט' 133 וצלזלר טד"ל עמוד 1391, ונ"ט רסד"ז צלזלר חכמה ח"צ עמוד 35,
 יבקקין דיונה ע' 16, כהמגיד ט"ו 279 וכצנזר הלצנון ט"ז 344. ט"ז ח' ס',
 (2) ופני הסלום כולל לנחץ להשמיט פה וצנזרונות הצלזלר שנות הסכמים סחיים
 חטנו (ל"ה!) ולהציג צנזרוס את הסמיים ** , גם להשמיט צטוים חסדים. ס ע ו ר כ .

זה! הלא יהלל את כבודי? וכמהו כמו כן הצב"י הריץ ונוקם ומקנא שבפד"מ. — בעל המניד ובעל הלכנון אם גם יהללו את מחברותי, מה בצע בתהלות שוא, כי הם לא יקראו כלל את מחברותי ולא יעמיקו בהן כל מאומה, כי אין זה מדרכם ואולי אין זה גם בכחם, רק על החכם פ"ן עיני נשואות ועל רייפמאן החכם היקר, ועל ד"ר יודי יקירי נסמכתי ביותר מעל הכל ולמשפטי פ"ך אחכה כי תשפוט נאמנה בלי משא פנים, כי מי כמון איש אמת ומי כמין יורד להדרי כל המקצועות שבחכמת ישראל, כי גם תהלות ** כאפס ותודה ותהו נחשבו לי, כי גם הוא איננו קורא כל מאומה לא את הדברים אשר הוא מהלל ולא את הדברים אשר הוא מחלל

הנה הגרתי לך את כל לבבי, יודי היקר והנכבד, וספרתי לך את צערי, לך לבדך ואין לזרים אתך . . . והנה הר"ד בריל השמיעני כי בדעתך לחוות דעתך על חבורי זה השלוח אליך, בלכנון, אודה לך במאד מאד ע"ז בתורת מוקדם, אולי תמשיך עלי ע"ז חוט של חסד מעט אולי יקפצו ע"ז אויה קונים למחברתי, כי גם זה אנוד לך לבדך ולא לאחרים, כי לא כבוד אני הפ"ן עוד מעתה ואינני רודף אחריו עוד, ואני אומר כמו שאמר ר"י הלוי ז"ל: „התרדוף נערות אחרי המשים?“ — ואם גם אינני אוהב בצע ב"ה מעולם כאשר כל יודעי ועידו עלי ע"ז, אבל מה אעשה כי גם פה לא עשיתי מאומה להשיב מצבי הרע ואני אוכל לחם העצבים נהמא דכסופא ואני מאלה שנאמר עליהם יש מתעשר — והרבה פעמים אני רופא ב"ה לאהר"ם ולא לי . . . וצרכי מרובים מאד וישיבת כ"ך כפאריז קשה מאד, ואני אינני יודע לעשות מקנה וקנין גם בספרי, כי גם דרך הסחורה עם התורה לא אבין, והאשה והילדים צועקים הב הב! ואין . . . ע"כ כל מה שתוכל לעשות לטובתי להמציא לי קונים למחברותי לסי' שה"ש, ולסי' התנין (ממי קנית אותו מברלין? — . . .) ולשאר מחברותי, אם ע"י דברי בקורתך את ספרי שה"ש הזה או ע"י השתדלות אחרות מצד טובך אלי ואל חכמת ישראל, לצדקה גדולה יהשב לך זה, ולעולם אודך ונפשי תברכך לנצח! אבל הלילה לך לשאת לי פנים בבקורתך, אך צדק צדק תרדוף ובצדק תשפוט את עמיתך ואת חבורי — אך אחת אשאל מכבודך אותה אבקש, כי תמתין נא עד בוא לך התיקונים וההוספות לספרי זה שה"ש, ומאד צר לי כי שחת המדפיס (ה' ב.) את יופי הספר ולא עשה מלאכת ה' באמונה, כן ע"י אותיותי האותיות השבורות והקטועות והרבה אותיות חסרות לנמרו כי לא קלט הדיו, וכן עבר על כל תוסף, ולפעמים נקד ההפך מאשר נקדתי ושנה את כונתי ושחת המשקל . . . מלבד מה שלא הגיח לנכון את ההגהות אשר הגהתי ולא תקן את הטעותים אשר הגהתי, ואשר רק למעם זה הדפסתי פה בהכתיבו לי כי יעשה הגהה נכונה ושלמתי לו כפל כפלים מאשר היה עלי לשלם אם הדפסתי את ספרי במ"א, באשכנז, ואני האמנתי בו, בכל אשר רמני בהדפסת הרשימה וכן בהתנין . . . והמלתי על עיני, מאז בואו הנה עד עתה . . . וכמעשהו בהדפסת ספרי זה שה"ש כך מעשהו גם בהדפסת ספרי דברי שלמה, גם יחליף עשרת מונים את הגיור בן בפשוטים וכן בטובים, והרבה כעם ומכאובים לי על כל זה, ע"כ אחלה את פניך כי תחכה להגיד משפטך בטרם תראה את תיקוני, ואם שאינני בטוח כלל אם לא יעוות המדפיס גם את התיקונים — וגם דברי תלונותי אלה על המדפיס רק לך לבדך הגדתי כי הלילה לי הלילה להזיק לו ולפגוע בכבודו ח"ו ואני מדרכי לעבור על מדותי

ולדונו לבקף זכות בכל אשר יקנישני מאז ועד עתה, כי ידעתי את רוב העבודה העמוסה עליו וחם אני עליו להיותו עני, אבל זה הוא דבר שאין לו כפרה, כי בטרם התחילה הדפסת ספרי הלויית לו סך שלש מאות פרנקין על מנת שיקנה אותיות חדשיות תחת השבורות, והיה זה כל הכסף אשר היה לי אז ונשארתי אח"כ ברוח גדול, ורק סך קטן מאד נכתי לו כל פעם בעת נדפס בוגין אחד אחד ועוד היום לא סלק לי את הכל והוא קבל את כל שלי, ובכל זאת לא קנה אותיות חדשות. — והנה ידידי היקר ונכבד! הלא תראה, כי התאמצתי להראות ולהערות את מקור דברי הרשב"ג בתלמודים ובמדרשים, ופעמים לא מעט חדשתי חידושים בהם ובכתבי הקדש, ואקוה כי התוספת הלזו לא תחשב בעיניך לנרעון. וכן השתדלתי כמה פעמים למצוא פירושי הרשב"ג לכתבי הקדש ע"י מליצותיו ודרכי דיבוריו, וגם בנלותי את הרכבת הפסוקים אשר הוא מרכיב במליצותיו, גם המלאכה הזאת לא תחשב בעיניך למלאכת הדיוש, כאשר אקוה בטה. וא"ה עוד גדול יהיה כבוד המחברות הבאות מהראשונות. וגם על המחקרים האחרים אשר הסתעפו בפירושי בעניני חכמת ישראל, אקוה, כי לא יהיו קלים בעיני כבודך ושום תשים עליהם עין חכמתך הרבה ובהינתך הזכה. ומלפניך יקרי אבקש, כי תיטיב נא עמדי ועם חכמת ישראל להישום נא לפני לעת עתה את כל הפיוטים מהרשב"ג הנמצאים בידך כ"י אשר הנך ה', ואודה שמך כי טוב וגודל הסדר עמדי ועם הרשב"ג בזה, א"ה בחבורות הבאות, ואולי נמצאו בידך נוסחאות אחרות ונכונות במה שהדפסתי, אנא גלה נא את אוני, ואודך מאד גם על זה. התוכל ידידי יקרי להנני נא בהחמשה קונטרסים אשר הדפסת באמצעות הר"ר קורניל נ"י אשר לא ראיתי עדיין, וכן בספר הקבלי של ידידנו הר"ר יצחק מיוז נ"י אשר אני תמה עליו מאד כי שכחתי ולא שלח לי את ספרו זה, ומידי נתונים לו מאז מחברותי. — גם באחת מאגרותיך היקרות הזכרת לי שנדפס במדינתך פ"י התוס' יו"ט לס' בחינת עולם ואנכי לא ראיתי מעודי אולי יכול תוכל להנני בו. ואולי נמצא בידך המחזור הרומניא (לא: רומא) הנדפס אשר לא ראיתי מעודי, וכן אולי נמצא בידך בשלימות הקונטרסים שירים וזמירות ותושבחות (כי שלי חסר יבואנו) ותאבה נא להשאילם לי על משך זמן ידוע אשר תצוה עלי ואשיבם לידך לזמן המוגבל באלפי תודות ותשואות הן הן. וכן יזכיר הרא"ג קובץ שירים בשם דרכי נועם אשר לא ראיתי ולא ידעתי מה הוא ואנה ומתי נדפס. הישנו גם הוא באוצר ספריך היקרים? ואם הקשיתי לשאול בכל אלה את כבודך הסליחה ע"ה. כמדומה לי שיש בידך ס' הפרסם להברדשי נדפס, ואנכי זה ימים ושנים עמלתי וכתבתי בדיוק מתוך כ"י אשר קניתי למען בית גינצבורג, והיה בדעתי להדפיסו עם הגהות והערות יקרות, ועתה הנה הוא בא הר"ר בריל ומדפיס אותו בלבנון עפ"י ההעתק של הר"ר דוקים והוא מלא שיבושים כרמון. עוד שאלה אחת אני שואל ומבקש מאת כבודך הרם אם לא קשה עליך הדבר לשלוח לי רשימה מאוצר ספריך כ"י אשר הנך ה' בהם, למען אדע להביא לשאל מכבודך שאלות בענינים הנוגעים להקירות עפ"י כ"י שלך, אם יש לאל ירך לעשות לי גם החטיבה הזאת, אודך במאד מאד, וגם אנכי מוכן לשרתך בכאלה. — ועתה הנני מסיים במה שהיה ראוי לי להתחיל, להודות לך מקרב ולב כי הקדמת לתת את שכרי בעד ספרי זה שה"ש אשר לשלמה, כי שלחת לי סך שני ריש וקבלתי במועדו, ותשואות הן לך ע"ז ותודות רבות, ואני הצר לי הדבר הזה במאד מאד, כי לא יכולתי לשלוח לכבודך אז העלים שנדפסו עד הזמן ההוא, כי לא היו בידי, וגם בזה אשם בדבר ה' בריל כי ריבות שפתי אליו מאז

לתת בידי העלים הנדפסים בכרי לשלח אל כבודך לא הועילו לי, באמרו לי כי קשה עליו מאד החפוש אחריהם. — ולא נשאר לי רק להתנצל לפני כבודך הרם, כי לא השבתוך דבר על אגרותיך האהובות והחביבות לי במאד מאד; ואורה לך ולא אבוש להגיד הרבר האמת, כי פעם עצלות ורפיון ידים מנעוני ופעם אמרתי לכתוב לך כראוי לך כראוי לאגרות חכמתך תשובות הראויות לעמוד לפניך, ומנעוני טרדותי וכובד גונן, צרה וחלאים רעים ונאמנים אשר יבואו עלי ועל ביתי זו אשתי תי' כפעם בפעם (לא עליך ולא על כל שלך יהיו הלילה!) ואף כי אני תמיד ידוע הילי, ושבע רוגו ויגון ועמל וכעת לא אוכל לחפש אחרי אגרותיך היקרות, ואי"ה עוד אקוה לקחת לי מועד ולחפש אחרי כולם ולהשיב על כלם בבת אחת. אבל לא הלילה מהיותך נקל בעיני ה"י, כי יקרת נכבדת במאד מאד בעיני ואהוב וחביב אתה לי במאד מאד, וכל יודעי פה יעידו עלי, כי אני תמיד מרבה לספר בשבחך שלא בפניך לפני כל מיודעי פה, לאמר כי מיום שקעה שמשו של הצדיק והחכם הנכיר ד"ר בעער מדרעודען ע"ה זרה שמשך, כי אתה — פ' י' די' ע' ת' — הי' ח' ד' ו' מ' י' ו' ה' ד' ב' ד' ו' ר' ע' ת' ה' ב' י' ג' ב' י' ר' י' ס', הממולא. חכמה רבה ורמה בחכמת ישראל ואוהבאמת וצדק בעצמה ודורש וחוקר ובוהן הרברים לאמתתם ויורד לסופם וכבוד ישראל חביב עליך על הכל, מי יתן וירבו בישראל כמותך! מי יתן לי אחי פה לראותך פא"פ ולהשתעשע עמך פה אל פה! — והנה באחד ממכתביך היקרים אלי אמרת, רב חביבני! כי הפי' של הרשב"ם לאבות הוא הנדפס ע"י רשד"ל ז"ל בכוכבי יצחק¹, ועל זה נפלאתי עליך במאד מאד, איך היה נעלם מעין הבדולה שלך כי כבר רמזתי על זה גם אני ברשימתי בהכתוב על נבו"ה נדפס ע"ת ה" דוק ותשכח, ומעשה שהיה כך היה, אנכי כתבתי בדבר הפי' המיוחס לרש"י ובגלוי המציאות הלזו שהפי' שרשד"ל התחיל להדפיס הוא של הרשב"ם הערה יקרה מאד ב"ה והר"ד בריל נצרך או בשעת ההדפסה של ההערה הזאת לאותיות רש"י לצורך הלבנון, ומה עשה? השמיט את כל הערתי ולא נתן רק התחלתה, ויצא העגל הזה שמתעל הרשימה הוא מרומזו הדבר ובנופה לא נמצא את הרמז, שאל את פיו וינד לך, וזו היתה הסבה הראשית שהפסקתי מאז מלהדפיס עוד את הרשימה, כי חמתי בערה כי אז במאד על הנבלה הזאת אשר עשה לי הנ"ל מעשה אשר לא יעשה, ושחת את דברי הרשימה, ומכיון שנפסקה או המלאכה נפסקה אח"כ גם כי נח זעפי, ולולא זאת כבר היה נגמר מאז כרך גדול ממנה זה גורל החברים מהמדפיסים המשחיתים העושים מלאכת ה' רמיה! והוא עוד מתלונן עלי בלבנון כי לא אשלם הרשימה?! — וגם מחיר הדפוס כי רב הוא מאד מחכיל אצלו מנע הטוב, ואני לא אדע מה אעשה, כי אדפיס את חבורי פה הגה רב המחיר מאד, והאותיות הן מושחתות מאד, מלבד אצל המדפיס אשר לא מבני עמנו שהדפסתי אצלו את הקיקיון בהוד והרר, ורק ע"י ה' בריל חדלתי מהדפיס אצל הנכרי, בהתחנן ה' בריל לי לחמול עלי, ואף כי המדפיס הנכרי קנה לו למעני אותיות רש"י ואותיות מרובע קטנות, ואצל המדפיס הנכרי ההוא הייתי בטוח ביותר [כי] בל יחסרו מהעקסימפלוין ואל יתוסף עליהם כפי המדובר ביותר ממה שאוכל לבטוח על מדפיס מבני ישראל — ולהדפיס את חבורי כפי"א באשכנז או בפולין אמנם ימעט מחיר-ההדפסה מאד מאשר

1) כעת נראה לי יותר נ"ש הסכם מייצואל צהנוואקסערפעט 1872 ע' 288, כי פי' שזת אשר הספיס רשד"ל קלחו בכוכבי יצחק והנדפס כעת כלו צנחזור ויטרי סוח נב' יעקב צר שטוסן, כפי"ס כספרו של וסכ"מ גידינוון על קורות הסנוך ח"ט 294. ש' ז' ס' ס' ס'.

הדבר פה, אבל מי יבטיח לי שלא ידפיסו המדפיסים לעצמם סך מאות עקסעמפליין? וקשה מאד שליחות ההגהות והכתבים שלי ברצוא ושוב, מלבד מה שדרכי (אמנם הדרך הזה לא דרך ישראל הוא, אבל כך הורגלתי ועתה זקנתי ולא אוכל לשנות עוד את ההרגל הנושן) לכתוב ולהדפיס תיכף ולא לכתוב מקודם סי' שלם, וגם אני כותב רק פעם אחת בדיוק ולא אשנה, ואם אדפיס במקום אחר אני מוכרח לעשות לי העתק, וזה קשה עלי מאד לעת זקנתי ויש בזה ביטול זמן וביטול תורה. אולי תוכל אדוני וידידי הנעלה, לתת לי עצה נכונה בדבר הזה, איך אוכל לבוא אל עמק השווה בדבר הזה, אנה אוכל להדפיס במו"א ושאהיה בטוח מכל צד, ודע כי כסף מחיר ההדפסה יתן מיד אחר הדפסת כל בויגין ובויוגין. הנה הוגעתך בדברי יקירי, והגדתי לך את כל לבי, לך לבדך, וידעת מזה מה יקרת נכבדת בעיני! — שוב אזכור, ידידי הנעים והנחמד! כי באגרת אחרת יקרה מכבודך העירות לי על המובא בדקדוקי רש"י מנבירול, ידידי היקר! הי נפשי! והי הי אשר עשה לי את הנפש הזאת, וכן אוכה להשלים את הבורי, כי יתן לי ה' שלום ויארך ימי מעט ויאמר לצרותי די כי רשמתי לי זה מכבר ימים ושנים בגליון הדקדוקי רש"י שלי, ויש לי בזה ענין נכבד והוא כא בהמשך הרישימה שלי מספרי נבירול בהלק הסי' דברי שלמה זכו, ובכלל תדע ידידי כי לא הנחתי זוית ופינה כן בספרים נדפסים וכן בכ"י אשר לא מששתי ופשפשתי בהם, ולא דרשתי מהם בכל מה שנוגע לנבירול ותולדותיו וחבוריו, זה מהרבה שנים, ועל הדרך הזה תוכל להביא לי כמה הערות אדותיו וארות חבוריו אשר עמדת מדעתך הרחבה ולא תדע אם לא כבר עמדת עליהם גם אני העמל והורש על אדות הרישביג זה מהרבה שנים? עיב אחלה את פניך יקירי כי בראותך את חבורי הכלתי שלמים עוד אל נא תעירני על דברים אשר לא תדע אם נעלמו ממני ואם לא, ואם לא אנוד אותם הדברים אני בעצמי בהמשך מחברותי? רק כי תראה את דברי הרישתי כבר בשלומותם אזי תעיר אותי על מה שמצאת ולא מצאתי אני, ואז אודך במאד מאד, ולעת עתה רק זאת איפא עשה, דבר נא כל אשר יורך ויגיד לך רוחב לבך על הענינים אשר דברתי על אדותם מכבר, הן לחזק את דברי הן לרופפם, לקיימם או להשיג עליהם, זאת איפא עשה ותברכך נפשי במאד מאד, גם אם תמצא מובאים דברים בכ"י אשר לפניך על שם הרישביג ואין הכ"י האלה לפני או תמצא מובאים ממנו איזה לשון משיר או פיוט שלו בהכ"י אשר לפניך הגודה נא לי ואדעה ואביאה את הכל בשמחה ובתודה רבה בהמשך מחברותי על שמך הטוב ובכבוד הראוי לתת לך, אבל בבקשה כפולה אני מבקש מכבודך לכל תניד לי הדשות ונצורות אשר יש להאמר עוד, כי מאין תדע אשר לא נגלו לי גם אני ואני מוכן להגידם בהמשך חבורי, והיה כי תעשה כן תחשדני ה"ו או יחשדו אותי אחרים ה"ו כי לקחתי את שלך, ולמה תביא חשד על כשר להנם? — ובכלל ראיתי והתבוננתי מאז אראה דבריך היקרים בכתבי העתים כי דרך אחד לשנינו ב"ה במדרשינו דרך האמת והישר, ופעמים רבות שנינו לדבר אחד נתכוון, והרבה פעמים השתוממתי לראות כי הנך מקדים להגיד בדפוס מה שמצאתי זה מימים ושנים והגדתי גם לאחרים מימים ושנים ומעצלות לא כתבתים ולא אמרתם בדפוס. וכמה פעמים אמרתי למשל להי בריל כי אני רוצה לכתוב בלבנות דבר זה וזה, ואח"כ אמרת זאת שם וכן קרה לי גם עם אחרים והי בריל שחק עלי והתלוצץ בי על עצלותי לכתוב דרישותי, וידעת יקירי כי רובי תורתו והטובים שבדרישותי והנכבדים והמעולים שבהם עדיין לא נכתבו בעוונתי והמה תורה שבעיפ ממש, כי לכל מי שיבוא אלי אמסרם בעין

יפה ולא אחוש אם ישימו בדברי כהונן ושלא כהונן, ורבות קרו לי כאלה עם בני . . .
 ה' יודע אם אזכה לכתוב ולהדפיס רק כל אשר דרשתי וחקרתי ומצאתי מ כ ב ר , ואף
 כי הנגלות לי החדשים לבקרים — כי הנני ה' ביה ולא מנע טוב להולך בתמים ויש לי
 רב כן במקרא ובתלמודים ומדרשים, ובכל ספרי הקדמונים ותקונים לדברי אחרונים,
 אבל אם לא אתעצל מעולם להגות בספרים חדשים גם ישנים ולחקור ולדרוש מדי יום
 ביומו ולחדש החדשים כמעט בכל יום ביה, וגם אשים לילות כימים, הנה עצל אני
 מאד להרות חידושי עלי ספר, וצרותי מנעורי צרות רבות ורעות עד היום הזה, המה
 הסבו לי מאז עצלות ורפיץ ידים . . . ה' יתן ואזכה לרשום כל חידושי ככתובים ולהשלים
 את מלאכת הרשימה ולהשלים שלשת הספרים אדות גבירול שהיש, דברי שלמה, חכמת
 שלמה, כי רק בשלש אלה יצא לנו ציור שלם מנבחר . . . ועתה אבקשך כי תואל
 נא בטיבך להודיע בלבנון את טיב המחברת הזאת השלוחה לפניך, תיטיב נא לדבר גם
 אדות שאר מהברותי הרשומות בהאפודה אשר בס' שה"ש ושם תמצא גם את האדרעסע
 החדשה שלי כי שנית את מקומי ולא את מולי הרע. — ועתה אתה יקירי חמודי רב
 שלום לך ולתורתך התמימה ולחכמתך הרבה ושלום למסחרך אתה שלום וביתך שלום
 וכל אשר לך שלום כנפשך שבעך ונפש עבך מכבדך ככל יום ויודך ואיבך לעולם.
 שניאור זק"ש.

ה ע ר ו ת ו ת ק ו נ י ם .

בהחוקר ש"א עמוד 136 (בהוצאה המיוחדת ממאמרי ר' שמעון קרא והילקוט השמעוני'
 ע' 21) כתבתי: וכן הוא סדר הרמזים בכל הדפוסים האחרים ובתוכם גם דפוס ליוורנו',
 תחת אשר היה לי לכתוב "חוקר מרפוס ליוורנו", כי שם הולכים הרמזים כסדר דפוס שאלניוקן.
 ע"ז העירתי הר"ר תיאודור. עוד העירני כי הילקוט דפוס ווארשא הוא עפ"י דפוס ליוורנו
 כמו שמבואר על השער. א ע"ש.

להחוקר ש"א ע' 321. ויצעקו כמו ויצעק העם אל משה. כי מצאנו ה' נס"י וכן (ראה
 שם הערה א' וב' 1). כונת המחבר היא לדעתי, כי הכתובים שמות י"ד, "י"א קשים לכאורה
 להולמם, כי בתחלה אמר "ויצעקו בני אל ה'" ואח"כ "ואמרו אל משה ה'", ואם צעקו אל
 ה' הלא לא אמרו אל משה בתלונה, וכבר נתקשה בזה הרמב"ן ולפי דעתו הכת שצעקה אל
 ה' לא אמרה אל משה, אמנם דעת המפרש שלי היא כי אין בונת ויצעקו בני אל ה' שצעקו
 אל ה' כי"א אל משה בתלונות, ואל תחמה כי כתוב "אל ה'" והבונה אל משה. כי מצאנו
 שנקראו גם דברים אחרים שאינם מוסבים אל ה' בשם ה' כמו שנקרא המזבח ה' נס"י והמשיח
 ה' צדקנו, וכן נאמר וה' הולך אף כי שם הבונה לעמוד הענק, ומה צעקו? המבלי אין קברים,
 ולכן אמר להם משה: החרישו. אמנם הגאון ירש ויצעקו מענין תפלה, ואחרי שהתפללו
 התלוננו על משה, והוא כמדרש חז"ל: "מאחר שנתנו שאור שבטיהם באו להם אצל משה" וכו'.
 שם: והנה המבלי שלש אותיות וכו' (ראה שם הערה 8). לדעתי אין המפרש משתמש פה
 במלת אות נס בענין. אות המעם ע"פ לשון ערבית, כי"א בהוראתה הפשוטה לברה, וכונתו כי
 עקר מלת "המבלי" היא שלש אותיות, ר"ל "בלי", ובהסירך שתי אותיות השמוש: ה' ומ'
 ישארו שלש. וכן במלת "ולבעבור" העקר הוא "בעבור" והו' והל' הם שתי אותיות השמוש,
 אך שם עקר המלה בת ה' אותיות. ש"א פאזנאנסקי

- 1) טענות טעונות שם צמיגים (טורה ד') סעיף 2) חסר וולת "ווללעקו". ה ע ו ר ד ,
- 2) וזה ח"ן לדעתי כל ראה, כי הנוצח לא נקרא צטס ה' סחס כ"א "ה' כסי",
 ר"ל ה' חסר וולת כל חרץ כצורו הוא כס ל' ונעצו ונעצג צלר, וצדק זה תפולנה גם
 יתר הסוכות, ונוטעם הזה דחיתו לח הפירוש הזה כצונת הנוצח ונחתי לדחוק ולמרט
 כונו שכתבתי שם בספרותי; והנוצר יצח, הן צדצר כונת הנוצח צנוקס הזה והן צדצר
 כונתו צנוקס הנוצח צנוקך, והנני קורא ע"ז דברי הנוצח (לנוכלה ע' 20) "סחין לבזור
 חומר צדצרים החול פים!" ה ע ו ר ד ,

B
269.
I.

69. I

M 17 845
/2.

Heft 1.

2. Jahrgang.

Hachoker

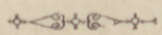
(Revue Hébraïque).

Hebräische Monatsschrift
für die
Wissenschaft des Judenthums.

Herausgegeben
von
Dr. Salomon Fuchs.

Inhalt:

- A. Epstein, Zur Geschichte der Kabbala in Deutschland.
- Prof. D. Kaufmann, Briefe des R. Gabriel Eskesles und R. Jacob Aboab über Chijja Chajjun (nebst Einleitung).
- Dr. A. Harkavy, Neue Mittheilung über David d. Mekamme z.
- Herausgeber, Commentar eines Unbekannten (12. Jhdt.) zur Perikope „Beschallach“ (Schluss).
- Dr. A. Kaminka, R. Meschullam da Vieira. Einiges über sein Leben und Proben seiner Poesie.
- Brief von Senior Sachs an S. Halberstam.
- Bemerkungen und Berichtigungen von A. E. und S. A. Poznanski.

Wien 1894.

Druck von Moritz Knöpfelmacher, Wien.

Subventionnirt von der „Zunz-Stiftung“ in Berlin.

חוברת ב-ג.

החוקר

שנה שניה

מכתבי עתי

מקדש לחכמת ישראל.

יוצא לאור פעם אחת בחדש

מ א ת

ד"ר יצחק שלמה פֿוכס.

תכן הענינים:

לקורות הקבלה האשכנזית: ג-ד, מאת אברהם עפשטיין.
 תולדות רבנו יוסף פורת בעל התוספות, מאת חיים נתן דמביצר ז"ל.
 תקונים ומלואים מתוך כ"י "יאיר נתיב" לבעל חות יאיר, מאת דוד קויפמאן.
 תקונים לאגרות ר' גבריאל עשקעלעש ור' יעקב אבוהב, מאת הנ"ל.
 דברים עתיקים מפנקסי הקהל בקראקא, מאת פ. ה. וויטשטיין.
 ס' "אותיות הענינים" לר"י בן בלעם, י"ל ע"פ כ"י פאריס עם הערות ונוספות (המאמרים
 אם-הא), מאת העורך.
 תפלות ישראל, מאת ד"ר לויזון בשטוקהולם.
 דקדוקי סופרים: הערות על "החוקר", מאת הנ"ל.
 משפט ספרים: אגרת בקרת (על הילקוט המכירי לישעיה הוצאת יהודה זאב כהנא
 שפירא), מאת שלמה בובר.
 רשימת ספרים, מאת העורך.

ר ר ין

תרנ"ד.

נדפס בבית דפוס ר' יוסף פֿישר בקראקא.

מחיר „החוקר לשנה:

על נייר יפה: 10 Frs. = 4 Rub. = 8 M. = 4,50 fl.

על נייר פשוט: 9 Frs. = 3 Rub. = 6,80 M. = 3,50 fl.

לרבע שנה: לפי הערך.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 269 II

M.T. AKADEMIA
KÖNYV-
TÁRA

לקורות הקבלה האשכנזית

מאת אברהם עפשטיין.

ג.

ר' יהודה החסיד. הכבוד והכרוב המיוחד.

בימיו ר' יהודה החסיד התפשט למוד התלמוד באשכנז וצרפת הצפונית במדה גדולה מאד ומפניו נדחה הלמוד בכתבי הקדש וספרי מדע. בימים ההם חשבו כי ההוויות דאביו ורבא וההגדות שבתלמוד מישרות את הדעות ומקרבות את הבריות אל ד', ושהוא קרוב בתפלותיהן וצעקותיהן בקראם בתלמוד וזולתו מחבורי ומחברי ראשי ישיבות¹, ולא נתנו את לבם לעיין בספרי הכמה ומוסר. היהודים שבאשכנז וצרפת היו חרדים לרבר ה' וקיימו בזריות גדולה המצות הקלות והחמורות, אבל אל פועל ה' לא הביטו, ולא שתו לב אל התכלית הנרצה בקיום המצות. עקר העבירה היה אצלם למוד התלמוד וקיום המצות מבלי להעמיק החקירה באמונות ודעות. גם החכמים שבהם עבדו את ה' מבלי לדעת אותו, ובלבם לא יקדה האש הקדושה אשר היא לכדה תרים את האדם מהבלי העולם. הדרך הזאת לא ישרה בעיני רי"ה. בהיותו בעל דמיון חזק ולב רגש לא מצא קורת רוח בהעבודה המלומדת ויבקש תחבולות להביא בה רוח חיים. כהאיסיים שהיו לפניו וחסידיו פולין שהיו אחריו כן בקש גם רי"ה לעבוד את ה' בהתלהבות ודבקות, בלב ומחשבה, את למוד התלמוד הוקיר רק בהמדה הנחוצה לקיום המצות, וכנגד זה העמיק כל ימיו החקירה בכתבי הקדש בקבלה ופילוסופיאה. וע"כ היה נודע לבני דורו והבאים אחריו לחסיד ומקובל ובעל שם אך לא לגאון וגדול בתלמוד².

קבלת רי"ה יצאה ממקורות שונים מאד זה מזה. ההגדות שבתלמוד ומדרשים, ההיכלות ושיעור קומה, ספרי ר' סעדיה גאון בפילוסופיאה, ספרי ר' שבתאי דונולו באסטרולוגיאה, כתבי קבלה שהגיעו אליו מאבותיו, ואולי גם פירוש על התורה מקראי אחר. מכל המקורות האלה שאב רי"ה והסדיר את שטתו באלהות בס' הכבוד שחבר. וע"כ אין להתפלא אם נמצא בפרדסו גם זמורת זר. ס' הכבוד של רי"ה לא הגיע אלינו, אך המאמרים האחדים המובאים ממנו בספרי מחברים שחיו אחריו וספרי תלמידיו יספיקו לנו לדעת מהשבותיו בנוגע לעצם ה'.

¹ אגרות הרמב"ם דפוס וינ' ד' ע"ב.

² בס' הסיפורים המובא מכריל (יאהדמוכר IX, 38) יוספר כי ר' שמואל אבי רי"ה אמר לאחיו ר' אברהם: דע שאתה תהיה ראש ישיבה כל ימיך, אבל אחיך יהודה יהיה יודע מה למעלה ומה למטה ואין נעלם ממנו ויהיה בעל שם... אודות רי"ה ע' צונגן לוי"ג ג' 298 וגו' וידימאן חינוך היהודים ח"א 153. הרי"ה (בן ר' שמואל) לא היה תלמיד רי"ה הוקן בעל התוספות כדעת כמה מחברים ובתוכם גם הרא"ה ווייס (ד"ד ודורשיו ח"ד 350), ונחלק להם ד"י בן ר' שמואל ברי"ה ב"ר יצחק שיר ליאון, התוספות לברכות שנדפסו בווארשא תרכ"ג אינם לרי"ה מריגנישבורג רק לרי"ה שיר ליאון, ראה דברי הר"ח דומביצר, ראבי"ה סימן כ"ב הערה ט"ו.

לפי' רי"ח ותלמידיו יש הברל גדול בין עצם ה' וכבודו הממלא מקומו. עצם הבורא נעלה מכל השגה וציור ועליו נאמר ותמונה אינכם ראים זולתי קול (דברים ד' י"ב), והוא נעלה ונסתר מעין אדם ומלאכים. עצם ד' שוכן במערב. הכבוד נברא מאשו של הקב"ה ויש לו צורה ודמות באופן שיכול להתגלות לאנשים ומלאכים. הוא יושב במזרח על כסא הכבוד וממלא מקום עצם ה'. הממלא מקום ה' הזה נקרא כבוד או כרוב המיוחד (בלשון תלמידו רי"ח), ואותו מעריצים ומקדישים המוני מעלה. בהיות שאינם יכולים להשיג את עצם ה', הם מהללים ומשבחים את הכרוב המיוחד, אבל כונתם העקרת היא לעבוד את עצם ה', כי הכבוד הנהו תחת אלהים. להכבוד או כרוב המיוחד יש צורת אדם ואליו ירמוז הכתוב באמרו: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו (בראשית א' כ"ו), ועליו מוסבים התוארים הגשמיים שבתנ"ך⁽¹⁾. כסא הכבוד שהוא יושב עליו מכוסה בפרוכת (פרגוד) מצד מזרח ודרום וצפון כדי לשום גבול בינו ובין מלאכי שמים. מצד מערב אינו מכוסה כדי שדרך שם יופיע עליו אור ד' השוכן במערב. הכרוב המיוחד שאותו ממליכים ומעריצים נקרא גדולה או מלכות והעצם הנסתר והנעלה נקרא קדושה⁽²⁾.

⁽¹⁾ ורבינו יהודה כתב בס' שקראו ספר הכבוד כי הבורא אין לו קץ והנביא לא היה יכול לדעת את הבורא כיון שאין לו קץ ולא מראתו... וכן אמר: יושב על כסא, וכסא לענין בורא לא יתכן, כי לגדולתו אין חקר, אלא כדי שידע הנביא שהוא ארון על כל המלאכים... לכך אמר וישב על כסא כדי שידע הנביא שיש מלך מנהיג, וזהו כי את המלך ה' צבאות ראו עיני (ר') משה תקו בספרי כתב תמים, אוצר נחמד ח"ג 65). ובספר החסיד: אם כן שהוא בכל המקומות... והכבוד שעל כסא הכבוד מופלא מאד, והבורא לא יתחלק, והבורא מנהיג את הכבוד כאשר יחפץ... הכבוד שיש לו קץ סביב לא יתכן אלא כנגד האדם, כי הבורא אין לו קץ... וכיון שאין קץ לבורא אנה יהיה הכתר של שבחות. אמרו מן החכמים שברא כבוד כך מופלא בוהר ובתפארת שאין מלאך יוכל לראות, ועל האש הכבוד והעטרה. ויש מן החכמים שאומרים מה שהנביאים רואים כך משים בלב הנביאים... (שם 67). ושוליו מלאים את ההיכל, המראה של הכבוד רואים, לפעמים שער רשיה בעמרו... אבל הבורא יתברך אין לו דמיון ולא קץ ותיכלה (ס' גימטריאות לר"י חסיד, כ"ו דף ה' ע"ב), אין לבורא גוף וגושה ודמות וצורה כלל וכלל... הכבוד הוא מראה בוחק שנקרא שכינה ובאותו האורם ברצון הבורא מראה ומדמה לנביאים כפי צורך הישעה לזה כך וזהו כך... והאמת והשבעה כי לבורא עולם אין צלם ודמות, כי אם לכבוד שמראה לנביאים, והוא חפצו ורצונו כי הוא ממלא כל עולם וחיון לעולמים (ר"א רוקח, שערי הסוד והיחוד, ככבי יצחק כ"ז 9). צבאות, כלומר אות הוא בצבאותיו, שאין כל צבאותיו יכולין לראותו רק באות שלו, כלומר בכרוב המיוחד שברא לאות על כסאו להיות שם מהלל (הפירוש לספר יצירה המיוחס לר"ס פ"א מ"א). ומשם אצל כבודו על הכרוב המיוחד על כסא הכבוד (שם פ"א מ"ט), והשב יוצר על מכונו, פר"ס אע"פ שברא חכמא והכרוב המיוחד, לא אצל מכבודו ולא השרה שכינתו עליהם עד שבת בראשית לאחר שנבראו כל מעשיו בעשר ספירות... (שם פ"א מ"ח), ומאותו אש היוצא מן חלק שלישי מן המים ברא שמים ומלאכים וחיות ואופנים וכסא הכבוד וכל צבא מרום, מלבד הכרוב המיוחד שבראו מאשו הגדולה. אך שאר צבאות מרום לא רצה לבראות מאשו הגדולה שמא יעמוד איש לאשו הגדולה כי אש אוכלת הוא. והזהיר מזהר כבודו מצד מערב שאין עין פרום לאותו צד (שם). דומה לזה במאמרי יוסף בן עזריאל, ע' למטה פ"ד.

⁽²⁾ אבל כל הדמיונות הכתובים כגון נעשה אדם וכו' הנך דפרשית קאי אגדולתו שהוא מלכותו שהוא במזרח, וכן שיעור קומה של ר' ישמעאל קאי על אותו גדולה ומלכותו). ונקרא כרוב המיוחד הנאצל מאשו הגדולה... ומאותו אש הגדולה אצל וברא כרוב המיוחד ולא

הכבוד של רי"ח והכרוב המיוחד של תלמידיו הוא כמעט אלוה שנת, כי הוא יושב במזרח בעוד שה' יושב במערב. ולפלא הוא בעינינו איך באו הגדולים הנזכרים לרעיון זר כזה. האמנם כשנתחקה היטב על השתלשלות הדעות בנוגע לעצם ה' נמצא פתרון להחידה הזאת. אין האדם יכול לצייר בדמינון מציאות איזה דבר משולל מכל גשמיות, והכתובים בעצמם סותרים זה את זה בהענין שלפנינו. כנגד הכתוב ותמונה אינכם ראים יש כתובים המורים על גשמיות הבורא. החוקרים אמרו כי התוארים הגשמיים נאמרו בדרך העברה ושהתורה דברה בלשון בני אדם, אבל הרבה מעלי התלמוד ובעלי ההיכלות פרשו את הכתובים כפשוטם והאינו כי ה' הוא בעל קומה ואברים. גם היו מתוכים בין שתי הקצוות האלה ואמרו בדרך פשרה כי ה' ברא כבוד בעל צורה המתגלה לבני אדם ועליו מוסבים התוארים הגשמיים שבתנ"ך. הדעה הבינונית הזאת מקורה בימי קדם ובה החזיקו השומרונים ועשו חילוק בין 'קשטה' (עצם ה') ו'כבודה' (הכבוד)¹. גם הקראים בעלי המעתיולה אשר הרחיקו את הגשמיות האימני בכבוד נברא כזה². ר' סעדיה גאון היה הראשון בין החוקרים הידועים לנו שמאן להאמין בהכבוד הנברא של הקראים, לפי שהוא כאלוה שני, ולפי דעתו אין הכבוד נמצא בתמידות רק נברא בכל פעם שיש בו צורך, ואחר שעושה שליחותו יעבור ואינו³. והנה רי"ח או רבותיו לא מצאו קורת רוח בהכבוד הנברא לפי שעה של רס"ג ושבו להאמין בהכבוד התמידי של הקראים. מלבד זה צרפו את הכבוד

מן אותו האש שנבראו מלאכים ושרפים ... שלא להשוות כבודן לכבודו. לאותו יצר דמות וצורת וצורת אדם ועינים ויודות ומתנים ולמעלה ועל מצחו חקוק י"ה אכתריאל... גדולתו אינו ממנו אך מקדושתו שבמערב... ולאותו הכרוב המיוחד היושב על פסא כבודו יש פרגוד של השמל מוצבע ששמו אישאל ודומה לתכלת, והוא הפרגוד מסבב כסא הכבוד משלש צדדיו, לבד ממערב שזורתת קדושתו שבמערב על גדולתו שבמזרח על כסא הכבוד, וזה בכ"י (צ"ל ברוך) כבוד ה' הוא קדושתו, ממקומו, הולך על גדולתו ומלכותו ... ואותו מלכותו שהוא גדולתו (כ"ה בכ"י לויפציג) נקרא בספר יצירה עולם השדני ... כי אל מלך גדול וקדוש אתה, גדול הוא גדולתו ומלכותו והוא כרוב המיוחד, וקדוש הוא קדושתו שבמערב ... (ר"א רוקח שם צד 14—18). במשנה בספר מרכבה מפרש ברוך כבודו של בורא ממקומו שהוא זורה על כרוב המיוחד מצד מערבו שאין שם פרשוו ענן (המיוחס לרס"ג פ"ד מ"א).

¹ ע' מן מרקה מימר מדבק בשנים ועשרים אות הוצאת ה' Baneth צד 54, 52.
² ז"ל ר' יהודה הדסי באשכול הכופר א"ב מ"ז: בכסא הכבוד פני אדם ... והכבוד עליהם, בראו שבראתי קודם כל בריה לה ללנו, וכפי דעת משכילנו נ"ע ביום שני, והכתן מצילח משכילי נ"ע אמר ביום ד' ... זיפת הלוי אבו עלי נ"ע אמר ביום שני נברא הכבוד וכסאו וכל הכבודות הפחותות ממנו שראו נבואינו ... ובנימין האונדי משכילי נ"ע אמר כי קודם כל בריה ברא אלהים הכבוד וכסאו ... וכן שאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם בבינתו, אינו מלת צלם ואמר שהוא צלם אלהיך, כי אם זו הצלם שעשה בכסא הכבוד כבוד אלהיך, והצלם זולת אלהים, והסמיכו אליו כי נכבד לפני עושך (אודות בנימין האונדי ע' לקוטי קדמוניות הערות צד 199). ובא"ב מ"ח כתב: אבל האלהים ית"ש אינו נראה לעין ... פתח האהל אינו נראה ולא בהר יורד ולא בכסא יושב, כי זה הנראה בפתח האהל ובכל מקום ואשר בכסא יושב ובהר יורד ורובב על כרוב ובאופני מרכבות ורובב על עב קל הוא כבוד אחד בראו מן כבודות אלהיך ... ונעם זה הכבוד כרמות אדם זיוו מאש ומרות כבוד תארו ...

³ ע' קויפמאן *Attributenlehre* צד 61 וע' חגיגה י"ד ע"א.

התמיד אל הכרוב שמצאו זכרו בספרי המרכבה¹) ויצא הכרוב המיוחד שלהם היושב במזרח ומקבל אורו ממערב.

לפי האמור נולד הכבוד של ר"ח מזיווג הכרוב של ספרי הקדמונים עם הכבוד הברוי של הקראים. ואינו רחוק כלל שר"ח ראה את ספרי הקראים ולמד מהם²). וכפי הנראה אליהם ירמוז באמרו: אמרו מן החכמים שברא כבוד כך מופלא בזוהר ותפארת שאין מלאך יכול לראות... (אצל ר"ם תקן או"נ ח"ג 67), וקודם לזה: ורב סעדיה פ"י כל הכבוד שראו הנביאים הכורא בראו לפי צורך השעה. וחכם אחד היה מעמיק בענין אחר (ר"ם תקן שם). „החכמים“ ו„החכם האחד“ הם בודאי קראים, ואולי מטעם זה לא הזכיר אותם ר"ח בשמם. לפי דעתי גלה לנו ר"ם תקן בעצמו את המקור שממנו שאב ר"ח, רק שהוא מגלה טפה ומכסה טפחיים. ז"ל רמ"ת: הנה זכינו לצאת מסברת המפרשים שבורא צורות לדבר עם הנביאים (היא דעת רס"ג). ואותה הקבלה נשארה בין הקראים והמינים, כי כן מצינו בפירוש חומש שלהם³), ויש בו כמה דברים ניוצים על לימד המשנה והתלמוד, והגידו לנו שאותו ספר המעוקל בא מבל לרוסיא ומרוסיא הביאו לרגינשפורק. וכן כתוב בו בספר המינים: ויקרא ד' למשה מתוך ההר, כי היה קרוב בהר יותר מכל ישראל, ולא יכשר שנחשוב כי הכבוד אשר ירד בהר סיני הוא אשר דבר למשה, כי ד' ברא קול, והוא הקול קרא למשה, כי ה' הבורא לא יספר בסיפור ולא יכול לו מקום... וזה שאמר וירד ה' הוא הכבוד הוא הברוי אשר הורידו במקום ראש ההר... ומעין זה שאמר ה' נראה אליכם הוא כבוד ה' בריו, וכן בכל מקום שיאמר בא אליכם, וירד, ויעל... ואמרו קצת המלמדים כי נעשה אדם בצלמנו כדמותנו ישוב על זה הכבוד אשר היה דומה דמות אדם... בדבריו האלה ירמוז לפי דעתי ר"ם תקן כי ר"ח למד לדעת את הכבוד הברוי מתוך הפירוש הקראי שהגיע מבל לרוסיא ומשם לרגינשפורק, עיר מושב ר"ח בסוף ומיו. עוד אשער כי הפירוש הזה הובא לרגינשבורג ע"י ר' פתחיה בעל המסעות. ר' פתחיה מרגינשבורג הלך למסעיו מפראג לקיוב שברוסיא ומשם דרך הקוקאזוס לבל (סבוב ר' פתחיה בראשו). אחר שר' פתחיה שב לביתו התעסק הר"י חסיד בסדור הסיפורים מנסיעותיו הנפלאות⁴),

¹ במדרש משלי פ"ו: כסא הכבוד האיך הוא עומד... כרוב האיך הוא עומד, לאיזה רוח משמש... מן הלשון נראה שכל המאמר לקוח מאיזה ס' היבלות שלא הגיע אלינו. עפ"י עדות בעל הפירוש לס' המיוחס לרס"ג נזכר ברוב המיוחד „במשנה בספר מרכבה“ (הבאתיו למעלה). וכן נזכר אצל יוסף בן עזיאל (ע' למטה).

² עפ"י עדות בעל מערכת האלהות פרק י' ור' יצחק דמן עכו (גריטין VII, 445) גם הראב"ד ממשקירא האמין בכבוד בריו תמיד.

³ אודות הפירוש הזה ע' קויפמאן Arttbutenlehre צד 505.

⁴ ז"ל בעל הסבוב: ובניונה היה איש חוזה בכוכבים ושמו ר' שלמה... ושאל לו ר' פתחיה מתי יבא משיח ואמר לו כבר ראיתי במזלות כמה פעמים בברור. אבל ר' יהודה חסיד לא רצה לכתוב פן יחשדהו שהוא מאמין בדבריו ר' שלמה (ד' פראג דף א' ע"ב). מזה נראה ברור כי ר"ח היה המשגיח על סדור כתבי ר' פתחיה.

ובודאי ראה גם את הכתבים והספרים שהביא עמו ר' פתחיה. וע"כ קרוב בעיני כי ר' פתחיה הוא המביא את הפירוש של הקראי מרוסיה לריינגנשבורג ושרי"ח ראה אותו ועל ידו נודע לו ענין הכבוד הברוי של הקראים. יהיה איך שיהיה, ברור הדבר כי הכבוד של רי"ח או הכרוב המיוחד הוא צרוף הכבוד הברוי של הקראים אל הכרוב של בעלי המרכבה שקדמו לרי"ח.

ד.

יוסף בן עוזיאל והכתבים המיוחדים לו.

אל המקורות אשר שאבו מהם מקובלי אשכנז יש לחשוב גם ברייתא מיוסף בן עוזיאל שהיא כפירוש ותוספות לס' יצירה. השם יביע הוא זיוף. באלפא ביתא דבן סירא נזכר יוסף בן עוזיאל בן סירא בן ירמיה הנביא⁽¹⁾, ומבן סירא יוספר בס' גימטריאות של ר"י חסיד⁽²⁾ ובספרי תלמידיו⁽³⁾ שעסק בס' יצירה ביחד עם אביו ירמיה⁽⁴⁾, וע"כ קרא הזיפן את מאמרו על ס' על שם יוסף בן עוזיאל. הברייתא של יביע לא הגיעה אלינו, ואלה הם המאמרים שנשארו ממנה בספרים וכתבי-יד שונים⁽⁵⁾:

1. קובץ לייפציג XXX, folio 12: ברייתא דיוסף בן עוזיאל, משגיאות יתשכני האל.

ותמונה אינכם רואים זולתי קול, פ"י לא ראו שום תמונה בכבודו שהוא אמונתו כמו שיסדר ר' קלונימוס באופן של י"ה מלכותו בקהל עדתי וכו'. . . פסק היראה והאמונה. . . לכרוב המיוחד שהוא עולם המדע (צ"ל הטדני) טובבים ומשתחוים. סוד זה תני יוסף בן עוזיאל שגילה לו ירמיה הנביא ואין לגלותו אלא לצנועים. וכן אמר יחזקאל הנביא בפ"י וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר דמות כסא ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה ואראה כעין חשמל כמראה אש ונוגה לו סביב כמראה הקשת וגו' הוא מראה דמות י"י ואראה וגו', והיינו הכבוד שעל הכסא, אבל קדושתו לא ראתה עין. (אבל ליסוד רבינו קלונימוס לא יתכן יפה, כי יסד וכבודו היא אמונתו כי כל (צ"ל צריך לומר) שהכבוד הוא מלכות, וקדושתו הוא אמונתו)⁽⁶⁾. מספר או' הה"ר [אביגדור] הצרפתי ז"ל. וגם זה מספרו. ויגבה י"י צבאות במשפט... כי כסא הכבוד אינו עומד

(1) הוצאת רמש"ש דף ב' ע"א. עיי"ש דף ט"ז ע"ב.

(2) כ"י שלי דף מ"ז ע"ב: בן סירא רצה לעשות בספר יצירה, יצתה בת קול ואמרה לא תוכל עשוהו לבדך. הלך אצל ירמיה אביו, ב"ן סיר"א בגימ' בן ירמיה. — ע' א"ב דב"ס דף י"ז ואשכול הכופר א"ב קי"ט גם שם"ג.

(3) בהקדמת הפירוש המיוחד לרס"ג: כמו שאומר במדרש שירמיה ובן סירא בראו אדם בס' יצירה והיה כתוב על מצחו אמת... וע' פליאה ד' פשימשאל דף כ"א ע"ג.

(4) ע' צונץ G. V.², 240. אודות כ"י המיוחדים ליביע ע' רמש"ש המוזכר ח"ה צד 4 וקאטולוג מינכן 92³.

(5) מה שהסגרתי הוא כנראה קושית הכותב.

בשנה אך צד אחד גבוה¹)... והוא באוריא שהוא שם מערב, וזהו כי קדוש יימי אלהינו. ואין לגלות אלא לצנועים. —

מן ותמונה עד ומשתחיים הכל כמו שהוא בשערי הסוד של ר"א רוקח (כוכבי יצחק כ"ז 14—13). שם מתחיל אחר ומשתחיים מאמר חדש שכתוב עליו: סוד [זה] תני יוסף, ולפי דעת הכותב של קובץ לייפציג זה מוסב למעלה (מן ותמונה עד ומשתחיים), וע"כ קרא את המאמר שהעתיק בשם ברייתא דיב"ע²). גם המלות „אין מגלין אלא לצנועים ברייתא דיוסף בן עזיאל“ (שם צד 14 שורה ד' מלמטה) מוסבות לפי"ד קובץ לייפציג על הנאמר למעלה מהן (היינו הפירוש על ויגבה ד' צבאות במשפט). בשערי הסוד חסר המאמר מן וכן אמר יחזקאל עד וקדושתו היא אמונתו. כל הנשאר שוה לקובץ לייפציג, ונראה כי כל המאמר הועתק מספר שערי הסוד והמעתיק חשב כי כל מה שהעתיק הוא ליוסף בן עזיאל, ולא הוקשה לו כי יב"ע מפרש דבריו של ר' קלונימוס. וכן מובא הפירוש הזה בגליון קובץ אוקספורד 1038 דף 125b בזה"ל: משם יוסף בן עזיאל. מלכותו בקהל עדתי היינו שכינה. וכבודו הוא אמונתו זו היא קדושה שבמערב... ובצינוי בשלח מ"ח ע"ב: עוד זה סוד ביאר יוסף בן עזיאל כי לא ראו שום תמונה בכבודו... עוד אשר כי כל המאמר הוא לבעל הפירוש לס"י המיוחס לרס"ג והסופרים הכניסוהו לשערי הסוד והיחוד.

2. נמצא בכ"י מאמר גדול המתחיל: אמר מושל ביראת אלהים, ומיוחס ליב"ע ובאמת אינו רק פירוש על קצת דבריו יב"ע. בקובץ פרמא 1138¹² נקרא המאמר הזה ס' השרשים⁸), יען כי הוא מדבר על עשרת השרשים שאסור להרהר בהם. בעל שפתי ישנים קורא אותו ס' יצירה ליב"ע או תוספות לס"י⁴). דומה לזה כתוב בסוף קובץ אוקספורד 1947⁸ וקובץ פאריס 770⁶: תם בכאן משנת אברהם⁵) ומשנת יוסף בן עזיאל ופי' אלפא ביתא⁶). ר"מ מריקאנאטי קורא אותו ברייתא דיב"ע (ע' סימן 3).

¹ הפירוש הזה מובא ברקח סימן ר' ונוכר בחכמת הנפש דף כ"ב ע"ד. בערוגת הבושם לר' אברהם ב"ר עזיאל (ב"י מירצבאכר) דף מ"ז ע"ב מצאתי: ויגבה ד' צבאות במשפט הקשה וי"ח בש"ם (הוא ר"י חסיד) ניהוח הכתוב שרפים עומדים ממעל לו ופירש בשזכותיהן של ישראל מרובין ויגבה על המלאכים כלומר נצחת, וכשעונותיהן מרובין או שרפים עומדים ממעל לו, שהם נוצחין ואומ' למה תחפה עליהן, ושרפים הם מלאכים.

² גם הצינוי לבעלה (דף מ"ח ע"ד ר' ויג' כתב: עוד זה סוד ביאר יוסף בן עזיאל כי לא ראו שום תמונה... ע' המזכיר ח"ו צד 88.

³ ו"ל הכותב: ספר זה נקרא שרשים וסוד זה גילה יוסף בן עזיאל כבבל מפי ירמיה ע"ה, וחפ"ן ד' בדיניו יצליח אמן.

⁴ ו"ל: ספר יצירה יוסף בן עזיאל תלמיד ירמיה, והוא תוספות על ספר יצירה הנ"ל. כתב יד. — וכו"ה שם הספר בקאטולוג q 965 Oppenheim Cod. אצל גיבויר קאטולוג אקס-פורד 1947³ חסר שם הספר.

⁵ היינו ספר יצירה. אין בהקובצים הנזכרים ספר יצירה, ונראה מזה כי בתחלה כתבו הכותבים את מאמרו של יב"ע אחר ס"י, לפי שהוא כתוספות עליו, וגם אחר שכתבו את מאמר יב"ע לבדו נשאר הסיום כמו שהיה. הסיום נשאר גם בקובץ מינכן 92¹.

⁶ בהקובצים הנזכרים תבוא תיכף אחר מאמר יב"ע תפלה ע"פ א"ב ופירוש עליה, וזה הוא „פי' אלפא ביתא“.

את ראש המאמר הבאתי למעלה (פ"ב), ופה אביא ממנו המאמרים הנחוצים לעניננו עפ"י קובץ פרמא ופאריס. משווי הלשון והענין נראה כי מהבר המאמר הזה הוא בעל הפירוש לס"י המיוחס לרס"ג והפירוש להתפלה הנמצאת אחר המאמר שלפניו בקובצי פרמא ופאריס ומינכן.

אמר מושל... איך נברא גיהנם ומה הוא, אילו ו' שרשים שאין לדבר ולהרהר בהם, ואילו הן מידותיהן שאין לדבר בהן ולהרהר. מה היה טרם הבריאה ומה יהיה אחר יום הדין לסוף, מה היא הטובה הגנוזה לצדיקים ומה היא הרעה הגנוזה לרשעים, ומה הוא המקום המרוחק למטה ולמעלה ולמזרח ולמערב ולצפון ודרום. אילו עשר מדות ו' שרשים אשר כרת הקב"ה ברית לאברהם לבלום פיו ולהרהר והוא מילת המעור הנתונה בין ו' אצבעות והלב והלשון בין ו' אצבעות נתונין, כי כל הנמנין הם העשיריות עשר כ' ל' מ' נ' ס' ע' וכן בסוף (היינו עד הסוף). לכן העשירי קודש במעשר ויום הכיפורים ו' בחדש ו' הללויה שאמר דוד בסוף תהילים... ובי' מאמרות נברא העולם ו' מכות במצרים הכופרים בבוראם. בחרו לכם את מי תעבדו לשמו תכבדו מעונה אלהים בשמים והוא מקום קדוש לברואים במרום כמו מקדש לנו בארץ¹) אשר צוה לנו להזכיר שמו במהללים ובזמירות ולהזכיר ולהגיד קצת מפלאי נוראותיו ומעשיו, וכרוב שעל ראשי החיות [דומה] לברוב המשכן... אבל שם בשמים מקום קדוש וכסא לברוב וחיות ואופנים משכן, וכסא יקרו בשמים ממעל זה כסא הכבוד ושכינת עוון כגובהי מרומים זו שכינת כבוד אלהי ישראל יוצרינו, הוא רוחי אלהים חיים וקול ורוח ודיבור שאינו נראה, ונאצל משכינת כבודו על כרוב המיוחד ופרשו עליו עננו פ"ר (כ"ה בקובץ פאריס) סביב לכסא הכבוד אשר עליו הכרוב המיוחד ענן מג' צדדים להבדיל בינו ובין החיות לבד מצד רביעי שהוא במערב שמשם מופיע במעון על הכרוב המיוחד וזורה כבודו שם, ולכך קראו רבותינו מערב אוריה אור"ה י"ה²)... אוריאל (קובץ פאריס) למערב ושכינתו השרה על הכרוב המיוחד היושב על הכסא שהוא על גיא הארץ, פ"ר ד' חיות שהם מלאכים אריה שור נשר אדם³).. זהו שיסדו פני כל חיה וחיה ואופן לאופן וכרוב לברוב, פ"ר לאותו כרוב שהוא הכבוד חי לעד וכן יסד הפייט מלאכי וכרובי והוא דכתיב כמעשה האופן בתוך האופן, פ"ר אופן בתוך אופן כלומר בכמה גוונים אופנים כמו ראש נוצה אשר בזנב טווס... וכרוב הוא חיה ואדם הראשון נברא בצלמו וכדמותו שנאמר ועל הכסא דמות כמראה אדם והוא נאצל מן הכבוד מאש הנוגה והקדוש והנורא וכל צבא המרום חיות ואופנים נבראו מאש הנורא הנברא מן המים כמו שפ"י בספר יצירה⁴) כדי שלא

¹ כ"ה בהתפלה אות ש'.

² כ"ב כ"ה ע"א. וכן כתוב בס' שערי הסוד. וכבודו זו קדושתו שהוא במערב בדאמר אוריה והוא הפרגוד מסבב כסא הכבוד משלש צדדין (ככבי יצחק כ"ז 14—13). — הלשון פ"ר יבוא הרבה פעמים בהפירוש לס"י המיוחס לרס"ג.

³ גם זה נמצא בשערי הסוד שם 14.

⁴ המיוחס לרס"ג על המשנה ארבע אש נמיים, וכ"ה בשערי הסוד (שם 13).

להשוות כבודם לכבודו. ואותו כרוב המיוחד נקרא אכתריאל וכתוב בכתרו
 „את ד...“ וזה לשון מלאך הדובר במשכיל דורש אלהים: בלום והזהר
 ממצומצם, פִּר אלהים אשר אתה דורש אלהים חיים ורוח ואל תחשבהו
 מצומצם במקום. ויִה יהויה הוא שם אלהים חיים חי עולמים רוח קול
 ודיבור ואינו נראה אף לחיות הקדש שנאמר כי לא יראני האדם וחי, לא
 יראני לא אדם ולא חי⁽¹⁾. הוא אלהינו קוינו לו הוא אמונתנו... ופִּר כתיב
 אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך כמו שאין אתם רואים אלא קול ורוח
 ודיבור דעו שקול ורוח ודיבור הוציא אתכם מצרים ואין בו תמונה כמו
 שנאמר ותמונה אינכם רואים זולתי קול. מה שאמר הכתוב כמראות
 העננים פִּר כמו שיש לעננים מיני גוונים וכולם אחת הן כן מראות הנוגה
 וכולו אחד⁽²⁾ ברוך הוא וברוך שמו... וחשמל הוא דמות פרח הגדול ובלעז
 פולור דא קלרו⁽³⁾ בין מראות אדם ולבן ותכלת קרוב למראה ארגמן... נשמת
 האדם נאצלת מקול ורוח ודיבור ושבה אל האלהים אשר נתנה והמדבר
 בזה ישתחוה לה' ודברו בהם ברצוא ושוב ולפני כסאו הכל משתחוין⁽⁴⁾.
 וזה לשון יוסף בן עזיאל מפי ירמיה קול רוח ודבור זה רוח־ק והשב יוצר
 על מכונו היא אחת, ולכרוב הקדש שני שמות אכתריאל וחתיתמן אדירירון
 בעת שכינתו שורה עליו⁽⁵⁾ ובסילוק נקרא כרוב... כך אמד יוסף בן עזיאל
 מפי ירמיה הנביא עִה וגילה סוד זה בבבל. אמר המלאך הדובר הוא עשך
 ויכוונך הכרוב הקדוש שעל הבסא... וכן יסד אבן עזרא באופן אם (צִל־אש)
 לא מכובה⁽⁶⁾... אור ישראל נוגה עולמו ומלא הכל בִּיה וביִש. וצולל לליל
 בגליל (צִל־בגלגל) רומו, פִּר עושה צל ומביא ליל וחשך עִי משרתיו
 הגלגל שבטרומיו עושין צל⁽⁷⁾ והוא מקום עולם⁽⁸⁾ ועולם אינו מקומו לכך
 נקרא מקום שהוא נושא תהום תחתית עם סערה ממרומו, פִּי לכך נקרא
 שמו נושא שאינו נושא בדרך הנושאים וכו' כדפרישית בספר יצירה⁽⁹⁾. אחד
 הוא⁽¹⁰⁾ ואין בלתו המשל ופחד עמו, פִּי מיכאל וגבריאל רוממוהו והשתחוו
 לפני הדומו כי הוא ה' אלהינו הוא עשנו ולא אנתנו עמו וצאן מרעיתו. תם
 תִּל עולם.

נראה ברור כי רק ראש המאמר הוא ליוסף בן עזיאל והשאר הוא
 פירוש והרחבת הדברים, כי בעל המאמר בעצמו מביא בהמשך פירושו את

⁽¹⁾ התפלה אות נ', גם בשערי יסוד (צד 15): כי לא יראני האדם וחי, לא אדם אף
 חיות הקדש אינם רואות פני שכנית,
⁽²⁾ התפלה אות ש',
⁽³⁾ fleur de couleur. רי"ח (ס' גימטריאות י' ע"א) ור"א רוקח (פירוש הפטרות ווארשא
 1875 צד 12) כתבו חשמל בנימ' מיני צבעונים.
⁽⁴⁾ המיוחס לרס"ג על המשנה י' ספירות בלימה צפיתן כמראה הכוק.
⁽⁵⁾ ע' התפלה אות ב' והפירוש לזה.
⁽⁶⁾ דיואן הראב"ע סימן 111 שורה 5: תחתיו אש לא מכובה...
⁽⁷⁾ זה לקוח מפירוש התפלה אות ז', (גם זה שם).
⁽⁸⁾ היינו בפירוש לרס"ג, ונמצא בפירוש המיוחס לרס"ג כתחלתו.
⁽⁹⁾ נראה שבאן תחלת תפלה אחרת ע"פ א"ב.

יוסף ב"ע. מתוך הענין נכיר כי המפרש היה מקובל אשכנזי מאמין בהעולמות והכרוב המיוחד הידועים לנו. סגנון הלשון מורה כי המחבר הוא בעל הפירוש לס' יצירה המיוחס לרס"ג (ע' הערות), שהיה תלמיד ר"י חסיד או ר"א רוקח כמו שנראה בהפרק הבא, והוא הוא גם מחבר הפירוש להתפלה עפ"י א"ב אשר נדבר עליה תיכף.

3. אחר המאמר „אמר מושל ביראת אלהים" תבוא בקובץ פרמא ופאריס תפלה מסודרת ע"פ א"ב ופירוש עליה⁽¹⁾. נראה כי גם התפלה הזאת היתה מיוחסת ליוסף בן עזיאל, כי הריקאנאמי לבראשית (דף ל"א ע"א דפוס וינ') כתב: וכן יש אומרים גם בעץ החיים כי לא נברא לבטלה רק יאכלו ממנו אנשי התחיה ויחיו לעולם, וכן מצאתי בברייתא דרבי יוסף בן עזיאל ע"ה. וזה נמצא בהתפלה שלפנינו אות ב'. והנני מעתיק מן התפלה כמה אותיות ע"פ קובץ פאריס.

אדני בשמים ובארץ בשמו נעלם ומלאם, ואין ממשלה זולתי ממשלתו. השם אחד בשמים ובארץ בשמו נעלם, פ"י שנאמר ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור [זה] שמו. אין שום אמירה והברה בלא אותיות הברת יהוה, שהרי חירק בא מסוף הגרון (צ"ל הגרון) וצרי מסמוך לו, לכן ב' נקודות סמוכות זו לזו משמשות בצרי. והוא (צ"ל והו"ו) משתמשת בשתי הברות לאו ולא. לכך נקוד שבא ב' נקודות זו על גב זו שהוא בא למעלה מעט מהברת חירק לכך נקוד עקוד (צ"ל נקוד) אחר על החירק ומשתמש בלשון שבא. וגם הברת שורק משמש עם ו' תחתיו, שהיא בשני יודין זה על גב זה כזה (חסר הציור ר²), והחולם יבא מן השבא. והוא (צ"ל והא) משמש לפעמים להברת אה כמו עשו (צ"ל עשה) בנה, ולפעמים להברת אה כמו יבנה יקנה, ולפעמים אה כמו ראה ראינו. והטעם כי הה"א עשויה כמו שבא וכמו פתח וכמו צרי כזה (חסר הציור). דופן ימינו כמו שבא, וגם למעלה לצד שמאל כמו פתח, והשוא עשוי כמין וי"ו כחולם ובפתח, ורגל דופן ימין ורגל דופן שמאל הם כמו צרי, לכך הברתו כצרי. הא למדת שכל המאמרות תלוין בשמו יהוה וזה נעלם⁽³⁾.

(1) נמצאת גם בקובץ מינכן 92³.

(2) בס' ברוך שאמר דף 24 (ד' ווארשא): וי"ו כתב החסיד שאין לה תמונה מאותיות שלמות כ"א מחוליות מצורפים...

(3) לדעת רי"ח ותלמידיו שם היה מורכב מהאותיות הנעלמות (הנחות) לפי שהן נשמת הלשון, ולפי שהן נעלמות כמו שד' נעלם. וי"ל רי"ח בס' גימטריאות כ"ב ע"א: רוקע הארץ מי אתי וסמך לו ספר אותות בדים אותם אותיות שהן מופרין כגון אותיות של הו"ו. בחשבון שלשה שלש ארבעה ארבע ה' מופר. וכן לזכר ולנקבה רבים רבות רבה רבת, הרי מופר ה' וכן י' נעלמת נתיינת, ששים ששה. הו"ו זה שמו לעולם. וע' פירוש ר"א רוקח לס' דפוס פרימישלא ד' ע"ג. וכמעט בלשון המפרש שלפנינו כתב בעל הפירוש לס' המיוחס לרס"ג דף צ"ו ע"ד (ד' מאגטובה): הצבן פר"ם שעשה בהן נשמה... אותיות הו"ו הן הנשמה שאין שום דבור והברה כלומר (צ"ו בלא) נוטריקון הבא מאותיות הו"ו: אה, אי, ונוטריקון אה, אי, או יוצא מן הה"א העשויה כמין פתח גג העליון. וסוף רגל דופן ימין ורגל שמאל היא כמין צרי... ולכן משמשת לפעמים להברת אה כמו עשה בנה קנה, ולפעמים להברת אה כמו תעשה יבנה

ברא כבוד להללו ונהורי ברא למקדשו (שבמאמר נברא העולם ¹) והשכין כבודו על מכוננו והשרה שכינתו עליו ועמדו. רוח זכה תהיה בגופה חדשה, ואכל מעץ החיים וחי לפניו. ברא כבוד להללו, פ"ר הוא הכבוד זורח על כרוב המיוחד בין הכרובים, ועלינו לברך אותו כבוד שהוא בלא תמונה זולתי קול רוח ודבור, וזשיה ברוך כבוד השם ממקומו כדפי' לעיל ²). נהורי בריאה (צ"ל ברא) למקדשו פ"ר החיות והכרובים ושרפים וגלגלים שהן כארבעה אופנים אופן בתוך אופן במראה מיני גוונים והן מכסין לדמותו דמות חיה, והשכין כבודו על מכוננו, זהו כרוב המיוחד, כשמשכין כבודו על אותו הכרוב אכת"ריאל אדירירון זה כרוב המיוחד שברא על הכסא להיות שם מקום להללו ולשבחו שני (חסר) וכו'. רוח זכה, פ"ר לעתיד לבא יברא הקב"ה גוף חדש לנשמה זכה. ואכל מעץ החיים, ולעתיד לבא אכל (צ"ל יאכל) הגוף עץ החיים וחי לעולם ³).

גדול וקדוש הוא, גדול במזרח וקדוש במערב.

פ"ר גדול במזרח ששם מראה גדולתו שהוא אדון כל המלאכים, שהרי ד' חיות נושאים כסאו, וקדושתו במערב, פ"ר שמשם זורה על הכרוב המיוחד שאין שם פירשו ענן כדפירו'. וזהו שתקנו כי אל מלך גדול וקדוש אתה. ולכן אין הותמין האל הגדול כמי (צ"ל כי אם) האל הקדוש ⁴ שאין לברך גדולתו במזרח שהוא בדמיון הכרוב, וקדושתו שבמערב קול ורוח ודבור כנוגה הזורחת בלא צורה.

זהר מראין סביב למעשיהו [מקום לכל], צולל לליל, ועת ישוב כשהיה בחשכה כאורה וימלא הכל שכינתו.

זהר מראין פ"ר זהו ילק (קו ירוק?) כמו פורה חבצלת הגן המקפת מעשה עולם, והוא בעין השמל, ואומות העולם לועזין אותו צבע אשמל ⁵). מקום ל כל, פי' הוא מקום עולם ואין עולם מקומו. צולל לליל, פ"ר גלגל ממעשיו עושה צל ומתשיך לילה. ועת ישוב כשהיה, פ"ר בעת שישוב הגלגל ויחזור האור לעולם הוא שכינתו. ולהשכיל את האון לכך הוא מאיר בלא זריחת שמש יותר מן הלילה, לפי שבלילה הושך לפניו זיו שכינתו, שהיא מאירה לעולם ⁶).

נעלם מאדם ומחי [אין] מכשול במעשיהו ובסביבו, אפילו המשרתים לפניו לא יראוהו שני' כי לא יראני האדם וחי, לא אדם ולא חי.

ודומיהו, ולפעמים להברת אה כמו ראה ראינו ולפיכך עשאן נשמה לפי שהן שמות של הקב"ה...

אדות חלוקת הא"ב עפ"י שטת רי"ח אדבר למטה.

¹ נראה ששלשת המלות האלה שייכות לסוף הפירוש של אות ו'.

² במאמר המתחיל „אמר מושל“.

³ מובא מריקאנאטי לבראשית ור"מ תקי (אוי"נ ח"ג 69) כתב: ועוד שנו (?) למים

חיים (?) ולעץ החיים להחיות בו את הבריות. וע' חכמת הנפש דף ו' ע"ד.

⁴ כ"ה בשערי הסוד והיחוד צד 14.

⁵ ע' שערי הסוד 14 ושם אישאל.

⁶ זה מובא בסוף המאמר אמר מושל, כל המאמר משובש.

פודה יצורים נענים, משפיל גאים ומגביה שפלים, ולתורתו אישים יחשוכו.

נענים לשון מעונים מדוכאים. ולתורתו אישים יחשוכו לא פ"ר זה. ציור מים בעבים כרות לממשלתו לרזה ארץ לכלכל טובים ורעים כדכ' התשלה ברקים ארץ וילכו. לארץ הרוזה, פ"ר לפי שלא היו ברקים כי אם בימות החמה כשהארץ רזה מגשמים¹.

עדי זורה לישרים ומעון לו בשמים ובארץ. שכינתו זרחה במקום אוצל, ושם למקומו זורה לישרים בכמה גונים והם אחד כמראה עננים שהם מיני גונים והן האחד.

ומעון לו בשמים הוא הכרוב המיוחד שברא מאשו הגדולה להללו ולשבחו שם. ובארץ מושבו של מטה שכינתו זרחה, פי' למטה השכין כבודו בין גיאי השמים שהם הכרובים כבמקום אוצל, כמו במקום שנאצל ממקומו מזרחתו במען (במערב?).

אין ספק כי המפרש הוא בעל הפירוש לס"י המיוחס לרס"ג, וכי היה תלמיד ר"י חסיד או תלמיד תלמידו. את התפלה² מיחס הריקאנטי ליוסף בן עזיאל. על כל פנים יש לחשוב את כתבי יוסף בן עזיאל להמקורות של מקובלי אשכנז³. יכול להיות שיש להם איזה שייכות אל ס' יצירה המאוחר שהכרנו תכונתו בפרק א', ובפרט אחר שהמאמר המתחיל: אמר מושל ביראת אלהים נקרא בכמה כ"י בשם ס' יצירה.

בנוגע לכתבי יוסף ב"ע אזכיר עוד כי בקובץ 15299 של בריטיש מוזיאום דף כ"ז ע"א נמצאים הדברים האלה: אלו הם ה' ספרים וה' סדרים שגלה בן סירא לעזיאל בנו וליוסף נכדו: ספר יצירה, ספר הגף, ספר דקדוק, ספר פסיקתא רבתי בתרי אפי, ספר זרובבל, ויש בו ה' פרקים:

¹ בפירוש לס"י המיוחס לרס"ג ראש פ"ג: ועל זה פר"ם מה שאנו שומעים ברקים ורעמים היינו מצפיתן (צ"ל מצפיתו) של הקב"ה נראו הברקים... ולעולם אין צפיתן אלא בקיץ שהבורא ית' צופה ומביט אל הארץ ומרחם עליה לפי שהיא תאכה למום...

² ברוקח דף ח' ע"א (ד' ווארשא): ספר המרכבה וספר מעשה בראשית וס' יצירה וס' שמות וס' הכבוד אין לכתוב בס' הזה, וסודות חמישים שערי בינה ואלפא ביתא יהיה לך לבדך סוד ד' ליראיו... אולי רומז במלת אלפא ביתא אל התפלה המסודרת ע"פ א"ב, והנקראת א"ב בכתבי יוד שהזכרתי.

³ בפ"ב (צד 9) הכאתי דעת Delitzsch כי הקבלה האשכנזית באה ע"י אבו אהרן מבבל לאיטליא ומשם ע"י ר' משה ומשפחתו לאשכנז. עוד יותר ביאר השתלשלות הקבלה האשכנזית הר"ד ש"ר בכ"ח ח"ו 26, וז"ל, ורואים אנו כבר פה הבדל גדול בין חכמי איטליא הצפונית ובין חכמי איטליא הדרומית, כי לאיטליא הצפונית בא אבו אהרן מבבל ולימד לר' משה הזקן דרכי הסודות (ע' הערה כ"ז לתולדות רבינו נתן) והוא עם משפחתו הביאו עמם הלמודים ההם למגנצא, והיה בידם תיבה עם קונטרסים מסודרות (ע' תשובות רש"ל סי' ב"ט). ולימוד הזה עם הכתבים הלך בהם כפי הגרסה מדור לדור עד ר' יהודה החסיד אשר מדרכי רעיונו בספר הסודים נובל להקיש צנת על דרכי הרעיונות של אבי המשפחה הזאת הוא ר' משה הזקן. כמעט דברים כלל ראפורט כל קורות הקבלה האשכנזית, והעיר על מקוריה שהגיעו עד ר"י חסיד.

פֶּרֶק ר' שמעון בן יוחי, פרק אבות דר' נתן, פל (פרק ל) אותיות דר' עקיבא, פרק מעשה משכן, פרק דרך ארץ. ה' סדרים: סדר עולם, סדר תקופות, סדר שעות, סדר עבור, סדר הלכות. וכשגלה כל הרזים האלה רעשו כל צבא מרום וכו' ¹). דומה לזה נמצא בקובץ פאריס 255 (כעת 763) כפי המובא בהקדמת Bargès לסי' תנין צד X ²). כל זה טמיר ונעלם וצריך לחקירה. הר"מ שטיינשניידר מזכיר בין כתבי יוסף בן עזיאל ספר ששמו „עזיאל ספר רו", אך ספר כזה לא היה ולא נברא ³).

תולדות רבנו יוסף פורת בעל התוספות.

מאת הרב הגדול ר' חיים נתן דמביצר ז"ל *).

לכבוד אחי חביבי, מחמד עיני ולבי, הרב החרוף חכם הכולל מו"ה יואל דעמביצער נר"ו.

...ע"ד אשר שאלתני, אחי יקירי, אדות רבנו פורת שמבואים בעלי התוספות בכמה מקומות, ובפרט במס' שבת, מה שמו ומה שם אביו, כי אומר לך, ואתה כבר ראית בס' שם הגדולים להגאון היד"א שכתב באות פ' שהוא בן רשב"ם ושמו רבינו יוסף וקרי לוי הכי על שם פורת יוסף, ושאלת אם דבריו כנים בזה או לא? עוד שאלת ממני להגיד לך מי הוא זה סתם רבנו יוסף המובא בתוספות בכל מקום כי לא פורש בו לא שם עירו ולא שם אביו? והנני להשיב לך על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ואומר לך על ראשון ששאלת אדות רבנו פורת, דע אחי, כי הגאון היד"א איננו יחיד בדבר זה במה שחשב שהוא בן רשב"ם, וכבר קדמוהו רבנן מוני

¹) הביא זאת הר"ז שיכטר במבואו לאבות דר' נתן צד XI ומוסיף כי דוקם משער ברשימתו כי במקום סדר (ספר) הגף צ"ל ספר הגן (גן עדן), וכי כל הפסקא הזאת נמצאת אצל אסימאני בדף רפ"ו מספרו.

²) שם מובא עוד: כשגלה... רעשו כל צבא מרום ויצאה רוח הקדש אמרה מי הוא זה שגלה סתרי לבני אדם עמ"ש ואמר אני בוויו בן בוויו אמר לו דיוך. מיד ישב יוסף וכתב מפי עצמ"ש אלו הדברים וכתבן ה' ספרים בארץ ספר יצירה וכו' ומי חכם ויבין אלה נבון וידעם לנו.

³) המזכיר ח"ה צד 4 וקאטולוג מיינכן ⁹². לפי דברי רמ"ש מביא וולף (I, 1012) את הספר הזה עפ"י הקדמת הספר ילקוט ראובני, ואין זה נכון, בעל הילקוט הנזכר מונה וסופר בהקדמתו בהרזים את הספרים שהשתמש בהם, וכתב: ספר תרגום יונתן ועזיאל, וספר ריזאל, וולף שנה וכתב: ספר תרגום יונתן... ועזיאל וס' ריזאל, ורק בטעות נרפס אצל וולף: ועזיאל ס' רו (במקום ריזאל). הרמ"ש לא עיין בהקדמת הילקוט ולא התבונן על השעות שאצל וולף ויצא לו הספר „עזיאל ס' רו".

⁴) המאמר הזה נמסר על ידי מאת ידידי הרב החכם פ. ה. וויטשטיין נ"י בקראקא, אשר הרב המנוח נתן לידו ימים אחדים לפני פטירתו (בר"ה כסלו תרנ"ג) את כל כתביו ואגרותיו, ראה „תולדות מהר"ן" להח' הנזכר (קראקא תרנ"ג) עמוד 37. העורך.

הדורות, כמו בעל היחסין ובעל שלשלת הקבלה ובעל קורא הדורות ובעל סדר הדורות, בזה אחר זה; ואולם אני בספרי מאורות נתן כתבתי כי לאחר המחילה לא דקו רבנן במלתא, וכן בהיותי כברלין זמן התורף התרליג, השתעשעתי שם עם הישיש הנכבד החכם הגדול מו"ה יום טוב ליפמן צונץ נר"ו, ומדי דברנו מחכמי בעלי התוספות, העירותיו גם כן על טעות הגדולים הנ"ל, אשר גם הוא נמשך אחריהם בספרו תולדות רש"י להשוב את רבנו פורת לבן רשב"ם. ואני אמרתי לו: לא כן אבי, רבנו פורת לא היה בן רשב"ם, ואולם שמו ושם אביו וכנויו נזכר בפוסקים הראשונים בשם רבנו יוסף ברבי משה המכונה דון בנדיט, והבאתי לו בראיות לזה. א' ממ"ש התוס' בשבת דף ס"ה ע"ב בד"ה הקיטע יוצא בקב שלו, דלאחר שהביאו שם שיטת רש"י וקושיית ר"ת ושיטת ר"י, כתבו לבסוף והרב פורת פירש זכו, ע"ש, והדבר מפורש באר היטיב בספר התרומה (לרבנו ברוך מגרמיוזא בעל התוס' תלמיד ר"י הזקן) בהלכות שבת סוף סימן ר"מ שהוא רבנו יוסף ברבי משה המכונה דון בנדיט, וכן מפורש בסמ"ג בהלכות שבת לאוין ס"ה בדיני תכשיטי נשים, וכן הוא בהגהות מיימוני סוף פייט מה' שבת, ע"ש. וזאת שנית ממ"ש התוס' בשבת ק"ז ע"ב בד"ה הצד את הפרעוש: ואומר ר"י בשם הרב פורת דאפ"ה אם נושך האדם מותר ליקחנו ולהשליכו מעליו דמשום צערא שרי יע"ש, והדברים האלה כהיותן טובאים בספר התרומה בהלכות שבת ס"י רי"ה משמו של רבינו יוסף ברבי משה, ושכן הוא גם דעת רבינו יעקב ז"ל (כונתו על ר"ת) יע"ש, ובתוס' שבת י"ב ע"א בד"ה שמא יהרוג הביאו מחלוקת רבינו יוסף מאורלייניש עם ר"ת לחלק בין כנה הקופצת לכנה הרוחשת אשר לר"י מאורלייניש כנה הרוחשת חמיר מכנה הקופצת, ודעת ר"ת בהפך, ועל כן הביא בעל ס' התרומה שרבינו יוסף ברבי משה סובר כד' ר"ת בזה (וחולק על ר"י מאורלייניש) והוא הוא רבינו פורת שאמר ר"י משמו בתוס' שבת ק"ז ע"ב. והנה על הרוב נזכר בתוס' שלפנינו בשם הרב פורת סתם, ולפעמים גם בשם העצם רבינו יוסף פורת, וארשום פה כל המקומות: בתוס' שבת י"ז ע"א בד"ה גזרני, כ"א ע"ב בד"ה דאי לא, מ"ו סוף ע"ב בד"ה דכל היכא, נ"ח ע"ב בד"ה מתיב רבא, ס"ד ע"ב בד"ה ובלבד שלא תתן לכתחלה, שם בד"ה ובלבד שלא תצא זקינה, ס"ה ע"ב בד"ה הקיטע יוצא, ק"ז ע"ב בד"ה הצד, קט"ו ע"א בד"ה לא כתיב, קל"ד ע"ב בד"ה ואין מונעין (ושם נזכר גם בשם העצם), מ"ס יומא דף כ"א ע"א בד"ה נבלעין במקומן, שם מ"ו ע"א בד"ה אבל לא (ג"כ בשם ר"י פורת). ולפעמים נזכר בפוסקים בשמו ובשם אביו בלבד, ראה לדוגמא בספר התרומה הלכות ס"ת סימן קצ"ג, ובתוס' ישנים יומא ד' ע"ב בד"ה והיה קולו נשמע, ובשלמי גבורים ברכות פ' היה קורא, ובהגהות מרדכי שבת ר"פ כירה, שהזכירוהו בשם רבינו יוסף ברבי משה. וכן נזכר לפעמים בשמו ובכנויו שלו בלבד בלי שם אביו, ראה לדוגמא בכלבו סימן מ"ה ובסמ"ק סימן רכ"ב שכתבו: ונותן טעם לפגם בפסח פסק רבינו יהודה דמותר, אך רבינו יוסף המכונה דון בנדיט אוסר

יע"ש והוא הוא רבינו פורת הנזכר, והרב בעל סדר הדורות ובעל שם הגדולים שלא ידעו מזה חלקו אותם לשנים וחשבו את רבינו פורת בפני עצמו ואת רבינו יוסף המכונה דון בנדיט בפני עצמו, ובאמת אין כאן רק אחד. והנה נתברר לנו מכל זה שרבינו פורת שמביאים בתוס' איננו בן רשב"ם כאשר חשבו מוני הדורות, כ"א הוא רבנו פורת הוא רבינו יוסף ברבי משה והוא המכונה דון בנדיט, וכפי הנראה היה חי בדור אחד ובזמן אחד עם ר"ת ז"ל אשר נולד סביב לשנת תת"ס או תתס"ה אחר ד' אלפים, שאז שקעה שמשו של רש"י ז"ל וזרחה שמשו של ר"ת בן בתו עד סביב לשנת תתק"ל אחר ד' אלפים, כמבואר אצלנו בתולדות ר"ת, ובזמן ההוא היה חי רבינו יוסף ברבי משה זה הנקרא הרב פורת. וזה יתברר אחר שנדע מי הי' רבו, חבירו ותלמידו, כפי מה שארשום פה לפניך בקצרה. דהנה ראוי שתדע שאעפ"י שהוכחנו שלא היה רבנו פורת בנו של רשב"ם, מ"מ נראה שהיה תלמידו ממש וקבל שמועות מפיו, שכן מפורש לפנינו בתוס' שבת נ"ח ע"ב בד"ה מתיב רבא, ומפרש הרב פורת בשם רבנו שמואל וכו' ועוד בתוס' שם קל"ד ע"ב בד"ה ואין מונעין, פי' הר"ר יוסף פורת בשם רבינו שמואל וכו' ובסמ"ק סימן רפ"א הלכות שבת בדיני טוחן; וכו' רבינו יוסף בשם רבינו שמואל דמותר לפרר לחם דאין טוחן אחר טוחן, ובספר יריאים להר"א ממיץ בסימן ק"ב עמוד זמנים (הלכות שבת בדיני טוחן): כך ראיתי בשם הרב ר' יוסף מפי רבינו שמואל זצ"ל, ובספר תניא בסי' י"ח (בענין סעודת שבת): כך מצאתי בשם הרב רבינו יוסף מפי רבינו שמואל ז"ל, ובשלמי גבורים שבת פ' כירה סי' ג' אצל הגהות מרדכי, מסקנא דמלתא דרהיצת חמי טבריה מותרין בשבת וי"ט, ושאר חמין אסורין בזה ובוהו כו', ליקושי הרב רבינו יוסף מפי רבו רבינו שמואל ז"ל, ודי בכל זה להראות שהיה תלמידו של רשב"ם והיה חבירו של ר"ת (כמו רבינו שמשון מפלייזא הנקרא בספר הישר סימן תקפ"ה בשם ר"ש פצל ערמון, והוא רבינו שמשון הזקן זקנו של ר"ש משאנץ כנודע), שגם הוא קבל מרשב"ם אחיו (שו"ת רש"ל סימן כ"ט), והחליפו מבתבים זה לזה כמפורש בספר הישר סימן תקצ"ה בתשובת ר"ת על שאלת רבינו יוסף ברבי משה ששאל את רבינו יעקב ז"ל על אדם שיצא מן העיר שהיה דר בה כחצי שנה והלך לדור בעיר אחרת, וביום לכתו מן העיר גירש את אשתו איזה עיר יכתבו בתוך הגט, והשיב לו ר"ת על זה שם בכבוד גדול ובתחילת תשובתו שר עליו את השירה הזאת:

אני ישן ולבי ער, ואהבת דודי כאש בוער,
 דבברי בו הלא יסער, ונוע ינוע כעץ היער,
 ואנכי כאיש בער, לעומת יושבי שער,
 חרוזי אם מעט מוער, יהיה בעיניו לאין מצער,

על פליאות מורי הרב ר' יוסף, וען הרבה שלוחים אלי, הנה מדי בואם לפני, שררות רבות סכבוני, מלאכת אחרים, וגם עבודת המלך, ועתה אדוני, הנראה בעיני אשיב, כי הכותב גט צריך ליוהר מכמה דברים וכו', ויע"ש שהאריך בתשובתו, והועתקה תשובה זו בקצרה בתחלת הגהות מרדכי

למס' גימין וז"ל שם: "שאל הר"י מאור ליינש את ר"ת על אחד שלא דר בעיר רק כחצי שנה והלך לדור בעיר אחרת איזה עיר יכתוב בגט, כי ביום לכתו גירש את אשתו, והשיב העיר שיצא ממנה, כי שמה שמו נודע ובעיר אחרת עדיין לא נתפרסם שמו, והדבר תלוי בקול" בו עכ"ל. והנך רואה כי טעות סופר נפל שם בשם השואל וצריך למחוק תיבת מאורליינש, כי בספר הישר מפורש שהיה השואל רבינו יוסף ברבי משה, והר"י מאורליינש היה שמו רבינו יוסף ברבי יצחק כמבואר בספר הישר מסימן תר"ז עד סוף סימן תר"א, ושם מבואר גם כן שהיה תלמידו של ר"ת, ובתשובה שהשיב לו ר"ת שם מכנהו בשם בחור זקן, ולפעמים קורחו בשם אחי, אבל לא בתואר מורי או אדוני, כאשר כתב לרבינו יוסף ברבי משה שהיה חברו. וביותר תראה בתשובת ר"ת להר"י מאורליינש בספר הישר שם (דף ע"ח ע"א) אחר סימן תרל"ב, וכן בשלטי גבורים על המרדכי פ' המגרש, איך שכתב תשובתו להר"י מאורלייניש בכל תוקף ועוז, ובתוך דבריו באו ג"כ דברים קשים ונמרצים, ובהוכיח לו שגינותיו על פניו פעם אחר פעם, ולא יאות לכתוב כן רק הרב לתלמידו ולא לחברו. — ודע כי הספר הישר כמו שהוא לפנינו בדפוס מתחלתו ועד סופו מלא כלו קמשונים ע"י טעות סופרים ומעתיקים שונים, לא נמצא דוגמתו בספרי ראשונים ואחרונים, כי אין שם מאמר אחד מבלי שיבושים וחילופים, וגם סימני הספר לא באו מתקונים, והמוציאו לאור היה ירא לשלוח יד ולהגיה אפילו אות אחת מפני אזוהרת ר"ת בהקדמתו לספר הישר שהתרעם על מגידי ספרים, ובאמת שלא יצא המדפיס ידי חובתו בזה, כי כל מבין יודע שלא התרעם ר"ת לתקן שבושים כמו אלה, וכבר התמרמר על זה הרב בעל תולדות רבינו חננאל בהערותיו שם סימן י"א, וגם בתשובה זו שהשיב ר"ת לרבינו יוסף ברבי משה נפלו שגיאות ומ"ס הרבה, וגם בהרוזים אשר עליו בתחלת תשובתו כמו שהם לפנינו בדפוס גם כן אי אפשר לעמוד עליהם מבלי תקון, על כן תקנתי אותם כפי השערת, ובי' הרוזים הראשונים תקנתי עפ"י תשובת ר"ת להר"י מאורלייניש אשר הועתקה בשלטי גבורים על המרדכי פרק המגרש כפי אשר תראה להלאה. — ונשוב לדברינו, דרבינו יוסף ברבי משה היה חברו של ר"ת, ולפעמים מצינו שהיו חולקים זה עם זה, ראה לדוגמא במרדכי שבת פ' חביות סימן תל"ז: "כ' בספר המצות הר"ר יוסף פורת מתיר לקחת בוסר ולדרך שומין ולסחוט משקין, ולא הודה לו ר"ת" וכו', ויע"ש, וכפי הנראה קבל ר"י הזקן בעל התוס' מהרב פורת כמו שקבל מר"ת דודו, שכן מצינו בתוס' שבת ק"ז ע"ב בד"ה הצד ואומר ר"י בשם הרב פורת יע"ש, ויבואר עוד להלאה, וכמה פעמים חולק גם כן עליו כנזכר בתוס' בכמה מקומות ובהגהות מרדכי שבת פרק במה אשה ויע"ש. והנני להראות לך פה גם את עיר מגורת רבינו פורת שהוא רבינו יוסף ברבי משה ועד מהרה תשוב ותראה שהיה דר גם כן ביחד עם ר"ת חברו בעיר אחת היא עיר טרויש בגליל אוב"ע אשר בצרפת המדינה (צדה לדרך לר"מ בן זר"ח) הנודעת לעיר מולדת רש"י ז"ל, וזה כפי אשר כתבנו מכבר בתולדות

ר"ת, להוכיח דעם היות שכבר נודע שמקום מגורתו של ר"ת היתה עיר
 דומרוג (ראמער"ו) החוקה שלש פרסאות מטררויש, בעיר מגורי אביו רבנו
 מאיר (חתנו של רש"י) ובנו רשב"ם אשר נקראים שניהם בעבור זה בפי
 קצת ראשונים רבנו מאיר מרומרוג, רבנו שמואל מרומרוג, על שם עירם, וכמו
 כן היה נקרא גם ר"ת בפי קצת בשם רבנו יעקב מרומרוג (הראב"ד בספר
 תמים דעים והר"ה בספר המאור) ומשם השיב גם כן תשובה לשואליו אשר
 כתבו אליו, כי הם ידרשו את רי הנביא אשר ברומרוג הוא רבנו
 יעקב אביר הרועים (ספר הישר דף ע"ה ע"ד), עכ"ז מצאנו בהרבה
 מקומות כי עקר ישיבתו ובית דינו של ר"ת הי' קבוע בעיר טרויש, ראה
 לדוגמא בחידושי הרשב"א קידושין נ"ב ע"ב בסוף ד"ה אפילו הכי שכתוב
 "ושמעתי שמעשה היה בטרויש" בבית דינו של רבנו תם כבן
 הרב רבי אושעיא ששדך בתו קטנה של רבי מודל, והי' לו שלש בנות
 קטנות ובשעת הקידושין קידש סתם כו' ונתן גם לשלשתן עכ"ל, (ובתוס'
 בקידושין שם נ"ב ע"א בר"ה והלכתא הביאו מעשה זו ולא הזכירו שם העיר)
 ובמרדכי (סוף מס' גיטין) "כך החריס רבינו תם והסכים רבינו משה
 תלמידו עמו וגזרו בכנופיה של שוק טרויש" שלא יקרא שום ערעור
 על הגט אחר נתנתו בבית דין יע"ש, ובהגהות מיימוני סוף פ"א מהלכות
 ציצית סימן ט' וכן היה מעשה בטרויש באשה שהיתה הגילה לתקן
 ציצית להבדילם במליותות ופסלם רבנו תם יע"ש, ומכל זה ראינו כי ר"ת
 זרה באור תורתו גם כן בעיר טרויש, ויתכן כי לאחר פטירתו של רבנו
 מאיר אביו ברומרוג נסע משם ובחר לו לשבת בעיר טרויש עיר מולדת
 רש"י ז"ל זקנו, והיתה מצויינת מעולם בגדולי עולם ואנשי שם, ראשונה
 לכל קהלות הקודש שבמלכות צרפת, ראה לדוגמא בכלבו סימן קי"ז בענין
 תקנות של ר"ת ז"ל שחשב ראשונה זקני טרויש וחכמה, ואח"כ גדולי
 אליוורא, וחכמי גבול ריינש ורבותינו שבפרי"ש, וחכמי ליאון וכו', וכו',
 ועוד שם סימן קמ"ב רבותינו רבני טרויש, ושם בעיר הזאת זרה גם כן
 שמש תורתו של רבנו יוסף ברבי משה שלנו, כאשר כתב עליו ר"י הזקן
 בעל התוס' בתשובה שבאה בשו"ת רבנו חיים אור זרוע סימן קע"ד, ושמעתי
 מפי הרב רבינו יוסף ברבי משה מטררויש, על המנהג שנוהגין
 עכשיו שלוקחים גתות בעושות בעצים ובמקלות כמו שמביאים אותם מן
 הכרם כו', ושלום יצחק ב"ר שמואל, והוא ר"י הזקן כנודע, ולמדנו
 מתשובה זו שני דברים, הא' שר"י הזקן קבל ממנו כמו שאמרנו לעיל,
 והשנית שרבנו יוסף ברבי משה היה דירתו בעיר טרויש ובעבור זה
 קראו על שם עירו, ואולי הוא רבינו יוסף ברבי משה צרפתי, אשר חבר
 ספר בחכמת החשבון ונמצא ספרו בכתב יד בעקד הספרים של רבי דוד
 אופנהיים, ונקרא צרפתי כמו שקראו לפעמים גם כן לרש"י הצרפתי
 (הראב"ד בספר תמים דעים) וכמו כן לרבנו תם רבנו יעקב הצרפתי
 (הגהות אשרי פרק גיד הנשה סי' ל"ג ובהגהות שער דורא סי' מ'), ועוד
 לשאר גדולי צרפת המצויינים.

הנה הגדתי לך היום את כל אשר שאלת ממני אודות רבנו פורת, והראיתי את זמנו ואת מקומו ולא נשאר לנו אפוא מעתה רק לברר אם יש בן לאותו צדיק ומי היה? וגם אם חבר גם הוא ז"ל. תוספות על השי"ס כמו רבנו תם חבירו? ויבואר הכל להלאה, ברצות ה' בהמשך דברינו, ומקודם נשית לב להשיב על שאלתך השניה לברר לך מי הוא זה סתם רבנו יוסף שנזכר בתוס' בכל מקום. והנה דעת החכם הגדול מהרי"ט צונץ בזה דסתם הר"ר יוסף הוא רבנו יוסף מאורליינש (ע' מזה בקורא הדורות, ד' ברלין בהערה כ"א), ואני אמרתי לו כי לא צדק במשפטו בזה כי בעיני ברור הדבר דסתם הר"ר יוסף הנזכר בכל מקום בתוס' (וכן ברא"ש ובמרדכי ובשאר ראשונים) הוא רבינו יוסף ברבי משה שלנו הנקרא פורת חבירו של רבינו תם, אמנם רבנו יוסף מאורליינש שהיה תלמידו של ר"ת לא נזכר בשום מקום בתוס' בסתם רק ר"י מאורליינש ע"ש עירו, ואם נמצא לפעמים בתוס' מאוחרים שנחסר בו שם העיר וכתבו את שמו בסתם, הנה סמכו בזה על התוס' הקודמים להם במקום אחר באותו ענין עצמו, אשר שם נזכר בפירוש שהוא ר"י מאורליינש כאשר תראה להלאה. והנני להציג לפניך הראיות שכדברי כן הוא דבכל מקום שמצאנו סתם רבנו יוסף ובפרט במס' ברכות שבת ויומא בתוס' ישנים שם, ששם נזכר הר"ר יוסף סתם יותר מבשאר מסכתות, ככולן הכוונה רק על רבנו יוסף פורת ברבי משה, ראה לדוגמא בתוס' ברכות כ"ב ע"ב בד"ה ממתין עד שיכלו המים וכו', כן פירש הרב רבינו יוסף יע"ש, וברא"ש שם פ' מי שמתו ריש סי' כ"ג פירש לנו שהוא רבנו יוסף ברבי משה, וזה בנין אב לכל המקומות שנזכר בסתם כי הוא זה, וע' עוד בתוס' שבת ל"ט ע"ב בד"ה והא מעשה דאנשי טבריה בקרקע הוי, והקשה הריא מטיץ, מה פריך התם בהוחמו בשבת כו' והכא בהוחמו מע"ש פליגי, ומפרש הר"ר יוסף דס"ל להש"ס מדמחמיר ר' מאיר כל כך דאוסר אפי' בצונן מחמיר לאסור בע"ש אטו בשבת יע"ש, ודבר זה מפורש בספר התרומה הלכות שבת סי' רל"ב שהפירוש הזה הוא מרבנו יוסף ברבי משה הנזכר, ועוד בתוס' שבת קט"ו ע"ב בד"ה מגילה עד שתהא כתובה אשורית על הספר ובדיו, וקשה דבפ' המוציא יין משמע דס"ת בעי ספר וכו' ותירץ הרב רבנו יוסף דס"ת וודאי בעי ספר ודיו, והכא איירי בשאר ספרים כו', וכן הוא בתוס' מנחות ל"א ע"ב בד"ה עשאה כשרה, ודבר זה מפורש בספר התרומה הלכות ס"ת סימן קצ"א על שם רבינו יוסף ברבי משה, ובתוס' ישנים דיומא נזכר ג"כ ברוב המקומות הר"ר יוסף סתם וגלו לנו באחד המקומות שמו ושם אביו, ע' תוס' ישנים יומא ד' ע"ב בד"ה והיה קולו נשמע עד ג' פרסאות, וא"ת ותתנן מיריחו היו שומעין קול גביני כרוז, ותירץ הר"ר יוסף ברבי משה וכו'. ולא לבד בתוס' רק גם בשאר ספרי הראשונים בכל מקום שנזכר בסתם הר"ר יוסף הכוונה על רבנו יוסף ברבי משה זה, ואולם רבנו יוסף מאורליינש לא נזכר בשום פעם בסתם רק ע"ש עירו, יאל תשיבנו מדברי התוס' דע"ז ס"ז ע"א וע"ב בד"ה אמר ר' יוחנן שכתבו ועוד, אומר רבינו יוסף דאע"ג דמעם כעקר דאורייתא לא לקי עליו משום דילפינן

לה מגיעולי נכרים דהוי רק עשה דתעבירו, ור"ת הקשה עליו דנימא דאהדרא לאיסורא קמא יע"ש, הרי שנזכר פה הר"ר יוסף בסתם, והוא בע"כ ר"י מאורלייניש כמפורש לפנינו בספר הישר לר"ת (דף ע"ח ע"א) שאל הרב ר"י מאורלייניש על מה שאמר רבינו כו' ועתה ילמדנו רבינו מה דקשיא לן על ספר הישר של רבינו (בענין טעמו ולא ממשו מהיכי תיתי ההוא מלקות), ור"ת השיב לו שם על זה יע"ש, הנה כבר נודע דתוס' דמס' ע"ז שלפנינו הם מבעלי התוס' המאוחרים, והם תוס' רבנו פרץ וכמ"ש בשם הגדולים, (ומהר"י קולן בתשובותיו בכל מקום שמביא מן התוס' דע"ז שלפנינו קורא אותם בפירוש תוס' רבינו פרץ). והוא סמך עצמו על התוס' שאנץ שלפנינו שקדמו לו, כי הדברים באים ברוב ענין ג"כ בתוס' חולין (דף צ"ח ע"ב) בד"ה רבא אמר, ובתוס' זבחים (דף ע"ט ע"א) בד"ה אמור רבנן, ששם בא מפורש שהוא רבנו יוסף מאורלייניש, ור"ת השיב לו דאית לן למימר דאהדרא לאיסורא קמא יע"ש. והנה החכם מהרי"ט צונץ לא העיר על שם אביו של ר"י מאורלייניש, ואני הראיתי לו שמו ושם אביו וגם שם אביו נזכר בספרי ראשונים מבעלי התוס' בשם רבינו יוסף ברבי יצחק בן הנדיב רבי יוסף מקינון¹), ראה ברוקח לרבנו אלעזר בן רבנו יהודה מגרמיוז הלכות איסור והיתר סי' תע"ה ובספר התרומה הלכות איסור והיתר סי' מ"ט דלאחר שהביאו מחלוקת רש"י ור"ת בענין טעם כעקר כתבו „והרב ר' יוסף ברבי יצחק בן הנדיב ר' יוסף (מקינין, כ"ה ברוקח שם) היה אומר דאע"ג דטעם כעקר דאורייתא היינו מגיעולי נכרים דקאמר קרא תעבירו באש והיינו עשה, אבל לאו ליכא, ולכך אין לוקין" יע"ש והן הן דברי הר"י מאורלייניש שבתוס' דחולין וזבחים וע"ז, וע' עוד בתוס' חולין קי"ב ע"ב בד"ה ודגים רפו קרמייהו : „והר"ר יוסף מאורלייניש היה אומר דמותר למלוה בשר על גבי בשר דהואיל ופתוה לפלוט לא יסתם עד גמר פליטת החתיכה שעליה, ובספר התרומה הלכות או"ה סימן ס"ח הביא דין זה בשמו על שם אביו רבינו יוסף ברבי יצחק. — ודע כי כינוי השם „דון בנדיט" לא מצאנו בשום מקום אצל ר"י ברבי יצחק הנקרא ר"י מאורלייניש, רק אצל ר"י ברבי משה הנקרא ר"י

(*) ודע כי מצאנו עוד רבנו יוסף ברבי יצחק אחר שחי בזמן מאוחר בימי רבנו מאיר מרוטנבורג (בעל התוס' דיומא שלפנינו) רבו של הרא"ש ותלמיד תלמידיהם של רבותינו בעלי התוס' שכן מביא בספרו (הלכות שמחות סימן ה') „ושמעתי מפי הרב רבינו יוסף ברבי יצחק כשהיה רבי אפרים בוורמיישא צוה להם להפטיר חזון ישעיהו ברא"ח אב שחל להיות בשבת ולא רצו להניח מנהגם בשבילו והלך מבית הכנסת ככעס ואמר כל מי שעבר על דברי רב יהא בנידוי, לפי שהוא אמרה במגילה, ואח"כ כשכא לשם ר' א' ממיין אמר להם דלא קי"ל ברב" וכו' עכ"ל, ובע"כ שאין זה רבנו יוסף ברבי יצחק שלנו הנקרא ר"י מאורלייניש שהיה תלמיד ר"ת ומבעלי התוס' הראשונים, שאפילו אם נניח שהאריך ימים אחרי פטירת ר"ת רבו בערך שלשים שנה (כפי ההשערה), ונפטרו לפ"ז בשנת ד' אלפים תתק"ס או תתקס"ה (שנת פטירת הרמב"ם) גם כן אי אפשר לומר שראהו ר"מ מרוטנבורק ושמע ממנו, שהוא נפטר במאה שנים אחר זה בשנת ה' אלפים ס"ה ליצירה כנודע, ובע"כ שהיו שני ר' יוסף ברבי יצחק, הראשון היה צרפתי ונקרא ר"י מאורלייניש ע"ש עיר, והי בזמן אחד עם ר"י הזקן בעל התוס', והשני היה אשכנזי והי בדורו של רבינו מאיר מרוטנבורק, וזה ברור.

פורת, כמו שזכרנו למעלה, על כן לא מעט נפלאתי על דברי רבנו חיים אור זרוע שכתב בתשובה סימן קס"ד (בענין טעם כעקר) בזה"ל, "נראה לי דברי רבינו יוסף דון בנדיט שפירש בפרק גיד הנשה גבי טעמו ולא ממשו שאין לוקין עליו משום דלאו דנבלה ניתק לעשה בגיעוליו נכרים, ולא כרבינו תם דס"ל דאהדרא לאי סורא קמא" עכ"ל, ויש לתמוה ממנ"פ, אם כונתו בזה על ר"י ברבי משה המכונה בפי הראשונים דון בנדיט, יקשה איך נתחלף לו שני ר' יוסף, והם אמנם אינם בעיר אחת, כי ר"י ברבי משה המכונה דון בנדיט היה בעיר טרוי"ש, ור"י ברבי יצחק היה בעיר אורליינש, ובספר הישר וכן בתוס' בחולין ובזבחים נזכר בפירוש בענין טעם כעקר שזחו סברת ר"י מאורליינש, ואם כונתו בזה על ר"י מאורליינש, יקשה שוב איך נתן לו הכינוי דון בנדיט, והוא לא נקרא כן בשום מקום, על כן נראה בעיני דתיבת "דון בנדיט" שם הוא טעות סופר, וצריך להיות סתם הר"ר יוסף כמו שזכר סתם בתוס' במס' ע"ז והכונה שם על ר"י מאורליינש.

והנה כבר זכרנו למעלה שהר"י מאורליינש היה תלמידו של ר"ת וזה נראה מתשובת ר"ת אליו בספר הישר שם בענין טעם כעקר שכתוב שם "וזה שהשיבו רבו, שמעת לעצתי, חכמת לך, ואשר שאלת על אשר כתבתי טעמו ולא ממשו כו' שתי טעיות טעית" וכו', יע"ש, וכן נראה משאר תשובותיו אליו בספר הישר שם ויבואר להלאה, ואולם קביעות מקום מגורתו לא היה בטקום רבו, כי מקום מגורת ר"ת הי' תחלה בעיר רומרוג כנודע ואח"כ בעיר טרוי"ש, כמו שכתבנו למעלה, ותלמידו רבנו יוסף ברבי יצחק היה דר באורליינש, ומשם הריץ ספיקותיו ושאלותיו אל ר"ת רבו, וזה מפורש לפנינו בספר הישר מסימן תר"ז עד סוף סימן תר"ט, ונרשם שם בתחלתו "שאלה מאורליינש לר"ת, ואח"כ מתחיל: "בררתי לכת אחר בית דין יפה אחר רבי לבית שערים, החרש והמסגר, רבינו הקדוש המקום יחי' בעזרו רבינו יעקב" וכו', ובסוף סימן תר"ט באו על החתום שלמה בר יצחק, יוסף בר יצחק, ובסימן תר"י: "וזאת התשובה (שהשיב ר"ת) הן קלותי ומה אשוב על דברי שני אריאל, שרי צבאות ישראל, הרב רבי שלמה, ובחור זקן החבר רבי יוסף" וכו'. והנה התואר "בחור זקן" מורה דאף שהיה עדיין צעיר לימים, עכ"ז היה זקן וגדול בתורה. ועוד שם בסימן תר"א נדפס מה ששאל ר"י מאורליינש בפני עצמו מר"ת רבו ומתחיל: "אמנם אשרי הנתלה באשל גדול, עין משפט, ארץ נחלי מים, מעיינות עומקי תהומות, אחר בית דין יפה, הרב רבינו יעקב ב"ר מאיר" וכו' וחתם "יוסף ב"ר יצחק", ושם בסימן תר"יג — תר"ד השיב לו רבנו יעקב: שאילת אחי הר"ר יוסף מים שאין להם סוף, יודע אחי דלא ילפינן קנסא מקנסא וכו' ועל קדרה בת יומא הלא ידע אחי שכן פרשתי לו בהיותו הנה וכו' יעקב ב"ר מאיר", ומכל זה אנו רואים שהיה ר"י מאורליינש תלמידו ממש, (ועי' ג"כ בשו"ת רבנו חיים אור זרוע סימן קט"ו שהביא מה שהשיב ר"ת לר"י מאורליינש בענין הכף), ומן תוארי כבוד אשר פזר לו ר"ת רבו נראה שהיה גדול ונכבד מאד בעיניו עד שקראו בכל פעם "אחי אתה", ועם כל זה מצאנו פעם דאף לאחר

השבה ושיר תהלה שערך ר"ת אליו בתחלת תשובתו, זרק מרה בתלמידו זה בתוך התשובה ולא חס כלל על כבודו, ראה בשלטי גבורים למרדכי ר"פ המגרש שכתב בזה"ל, תשובת ר"ת להר"ר יוסף מאורליינש.

אני ישן ולבי ער, ואהבת דודי כאש בוער,

צרור הכסף, הר"ר יוסף,

על אשר כתבת על טופס הגט שנכתב על פי, וכתוב בו פלוני דמתקרי פלוני, ואמרת שאני גורם לעז על הגטין הראשונים שלא נהגו לכתוב רק פלוני עם כל שום וחניכא דאית ליה וכו', הלא זה דבר שאתה טועה בפתרון בבא האחרון, נבהל להשיב ושמה בהוראה, ואינו נותן לב לראות אחרית דבר, וזה בורית וגם שטות, אמרת דסגי בפלוני וכל שום וחניכא דאית ליה, ולא ממך יצא הדבר, רק מן הראשון ששבש את בני מלכותינו, וראיתי כי בארץ הגר ובאשכנז לא נשתבשו בכך כו', שהרי אם אין לו שום וחניכא יערער על זה הגט ויאמר שלא כתב בו שמותיו, ושטות כזה לא שמעתי, שאפילו אם יש לו מה מהנינן לכתוב כיון שלא נתפרש, ומה שדחיתם ראייתי, מה תאמרו לדחות תורה שלמה משיחה בטלה שלכם, וגם כתבת שלא לשנות המנהג מפני הלעז מנהג זהו אותיות גהנם למפרע, אם שוטים נהגו, חכמים לא נהגו, ואפילו מנהג נכון אינו עוקר הלכה, ובוה טעות גדול טעיתם, ואל תוסיף עוד לדמות דמיונות כאלה" עכ"ל. ותשובה זו יקרה היא גם מפאת שאנו רואים מתוכה תקפו וגדולתו וגם צדקתו של ר"ת, בדמקום שנוגע להעמיד הדין על מכונו התנשא והתגבר כארי וכל דבריו כגחלי אש, וגם לתלמידו זה אשר היה גדול ונכבד בעיניו ובכל פעם הראה לו כל אותות אהבה וכבוד, וגם בתשובה זו באו בתחלה דבריו חן ואמרי נועם, עכ"ז במה שנוגע לדת ודין דבר רתת ולא עצר במלין כי לא נשא פנים בתורה, וכן נהג גם עם שאר גדולי וחכמי דורו, כאשר הראיתי על זה למדי בתולדותיו ואין פה מקומו.

והנה בתוספות רבינו יהודה* על מס' ברכות שנדפס מחדש בווארשא שנת ברכת"א נזכר כמה פעמים מחידושי ופירושי הר"ר יוסף סתם, ובמקום אחר (שם ברכות מ"ז ע"א בד"ה אמר ריב"ל) גילה לנו ששאב דברי הר"ר יוסף מן תוספותיו, וזה בנין אב שבכל מקום שהביאו דברי הר"ר יוסף סתם נלקטו כלם מתוספותיו, ועוד הביא שם (ברכות מ"ה ע"ב בד"ה נשים ועבדים) שהרב רבינו אברהם בן הרב רבינו יוסף הנהיג לנשים שבביתו לזמן כשהן שלש יעי"ש, וידוע שהר"ר אברהם זה היה חמיו של רבנו יהודה כמפורש לפנינו בתוס' דידן בברכות שם בד"ה שאני התם ובמרדכי פ' שלשה שאכלו סימן קנ"ה, ובע"כ שנשמט כאן תיבת "ה מ"ו" בתוס' רבינו יהודה שם, ובעל

(* בכ"י המחבר אשר לפני כתוב פה וכן למטה: "רבינו יהודה ח ס י ד", אולם כבר הוכיח המחבר בעצמו בהגהותיו לס' ראבי"ה על מ' ברכות (אשר קראן בשם "ליות חן") דף ב' ע"ב כי בטעות יחסו את התוס' למ' ברכות לר"י חסיד, ובאמת הן לר' יהודה ב"ר יצחק שירליאון מפאריש, וכן כתב בפירוש שם דף כ"ב ע"א קרוב לסוף הערתו, כי רבנו אברהם היה חמיו של רבנו יהודה שירליאון.

שם הגדולים העתיק כהוגן מכתב יד שהיה בידו וז"ל שם (מערכת ספרים בערך תוספות) "תוס' רבינו יהודה למס' ברכות שמזכירים הפוסקים ומהם הרשב"א בחידושו ומהר"ם בתשובה סי' מ"ג והגהות מיימוני סוף הלכות חמץ, אני הצעיר ראיתי כתב יד, וכמה דברים שבתוס' דידן מייתי בשם ר"י, בתוס' הנזכר הוא אומר בלשון אמר רבי, ולכן נראה שהם תוס' רבינו יהודה חסיד תלמיד ר"י כו', והנה בתוס' דידן בברכות מ"ה ע"ב כתוב וכן עשו בנות רבינו אברהם המיו של רבינו יהודה כו', ובתוס' ברכות כתב יד הנז' כתוב המי הר"ר אברהם בן הרב רבינו יוסף, שהנהיג לנשים שבביתו כו', ותמיד מזכיר הרב רבינו יוסף, כנראה שהיה זקן בי תו, והוא הרב שעשה תוס' שנותבים הראשונים בתוס' הר"ר יוסף וכו' עכ"ל. ומה שכתב שנראה שהר"ר יוסף זה שמביא שם תמיד הוא זקן ביתו, והיינו אבי אביה של אשתו, מפני שהמיו רבנו אברהם היה בן להר"ר יוסף זה, יש ידים מוכיחות לזה ממה שראינו שמייחס את רבנו אברהם זה (שהיה ג"כ מבעלי התוס'), אחרי אביו הר"ר יוסף מה שלא מצאנו כן בתוס' דידן ובמרדכי שם שהם הביאו אותו בסתם ר' אברהם המיו של ר' יהודה, והמרדכי הוסיף בו גם שם עירו רבינו אברהם מאור ליינש, אבל לא יחסהו ע"ש אביו ורק רבנו יהודה בלבד הוא שחלק כבוד להותנו להביאו גם כן על שם אביו, בע"כ כי כונתו היה ליחסו ע"ש רבנו יוסף הידוע אשר שמו וזכרו רגיל שם על לשונו תמיד. — והנה הרב בעל שם הגדולים שם (בערך תוספות) מנה בין מחברי התוספות על התלמוד גם כן "תוספות רבינו יוסף הזכירו בספר הישר כתב יד ובשבלי הלקט שבולת קמ"ב ואני כתבתי בגליון שם שלא היה צריך בעל שם הגדולים ללמוד דבר זה מפי כתבו של ספר הישר, ואשר גם עתה לא נמצא דבר זה בדפוס שלפנינו, ובאמת בא הדבר מפורש בתוס' שלפנינו במס' כתובות ע' ע"א בד"ה הכא נמי כיון דמשועבד לה בשם "תוספות הרב רבינו יוסף", וכנראה שהיה זה בהעלם עין מהרב בעל שם הגדולים. והנה זה רבות בשנים עמדנו על החקירה, אני וארי שבחבורה, ידידי הרב הגאון חכם הכולל מו"ה שלמה יהודה כהן ראפורט ראב"ד דק"ק פראג, על איזה רבנו יוסף כוונו בזה, אם על רבנו יוסף ברבי משה הנקרא ר"י פורת או על רבנו יוסף ברבי יצחק הנקרא ר"י מאורליינש (וכבר מצינו לזה השני שהבר ג"כ פירוש על התורה, ונזכרו פירושו בספר פענח רזי), ואני כתבתי גם מאז כי לדעתי הכונה היא רק על הראשון שהוא ר"י ברבי משה ולא על ר"י מאורליינש, שהרי ראייה יש מפאת קדמותן לפי המבואר בספר הישר עצמו שהעתיק לפנינו מדבריו בעל שה"ג במערכת גדולים בערך רבנו שמשון (פצל ערמון והוא זקנו של ר"ש משאנץ) אשר ערך טענותיו לפני ר"ת הברו, וכי בעל שם הגדולים "שר"ת השיב לו בכבוד גדול ובתוך דבריו כתב לו, ואל ישיאך תוספות הר"ר יוסף" וכו' עכ"ל (לפנינו בספר הישר סימן תקפ"ז בתשובת ר"ת שם נשמט דבר זה בדפוס ונאמן עלינו בעל שה"ג שכן היה כתוב לפנינו בספר הישר בכ"י), ונראה מלשון זה שכבר היו התוס', של רבנו יוסף ידועים ומפורסמים אז, והיו גם כן למראה עיני ר"ת ורבנו שמשון

חבירו, ואיך יתכן לומר שנתכון ר"ת בזה על התוס' של ר"י מאורליינש תלמידו, שהיה עדיין בחור זקן בימיו, ואף גם זאת אלו היה זה הר"י מאורליינש בודאי היה מחבר התו' עפ"י שיטת ר"ת רבו ולא נגד רבו, ובע"כ שכוון ר"ת בזה על התוס' של הר"י ברבי משה שהיה חבירו ובן גילו, וכעת נראה בעיני ברור כשמש שכדבריו כן הוא ואין להסתפק כלל בדבר, וזה מפני שבתוס' דכתובות שהבאנו לעיל מפורש בזה"ל: „ובתוספות הרב רבינו יוסף שפירש לפני רבינו שמואל מנותתו כבוד פירש וכו' עכ"ל, וכבר הראיתי למעלה שהר"ר יוסף פורת הוא היה תלמיד רשב"ם, ור"י מאורליינש היה תלמיד ר"ת. ומעתה כל פה יודה שרק ר"י ברבי משה שהוא הרב פורת חבר התוס' ע"פ רשב"ם רבו, כי ר"י מאורליינש לא היה רגיל כלל אצל רשב"ם רק אצל ר"ת. ומעתה הלא תשכיל ותבין מדעתך כי גם בכל מקום שנזכר בתוספות רבנו יהודה בברכות שם הר"ר יוסף סתם, גם כן הכונה רק על ר"י ברבי משה הנקרא ר"י פורת, הוא ולא אחר, וזה מכתב ראיות: הלא תראה כי כל החידושים שהביאו בתוס' דידן בברכות שם בשם הר"ר יוסף סתם מובאים ג"כ בשמו בסתם בתוס' של רבנו יהודה בברכות שם, וכבר גילה לנו הרא"ש שהוא רבינו יוסף ברבי משה כנזכר למעלה, וגם רבנו יהודה בעצמו בתוספותיו שם באותו ענין פירש לנו שהוא רבנו יוסף ברבי משה וזה בנין אב לכל המקומות שאחר זה, כי הוא זה ולא אחר. וזאת שנית, תשיב ותראה בתוס' רבנו יהודה שם (ברכות ט' ע"ב) בסוף ד"ה ל"ק"ש כוותיקין שכתב „ובתוספות רבינו יוסף שפירש לפני רבינו שמואל משמע שסובר כפירוש רבי, ועוד שם (דף מ"ה ע"א) בד"ה שלשה שאכלו כאחד „והר"ר יוסף פירש בשם רבינו שמואל וכו', ועוד שם (דף מ"ה ע"ב) בד"ה שנים שאכלו „והר"ר יוסף פירש בשם רבינו שמואל דדוקא ברכת המזון דאורייתא וכו', הרי לך מפורש דהר"ר יוסף זה שהיה תלמיד רשב"ם הוא שחבר התוס' לפני רבנו שמואל רבו. — וכבר מבואר אצלנו בתולדות רבנו תם, שכן היה דרך הקדמונים מחברי תוספות על הש"ס שהתלמידים כתבו תוס' כל אחד עפ"י שיטת רבו ולעיני רבו, וארשום פה בקצרה איזה מהם לדוגמא: בשו"ת רבנו חיים אור זרוע (סימן קכ"א) כתב „וכן עשה ריב"ם בתוס' בבא בתרא שפירש לפני רבינו תם עכ"ל ובמהר"ם מרוטנבורק בספרו (הלכות שמחות סימן כ"ה וסימן ע"ג): „ובתוספות רבינו יצחק בר מרדכי שפירש לפני רבינו יצחק בר אשר מצאתי כתוב, וברוקח (הלכות מקוה וטבילה סי' שע"ז) בתשובת הר"ר אלעזר בר שמואל מוורנא „וקבלתי ממורי רבינו יצחק שהשאיבה כלה כשרה וכן פירשתי מפיו בפ' המוכר את הבית גבי צינור, וע' מזה בתשובת מבי"ט והובאה תשובתו ג"כ בשו"ת בית יוסף אהע"ז בדין מים שאין להם סוף שציודד לומר על התוס' דבבא בתרא שלפנינו, שר' אלעזר ברבי שמואל מוורנא הנקרא ג"כ בשם הר"ר אלעזר מוורדין סדרם עפ"י שיטת רבו ר"י הזקן, ובמרדכי (ב"ק פ' הכונס סי' ס"ה) כתב בעל הגהות שם: „אבל בתוספות שפירשתי לפני מורי רבינו

פרץ ז"ל כתבתי, ודי בזה בעת. — ועכ"פ נתברר לנו מכל זה דסתם הר"ר יוסף בכל מקום הוא רבנו יוסף ברבי משה הנקרא פורת, והוא הוא שהבר התוספות לפני רשב"ם רבו, והרוחנו גם כן עיז לדעת שרבנו יוסף זה הניה אחריו בן כמותו והוא רבנו אברהם שהנהניג את בנותיו לזמן, והיה נקרא רבנו אברהם מאור ליינש כמ"ש המרדכי ברכות פ' שלשה שאכלו (ולדעת מהר"ט צונץ הוא סתם רבינו אברהם שנזכר בתוס' בכל מקום) והוא היה חמיו של רבנו יהודה (בר יצחק מפאריש הנקרא ר"י שירליאון) * ותלמיד מובהק של ר"י הזקן בעל התוספות ורבים של הסמ"ג ורבנו יצחק אור זרוע. —

ואני בהיותי בכרלון משתעשע עם ידידי החכם הגדול מו"ה יום טוב ליפמן צונץ גר"ו אמרתי לו, אחרי כי גרעתי והחמרת מתולדות רש"י את בן פורת הוה, כפי אשר הראיתי לו שהרב פורת איננו בן רשב"ם, הנני למלאות את החסרון בזה בכפלים, ותחת האחד אוסיף לו שלשה מגדולי בעלי תוספות מצוינים שהיו כלם מצאצאי רש"י ז"ל אשר לא מנם ולא זכרם צונץ בספרו שם, והנני פורטם פה בקצרה. האחד, הנה במה שנוגע לרשב"ם, תמורת הרב פורת אתן לו את יצחק, והוא הרב רבינו יצחק הנזכר על שם אביו בשלמי גבורים למרדכי (כתובות סוף פ' הכותב סי' ג') „ראיתי תשובה שהשיב ר"ת להר"ר יצחק בן רשב"ם ע"ד כתובת אלמנה שנאבדה" עכ"ל, השני היה בן לרבנו יצחק בן רבנו מאיר הנודע בשם ריב"ם אחיהם של רשב"ם ור"ת, שנפטר עוד בחייו רבינו מאיר אביו, ור"ת היה מקונן עליו בתשובתו להראב"ן (ספר הישר סי' תרט"ו), וסי' אבן העזר להראב"ן דף קמ"ח) ומצינו גם לו בן, והוא רבינו אלחנן בן הר"י בן רבינו מאיר, הנזכר בתוס' ישנים (יומא ג"ו ע"א) בד"ה ומיחל, והשלישי הכי נכבד כי קרוב הוא לרש"י בן בתו הבכירה אשת רבנו יהודה בן נתן התנו ותלמידו (שהשלים לפרש סוף מס' מכות) ועד עתה היה דבר זה בהעלם עין מכל חוקרי קדמוניות, וגם צונץ לא ידע ממנו, כי בספרו שם בחשבו כל בני בנותיו של רש"י ז"ל, מנה את רבינו שמעיה שהיה בן בתו השניה מתתנו אשר לא נודע לנו שמו, ואת האחיים רשב"ם וריב"ם ור"ת שלשתן בני בתו השלישית מתתנו רבינו מאיר מרומוג, ואולם להריב"ן בעל בתו הראשונה לא מצא בן, ואני מצאתי לי בן אחד קדוש מחכמי בעלי התוס' והוא נזכר בתוס' דירן כמס' גיור (דף ל"ו ע"א סוף ד"ה שאין איסורו איסור עולם), והרב רבינו יום טוב בן הרב רבינו יהודה פירש וכו' ועוד נזכר בשאר מקומות, ורבנו יהודה זה אבי רבנו י"ט הוא הריב"ן התנו של רש"י, שכן גלה לנו רבנו יהודה בתוספותיו לברכות דף מ"א ע"ב בד"ה אי הכי ויין נמי ליפטריה בפת כו' וטעמא אומר רבינו יום טוב בן הרב רבינו יהודה חתן רבינו שלמה, דבי פריך הבא ויין נמי ליפטריה פת דוקא מייך שייך לאקשווי הכי משום דיין מייזן וכו' ויע"ש, וזה בנין אב לכל המקומות שנזכר בהם רבינו י"ט בן הר"ר יהודה, שהוא בן הריב"ן התנו של רש"י.

* המלים האלה תקנתי ע"פ דברי הרב המחבר בלויית ח"ן (ראה ההערה הקודמת), אולם בכתב ידו כתוב פה: „והוא היה חמיו של רבינו יהודה חסיד הנודע ברוב תפארת גדולתו בן רבינו שמואל בן רבינו קלונימוס הזקן, ואחרי הדברים הבאים עוד בפנים הוסיף לאמר: „ומלבד ספר חסידים והצוואות אשר חבר עשה ג"כ תוספות על רוב הש"ס כמ"ש בעל שם הגדולים שם (בערך תוספות), ואנו לא זכינו לראות בדפוס רק על מס' ברכות בלבד, גם עשה פירוש על התורה שהעתיק ממנו הרבה אחד מתלמידיו תוך ספרו אשר חבר על התורה (והיה נמצא ביד רשד"ל בכ"ג, ראה מכתבים יקרים מכתב ג'), ושם כתב התלמיד דשנת פטירתו של רבנו ר"י החסיד היה ד' אלפים תתקע"ו (ראה החוקר ש"א, 108. העורך), ובשבת פ' זכור בסדר ואתה תצוה בשנה התיא חלה את הלוי אשר הלך בו למנוחתו, ולפי"ז היה בזמן אחד עם הרמב"ם שנפטר בשנת תתקס"ה י"א שנים קודם שנפטר הוא ז"ל, ובעל שה"ג בערך ר"י החסיד היה נבון בזה, כי לא ידע שנת פטירתו של ריה"ת, והנה הרבה יש לי לרצות גם אדות ריה"ז ז"ל ואי"ה כמ"א אנוסף ידי לרבר ממנו הרבה ואעשה לו מדור בפני עצמו, ולעת עתה די לך במה שהארכנו עד כה בדברים הנוגעים לתולדות רבנו יוסף פורת, והוה מה שרצינו לבא"ר. העורך.

תקונים ומלואים מתוך כ"י "יאיר נתיב" לבעל חות יאיר

אשר לקטתי אני דוד קויפמאן.

להיות שחביבים על כל אוהב תורתנו והכמתנו דברי הגאון בעל חות יאיר בספרו "יאיר נתיב" אשר כנפל אשת לא חזה שמש עודנו ישן במחשכים בין כתבי יד בית המדרש אשר בווינא הבירה ועומד ומצפה לקראת גואל אשר יגאלנו משחת בלי, נופפתי ידו עוד הפעם על אפס קצהו אשר הראה אותנו הרב המנוח ד"ר יילינק בספר השנתי בכורים לר' נפתלי קעלל ש"א צד 4 והלאה וציינתי כל השנויים אשר מצאתי בערכי את הנדפס עם הנסחא האמתית כאשר יצאה מתחת ידיו הטהורות של המחבר, והנה בכלל אומר כי הראיתי לדעת שמי שיבוא להדפיס הספר כליל כהדרו נטל עליו לבחנה ולצרפו ולעיין בעינים פקוחות על סדרו הנכון לו ולהעמיד דברי הספר הבאים בערבוביא על מכונם ומקומם הנאות, כי הרב המחבר לא נח ולא סר מלשית עליו נוספות ומלהוסיף הערות מהערות שונות עד אשר מלאו הגליונות על כל גדותיהם, והדבר צריך חפש מחופש ודרישה וחקירה להכיר אל מה ירמוזו רמזיו וסימניו ואיפה המקום אשר יתנו בו הוספותיו, והנה כל הקורא בשום שכל בעלים הנדפסים מהוך המטמון הזה יראה ויכיר כי סדר הדברים איננו עולה יפה ואולי כבר חשב בנפשו שחלו בו ימים ושגו בהעתקה ושנו ותפנו דברי רבי חיים ובאמת כן הוא כי ערוב פרשיות יש כאן ומוקדם ומאוחר עד שילא כח המגיה לשנותו, ושלא להלאות את הקורא בלהג הרבה ויגיעת בשר ושלא להרבות סימנים ומספרי שורות אשר אין בהם רוח חיים הנחתו את שנוי הסדר כאשר נראה לדעתי ודי לי להעיר את כל אשר יעמים על שכמו להוציא לאור את הספר כדו שהחובה מוטלת עליו להחל את מלאכתו מחדש, שלא לסמוך על אשר ימצא בתוך הנדפס, אבל התקונים היותר נחוצים והמלואים אשר מצאתי לא אמנע מבעליהם להסיר כל חלאה וכל שמצה מדברי הגאון בעל חות יאיר אשר יותר שהיה חכם בכל מקצועות תורתנו עוד היה זהיר בלשונו ומדקדק במלותיו ולא היה מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן.

ולמען לא אראה בעיני הקורא כרוף אחרי דברים של מה בכך אעיר פה רק על ענין אחד אשר נחבטו בו רבים וכן שלמים זקני בית תולדתנו, מפני שלא שערו כנפשם שמלכותן של שגיאות המעתיק עלי נתיבם ובטחו במה שראו בתוך הנדפס עד אשר כשל עוזר ונפל עוזר, לפי דעת ר' יחיאל מתתיהו צונץ בספרו "עיר הצדק" צד 131 היה גר ר' אהרן תאומים בארץ אשכנז כמו ג' שנים משנת תמ"ז עד ת"ן בטרם בואו למחוז חפצו לק"ק קראקא אשר נתקבל שם לרב⁽¹⁾, ועתה צא ופרנס לי את ג' השנים האלה מי היה רב בוורמיישא משנת תמ"ז עד תמ"ט ומי המריץ את ר' אהרן להיות נע ונד בארץ ומה היו הסבות הנעלמות אשר עכבוהו בדרך עד אשר התמחה ג' שנים בטרם בא אל מחוז חפצו, וגם רח"ן דמביצר בס' "כלילת יופי"

⁽¹⁾ עיין מה שכתבתי בתולדות בעל חות יאיר במה"ע Jewish Quarterly Review כרך ג' 497 הערה ג'.

ח"א קכ"ט. נפל ברשת המבוכה הזאת. אולם הרואה בכ"י המחבר שמתוב"בו : נתקבל בחודש טבת ארמלת' תמ"ט ואין זכר למספר תמ"ז שנדפס בטעות ושלא במקומו בבכורים ש"א צד 22 שורה אחרונה, ידע ויכיר שבאשמת המעתיק או המדפיס באו לנו כל ההשערות הכוזבות והחדות עם פתרוניהם הבדויים.

ואלה איפוא התקונים ע"פ כה"י :

נד 4	סוטה 2 :	ונשתבחו	ל	וישתבחו בעיר (רמז לדברי הפסוק קהלת ה, י' בלשון צחות).
" "	9	" "	"	גדולי ישראל * גדולי ישראל [הרב הגאון החסיד נשיא ישראל]
" "	"	"	"	וגם סוטה 10 מוהר"ר * מוהר"ר
" 5	2	" "	"	ל"א ע"ד * ל"ה ע"ד (ואחר המלות האלה תבאנה בכ"י השורות הנדפסות בטעות שלא במקומן צד 5 שורה 26 עד 29).
" 6	9	" "	"	הסמ"ק * הסמ"ע
" "	11	" "	"	מהר"ח * מהר"ח
" "	12	" "	"	מהר"ח * מהר"ח
" "	25	" "	"	ויש לא ירגיש * ויש ירגיש
" 7	1	" "	"	צריך למחוק סימן השאלה אחר מלות : עד כי רפדוני המחבר, כי כן כתב רבנו גם בחות יאיר סי' מ"ג דף מ"ה. שורה ב' מלמטה : עם כל זה רפדוני הגאון.
" "	5	" "	"	קרוע * קריע
" "	"	" "	"	מהר"א * מהר"א
" 8	25	" "	"	מכחי * מפחד
" 9	1	" "	"	ודברי * דברי
" "	8	" "	"	דפ"ד * דפ"ד ע"ב
" "	"	" "	"	ב"ק פ"ד * ב"ק פ"ז
" "	16	" "	"	לרמב"ם על * לרמב"ם [על השיגו] על בה"ג
" "	18	" "	"	דבר ממנהג * זכר המנהג
" "	23	" "	"	על לבושנו * על לבושן
" "	25	" "	"	בס' * בס"ס
" "	36	" "	"	מר קשיש' * מר קדיש
" 10	"	" "	"	כענה סוטה א' מוהר"ר * ל"ה מהר"ר
" "	"	" "	"	ה' דראובני * ילקוט חדש וראובני
" 11	2	" "	"	ומיום עמדי * ומיום עמדי [על דעתי]
" 12	18	" "	"	ש"ל * יש למחוק
" "	"	" "	"	כענה סוטה א' על מקבלי שוחד לאסור * על מ"ש רש"י שחד לא תקח
" "	"	" "	"	נראה — להגיה * הגיה א"א זלה"ה
" 13	8	" "	"	סוטה 8 מלמטה כסבור * י"ל וסבור
" "	"	" "	"	הרב * שהרב

5"ל שוקבעו	דיקבעו	5 סורה	13	7ד
" יאמנו	" יאמינו	5 "	14	"
" ויתבוה	" ויתבדה	11 "	"	"
" וכתב	" מלמטה ובת"כ	3 "	"	"
[בתחלה] על לבם 5"ל	על לבם 3' ז' סורה *	15	הערה	"
" מקידוש "	" נ' מן קידוש "	"	"	"
[בדורותינו] לומדים "	" לומדים "	"	"	"
" להאומרי'	" ח' האומרים "	"	"	"
" יע"ש	" ג' וע"ש	"	הערה **	"
" איש [בן] הטאה	" איש הטאה	7 סורה	16	"
" כתב [הרב] החסיד	" כתב החסיד	8 "	"	"
" מהרמ"ע	" הרמ"ע	9 "	"	"
" לא גזורים	" לא ברורים	17 "	"	"
" ע"א וע"ד	" ע"א וע"ב	21 "	"	"
" להבחנה	" הערה סורה 3' להכחיד	"	"	"
" צא	" וצא	4 סורה	17	"
אם נחתכו מיד כורך הספר	המלות לא נמחקו כי	11 "	"	"
" כמוהר"ש	" כמוהר"ש	19 "	"	"
" מהר"פ	" מהר"פ	20 "	"	"
" שלא מדעת	" שלא מדעתו	21 "	"	"
" לא מצאו	" לא מצא	26 "	"	"
" הביא	" צנקה סורה 6' להביא	"	"	"
" דמרתתי	" דמרתחי	2 סורה	18	"
" דתליא	" בתליא	4 "	"	"
" ל"ח	" ל"ה	12 "	"	"
" הישועה	" ישועה	13 "	"	"
" בדרך רחוק	" בדרך חילוק	7 "	19	"
" עוונתי	" עיינתי	17 "	"	"
" בג"ה	" בע"ה	24 "	"	"
" כחרמו של ים	" כחרמי שלים	26 "	"	"
" חמת המציק	" חמת המה	10 "	20	"
" ממדרש זה [או מהקדמה זן] או	" ממדרש זה או	24 "	"	"
" והשניה	" והשנית	25 "	"	"
" גם [במדרש] מ"מ	" גם מ"מ	27 "	"	"
" כפושה	" כבושה	7 "	21	"
" אף דלא טענינן [מלת' דלא שכיחא	" אף דלא טענינן	25 "	"	"
אפילו ליתמי מ"מ לדון אדם המוחזק				
בחסידות לכף זכות טענינן] ומענינן				
" וכסדר	" ובסדר	2 "	22	"
" מצטער [על עוונן]	" מצטער	5 "	"	"

22 75 הערה *) סורה ג' נושיג 5"ל נושיג
 כל הדברים משורה ג' מלמטה: ומה גם אחר עד צד 23 שורה
 י"ג: יען וביען הם הוספה מאוחרת מיד המחבר ולא היה
 מקומם בפנים הספר

מלמטה מקלקל	2	"	"	5"ל וקלקל
"	1	"	"	" תמ"ז
3	"	23	"	וכופי מכחד
9	"	"	"	וכ"ש
16	"	"	"	דמשני
19	"	"	"	דמיונותיו
20	"	"	"	בדברים [רק] בדברים
26	"	"	"	המלה
28	"	"	"	ידו
29	"	"	"	ואין חושש
"	"	"	"	מושב
8	"	24	"	ד'
11	"	"	"	שלא יבא
16	"	"	"	תמיד מופלג
18	"	"	"	הרמב"ם
20	"	"	"	ולתפוס שיתפוס
29	"	"	"	לש"ש
32	"	"	"	ידו
7	"	25	"	הר שמעתת'
9	"	"	"	וכפים
21	"	"	"	מי שראה [מעשה].

מלוואים למה שנשמט במ"ע בכורים ש"א צד 20 ע"פ הכ"י דף ד:

הן אמת הפצתי עוד להודיע לכל קורא משכיל על דבר ימצא טוב
 כי לא יובנו דברי בהשגתי בשום ענין ועיון ובפרט בחלק הראשון אם לא
 בהיות נגד פני הקורא גוף הספר של המחבר כי לאהבת הקיצור לא רשמתי
 מתוך הספר ההוא רק שתיים ושלוש תיבות [וזה דרכי בכל כתבי קודש
 שבהגיעי לדברי מחבר אחד בספרו כתבתי רק ריש מילין כי נתרשלו ידי
 בהעקת ב' שורו' מדברי זולתי יותר מב' דפין מאשר חנני ה' ועמ"ש בכה"ג
 ה"ה המחבר ספר גידולי תרומה בזה ולמה קצת המחברו' לא עשו כן יע"ש
 בהקדמתו ובהקדמת ספר מהדורא בתר' דספר ניש' כי אם היתה כוונתי
 ורצוני שיהיה די הבנת הענין וההשגה במה שכתבתי הייתי צריך להאריך
 ולהביא תכונות דברי המחבר באריכות ולא יספיקו לזה כמה וכמה ניירות
 עד שהיה כדי ספר ואין זה המבוקש ממני רק להיות מטפס ועולה בדרך
 קצרה כפי האפשרי ומפני כך לא יחדתי שם חדש להשגות הללו כדרך
 מחברי ספרים והרוצה בשם יקראנו ופיו יקבנו מאמר מט"ה אהר"ן כשם

הספר המושג אשר זה השם הגון וראוי לתורת אמת הניתנה למי יום שבהם תתקיים שעות גי' מטה אהרן ⁽¹⁾ (וכ"כ גם בילקוט הזה) [ולדעת בעל המורים הוא מטה שנתן יהודה עירבון לתמר והכי מסתבר כי היה מטה חשוב וניכר ובפרשת שמות על ואת המטה הזה כתב שהיה המטה ביד אדם חנוך נה שם אימי יוסף והרי"א כתב פ' וארא דקל"ט ע"א גבי מכת הדם שבמטה משה הכה היאור ובמטה אהרן שאר נהרות ובפ' בשלח דקס"ג ע"ב כתב שמטה אהרן נגנו ומטה משה לא ידענו מה היה לו ושיהי"ב שנקבר עמו ולא ראה (אלו ידעו היה זכרו והיה כותב שהוא דרך דרש) הרב דברי מדרש רז"ל וגם לא הרגיש שיאשיהו גנו מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה שהיה מונה לפני הארון ואין זה מקלו של אהרן שהכה בו את מימי מצרים] הוא ממש מטה משה - כארז"ל בילקוט תתק"ט ריש דף רל"ט [וכן כתב הראב"ע פ' שמות אכן מה דמשמע מילקו' דבוה המטה הכה הסלע צל"ע במ"ש ויקח משה את המטה מלפני ה' וע"ש בראב"ע מ"מ הכאת הסלע בפ' בשלח מפורש בקרא דבמטה דהכה בו אהרן היאור הכה מרע"ה את הסלע רק דתלי הכאת היאור ג"כ במשה כארז"ל בחלק ⁽²⁾ כל המעשה את חבירו וכו' מש"כ דעת הר"י אברבנאל] והיה משקלו ארבעים סאה כמבואר בתרגום פ' שמות וסוף התורה, ובהם תתקיים לוגין כמ"ש החסיד מוהרר"ן בס' מגלה עמוק אופן רמ"ז בסוד תורת הכמ' מקור חיים וכבר בארנו ע"ז כאהלים נטע כנחלים נטיו וכארז"ל שנמשלו אהלים לנחלים רק שהמחבר לקח עצמו לצד אחר ע"פ מ"ש בר"מ פ' משפטים עמוד ר"ד שמטה משה הוא מטה אהרן כנ"ל היה סוד עין הדעת טוב ורע והוא לע"ד סוד מ"ש בס' תולדות יצחק בפ' קרח כי מטה אהרן גמל שקדים מתוקים ומרים יע"ש [אכן לא ברורא לי הא מלת' כי שם נאמר שלקחו י"ב מטות ושם אהרן כתבו על מטה לוי ואין זה מטה אהרן הקדום, וצ"ע דברי ת' דפ"ר דפסחים ובמשנה פ"ה דאבות בבריאת ע"ש בין השמשות] ועל המטים עקלקלותם נאמר אותי עזבו מקור מים חיים וגו' ודו בזה.

ונוסף על האמור נרמזים עוד בשם מטה אהרן די סיבות של מאמרי ההשגות כי החומר הוא הספר המושג הנקרא כך והצורה הוא ההשגה כי המטה הזה מיוחד להכות על קדקדי דרושים הללו ובדברי חז"ל בפרק הספינה דף פ"ה ע"ב דמחו ליה במאה עובלי בעוכלא ובפ"ב דמגילה דף י"ט ע"ב ומחי ליה אמוחא וכו' והוא כנוי לדחיית הענין הנאמר ה"כ במטה הזה מכה ומבאר כל משפט מעוקל והעולה על רוחו ירד מטה מטה והיה לא תהיה כדק"ל כל שפסולו שלא בקודש אף אם עלה ירד אף כי ההשגות הנפלאות הפלא ופלא שבחלק השני שהם הרהיבוני בעצם וראשון להשיג כמ"ש למעלה עולים במספר מטה אהרן ואם הוסיפו לא פחתו ובכה"ג ראיתי שכתב בעל עקידה בהקדמתו על שם מאה שערים והמה יותר, והפועל הוא שם המשיג ושם משפחתו עולה יפה כמספרו, והתכלית הוא כתכלית מטה אהרן שאף שלפי הנגלה מענינו היה פועל מכות, ומעורר דיני דינים מ"מ היה תכלית

(1) = 700; מטה אהרן = 260. (2) סנהדרין צ"ט :

פעולתו לטובה להוציא אסירים מבור כור הברזל ומבית כלא יושבי חשך מאפילת הגלות לאור גדול הוא קבלת התורה מקור מים חיים אחר דמנין שבעה שבועות כימי נדה ובמדרש שג' דברים היו ישראל מליון עליהן ומתרעמין אהריהם וכו', והם מטה וקטורת וארון יע"ש שכבר כתבנו שהוא מטה משה הוא מטה אהרן, וכמוהו תכלית המאמר הזה למען יעוררו ויוררו כת הדרשנים וישימו עינם על דרכיהם ואל ישעו בדברי שקר להיות מגששים כעוורים קיר מקרקרים כתרנגולים כל ידעו מה מאמת הנבחר וממששים כעוור באפלה אשר מצד זה היה אפשר לפרש עוד שם מטה אהרן בע' תלויה רק ירגילו עצמן ללכת בדרושיהם בנתיב יושר ואורה סלולה אשר דרכו בה קדמונים אחוזו שער [והראשון לבעלי הדרש הוא הר"ן רבו של הריב"ש ב"ב דרשותיו אשר אינם רק טעמי מצות וענינים תורניים וישוב פסוקי התורה ודרז"ל והצר שנה בהם שממולאים בהתעורר' יראת ה' ואהבתו ית' ואחריו דרשות ר"י אבן שועב תלמידו של הרשב"א ורבו של ר' מנחם בן זרח בעל צדה לדרך תוכח' מוסר וטעמי מצות עם דקדוק' וכן דרשות האלשוך מתוקים מדבש ישוב הפסוקים ומנופת צופים קירוב אל השכל דרז"ל עם התלהבת הלבבות ע"י הקדמותיו בכמה עניני' נפלאים לעבודת ה' והם הם עקבי רז"ל בש"ס כל דרש ר' פלוני מאי דכתיב והוא ביאור הכתובים או ההודיעה (!) מצות ה' וחקיו בענין או מילי דאגדת' המושכים לבו של אדם אל ה' כענין (ואפילו חיבורי האחרונים כגון זרע בירך שהלך קצת בדרך חריף מ"מ דבריו מתוקי' ומימיו צלולי' וקרובים לאמת כ"ש דברו רש"א בחידושי אגדה ודברי תורת חיים ושאר מחברים כהנה וכהנה) וגם האחרונים חריפי פולין אשר מהם נתפשטו דרושים החריפים והעמוקים הלא המה היו קרובים אל האמת ומתוקים מדבש ונופת, ובוה ירחיקו עצמן משער האשפות וטינופת, מיטרא דמסאבות' אשר בגי בן הנם ותופת, ויקרבו לשער האיתון, ומבואות המפולשים, לנטוע השמים וליסד ארץ החדשים, בהנחיל עליון לאוהביו אשר אליו ניגשים, יש עולמות גי' מטה אהרן אשר הבדיל להקדש קודש הקדשים.

שם צד 24 שורה 16 קודם המלות: ומפני הכבוד יחסרו הדברים האלה:

ואפילו האומר שמועה זו נאה וכו' לא לייט ליה שהמע"ה רק אמר יאבד הון ואם אומר שמי"ש בטעם שמעודת הלואת המלכה מצלת מחיבוט הקבר בפ"א מתד"א דכ"ד ע"א לא ירד בני עמו כמו שאמר ר' פלוני על דבר שאינו מתוקן כאשר באמת בין אי ס"ל דחיבוט הקבר (ובפך"ו דקל"ה העתיק דברי האר"י ז"ל מקור זה) גם על סעודת מצוה והנאתה או לא דבריו לא יתכנו "ש כי חלילה להתכבד בקלונו חלילה ונשמתו צרורה בצה"ח גם אין כבוד בהשגה כזו וכל משכיל במושכל ראשון ישכילו וכ"ש אם נאמר או נכתוב בלשון נקיה וכבודו במקומו מונח ואחר בקשת המחילה מה פשעי ומה חטאתי ותורה היא ואין מחניפין כמ"ש האחרוני' ואף אם הדבר עמוק והמשיג מושג לא ישוג עונש בכח"ג רק עבירה לשמה קרינא לי' וכן אם

אומר דמ"ש הרב שם בפ"ב דכ"ט ובנה כל יסודו על שעל כן מלך שבחיות אריה בקולו ונשר במראו ומייתי קראי ושור בטעמו מדרז"ל מובחר שבבהמות שור שאין דעתי סובלת זה דמה לבהמות להיות עבדים ולשור כי ימלוך מפני שאחר בישולו יונעם ויערב למאכל וא"כ מטעם זה עצמו תמלוך תרנגולת בעופו גם הטווס שארז"ל שיש בו שס"ה גווני תצלה למלוכה מפי מנשר, ואם נאמר גבי שור טעם נאמר ג"כ מפני כחו כמ"ש בכח שור וכדרז"ל על בכור שורו וגו' גם מפני הכנעתו (וזה ראוי למלך כמ"ש ואם היום תהיה עבד לעם הזה ועמ"ש בצמח דוד בקיסר השני) בשור לעול והבאתו חיים לעולם כמ"ש ורב תבואות בכח שור והיותו ג"כ כמו אריה במרכבה עליוני, וזה כפולין (?) אף שלשון הש"ס לא משמע כן חלילה לתלות סיבה במסובב, וכן יש ג"כ עוד מעלות כאינך כמ"ש הרב גופי בנשר כמ"ש הרד"ק על מלת אשרי כי לא יאושר אדם במעלה אחת, ריש נביאי.

תקונים לאגרות ר' גבריאל עשקעלעש ור' יעקב אבוהב

מאת דוד קויפמאן.

כאשר שערתי למעלה צד 12 כן היא. האגרות אשר הוצאתי לאור מתוך העתק כ"י כבר נדפסו באמת בימי המריבה והקטטה העצומה, והמעתיק ר' אלכסנדר זיסקינד אספן אל תוך ילקוטו מתוך העלים המיוחדים אשר נדפסו בהם תר"מ אחר הגיען לעיר אמשטרדם. והחכם ר' דוד בכמהר"ר רפאל מונטיוניוס אשר הקדיש את כל בית נכאתו ספרים וכתבי יד יקרים לבית מדרש הרבנים להספרדים בעיר ואם אמשטרדם הטיב עמי להעתיק בעדי את ב' האגרות האלה מתוך הדפוס אשר בידו ועל פי העתקתו המדויקת אציגה הנה השניים אשר מצאתי. ההגהות אשר הוספתי להסיר חלאת השבושים בהעתק אשר היה לפני בכ"י ווינא היו אך למותר כי בדפוס הראשון נמצאה תמיד הנסחא הנכונה ורק באשמת המעתיק הראשון אשר עשה מלאכתו בחפזה באו לנו השגיאות בתוך האגרות ועל כן לא אשנה הנה מה שהוגה כבר ורק הדברים הצריכים הגהה אתקן פה ע"פ עדות הדפוס הראשון:

ד' 13 טוה ב' מלמטה: ויפסיקו אפילו באמצע תיבא.

" 14 " ה': יראתי שלא יאחר הפאשט ויראה

" " " ח': אקצ' ואומר ישמרהו וינצרהו הבורא

כל במאמר מכל צרה קל וחומר עד

ביאת המבשרן ואומר

(י"ג מלות האלה הבליע המעתיק הראשון שלא בנעימה כי הטעהו השנות מלת "ואומר", ודלוגים כאלה נמצאים למכביר בכ"י וכמעט שאין דפוס מספרינו שלא נלקה בחסר ע"י מחלת כ"י הזאת).

ד' 14 טוה י"ב: במהרי"ל

" " " י"ב: רבא דעמ"י מדברנא דאומת' (וכן שורה כ"ב)

14	טורה כ"ג:	כיום מועד
"	"	מבני האיתנים כמהר"ר משה האגוז
"	"	על החתום
"	"	אלוי וקוץ בה.
"	"	ולא זזנו מחבב.
"	"	בשעה [צ"ל כשעה] חדא.
"	"	והרשו להתיר
"	"	רצה
"	"	התירו לי רבים.
"	"	ונקיים בנו להלך אחרי מדותיו המעולות.
"	"	ולהרחיק
"	"	מה יעשו ליום פקידה.
"	"	שלא יקומו
"	"	והסדי ה' נזכיר.
"	"	ולעקור ע"ז מארשיו אר"ש של עכנא.
"	"	בכמהר"ר

ואין להתפלא שבחר חיון בעיר ברלין להדפיס שם את ספריו המלאים להם מארסו של שבתי צבי כי בערמה עשה כזאת בדעתו שנפשם של חכמי הקהלה הזאת חשקה בחכמה נסתרה וגם אהבו למוץ! ולוינק ושבוע מצוץ דבש הקבלה כאשר הפליא להראות זקן בית תולדת קהלת ברלין ר' אליעזר ליוזר לאנדרסוטה המנוח בספרו "תולדות אנשי השם" צד 13 והלאה והוא גם הטיב לראות שמגורשי ווינא הביאו עמם את האהבה הזאת והדרישה במופלא ובמכוסה, והרוצה להתחקות על שרשי התפשטות הקבלה בעיר הבירה ווינא אשר פנתה דרך וגם ישרה המסלה לפני בעלי ברית שבתי צבי בשנת תכ"ה ותכ"ו יקראהו מעל ספרי על גולי ווינא המכונה בשם Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien צד 81—84 וגם 94—91.

דברים עתיקים

מפנקסי הקהל בקראקא, לקורות ישראל בפולין בכלל ובקראקא בפרט, העתיקים וסדרם עם הערות פ. ה. וועטשטיין.

זה שנתים ימים עברו מן העת אשר עלה הרעיון על לבבי לחקור ולדרוש בפנקסי הקהל פה קראקא, להציל מתהום הנשיה את זכרונותינו הקדומים ולהפיץ אור על דעת דברי ימינו בפולין המכוסים עוד במשאון, לא חשכתי כל עמל מנפשי ולא נסגותי אחור לכל מעצור, חקרתי ודרשתי ככל אשר היה לאל ידי והוצאתי אז — בשנת תרנ"ב — לאור "קדמוניות" אשר "הרבה יש ללמד מהן לקורות ישראל הפנימיות, לתולדות המנהגים והמדות, דברי ימי החנוך והלמוד, ותפיצנה לפעמים אור בהיר על פרק

שלם בתולדות עמנו והן מקורות יקרים לשאוב מהן דעת קורותינו¹. החן שנשאו ה"קדמוניות" מלפני מבקריהן במה"ע ל"ב² ובמה"ע להעמים³ נתן כלבי עז ואמץ לעבוד הלאה בפנה זאת עד מקום שידי מגעת. לא אתהלל במתת שקר לאמר כי בכח שכלי ובחכמתי כי נבונותי עלתה בידי לגלות החדשות והנצורות האלה, אני לא הללתי ולא גדלתי ובבקשי אותן מצאתי מגדלות כבר כנטיעים בשיא חסנו. לא מחבר אני כ"א מלקט שבליים בעמק רפאים, דבר כזה איננו חכמה כ"א מלאכה, ואיננו דורש יתרון הכשיר דעת כי אם חריצות ידים ויוכל עשוהו כל מי שימצא בו חפץ. הפנקס פתוח והיד כותבת, וכל הרוצה יבוא וישול את הגדולה והתפארת הצפונה בקרבו ולא תבצר מכל איש שלבו אך ער וחם לחקירות קדמוניותינו. ומי יתן ויתעורר החפץ הזה בלב איש ואיש תוך קהל ועדה ישנה ותגדל החקירה ותרבה הדעת בקורות אחינו בני פולין ורחבה ונסבה למעלה ראש. גם הפעם לא אלך בגדולות ולא אוציא דברים משלי, אשר הריתי והגיתי, טפחתי ורביתי אני, כי אם דברים משל אחרים, דברים עתיקים שמצאתים כתובים בפנקסי העדה פה אשר שמום ספריה מדור דור זכרון בספר, ותקותי תעודדני כי לא יפול ערכם מערך הדברים שהוצאתי זה שנתים ימים לאור וקוראי הדורות בפולין, החוקרים והסופרים, ימצאו חפץ גם בהם בכל דבר מגדול כקטן, אשר הנני נותן להם היום בזה. לא ארבה אמרים ולא אתנצל הרבה להעיר ולפרש איך כל דבר ודבר שבהם יקר ונכבד לנו כי גלוי וידוע לפני כל מיני דבר לאשורו, כי גם דבר קטן יפטרנו לפעמים מהמון השערות ומכוכות בחקירות תולדותיות ויביא תועלת לא מעטה לבנין תולדותינו על יסודות נאמנים.

קראקא, בחדש ניסן תרנ"ד.

א.

היום יום ה' ט' אדר ד"ת לפ"ק שלחה אחרי הרבנית מ' אסתר אלמנת מהר"ר נתן¹ מהילדסים ואמרה הנני מוטל (I) על ערש דוי ורפואתי ומיתתי ביד הקב"ה ומן הראוי שיצוה (צ"ל שאצוה) את בני איך ומה יתנהגו אחרי עם מעותי ובקשה ממני החתום למטה שאכתוב דבר על אופניו כדת מה לעשות במעותיה ובשאר מטלטליה ושאלתי את פיה והיה דעתה ברורה וצלולה ושאלתי אותה כדרך שבודקין לגיטין והשיבה על הן ועל לאו לאו וז"ל:

בראש יש לי לערך אלף ומאתים זהו פו' קצת במוזמנים וקצת על משכנות כאשר נרשם הכל בכתב אמת בפנקס שלי. מזה יקחו מאה זהו

¹ המגיד שנת השלשים ושש גליון ל"ב.

² כמו במה"ע "עסטר, וזכנש" נומ' 19 משנת 1892 ו"ישורון" נומ' 12 משנת 1892.

³ כמו במה"ע קווארטאלג, היסטור, מראשית שנת 1894.

⁴ מחותנו של הג"מ נתן נטע שפירא ר"מ פה קראקא מחבר "מגלה עמוקות" כנראה

מהקדמת הספר הזה.

וילוו אותם על רווחים חמש עשר זהו לשנה וישלחו הרווחים לעניי אי מאשר שלא זכיתי לשום לדרך פעמי לארץ הקדושה. ועוד יקחו מאה זהו וילוו אותם ג"כ על הרווחים בסך הנ"ל ויתנו הרווחים למי שיש לו בתולה הראוי להנשא במשפחה קרוב קודם לסיוע הנדן ועוד יקחו שלש מאות זהו פו' וילוו אותם על רווחים בסך הנ"ל ויקחו הרווחים לת"ת ה"יינו מי שיש לו בן במשפחה שחפץ ד' בידו יצליח או ישכירו לומדים בהרווחים ההם כפי שיראו עיני האפטרופסים שיהא יותר נחת לנשמתו. ועוד יקחו מאתים זהו פו' ויתנו לשתי בנותי לכל א' מאה זהו וילוו המעות להקהל כדי שלא יכלה קרנם ולא יתנו להם הקרן כ"א לצורך גדול וע"מ שאין לבעלים רשות בהן. ועוד יש לי ש"ח מסך מאה זהו ועשרה זהו מלבד סך הנ"ל ויתנו אותם לבתי בינא. והחמשה מאות זהו יחלקו בני ש"י ואין אני יכול לגרוע את בני האלוף מהר"ר ישעי' ¹ ש"י משאר בני אם הוא רוצה לוותר חלקו הרשות בידו. גם אני מודה שאין לי אצל בני האלוף כמהר"ר ישעי' הנ"ל אפי' שוה פרוטה רק מאה וחמשים זהו פו' מלבד אותן י"ב מאות הנ"ל ואין ליורשי עליו שום שבועה קלה וחמורה ואפי' גלגול שבועה ואותן מאה וחמשים יהיו לצרכי קבורה. ועוד יש לי תכשיטי כסף וזהב לערך מאה זהו בעד זה יקנו שעות להדלקת נר שנה תמימה למה נגרע משאר בני משפחתינו. לבני כהר"ר געטשלק יתנו הילבן שלי ושארץ פעלץ לצורך בתו הבתולה למלבושי. ואל ירע בעיני בני שלקחתי לי חלק יותר ממה שיגיע להם והלא לשני בני כהר"ר געטשלק וכהר"ר יששכר נתתי כמה וכמה פעמים וכמעט כליתי קרני על ידם ובטוח אני שלא ישנו ולא יפול דבר ארצה מכל הנ"ל וגם המעות שיתלקו בני יתנו להם רק הרווחים ולא הקרן רק יקחו מידי שנה בשנה הרווחים ומינתה אותי ח"מ לאפטרופס עם האלוף כמוהר"ר ישעי' ובקשה שאכתוב בכל יפוי לשון שאחז"ל שמהני צוואת שכיב מרע לעדות ולראי' כתבתי וחתמתי ביום הנ"ל כ"ד הצעיר הדל באלפי יודא חיים בלא"א י"ל ולה"ה אשכנזי.

האחים האלופים כמוהר"ר ישעי' וכמהר"ר יששכר הנ"ל הקריבו משפסם לפנינו כ"ד וכמהר"ר יששכר הנ"ל טען שאינו מחויב לקיים כל הנ"ל כי אינו מאמין להעד הכשר הנ"ל והעד השני הוא פסול מצד קורבא והאלוף מהר"ר ישעי' האריך בתשובתו. ובכן מצאנו עפ"י דת ודין אין על כמהר"ר יששכר הנ"ל כ"א קבלת הרם שלא שמע מאמו ז"ל הדברים שאמרו העדים הנ"ל ותכף ומיד רצה כמהר"ר יששכר לקבל בחרם כאשר כמעט אחיו כמהר"ר ישעי' הודה שכדבריו כן הוא ונכרים דברי אמת והפצרנו במהר"ר יששכר הנ"ל לוותר ולכנוס לפניו משורת הדין ולעשות נחת רוח לאמו כי לפי ראות עינינו שדברי עדים כנים ואמיתים והאלוף כמהר"ר הפריז על המדה והשיעור שיגיע עליו מחמת הצואה ט"ז זהו ² כ"ג כדי שיעלה על

¹ חתן הגאון הנ"ל בהערה ונכר הגאון מהר"ם מפרובה (ע' שם בהקדמה) וחותן הג"מ נתן נטע דיין גדול פה בן הג"מ חיים מן אב"ד ור"מ בק"ק וינא והמדינה (חתן הגאון בעל „משאת בנימין“) כאשר עינינו רואות הלאה בהמשך הדברים מפנקסי הקהל.

חלקו ר'ן זהו. וכדי שיקיים צוואת אמם ז"ל ובכך הרכין ראשו ליתן מכיסו מאה זהו ושניהם כאחד הסכימו שגם אחיהם כהר"ג יתן מאה זהו ויוחזר הש"ח על גיסם כהר"ר יצחק כאשר נזכר בצוואה. ובכך אנחנו בכח ב"ד יפה פטרנו את האחים מתלך גבוה מה שיגיע על הצדקה מכה צוואת אמם ז"ל אכן אם ירצו האחים לירד לדון עם האחים הרשות בידם ואז גם הפשר על חלקם בטל והדון יקוב ההר ביניהן נעשה יום ד' ז"ך טבת תהאל ויקום כל הנ"ל בהכר"מ נאם יום טוב (1) הנק' ליפמן בלא"א הר"ר נתן הלוי ז"ל העליר ונאם תולעת יעקב בלאאמ"ו הגאון כמהר"ר מרדכי ז"ל דיון דק"ק קראקא ונאם ברכי (2) ברך במהר"ר יצחק אייוק ז"ל שפירא.

את הדברים האלה ככתבן וכלשוונן העתקתי מגוף כתב וח"י האלוף הגאון מהר"ר ליפמן יצ"ו הנ"ל והדיינים יצ"ו נאם משה אברהם מתת' (3) בלאאמ"ו הגאון כמהר"ר יוסף זצ"ל דלאקרוש ספרא מתא דק"ק קראקא המעיד על העתק ואח"י הנ"ל הנכרים לי בטביעות עין.

ב.

הנעלה כהר"ר גרשון יצ"ו בהמנוה הרב כמהר"ר ישראל איסרל ז"ל, בא לפנינו עח"מ מרצונו הטוב בלי שום אונס והכרח כלל והודה בהודאה גמורה שרירא וקיימא נאמנה ואמיתית וכו' איך חייב לבעל אמו האלוף כמהר"ר יואל ת"י יצ"ו סך מאה זהו פו' שהלוה לו במ"ט בכך התחייב עצמו כהר"ג הנ"ל בתורת חיוב גמור ואמיתית לסלק ולשלם למהר"ר הנ"ל סך הנ"ל בלי איחור ועכוב והמשכה בעולם כל אימת שירצה כמהר"ר יואל יצ"ו הנ"ל ועל זה שעבד כהר"ג הנ"ל לכמהר"ר הנ"ל בתורת שעבוד גמור בכל אופן המועיל ע"פ תחז"ל את המקום אשר לו בבה"י בע"א הידוע בסימנים ובמצריה נעשה בק"ם ובכתת"ש שבעולם היום יום ו' עשירי לחדש כסליו תהאל נאם משה אברהם מתת' דלאקרוש ספרא מתא דק"ק קראקא.

ג.

היום יום א' י"ט כסליו תהאל קק"ם הווג הרבנית מ' חיה שתי בת

(1) בעל "תוס' יו"ט" אב"ד פה.

(2) מחבר "זרע בירך", דיון עוד בימי בעל "ב"ח" (ע' "קדמוניות" צד 7 ותערה 10 שם) וחתן הרב הקצין מו"ה שלום מעליש אבי הג"מ צבי הירש חתן הג' בעל "תוס' יו"ט".

(3) הרה"ח ד"ר א. קאמינקא בדברו נכבדות ב"המליץ" גליון 234 ש"ע ע"ד "ר' מתת' דלאקרוש תושב בריסק דליטא" כתב שם כי סתולדות היו לא נודע ל'ע' יותר ממה שיורה הוא בגליון הנ"ל, בעוד אשר נודעים לנו עוד שלשה דברים נכבדים שלא הזכירם וראוים הם להעיר עליהם: (א) כי ר' מתת' חבר עוד שני ספרים והם "צל עולם" בחכמת הטבע ופירוש על "שערי אורה" לד' יוסף בן ניקטיליא, (ב) כי בנו היה הג"מ יוסף דלאקרוש אב"ד ור"מ בשעברשין כנראה מהסכמתו על הס' "יש נוחלין" להגאון מהר"א הורוויץ, (ג) כי נכדו היה הג"מ משה אברהם מתת' דלאקרוש "ספרא מתא דק"ק קראקא" בעל משרה גבוהה ונכבדה בימי קדם, אשר הג"מ יהודה יודל בהגבור המפורסם מו"ה קאפל ראש ומנהיג בק"ק לבוב בחר לקחתה על שכמו מאשר לכהן בתור רב ו"מ"ץ בק"ק וולצבאך כנזכר בפנקס הקהל פה. הג"מ משה אברהם מתת' דלאקרוש היה התן האלוף המרום הראש כמהר"ר זלמן ר' יעקב וואלש מפה שהיה גם חותן הג"מ אברהם (בהג"מ אברהם קלמנקש אב"ד בלבוב, ע' "כלילת יופי" ח"א ל"ט ע"ב) דיון פה בזמן בעל "תוס' יו"ט" כנזכר הלאה בהמשך ההעתקות מפנקסי הקהל.

הישיש האלוף מהר"ר משה (1) סג"ל וה"ב ר"מ ואב"ד (2) הגאון כמוהר"ר שלמה זלמן יצ"ו והקנו להבחור החתן כמ' יעקב יצ"ו בן הרבנית הנ"ל בכתובה ובמסירה ובכל תוקף דיני הקנאי שבעולם ע"פ תהייל בכל אופן המועיל את כל חלקם בהחוב אשר להם על אביה חמיו האלוף כמוהר"מ סג"ל הנ"ל להסך שלשה אלפים וחמש מאות זהו פו' ע"פ משמעות פנקס מהר"ר משה שור סופר ז"ל שנעשה ביום ג' ב' טבת שצ"ו לפ"ק בכ"ן הקנו כל חלקם בהחוב הנ"ל להחתן כמ' יעקב בנה יצ"ו הנ"ל ואמרו לו קני לך כל חלקינו בהחוב הנ"ל וכל שעבוד דאית בנו בגוים ובאופן זה הקנו לו הזוג הנ"ל חלקם בהחוב הנ"ל שהאלוף מהררמ"ם הנ"ל יסלק לכמ' יעקב הנ"ל קודם נשואין שלו את כל חלק הזוג הנ"ל מחוב הנ"ל כפי שנתרצה על זה לפי דברי הזוג הנ"ל נעשה בכל הומר ותוקף שטרות בעולם העשוין ע"פ תהייל יום הנ"ל פה ק"ק בריסק דליטא הכל שריר וקיים נאם ברוך בלא"א הר"ר שמואל קיסר סג"ל שמש דק"ק בריסק דליטא ונאם שלמה זלמן ספרא מתא בריסק דליטא נאם משה אברהם מתתי דלאקרוט ספרא מתא דק"ק קראקא המעיד על העתקה.

בעצם היום הזה בא לפנינו עח"מ כמ' יעקב נכד הישיש האלוף התורני כמוהר"ר משה סג"ל יצ"ו הנ"ל מרצונו הטוב בלי שום אונס והכרח כלל והודה בהודאה גמורה שרירא וקיימא נאמנה ואמיתית כו' איך הוא פוטר ומוחל במחילת עלמין את אביו זקינו הישיש כמוהררמ"ם הנ"ל מחמת כל חלקו בהחוב סך שלשה אלפים וחמש מאות זהו פו' הנ"ל שזיכו לו אמו הרבנית מ' חיה שתי' וה"ב אביו חורגו הגאון כמוהר"ר שלמה זלמן ר"מ ואב"ד דק"ק בריסק דליטא יצ"ו שיתנם לו אביו זקינו כמוהררמ"ם הנ"ל עתה קודם הנשואין כי כן הודה בפנינו עח"מ כמ' יעקב הנ"ל בהודאה גמורה כו' שקבל מן אביו זקינו כמוהררמ"ם הנ"ל כל חלקו בחוב הנ"ל עד פרוטה אחרונה. בכ"ן מעתה ומעכשיו פטור ומסולק בפטורים גמורים חתוכים האלוף כמוהררמ"ם הנ"ל מן נכדו כמ' יעקב הנ"ל מחמת חלקו בהחוב הנ"ל שלא יהא לו ולב"כ מעתה ועד עולם שום דין ודברים בעולם מכל מה שהפה כו' על אביו זקינו כמוהררמ"ם הנ"ל מחמת חלק כמ' יעקב הנ"ל בהחוב הנ"ל נעשה בק"ם ובכתת"ש שבעולם היום יום ד' ו' טבת תהייל נאם משה אברהם מתתי דלאקרוט ספרא מתא דק"ק קראקא.

ד.

הנעלה כהר"ר בנימין וואלף יצ"ו בר יצחק ש"ץ דב"ה (3) הקלויו של ר' וואלף פאפרש ז"ל בא לפנינו עח"מ מרצונו הטוב בלי שום אונס והכרח כלל והתרצה והתחייב את עצמו בתורת חיוב גמור ואמיתי שלא למכור את

(1) אולי הוא האלוף מו"ה משה סג"ל ליפשיץ אבי האלוף התורני הראש מו"ה אלי המכונה ראליש שנתן כמה שנים בסת"ר נדבה גדולה ללמד נערים גמרא וכו' (ע' "קדמוניות" צד 48 סי' כ"ו). (2) בק"ק בריסק כנוכר הלאה בסו' זה ובס' "עיר תהלה" צד 26 סי' כ"ה. (3) שנבנה בשנת ש"פ לפ"ק (ע' בהערה 1 ל"קדמוניות" צד 12).

התגורה של כסף או זהב שהכניסה לו אשתו מ' שרה שתי' בת כמ' משה ז"ל שלא למוכרה בלתי ידיעת אשתו מ' שרה הנ"ל. גם התחייב עצמו בתורת חיוב גמור ואמיתי שבאם יעדר ח"ו בחיי אשתו מ' שרה הנ"ל יחול עליו מעכשיו משעה א' קודם מותו ועל יורשיו אחריו או מחמת קטט ח"ו להתחזיר לה נוסף על כתובתה אשר לה מסך מאתים זהו' פו' כתחז"ל כל הבגדים ובגדי פשתן לבן וצעיפים מה שהכניסה אתה עמה לבעלה כהר"ר וואלף יצ"ו הנ"ל נעשה בק"ם ובכתת"ש שבעולם היום יום ו' עשירי לחדש כסליו תהא"ל נאם משה אברהם מתתי' דלאקרוט ספרא מתא דק"ק קראקא.

ה.

הן אמת שהממרניי ששלח הגאון מהר"ר יושע ⁽¹⁾ נר"ו מקראקא מסך ארבעים זהו' פו' לשלם ירוד יערוסלב תד"ל חתו' עלי' כמ' אברם בר חיים הנקרא אברם קאפל יוסליוג חיימש ונכתב עלי' פסק מהגאון הנ"ל שהממרניי הנ"ל אמיתית ונאבדה הממרניי הנ"ל והוכרז עלי' פה בב"ה דק"ק וואיידסלב שכל מי שיש לו ממרניי זו תחת ידו שיבא ויגיד ולא נשמע שיש ממרניי כזו תחת יד א' מקהילתינו יצ"ו. ובכן באנו להודיע ולהמליץ בעד כמ' ישראל בר יודא וואיידסלבר שלפני כל ב"ד שיתבע את החתו' הנ"ל שיעשו לו משפט תרוץ כאלו הממרניי יוצא מתחת ידו ויבטלו הממרניי הנ"ל כנהוג מכל שטרי אבודים כדי להוציא עושק מיד עשקו ושלו' לכל דיוני ישראל נאם הצעיר והעלוב זאב וואלף ⁽²⁾ בא"א מוהר"ר גד ז"ל פה ק"ק וואיידסלב חות' יום א' טוב בחדש טבת יב"א שיל"ו גוא"ל לפ"ק נאם משה אברהם מתתי' דלאקרוט ספרא מתא דק"ק קראקא המעיד על העתק ואחי הרב ר' וואלף יצ"ו דק"ק וואיידסלב.

כמר ישראל יודא וואיידסלבר יצ"ו הנ"ל בא לפנינו עה"מ מרצונו הטוב בלי שום אונס והכרח כלל והתחייב את עצמו בתורת חיוב גמור ואמיתי לפצות ולסלק את כמ' אברהם הנ"ל מסך הממרניי הנ"ל שלא יעלה יגיע לכמ' אברהם הנ"ל שום חיזק בעולם אף פרוטה א' מחמת הממרניי הנ"ל נעשה בק"ם ובכתת"ש שבעולם היום יום ה' כ"א טבת תהא"ל נאם משה אברהם מתתי' דלאקרוט ספרא מתא דק"ק קראקא.

⁽¹⁾ ר"מ פה ומחבר „מגיני שלמה" ו„מני יהושע".

⁽²⁾ הוא אשר כתובת מצבתו בס' „עיר הצדק" צד 182 סי' ל"ו ולא נודע עד היום מי הוא זה שנמצא כתוב עליו שם כי „היה אב"ד כ"ב שנים אצלנו".

ספר אותיות הענינים לר' יהודה בן בלעם ז"ל

ז"ל בפעם הראשונה ע"פ כ"י פאריס, עם מראה מקומות הערות ונוספות.

מאת העורך.

(המשך מהשנה הראשונה עמוד 342)

אם. מלת על מנת ¹) והתשובה בו"ו ²) אם היה כפועל עבר : ואם עמדו בסודי (ירמיה כ"ג, כ"ב) וישמיעו (את דברי) [דברי את עמי] (שם) היא התשובה ³), ופעמים יפול הו"ו מהפועל ⁴) : אם יעלה לשמים שיאו (איוב כ', ו') התשובה כגללו לנצח יאבד (שם פ' ז'), אם תגביה כנשר (עובדיה א' ד'), התשובה : משם אורידך (שם), אם אמרתי מטה רגלי (תהלים צ"ד, י"ח), התשובה : חסדך ה' יסעדני (שם) ⁵), ופעם לא תמצא התשובה כתובה וישענו על המחשבה : אם ברך תברכני והרבית את גבולי והיתה ירך עמי (דה"א ד' י') ולא זכר התשובה ⁶), וכמהו אם נתן נתן את העם הזה בידי (במדבר כ"א, ב') ⁷). ויש אומרים והחרמתי את עריהם (שם) היא התשובה ⁸) ויביאו על דבריהם ראייה שמצאו ויחרם אתהם ואת עריהם (שם פ' ג'), וזאת איננה ראייה גמורה, כי ספר הכתוב שבאה להם שאלתם והחרמו האויב ולא זכר תגמולם על מלאות בקשתם. ופעם יחסר אם מהכתוב והענין יורה עליו : וצמית והלכת אל הכלים (רות ב', ט') ויש ה' (אתנו) [עמנו] (שופטים ו' י"ג) ⁹). ונמצא בא מקום לא : אם תעירו ואם תעוררו (שה"ש ב, ז'). ופעם יבוא לא עם אם בשבועה ¹⁰) : אם לא זאת אעשה (במדבר י"ד, ל"ה), אם לא כאשר דברתם באוני (שם פ' כ"ח), אם

¹) ר. : „מלת אם היא אות תנאי“.

²) בר. נוסף : „ברוב המקומות“, השוה אצול 22, 51.

³) המקור הערבי מזה נמצא באצול שם הערה 36 ומובא במבוא אות כ. השוה למע 52,9 — בר. נוסף : „והווי שבמלת וישמיעו כפה רפה בלשון וישמעאל“, ראה למע 12, 50.

⁴) ר. : „ואם נפלה על פעל עתיד יפול הואו מתשובתה ברוב המקומות“, ראה אצול, 14 52 והלאה.

⁵) ר. : „וכבר נפלה הואו מתשובת התנאי הבא על העבר : אם אמרתי מטה רגלי חסדך ה' יסעדני, וכבר נכתבה הואו בתשובת התנאי הנופל על העתיד : אם ינעו ונפלו על פי אוכל (נחום ג', י"ב), אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקח המכה (שמות כ"א, י"ט)“, ראה אצול שם ש' 21 והלאה. ⁶) המקור הערבי מזה נמצא באצול בהערה הנ"ל ומובא במבוא שם.

⁷) בר. נוסף : „והחרמתי את עריהם הוא תשלום התנאי ואינו תשובה“.

⁸) כן הוא לפי פירוש רש"י המפרש „והחרמתי“ מענין הקדש לגבוה, אולם לא נודע לי למי כון בזה המחבר — הקדום לרש"י.

⁹) המקור הערבי מזה נמצא באצול בהערה הנ"ל ומובא במבוא שם. השוה למע 16, 251 והלאה, אצול שם ש' 7 והל' — נ"ב : „ואביה ירך ויק בפניה. זא"ב“ — בר. נוסף : „וכן ותמאן לשלחו (שמות ד' כ"ג), הטעם ואם תמאן, וכן דעת המתרגם : ואם מסרב, והתשובה הגה אנכי הורג“, ראה למע שם.

¹⁰) ר. : „ויבוא להזהרה עם השבועה כמו אם תעירו ואם תעוררו, ופעם יכניסו עמו מלת לא גם עם השבועה כמו אם לא זאת אעשה...“, השוה אצול שם ש' 26 והלאה [בשורה 38 נחין לתקן את האותיות „ויניך“, אשר הביא המו"ל בהערה 45 בסמן השאלה, ולקראו : „חיניך“].

לא הארץ אשר דרכה רגלך בה (יהושע י"ד, ט'). ויהיה נוסף ללא ענין:
ואם נפש כי תחטא (ויקרא ה, י"ז) ענינו ונפש כי תחטא¹, כמו חבירו
(שם ד, ב'; ה', א'; כ"א). ויהיה לענין אחר²: אם תהיו כמונו (בראשית
ל"ד, ט"ז), אם יצאתי השדה, ואם באתי העיר (ירמיה י"ד, י"ח)³. ויהיה
אם לענין אמת⁴, כמו שיש במצות⁵: ואם תקריב מנחת בכורים (ויקרא
ב, י"ד), ואם מזבח אבנים תעשה לי (שמות כ, כ"ה) אינם שניהם רשות
אלא חובה⁶, והבכורים הם מהציבור⁷ ובשבילם יאמר הכתוב: עד הביאכם
את קרבן אלהיכם (ויקרא כ"ג, י"ד)⁸, ואמר בשביל המזבח: אבנים שלמות
תבנה את מזבח ה' אלהיך (דברים כ"ז, ו'), וענין שלמות כמו שנבראו שלא
יפסלו בכרזל. ואמדו רבותינו ז"ל⁹ שיהיו חופרים בארץ לא נושבת
עד שיגיעו לבתולת קרקע, וענינו ארץ יכירו המכירים ממנה שלא נתפרה
לעולם ויוציאו ממנה אבנים ויבנו מהם מזבח כמתכונתם להקים מצות אבנים
שלמות. וזכרתי זה שהוא בדבר מצוה והוא חובה¹⁰, כי יש אם שהוא
רשות, כמו אם אדניו יתן לו אשה (שמות כ"א, ד')¹¹. וימצא אם להורות

(¹) אצול שם ש' אחרונה וראש העמוד הבא.

(²) באצול 53, 3-6 מבוואר הדבר, והוא בי תבוא מלת „אם” בפתרון „אן” בערבית=אשר,
כי „dass, ובאור הכתוב „אך בזאת נאות לכם אם תהיו כמונו” הוא: אך בזאת אשר (= באן
בערבית) תהיו כמונו נאות לכם, ואין „אם” בזה לשון תנאי — כי אז היתה מלת „בזאת”
מיותרת — כ"א הוא דבק בענינו לאות ב' במלת „בזאת” הקודמת. אולם יותר נכון המשל השני
המובא באצול, והוא הכתוב: עד עם דברתי (בראשית כ"ד, ל"ג), אשה ענינו עד אשר דברתי,
³ המחבר אינו מפרש מלות „אם”, „ואם” בכתוב הזה מענין תנאי, יען כי באמת הללו
הרעב אינם תלויים בצאתו השדה ותחלואי הרעב אינם תלויים בבואו העיר, כי גם אם לא יצא
אל השדה ולא בא אל העיר היו הללו הרב ותחלואי רעב, לכן הוא מושך לפי הגראה המלות
ההן לראש הכתוב הקודם: „ואמרת אליהם את הדבר הזה” ומבארן כמו אשר, כי, אולם באצול
לא נמצא המשל הזה. — בר, חסר כל הדבר האחרון וכן נזכרו שם הדברים הבאים רק בקצור
נמרץ.

(⁴) כמו „אן” בערבית = אמנם, אצול שם ש' 6 והובאו שם משלים רבים, וראה רד"ק
שרש זה.

(⁵) ר"ל כאשר תמצא מלת „אם” בדברים אשר בא הצווי עליהם ואינם רשות.

(⁶) ע"פ מאמר ר' ישמעאל במכילתא להכתוב „ואם מזבח אבנים”: כל אם שבתורה רשות
חויף משלשה: ואם תקריב מנחת בכורים, אם כסף תלוה, ואם מזבח אבנים, ראה גם רש"י
להכתוב ההוא. והנה המחבר — וכן בן גנאה, אצול שם ש' 16 והלאה — לא הזכיר את
הכתוב אם כסף תלוה (שמות כ"ב, כ"ד), יען כי בו תתפרש היטב מלת „אם” בענין תנאי אף
כי מצוה היא להלות את העני, יען כי לא בכ"ח כל אדם להלות כסף לרעהו, גם אם יחפוץ
זאת ככל לבו, ולכן יאמר הכתוב: אם כסף תלוה, ר"ל אם יהיה לך כסף ותלוה את אחיך, לא
תהיה לו כנושה; לא כן במזבח ובבכורים שהם דברים קבועים ומוטלים על הצבור (ראה דברי
המחבר הנאים) ואין צבור עני, בהם אין לפרש מלת „אם” כ"א בענין אמת (או כאשר =
בעת, השוה רד"ק שרש זה). (⁷) ראה ספרא שם: מלמד שאינה באה אלא משל צבור.

(⁸) כן הוא לדעת ר"ל (השוה רש"י ויקרא ב' י"ד) כי מנחת בכורים הוא העמר, ראה
ספרא הוצאת ווייס דף י"ב ע"ב ומכילתא שם.

(⁹) מדות פ"ג מ"ד, ראה מבווא אות ד',

(¹¹) מכילתא: אם אדוניו יתן לו אשה רשות...

עם ה"א¹): האם אין עזרתי בי (איוב ו' י"ג), האם תמנו לגוע (במדבר י"ז, כ"ח). וימצא מקום ה"א התמה²): אם כה אבנים כחי (איוב ו' י"ב), הים אני אם תנין (שם ז' י"ב), התקשר רים בתלם עבותו אם ישדר עמקים אחריו (שם ל"ט, י'). וימצא מקום או, כמו היאכה רים עבדך אם ילין על אבוסך (שם פ' ט'). ול ענין אחר³): אם יתן לי בלק (במדבר כ"ד, י"ג). וימצא לענין חוץ מכך וכך בתוספת "כי" עמו: כי אם אסוך שמן (מ"ב, כ'), כי אם בתורת ה' חפצו (תהלים א', ב'). ויהיה לענין קרוב מזה: כי אם

1) ראה למע 18—15, 84 (רקמה 28—23, 42: ותהיה להערה...), אצול 53, 24—26, והנה לדעת בן גנאה ה"ה א היא להורות ולעורך את המחשבה ("ללתבנית") והיא מקוצרת מן הא לכה זרע (בראשית מ"ז, כ"ג), אבל מלת "אם" הבאה אחריו היא מענין אמנם, אולם המחבר לא קבל כפי הנראה את הדעה הזאת ויבאר גם מלת "אם" בעצמה לענין הוריה והערה. — ברי, חסר הדבר הזה.

2) ראה למע 15—7, 355 (רקמה 18—11, 220), אצול 21—1, 54. מאהבת הקצור לא הבדיל המחבר כמו בן גנאה בין "אם" הבא בחלק השני משאלה כפולה אחר ה"א השאלה בחלק הראשון, אשר השמוש הזה — תחת מלת "או" — הוא רגיל ורואי ע"פ הדקדוק (כדברי ב"ג בלמע שם: לום אלכלאם אם = הדבור מהייב (דורש) מלת אם [העתקת בן תבון ברקמה: "בא בדברים אם" היא מנוגזמת]) ואשר באופן הזה מתאים אם למלת "אם" בערבית, כאשר כבר העיר ע"ז ר"י בן קרוי ברסאלה ע' 62, ובין אם הבא לפעמים לשאלה בראש המאמר במקום ה"א, כמו אם כה אבנים כחי, וכן ערב ר' יצחק בן אלעזר ברקמתו את ב' האופנים, לאמר: ופעם יבוא במקום ה"א התמה כמו אם כה אבנים כחי הטעם הכה אבנים כמו הים אני אם תנין". מלת "כמו" האחרונה מראה לדעת כי עקר הנחת "אם" לענין שאלה הוא בחלק הב' משאלה כפולה, ראה ניוניום ספר המלים, ש"ש עם A, וספר הדקדוק, היוצאה כ"ה, עמוד 460 (**).

3) באצול שם בא הכתוב הזה ביהוד עם הכתוב התקשר רים וגו' בענין השאלה הכפולה — ובאמת קשה להבדיל בין "אם" אשר בשני הכתובים האלה אשר ענינם דומה, ותחת זה הביא לפני זה (28, 53 והל') משלים אחרים על פתרון מלת "אם" כמו "או" בשאלה מפרדת, אשר ב' חלקיה יוציאו איש את רעהו, כמו למען אנסנו הילך בתורתו אם לא, היש ה' בקרבנו אם אין, אשר בזה היה ראוי לאמר "או", כי באמת היא רק שאלה אחת כמו אי זה יבשר הזה או זה אשר הביא שם בצדק למשל; ואולי בחר בן בלעם לבאר מלת "אם" בכתוב אם ילין על אבוסך כמו "או", יען כי גם פה לדעתו רק שאלה אחת, כי הדבור "ילין על אבוסך" הוא כמו פרט הנכלל כבר בענינו כהדבור "היאכה רים עבדך" אשר לפניו, אולם בכתוב הבא אחריו, אשר החלק הב' מהשאלה (אם ישדר עמקים אחריו) איננו נכלל בחלק הא' (התקשר רים בתלם עבותו) יש לפרש היטב מלת "אם" כמו ה' השאלה. — תחת המשל הבא בספרנו מובא בר. הכתוב אם בשרי נחוש (איוב ו' י"ב), וגם בו יצדק הטעם הנוכח, בהיות הדבור הזה נכלל בחלק הא': אם כה אבנים כחי (ראה דבריו המובאים בהערה הקודמת), כי מי שאין כחו כה אבנים מן הנמנע הוא שיהיה בשרו נחוש, רק הכונה היא: או בשרי נחוש? בדרך כפל ענין במליצות שונות. 4) ר: ופעם יבוא במקום לו כמו אם יתן לי בלק, הטעם לו יתן לי, השוה אצול, 54.

22, והלאה.

(*) אנב אעיר כי דברי הרקמה שם ש' 26—25: והוא במקום כי כלשון עברי אשר הוא להגדה כמו כי ה' אלהיך, כי הגוים האלה, כי את כל הארץ" אינם נמצאים במקור הערבי היוצאת דרנבורג. (***) פה מקום להעיר על זרות דברי הפרחון במחברתו חלק הדקדוק י"א ע"א: "ושואלין נמי במלת אם כמה שנאמר אם עבד יגח השור, אם זרחה השמש, ואם מן העוף, ואם ככה את עושה לי". איוה שאלה יש בכתובים האלה !?

כה תעשו להם (דברים ז, ה'), כי אם אל המקום (שם י"ב, ה')¹. ולענין עת כי אם רחץ ה' (ישעיה ד, ד')², ולענין כאשר, כאשר היה כך וכך³: אם הרגם ודרשוהו (תהלים ע"ח, ל"ד).

אָן. שאלה בשביל מקום⁴: אן הלכתם (ש"א י, י"ד), או שאלה בשביל זמן⁵: עד אן תמלל אלה (איוב ה, ב). וימצא בתוספת ה"א בשני הענינים, לענין זמן: עד אנה אשית עצות (תהלים י"ג, ג'), עד אנה ינאצוני (במדבר י"ד, י"א)⁶, ולענין מקום: אנה אלך מרוחק ואנה מפניך אברה (תהלים קל"ט, ז'), אנה אנחנו עולים (דברים א', כ"ח). ובסגול מקום הקמץ: ולא תצא משום אנה ואנה (מ"א ב', ל"ו)⁷. — ולשון המדבר יחיד⁸ אָנִי, ולא נמצא לרבים אָנוּ⁹ כי מקומו אָנְחָנוּ ורבותינו ז"ל יצרפוהו¹⁰.

¹ אצול שם ש' 27 והל', 30, 817 והל'. כונת „ולענין קרוב מזה" היא כפי הגרסה שאין הנגוד מוחלט וחוק כמו באופן הראשון (לא sondern כ"א nur dass, השוה אוצר המלים לגיוניוס, מלת „בי אם" B b, c). — ר.: „ופעם יבוא בטעם אלא בלשון ארמית ויקשר עמו מלה כי כמו כי אם כה תעשו להם, כי אם אתה ובית אביך (מ"א י"ח, י"ח) ויתר דברי המאמר חסרים. ² הלשון „עת כי" קשה, כי לא נמצא „כה"ק, ולכן אשער כי צ"ל: לענין עת כמו כי, ר"ל כמו „כי" הנמצא ג"כ לענין עת, השוה דברי המחבר למטה במאמר „כי": „ונמצא „כי" לענין בעת: כי תבוא אל הארץ"; וכן נמצא באצול, 2, 55 והל': „יחפון במעני כי ויכון תפסידהא אדא" (ותהיה — מלת „אם" — בענין „כי" ויהיה פתרונו: בעת), אולם שם באו משלים אחרים, כי בן גנאה (שם 16, 58) מכאר מלת „אם" ככתוב אם רחץ ה' כמו אן בערבות = באמת, השוה גם רד"ק שרש זה, והנה בכאורו לכתוב הזה (R. d. E, J. XVII, 194) * הרכיב המחבר ב' האזורים האלה במלת „אם" הזאת, כי ז"ל: „אם ההנא ללתחקיק לא ללשרט מתל ואם תקריב מנחת בכורים ותרגמנה אדא כאן כדא וכדא" („אם" ישמש פה לאמת הדבר לא לתנאי, כמו ואם תקריב מנחת בכורים [השוה המאמר הזה למעלה] ותרגמו: בעת היה כן וכן). הנה בראשית דבריו נמשך אחרי דברי האצול הנ"ל, אולם בכ"ז חזר לתרגם „אם" במלת „אדא" = בעת, während, als, כאשר תרגם פה גם הרס"ג, כי גם המלה הזאת באה במקום אשר הדבר נעלה מכל ספק ואיננו תלוי בתנאי (וכן מכאר הרד"ק בשרש זה מלם „אם" בהכתובים: ואם תקריב, אם כסף תלוה, ואם מזבח אבנים, ועוד, כמו כאשר [= בעת אשר]).

³ אצול 12—10, 55: „סלמא אן כאן כדא וכדא" = אחרי שהיה כן וכן, ר"ל לא לענין הזמן השוה: als כמו בכתוב אם רחץ ה', כ"א לענין הזמן הקדום: nachdem. — ראה הערת הח' דרנבורג במכת"ע הצרפתי שם, המעתיק מלת „כאשר" כדברי המחבר: lorsque, בתור העתקת מלת „אדא" הערבית = בעת ועי' נתערבו לו ב' הפירושים האחרונים (ראה הערה להערה הקודמת).

¹ אצול 8, 58 והלאה. ² בר. גוסף: „וטעמה בטעם מתי".

³ בר. גוסף: „הטעם עד מתי ינאצו וכן דעת המתרגם: עד אמתי יהיו מרגנין".

⁴ אצול שם ש' 9—7 מבאר זאת ביחוד, לאמר: „טרף מכאן לא הנא ולא הנא" (שמוש למקום: לא במקום זה ולא במקום זה). ⁵ ר.: „ונאמר למדבר בעד עצמו".

⁶ מולד הכתיב בירמיה מ"ב, ו'.

⁷ ר"ל יגורו מלת אנו וישתמשו בה (ראה מבוא אות ז'), השוה פרחון שרש זה. — ר.: „ובדברי רבותינו ז"ל: אנו מודים לך", ראה סוטה דף מ' ע"א.

* הח' דרנבורג מביא בהערה שם דברי המחבר אשר לפנינו ומעתיק תחלה את המלים „עת כי": au temps où, אך יען כי לא ידע לפ"ו להבדיל בין הענין הזה לענין „כאשר, כאשר היה כך וכך" הבא אח"ז כדברי המחבר (ראה ההערה הבאה), משער אח"כ דבר זר מאד, כי המלים „עת כי" הן העתקה רעה מהמלה „חיניד" בערבית (= אז!) — העתקה הראויה ליחס רק לסופר הרויט ולא לסופר מבין על נכון לשון ערבית ולשון עברית, כאשר היה בלי תפונה מעתיק ספרי בן בלעם, — ועי' זולדה לו ג"כ סתירה מוחלטת בין דברי המחבר אשר לפנינו ובין דבריו הנ"ל בכאורו. —

אֲנַחְנוּ. הַנּוֹן וְהוּוּ לְסִמְכוֹת ⁽¹⁾ הַרְבִּים ⁽²⁾, וּפְעַם יִסְרוּ הַאֲלֹף: נַחְנוּ נַעֲבֵר חֲלוּצִים (בַּמְדַּבֵּר לִב, לִב), בְּנֵי אִישׁ אֶחָד נַחְנוּ (בְּרֵאשִׁית מִב, יִא). **אֲנָבִי.** לְשׁוֹן אַחֲרַת כְּמוֹ אֲנִי וְלֹא יִמְצָא חוּץ מִלְשׁוֹן יַחִיד מְדַבֵּר בְּעַד נַפְשׁוֹ ⁽³⁾. **אָף.** אָף אִם יִבִּין מִפְרָשֵׁי עֵב (אִיּוֹב לִו, כִּט), אָף לֹא אֵל אֶרֶץ זֹבַת חֶלֶב וְדִבֵּשׁ (בַּמְדַּבֵּר טִז, יִד), עֲנִינוּ כְּמוֹ גַם ⁽⁴⁾, וְרִבּוֹתֵינוּ זֶ"ל יֹאמְרוּ כִּי הוּא לְשׁוֹן רִיבּוּי ⁽⁵⁾: וְאָף גַּם זֹאת (וּיְקָרָא כִּו, מִד). וְנִמְצָא לְהַתְּבוּן ⁽⁶⁾, כְּמוֹ אָף כִּי אָמַר אֱלֹהִים (בְּרֵאשִׁית ג' א'), וַיִּכְנַס הַהִ"א עֲלָיו ⁽⁷⁾: הָאָף שׁוֹנָא מִשְׁפָּט יַחְבוּשׁ (אִיּוֹב לִד, יִז), הָאָף תִּסְפָּה (בְּרֵאשִׁית יח, כִּג. כִּד), וְכֵן מִנְהַג לְשׁוֹן יִשְׁמַע אֵלִים ⁽⁸⁾.

אֲשֶׁר. יִמְצָא לְעֲנִינִים רַבִּים, יֵשׁ „אֲשֶׁר” שֶׁהוּא עֲנִינוּ יְדוּעַ וַיִּמְצָא לַיַּחֲדִיד וְלַרְבִּים וְלִנְקֵבָה וְלִנְקֵבָה ⁽⁹⁾, בַּיַּחֲדִיד זָכָר: בְּרוּךְ הַגִּבּוֹר אֲשֶׁר יִבְטַח בְּה' (יִרְמִיָּה י"ז ז'), וּבְנִקְבָּה: וְאִשָּׁה אֲשֶׁר תִּקְרַב אֶל כָּל בְּהֵמָה (וּיְקָרָא כ' ט"ז), וְרַבִּים זָכָרִים: אֲשֶׁר יוֹלְדוּ לוֹ (בְּרֵאשִׁית ל"ו, ה') וְלַרְבּוֹת: אֲשֶׁר (נִדְב) [נִשָּׂא] לְבֵן (שְׁמוֹת ל"ה, כ"ו). וַיִּמְצָא בְּמִקּוֹם מִי: וַחֲנַתִּי אֶת אֲשֶׁר אַחֲוֹן וְרַחֲמֹתַי אֶת אֲשֶׁר אֲרַחֵם (שִׁם ל"ג, י"ט) ⁽¹⁰⁾ וְכֵן תִּרְגַּמְסֵם הַמֶּלֶךְ: וַאֲחִיוֹן לְמֵאֵן דַּאֲיַחֲוֹן וַאֲיַרְחֵם עַל מֵאֵן דַּאֲיַרְחֵם. וְנִמְצָא בְּעִנִּין אִם ⁽¹¹⁾: אֲשֶׁר נִשְׂאֵי יַחֲטָא (וּיְקָרָא ד' כ"ב), אֶת הַבְּרִכָּה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ (דְּבָרִים י"א, כ"ז), וַיּוֹרָה עַל זֶה וְהִקְלִלָה אִם לֹא תִשְׁמְעוּ (שִׁם פ' כ"ח) ⁽¹²⁾. וַיְהִי לְעִנִּין לְמַעַן: אֲשֶׁר יִיטֵב לָךְ וּלְכַנִּיךְ אַחֲרֶיךָ (שִׁם ד' מ) ⁽¹³⁾. וְלְעִנִּין

⁽¹⁾ ר"ל כְּנוּי, הַשּׁוּתָּה מִבּוֹא אוֹת ז', וְכֵן כְּתוּב בַּר.

⁽²⁾ רָאָה אֲצוּל שִׁם ש' 28 וְהִלָּאָה. ⁽³⁾ רָאָה מִחֲבֵרַת מִנְחָם עֶרֶךְ „אֲנָךְ”.

⁽⁴⁾ אֲצוּל 1, 63 וְהִלָּאָה.

⁽⁵⁾ רָאָה בְּרִייתָא דִּלְבִּי מִדּוֹת, הוֹצֵאתָ קְאֲצִינְלִנְבּוּגִין („נְחִיבוֹת עוֹלָם”) דָּף ה' ע"א.

⁽⁶⁾ ר"ל לְשֵׁאלָה, רָאָה מִבּוֹא שִׁם. ר.: „וּפְעַם יִבְאֵל לְתַמָּה”.

⁽⁷⁾ ר.: „וּפְעַם יִכְנִסוּ עֲלָיו הַהִ"א שְׁגַם הִיא לְתַמָּה”. הַשּׁוּתָּה אֲצוּל שִׁם ש' 9.

⁽⁸⁾ רָאָה לְמַעַן 24—18, 355, אֲצוּל שִׁם ש' 15—11 וְכַאֲוֹר הַמְּחַבֵּר לְבַמְדַּבֵּר י"ב, ב'.

(הוֹסַפְתִּי לְפָסְרֵי Studien etc. ח"א עמוד V), וְכַפִּי הִנְרָאָה קֶצֶר פֶּה הַמַּעֲתִיק דְּבָרֵי הַמְּחַבֵּר, רָאָה לְמַטָּה מֵאֲמֹר „בְּגִלְלִ” הָעֵרָה 4. — בַּר. נוֹסֵף: „וְתִבּוֹא מֵלֵת אָף בְּטַעַם כָּל שְׁכָן [אֲצוּל שִׁם שׁוֹרָה 17—16], כְּמוֹ [ו]אָף כִּי אַחֲרֵי מוֹתֵי (דְּבָרִים ל"א, כ"ז), הִנֵּה הַשְּׁמַיִם וְשְׁמֵי הַשְּׁמַיִם לֹא יִכְלָלוּךְ אָף כִּי הַבַּיִת הַזֶּה (מ"א ח', כ"ז), וְאָף כִּי עֵתָה בֵּן הַיּוֹמִי (ש"ב ט"ז, י"א), וְאָף כִּי נִלְךְ קַעֲוִלָה (ש"א כ"ג ג'), הֵן צִדִּיק בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אָף כִּי רִשְׁעֵי וְחוֹטָא (מִשְׁלֵי י"א, ל"א), אָף כִּי אִשׁ אֲכַלְתָּהוּ (יְחֻזְקָא ל"ו, ה') (רָאָה מִחֲבֵרַת מִנְחָם ע' זֶה). וְתִבּוֹא בְּטַעַם אֲפִילוּ כְּמוֹ אָף כִּי מִרְעַהוּ רַחֲקוּ מִמֶּנּוּ (מִשְׁלֵי י"ט, ז'). הַשּׁוּתָּה רִד"ק שִׁרְשׁ זֶה, אֲשֶׁר לֹא דִקְדַק בְּאֲמָרוֹ: „וְהִכְלִל כָּל מִקּוֹם שֶׁתִּרְאֶה מֵלֵת כִּי אַחֲרָיו תִּפְרָשְׁנוּ כָּל שְׁכָן.” ⁽⁹⁾ הַשּׁוּתָּה אֲצוּל 24, 71 וְהִלָּאָה.

⁽¹⁰⁾ אֲצוּל שִׁם ש' 29 וְהִלָּאָה. הַרְבֵּי הוּא מִבּוֹאָר עִי"פ לְשׁוֹן עֲרִיבַת אֲשֶׁר כְּמֵאֲמָרִים כֹּאֵלָה תִּבּוֹא מֵלֵת „וְזָן” = מִי כְּלֵי מֵלֵת חֲבוּרָא אַחֲרָת, אוּלַם בְּעִבְרִית תִּבּוֹא אַחֲרֵי מֵלֵת „מִי” בְּאוֹפֵן הַזֶּה מֵלֵת „אֲשֶׁר”, כְּמוֹ: מִי אֲשֶׁר הִטָּא לִי (שְׁמוֹת ל"ב, ל"ג) אוֹ ה' הַיְדוּעָה, כְּמוֹ: מִי הָאִישׁ הַחֲפֵץ חַיִּים (תְּהִלִּים ל"ד, י"ג), גַּם מִתְחִיל הַמֵּאֲמֵר בְּמֵלֵת „מִי” בְּאוֹפֵן אֲשֶׁר צוֹרֵת הַשְּׁאֵלָה תִּשְׁאֵר עוֹד בּוֹ. ⁽¹¹⁾ בַּר. נוֹסֵף: „שֶׁהוּא לְתַנְאִי”, הַשּׁוּתָּה אֲצוּל.

⁽¹²⁾ אֲצוּל שִׁם ש' 33 וְהִלָּאָה.

⁽¹³⁾ אֲצוּל 2, 72 וְהִלָּאָה. בַּר. נוֹסֵף: „בְּעֵדוֹת וְלְמַעַן תִּאֲרִיךְ יָמִים הַנְּעֻטָּף עֲלָיו”, הַשּׁוּתָּה אֲצוּל

אחר: אשר תשלחני אל יהודה (נחמיה ב' ה')¹. ולענין כמו: אשר לא יספר צבא השמים: ירמיה לג, כ"ב)². ובתוספת הכ"ף: כאשר יצא מבטן אמו (קהלת ה' ד')³. ויהיה לענין: כאשר היה כך וכך: אשר על כן סרו מאחריו (איוב לד, כ"ז)⁴. ובתוספת הברית בזה הענין: כאשר את אשתו (בראשית ל"ט ט). ובתוספת מ"ם בחסרון נוי"ן מן⁵: מאשה יקרת בעיני (ישעיה מ"ג ד'). ובתוספת על: על אשר לא קדשתם (דברים ל"ב ג"א). ובכ"ף: ותבא בי רוח כאשר דבר אלי (יהזקאל ב' ב')⁶. ולענין כי⁷: אשר שמעתי בקול ה' (שם ט"ו כ'). וקרוב מזה הענין⁸: כי אני ידעתי אשר עבדיך יודעים (דהיי"ב ב' ז'). ולענין מקום: אשר תבאן הצאן לשתות (בבאשית ל' ל"ח). כאשר תמצאן (שמות ה' י"א). כאשר הוא סוף כל האדם (קהלת ז' ב'). כאשר כרע שם נפל (שופטים ה' כ"ז)⁹. ויחסר מהפסוק ואם הוא צריך לו: לכל ובוא גבורתך (תהלים ע"א י"ח), לכל העיר [ה]אלהים את רוחו (עזרא א, ה'). ראויים להיותם: לכל אשר יבוא, לכל אשר העיר (י"ו). ויש אשר אין לו ענין: ומן בני ישראל אשר לא נתן שלמה (דהיי"ב ח' ט)¹¹ כי הענין שלם בלא אשר¹². ויהיה עם זמן¹³: כאשר היתה באמנה אתו (אסתר ב' כ')¹⁴.

1) אצול 1—4, 73 מבאר מלת "אשר" בכתוב הזה כמו "אן" = כי, dass, ומושך אותה לפעל א ב ק ש אשר יש להשלים ע"פ הכתוב אשר לפניו: על מה זה אתה מבקש, אולם המחבר נטה כפי הנראה מהבאור הזה — כי לולא זאת היה מביא את הכתוב הזה למטה בין המשלים לענין "כי", — ונראה כי כאר בזה מלת "אשר" כמו "חתי" בערבית = עד כי, בעבור, ומשך אותה להמלים הסמוכות לפניו: ואם ייטב עבדך לפניך, ומהמעם הזה סמך את הפתרון הזה לפתרון למען הקודם, כי הם קרובים זה לזה.

2) אצול שם ש' 11—12 [בטעות כתוב שם: כי כאשר ראתם, וצ"ל: כי אשר וגו']. — בר. נוסף: או תחסר מלת "אשר" כף, והמעם כאשר לא יספר.

3) השוה אצול שם ש' 12—14. שלא בדקדוק כתוב בר: ופ עם יוסיפו עליה כף בענין הזה: כאשר שש ה' עליכם (דברים כ"ח ס"ג).

4) ר: ויתהיה כמו בע ב ר, כמו אשר על כן סרו מאחריו, המעם בעבור שסרו מאחריו, השוה אצול שם ש' 14 והלאה וש' 32—35, גם 20—25, 318.

5) ר: ויוסיפו עליה מן חסרת נוי"ן, השוה אצול 22, 72.

6) אצול שם ש' 26—28, כ' הדברים האחרונים חסרים בר.

7) אצול שם ש' 27—26 מבאר מלת "אשר" בכתוב הבא כמו אן = באמת (השוה דר"ק שרש זה) ואולי כון לזה גם המחבר, כי גם מלת "כי" תבוא לענין העמדת האמת (ראה מאמר "כי"), אך אפשר כי כונתו היא בענין יען, השוה מחברת מנחם ערך זה סוף מחלקה א' ושם הערה נ"ו.

8) ר"ל ג"כ בענין "כי", אך לא להעמדת האמת, או כפתרון יען, כ"א לחבור הדברים לבד, כמון אן בערבית = dass, השוה אצול שם ש' 29 והל'.

9) אצול 9, 73 והלאה ר: ותבוא במקום בית שהוא כלי למקום (= טרף אלמכאן) כאשר כרע שמעמו במקום אשר כרע שם נפל, אולם באור מלת "באשר" בקהלת ז' ב' לענין מקום — בהמשך ל"בית אבל" הנוכח לפני זה — לא מצאתי במקור אחר.

10) ראה למע 15, 259 והל' (רקמה 17, 156 והל'). אשר שם באו עוד משלים רבים.

11) אצול 27—26, 73. ר: הענין נכון ויציב מבלי אות אשר.

12) ראה מאמר "אז" הערה 3. — ר: כלי לזמן (= טרף וזמן).
13) אצול שם ש' 27—29.

אֶת. ימצא עם הפעול שנקרא שם פועלו או לא נקרא, ואשר נקרא שם פועלו: בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראשית א' א'), ואשר לא נקרא שם פועלו: יומת נא את האיש הזה (ירמיה ל"ח, ד'), ויושב את משה ואת אהרן (שמות, י' ח').⁽¹⁾ וימצא מקום עם: את יעקב איש וביתו באו (שם א' א').⁽²⁾ ובעת תסמכנו בזה הענין יהיה דגוש⁽³⁾, כמו: אתי יעבר כמהם (ש"ב י"ט, ל"ט), אתך לחק עולם (במדבר י"ח, י"א. י"ט), ואתנו תשבו (בראשית ל"ד, י'), ואתכם יהיו (במדבר א' ד'). וימצא רפה בזה הענין: לעיני האנשים ההלכים אתך (ירמיה י"ט, י'),⁽⁴⁾ ותשעה נמצאו מהן עם מלת הדיבור והם רפים⁽⁵⁾ ואמר בעל המסורת כל לשון דיבור דגש בר מן ט' רפיון⁽⁶⁾ וזכרם כולם, כמו: למועד אשר דבר א(ו)תו (בראשית כ"א, ב'), אך משפטים אדבר אותך (ירמיה י"ב, א'). חוץ מספר יחזקאל בו כל דיבור שיש בו את הוא רפה⁽⁷⁾. וימצא את בענין אצל: ופקד שר הטבחים את יוסף [אתם] (בראשית מ' ד').⁽⁸⁾ וכמהו יצא נא אבי ואמי אתכם (ש"א כ"ב, ג').⁽⁹⁾ ויהיה מקום תמורת כך: ונתן לכהן את הקדש (ויקרא כ"ב, ד'). וענינו שיתן לכהן תמורת שיחלל מן הקדש⁽¹⁰⁾. ויהיה לענין מן: הם יצאו את העיר (בראשית מ"ד, ד').⁽¹¹⁾ ויהיה לענין למ"ד משרת: ועשה את דמו כאשר עשה לדם הפר (ויקרא ט"ז, ט"ו).⁽¹²⁾ ונמצא במעט נכנס עם הפועל⁽¹³⁾: ואת הברזל נפל אל המים (מ"ב ו' ה'), ובא הארו ואת הדוב (ש"א י"ז, ל"ד).⁽¹⁴⁾ ויתכן היותו מקום ו'ו החיבור⁽¹⁵⁾. ונמצא נכנס עם הסמוך והסמוך אליו אע"פ שאיננו ראוי להכנס אחר ביניהם כי ענין סמוך שיוסמך אליו⁽¹⁶⁾ והוא: לישע את משיחך (חבקוק ג' י"ג).⁽¹⁷⁾ ביום הגמל את יצחק (בראשית

(1) אצול 4—75,1. — בר. נהפך סדר ב' המשלים האלה.

(2) אצול שם ש' 28 והלאה וע' 531 ש' 20 והל'. — ר: „הבאים מצרימה את יעקב“.

ראה מחברת מנחם.

(3) אצול 31, 75 והל'. — ר: „ודגש התו“. ראה ספר הגלוי לר"י קמחי עמוד 78.

(4) בספרינו הוא כתוב מלא ו', השוה אצול 76,1—75,34.

(5) ר: „ועם לשון דבר תשע מלים באו מוקלים מהדגש הראוי להיות בהם“.

(6) ראה Massora Magna לפרינסדורף ע' 46: „כל דבור אָתו אָתם אָתך במ"ט אותו אותם אותך וכל דבור דיחזקאל דכו". במסורה היוצאת Ginsburg: ח"א ע' 222 נדפס בטעות: „כל דבור אָתו אָתם אָתך“. — בר. חסר זה.

(7) כמו יחזקאל ג' ב"ד. ב"ז. — ר: „ובל ספר יחזקאל כמו כן“.

(8) כן הוא באצול ובר, ובר. נוסף: „כלומר אצלם כמו ונחה כגדו אצלה (שם ל"ט ט"ז)“.

(9) אצול 4, 76 והל'. בר. נוסף: „ויפיר' יצא ידור וישכון“.

(10) אצול שם ש' 10—8. ר: „ויהיה במקום תחת, ונתן לכהן את הקדש, הטעם חלף הקדש ותמורתו כי הקדש כבר נאכל וזאת היתה תחתיו“.

(11) ראה אצול שם ש' 25—10. בר. הביא ג"כ את הכתיב „והגני משיחיתם את הארץ“

(בראשית ו' י"ג). שם נוסף עוד: „ויהיה במקום אל כמו ואת בית ה' אני הולך (שופטים י"ט, י"ח) ועליתם את ההר (במדבר י"ג, י"ז) אצול שם ש' 28—25. (12) אצול שם ש' 32—28,

(13) בר. נוסף: „שלא כמנהג והיא דרך זרה“.

(14) אצול 9, 77 והלאה. (15) זה חסר בר.

(16) ר: „ואע"פ שאין ראוי לשום ביניהם דבר מופסיק ועל-כן ישתנה הסמוך כדוב המקומות“.

(17) בר. נוסף: „הטעם לישע משיחך כמו יצאת לישע עמך (שם)“, ויתר דברי המאמר חסרים.

כ"א, ח), כן פירש בו ר' יונה נ"ע¹ ופירושו נכון בענין לישע את משיחך ואולם פי' ביום הגמל את יצחק איננו כן, כי יבוא את עם הפעולים כמו: הוקם את דברי יהונדב (ירמיה ל"ה, י"ד) יומת נא את האיש הזה (שם ל"ה, ד') אשר הובא אה דמס (ויקרא ט"ז, כ"ז), יתן את הארץ הזאת (במדבר ל"ב, ה'), יבקש את עון ישראל ואיננו (ירמיה נ' כ'), וכן שמות פעלי² הנפעלים מהפעלים היוצאים יהי את דבק עם הפעול: ביום הגמל את יצחק, בהולד לו את יצחק בנו (בראשית כ"א, ה'), ביום המשה אתו (ויקרא ו', י"ג; במדבר ז', י'. פ"ד).

אָלוּ. ואלו לעבדים ולשפחות (אסתר ז' ד'), ואלו חיה אלף שנים (קהלת ו' ו'), אמר ר' יונה נ"ע³ כי הוא מורכב מן אם לו ובלעו המ"ם בדגשות הלמ"ד, וכן אמר רב האי גאון ז"ל כי אפילו שהוא לשון תלמוד הוא מורכב מן אף ומן לו, ותרגי לו[א] הקשבת למצותי (ישעיה מ"ה, י"ח): אלו אציתת⁴.

אוּלָם. ואולם בעבור זאת (שמות ט', ט"ז) ענינו כמו רק ולכן⁵. אָפֶס. ⁶ כענין רק: אפס כי עז העם (במדבר י"ג, כ"ח)⁷, אבל אלהים ואפס כמוני (ישעיה מ"ו, ט') איננו אות ענין ופתרוננו העדרה⁸.

אָמַנְכָּה. ⁹ כי האמנם (מ"א ח', כ"ז). ובקמץ: כי אמנם לא שקר מלי (איוב ל"ו, ד') והמ"ם נוסף. ויאמר בה"א: וגם אמנה אחתי בת אבי (בראשית כ' י"ב) ויתכן שהוא שם מן אמונה ולא יהיה אות ענין¹⁰.

אָמַשׁ. ¹¹ כאשר הואלתי להזכיר הזמנים אזכיר (על)¹² אמש והוא נמצא על לילה שעבר¹³.

אָלָהּ. מלה בעד נמצאים¹⁴: [ו]אלה היו בני אהליבמה (שם ל"ג, י"ד). ויתכן היות הה"א נוסף על אל נולדו להרפה (דה"א כ', ה')¹⁵, אלה בית

¹ אצול שם ש' 19—18, ושם נוסף עוד הכתוב: את רובע ישראל (במדבר כ"ג ו').

² ר"ל מקור רי (Infinitiva) הנפעלים.

³ ראה אצול 12, 45 והל', אולם מדברי בן גנאח שם נראה כי נתן היתרון להרעה כי מלת „אלו" הוא מלשון ארמית (אם כי הוא מהלל את הבאור שהוא מורכב מן אם ולו), וכן דעת בן קריש ברסאלה ע' 6 וע' 27.

⁴ ר': „היא מורכבת מן אם ומן לו וכן אפילו מורכבת מן אף ומן לו ותרגום לו חכמו (דברים ל"ב, כ"ט) אלו חכמו", ולא נזכרו ר' יונה ורה"ג.

⁵ ראה מאמר „אבל" הערה 1. אצול 27—25, 50. ר': „כמעט לכו בלשון ישמעאל ב"ן, והוסיף: ותהיה בטעם ולו יתכן כמו ואולם שאל נא בהמות ותורך (איוב י"ב, ז')."

⁶ המאמר הזה חסר בר., אצול 27—25, 65.

⁷ ר"ל והוא כמו שם, השנה דברי המחבר במאמר „אין". — ראה ליטב"ל ד, אור. ח"ז ע' 708

⁸ ראה מבווא סוף אות ב' ואות ז'.

⁹ ראה דברי הח' מונק בוזנאל אויאטיק 1850 ח"ב 230—229 ע"ד מ"ם התואר („אלהאל" בערבית) וחלוף המ"ם בה"א.

¹¹ ז"ל המאמר בר': „מלת אמש כלי מכלי זמן והוא נופל על הלילה שבבר עבר כמו ואלהי אביכם אמש אמר [א]לי (בראשית ל"א, כ"ט), ויוכח אמש (שם פ' מ"ב). ותמול על זמן עבר ואע"פ שהוא רחוק כמו אמש שואה ומשואה (איוב ל' ג').". ¹² אולי צ"ל „גם".

¹³ השנה אצול סוף ע' 57. — ראה מבווא אות ג' ושם הערה 5.

¹⁴ ר': „מלה עשויה להיות רמו לנכת הרבים". ¹⁵ ראה מאמר „אל" הערה 5 וה' 6 השנית.

המבשלים (יחזקאל ט"ו, כ"ד), בית בכאן מקום ואלה חוזר על המבשלים וענינו הקדרות שיבשלו בהן העולות⁽¹⁾.

אָהֶה. מלה תאמר בעת אַנְחָה⁽²⁾: אַהֶה ה' אֱלֹהִים (יחזקאל ד', י"ד). ויפילו האֶלֶף: הילילו ה' ליום (שם ל' ב'), ועוד אזכרנו באות הה"א. ונמצא לפתיחת הדיבור: אַהֶה ה' אֱלֹהִים הִנֵּה אַתָּה עֹשֵׂית (ירמיה ל"ב, י"ז). בָּבֶלְיָן. ובכן ראיתי רשעים קבורים (קהלת ה', ט'), ובכן אבוא אל המלך (אסתר ד' ט"ז), ענין ואז, ותרגום אז ובכן⁽⁸⁾.

בֵּל. ⁽⁴⁾ זמותי בל יעבר פי (תהלים י"ז, ג'), בל קרוב אליך (שם ל"ב, ט), ובל ידעתי שפתי דעת (משלי י"ד, ז'), ענין לא⁽⁵⁾. ונמצא עם הפעלים עוברים ועתידים. ויוסיפו יו"ד: רוב שלום עד בלי ירח (תהלים ע"ב, ז'), בלי משוח⁽⁶⁾ בשמן (ש"ב א', כ"א).

בְּלָתִי⁽⁷⁾. בלתי אם לכד (עמוס ג' ד'). ובתוספת מ"ם: מבלתי שבעתך (יחזקאל ט"ז, כ"ח). ובלמ"ד: לבלתי רום לבבו (דברים י"ז כ') ויש מהן שענינו חוץ מכך וכך⁽⁸⁾ ויש שענינו שלא: לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור.

בְּיָיִן. ענינו כמו בתוך⁽⁹⁾: ביני ובין בני ישראל⁽¹⁰⁾ (שמות ל"א, י"ז), ולא נמצא כי אם כפול או בלמד מקום הכפל כמו והבדלתם בין הבהמה הטהורה לטמאה ובין העוף הטמא לטהור (ויקרא כ', כ"ח). ונכנס עוד למ"ד⁽¹¹⁾ על

(1) ראה למע 10, 128 והל' (רקמה 71 ש' 7 מלמטה והל' [שם ש' 5 צ"ל "מעון" תחת "מעון"]): ר. "אלה בית המבשלים במקום זה".

(2) אצול 10—9, 23, השוה למטה מאמר "הה".

(3) אצול 24—22, 92, וכן רסאלה לבן קריש ע' 10.

(4) ז"ל המאמר בר: "מלת בל עשויה לביעור הענין והכנס (צ"ל ותכנס) על הפעלים העוברים והעתידים: פתיות ובל ידעה מה (משלי ט', י"ג), ובל יאמר שכן חליתי (ישעיה ל"ג, כ"ד), ויוסיפו עליה יוד כמו שעשו במלת אל ובמלת על: צמח בלי יעשה קמח (הושע ח', ז') עד בלי ירח, ויתכן היות טעם בלי ירח כמו בלות ירח". אצול 93,8 והלאה.

(5) כן כתוב גם באצול שם ש' 11, אולם בספרינו כתוב: מ ש י ת.

(7) ראה לשון המאמר הזה בר, המובא בכובא אות ו', ושם הערה 1, אצול 22, 93 והל', למע, 32, 24—33,4.

(8) = מן גיר אן בערבית, ohne dass, והמשל ע"ז יוכל היות "מבלתי שבעתך" המובא לפני זה, אולם באצול שם ש' 82 מובא גם משל עם ל': "אשר חולכים אחר רוחם ולבלתי ראו (יחזקאל י"ג, ג')", אשר אולי נשמט בדברי המחבר. והנה הר"ק בשרשיו הבדיל בזה ואמר כי כל בלתי שהוא קשור עם מ"ם הוא כמו מאין (=מן גיר אן) ואשר הוא קשור עם למ"ד הוא כמו שלא (= לִיכֵּא, dass nicht), ולכן הוצרך לדחוק בכאור "ולבלתי ראו", ראה שם.

(9) ר: "מלת בין תכנס בין שני דברים ולא תבוא כי אם שנויה שני פעמים: ביני ובין בני ישראל, בינך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה (בראשית ג', ט"ז)".

(10) אצול 22, 91 והלאה, אולם יתר דברי המאמר עד "וממנו איש הבינים" מקורם בלמע 18, 291 והל' (רקמה 15, 176 והל'), אך תחת דברי המשורר: "ובינותי ורעותן אדמות" המובאים שם הביא המחבר דברי משורר אחר בן דורו.

(11) ככ"י כתוב פה בטעות פעם שנית "נכנס", אולם בכ"י Nr.1251 (ראה מ ב ו א אות ט') נטה הסופר קו על המלה הזאת לאות כי יש למחקה.

בין 1): כי אם עוונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם (ישעיה נ"ט, ב'). ויתכן היותו במקום וי'. ומעה אחד מגדולי השרים שבדורינו 2) שלא הכפיל בין ואטר בקדושה שחבר:

וְרָקִיעַ הַרְקִיעַ לְבֵין חֶרֶם וְאֲדָמְתוֹ

והיה האמת שיאמר בין חרם ובין אדמתו או בלמ"ד בין חרם לאדמתו. ובמלת בין לשון אחרת 3): מבינות לכרובים (יחזקאל י', ב'), כמו לעמת ולעומות כמו שאבאר באות העי"ן 4). וממנו איש הבינים (ש"א י"ז, ד) היוצא בין שתי המערכות 5).

בְּלַעְדֵי. 6) בלעדיו רק אשר אכלו הנערים (בראשית י"ד, כ"ד) ובצרו: בלעדיו אחזה (איוב ל"ד ל"ב), ושניהם כענין בלתי. והפילו היו"ד ממנו בהכנס יו"ד הסמיכה.

גַּם. 7) גם מעוף השמים (בראשית ו', ג'), וגם אני אודך (איוב מ', י"ד), כמו אף. ונמצא לחיבור 8): גם ברוך יהיה (בראשית כ"ז, ל"ג). ונמצא לענין אף על פי: גם ישבו שרים בי נדברו (תהלים קי"ט, כ"ג), וענינו אע"פ שישבו שרים וכי נדברו עבדך ישוח בחקיך. וקרוב ממנו: גם לא ידעת גם לא שמעת (ישעיה מ"ה, ח) 9), ואף גם זאת בהיותם (ויקרא כ"ו, מ"ד), אע"פ שהיו בארץ אויביהם לא אמאסם 10), ולא זכר זה ר' יונה נ"ע בספרו 11).

1) ר': "ופעם יכניסו הלמד על בין השני שהוא תמורתו".

2) אשער כי המשורר הגדול הזה בן דור המחבר הוא ר' שלמה בן גבירול. כי החלטת הח' רפאל קירכהיים בהערתו לסי' הרקמה לבן גנאה, ע' 176 ה' 2, כי המשורר הזה הוא ר' יצחק בן גיאות, הנזכר ברמו במאמר "שם" (ראה ראש המבוא הערה 2), רחוקה לדעתי מן האמת, יען כי אותו לא היה מכנה המחבר, המדבר אתו קשות במאמר "שם" בשם "אחד מגדולי השרים".

3) ר"ל צורה אחרת, והיא בסמן הר בים.

4) בר. חסר מן "ומעה" עד הגה ונוסף: "ואם תבוא בלשון רבים יסתפקו באחת כמו כי המליץ בינותם ובראשית מ"ב, כ"ג, ה' יהיה שומע בינותינו (שופטים י"א, י"), למע שם ש'—24 25 (רקמה שם ש' 22—21).

5) אצול שם ש' 26—25, ר': "כלומר העומד בין שני המחנות", והוסיף: "יש אומר כי היא מלשון בינה או בינה קצובה ממנו כי בה יבדיל אדם בין כל דבר לרבר" [ע"ד "אם אין דעה חבדלה כניין"], השוה אצול שם ש' 22: "ומן הדא אלאצל איצא (ומן השרש הזה— בין—ג"ב) ביני ובני בני ישראל".

6) ראה למע 4, 33 והל' (רקמה 9,7 מלמטה והל'). באצול חסר המאמר, לשון הר. הובאה במבוא אות ו'.

7) אצול 28, 137 והל'. ר. "מלת גם היא אות לרבו".

8) ר': "ותבוא במקום ו' העטף". 9) בספרינו כתוב: "גם לא שמעת גם לא ידעת".

10) המקור הערבי מן "ונמצא לענין אע"פ" עד הגה נמצא באצול 137 הערה 53 ומובא במו"א אות ב.

11) ר': ותהיה במקום כל עוד או בעוד כמו גם ישבו שרים בי נדברו, הטעם כל עוד ישבו שרים ונדברו אני אשוח, וקרוב ממנו גם לא שמעת גם לא ידעת, ואף גם זאת בהיותם, כלומר כל עוד היותם בארץ אויביהם לא אמאסם ולא אנאלם".

וימצא גם נוסף ללא ענין: גם אתם גם בני ישראל (שמות י"ב, ל"א), גם צאנכם גם בקרכם (שם פ' ל"ב) הראשון¹.

ג"ה. גה גבול (יחזקאל מ"ז, י"ג), אמר ר' יונה נ"ע ע² שהוא כענין זה, ואם הוא כן יהיה כאות ענין³.

בגלל. (4) כי בגלל הדבר הזה (דברים מ"ו, י'), וחיתה נפשי בגללך (בראשית י"ב, י"ג), כל המפרשים⁵ יאמרו שהביית נוסף וענינו בעבור.

ק"ה. מלה תאמר לענין אבל, ויתכן שהוא נגרע מן אהה⁶.

ה"א. מלה תורה על דבר ז': הא כדו פרולא (דניאל ב', מ"ג), והמסורה זכר['] אותם כולן⁸. ואמר רב סעדיה ז"ל בפ"י ואלה שמות כי

היליכי (שמות ב', ט) כמו הא לכם זרע (בראשית מ"ז, כ"ג), ופירש המלה שתי מלות⁹, ויודע כי היליכי לשון צווי ושרשו ילך כמו הימיני, השמילי (יחזק' כ"א, כ"א), והיניקיהו לי (שמות שם), והוא מהבנין הכבד ולא נהפך היוד' ליו' כמנהג כמו היטיבי (ישעיה כ"ג, מ"ז), הילולי חשבון (ירמ"י מ"ט, ג'), ואתמה איך נעלם זה מהגאון¹⁰. (סוף יבוא).

(1) אצול 137 שורה אחרונה והלאה. ר: „ופעם תדו נוספת ללא צרך כמו גם אתם גם בני ישראל כונתי אל גם הראשון וכן מושל בנו גם אתה גם בנד (שופטים ח', כ"ב), וכן וגחיה ולא נמות גם אנחנו גם אתה (בראשית מ"ג, ח), וכן הננו עבדים לאדני גם אנחנו גם אשר נמצא (שם מ"ד, ט"ז), ורבים כמו אלה". עוד הוסיף: „ויבוא גם בטעם אפילו, כמו אין עושה טוב אין גם אחד (תהלים י"ד, ג'; י"ג ד'), הטעם אפילו אחד אין, וכן גם לרעהו ישנא רש (משלי י"ד, כ'), וכן גם בשחוק יכאב לב (שם פ' י"ג), וכן גם איול מחירש חכם יחשב (שם י"ז כ"ח). (2) אצול 1—2, ר: „יש אומ' שהוא בטעם זה, וכן תרגמו יונתן".

(3) המקור הערבי מזה נמצא באצול שם הערה 76.

(4) המקור הערבי מן המאמר הזה נמצא באצול 134 הערה 86, ושם נוספו עוד הדברים: „ותקול אלערב (ויאמרו הערבים) יבגלא אל האלאמר] = בגלל הדבר הזה] אי בסבכה זמן אגלה (ר"ל בסבחה ובעבורי)“, אך המעתיק העברי השמיט הדבר הזה אשר נכתב בעבור מביני לשון ערבית, וכן קצר לדעתי המעתיק תמיד בדברים הנוגעים בלשון ושמעאל, כמו למעלה מאמר „אולי“ (ראה שם הערה 2), מאמר „או“ (שם הערה 9, מאמר „אף“ (שם הערה 8), וביחוד בעהתקת סי' הפעלים הנגזרים מן השמות, אשר בו מיושה המחבר פעמים רבות לשון עברית ללשון ערבית (באשר יבואר במקימו). — וז"ל המאמר בר: „כמו בעבור ולעולם לא יבאו שניהם בחסרון הבית כי ישנתה הענין ועל כן טעה האימי:“ עבור לא תנקש בלבנות המורים, ראה למע 15, 32 ותל' (רקמה 13, 9 והל'). (5) בערבית כתוב: „אהל אלדקוק“ = בעלי הרקדוק.

(6) המקור הערבי מזה נמצא באצול 169 הערה 1. השוה גם למעלה מ' „אהה“. אולם דעת בן גנאח (2—1, 169) נראה כי עקר המלה הוא „הה“ והאלף נוספת כמלת „אהה“, השוה מחברת מנחם ערך „אהה“⁷ ר: „אות רמו אל נכח הדבר“, השוה אצול שם ש' 6—5.

(8) סמן המסורה הוא „ג' אנ"ך (הם הבתובים בראש' מ"ג, כ"ג, יחזק' ט"ז, מ"ג, ודניאל ב', מ"ג).

(9) השוה תרגומו: „הא לך“. (10) ר: „ומלת היליכי את הילד הזה צווי והוא מלה אחת כמו והיניקיהו לי ורבנו סעדיה ז"ל פרש כמו הא לך ורדף אחריו המתרגם, ואינו נכון רק היא כמו הולך מהרה (במדבר י"ז, י"א)“. בעל הרקמה כון היטב למקור דעת הרס"ג, כי באמת הנוסחה העתיקה בת"א היא: הא ליכי (השוה הוצאת ברלינר, אוהב גר לשר"ל ע' 47 ובאורי אונקלוס לשפמל צד 78); גם יש סמן לבאור רס"ג ברבדו המדרש, המובא גם בפרש"י על הכתוב ההוא: נתנבאה ולא ידעה מה נתנבאה תו שליכי. אולם יש לשער כי לפני בן בלעם, וכן לפני הראב"ע המשיג ג"כ על הגאון בפירושו לשמות ובספרו צחות דף ס' ע"א מכילי שום לב על התרגום, היתה הנוסחה בת"א: אובילי, כמו באויה כ"י (ראה אוהב גר שם ונתינה לגב' לכתוב ההוא).

תפלות ישראל.

(המשך מהשנה הראשונה עמוד 389)

(בטורל חמ"ץ) כוודע אומר המצטל צלילה כל חמירא וכו' דלא חמיה ומוסיף ביום :
 דחמיה ודלא חמיה, ורמיח בהגדה של ר' אלחנן שנאמר (אויסיבאך שנת תקמ"ג) וגם באיזה
 הגדות אחרות שהמצטל ביום אומר : כל חמירא וכו' דחמיה ודלא חמיה דחמיה ודלא
 חמיה וכו'. פה צלי ספק אחד משני החלקים האלה הוא למוחזק, כי חזי וחמי אחד הוא ובכל
 שאר הסדורים נדפס כהוגן רק דחמיה ודלא חמיה. אבל יש לדקדק אט אטחנו אומרים גם
 בלשון ארמי כל חמירא וכל חמיעא לפרוט שאור לחוד וחמץ לחוד (עיין אויח סי' הל"ד ע"י
 ב' בהגה) למה לא סדרו כסדר הכתוב בחזרה (שמות י"ג, ז') חמץ תחלה ואח"כ שאור? ואולי
 משום הכלל הוודע שלשון תורה לחוד ולשון חממים לחוד, בחזרה נסדר על דרך "זה ואין צריך
 לומר זה", ובמאמר הצטול נסדר על דרך "לא זה אלא חף זה" ושניהם נכונים ע"ד הגיון,
 המזוה הוא שלא יראה חמץ ומכ"ש דבר המחמץ ועל זה נוכל לאמר יפה כח האב (שאור) מכח
 הבן (חמץ) אבל בצטול הוא להפך, אטחנו מפקירים ומצטלין לא לבד השאור שהוא אב ומקור
 להחמץ, כיא גם את הבן וההולדה החלש בחממו, והוא כמו שאמרו "הרחק מן הכיעור ומן
 הדומה לו" ולשון המקרא הוא כעין ע"פ שיש עדים או שלשה עדים (דברים י"ז, ז') ר"ל
 שדי צטני עדים וכ"ג אט יש שלשה עדים. — ומה שאומרים חמיה צעריהם בלשון יחיד
 אט גם מצרים שני שמות : חמירא, חמיעא, הוא משני שהצטל נמך אל המלה כל, והוא כלשון
 התפלה לאחר ההעניה : שיהא מייעט חלבי ודמי כאלו הקרבתי ו שנמך אל מייעט ולא
 אל שני השמות המצרים.

(זכר למקדש) בכל ההגדות שלנו הנוסחא (כדברי הגמ' פסחים ק"ט ע"א וזבחים ע"ט
 ע"א) : זכר למקדש כהלל וכו' שנאמר על מצות ומורוים יאכלהו (במדבר ט', י"א) אבל בכתב
 יד (הנמצא בעיר Bern בהשוויץ, כאשר הודיע נוסע אחד בה"אזרחלוטי" הויל' במאיץ שנת
 1875 נומ' 38 ע' 852) הנוסחא : שנאמר ומצות על מצרים יאכלהו (שמות י"ב, ח').
 הפסוק האחרון נאמר על פסח ראשון או פסח מצרים, אבל הפסוק הראשון נאמר על פסח
 שני וע"כ צלי ספק נוסחאנו היא הישרה, כי בזמן הזה כלנו טמאי ממים וגם אטחנו רחוקים
 בדרך ואין לנו בית המקדש והמנהג לכרוך מצות ומורוים הוא רק זכר למקדש, וע"כ מובא
 הפסוק מספר הפקודים אשר נאמר רק על עמא נפש ועל רחוק בדרך. אבל גם מצד חקי
 הלשון והדקדוק ראוי לעינינו הפסוק מס' הפקודים יותר מהפסוק בס' שמה, כי בהפסוק בס'
 בהעלהך נסדרו המלות מצות ומורוים זו אחר זו כאלו הן מחוברות יחד, אבל בהפסוק
 בס' בא נסדרו המלות וזה סדוק : ומצות על מצרים ואין בקן רמז לכרכס יחדיו, כי בצדק
 אומר בעל מנחה צלולה (שמות סס) וז"ל : ורצונו בעל מצות (הוא טעות הדפוס וז"ל : בעל
 מצרים) כמו ויבאו האנשים על הנשים, ולא אמר ע"ס ללמד שאינו חובה שיהא כורכס יחד,
 ר"ל שתי המלים נסדרו ע"י ע"ל ותרגומו "נעבסט" אבל לא להיות מחוברים לאחד, רק שיאכל
 מצות וגם מצרים ואט נסדרו ע"י ע"ס אז היתה ההוראה להיות כרוכים יחד, ע"כ סמך הלל
 מנהגו על הפסוק בס' הפקודים כי שם נסדרו המלים "מצות ומצרים" צלי מלה ביניהם.

(רבש"ע בברכת כהנים) כמעט אין הפלה אחרת שיש לה נוסחאות שונות ורבות
 כמו התפלה רבש"ע שמחפלין הקהל בשעה ברכה כהנים ואשר נוסדה על הטבח חלוט. בגמ'
 (ברכות מ"ה, ע"ב) הסדר : מי מריס, חזקיהו, מי יריחו, הסדר הזה לא לבד

אינו כסדר המאורעות בכה"ק, כי רפואה מו יריחו היה קודם רפואת חזקיהו, כ"א חסר גם רפואת נעמן, ואולי מפני שלא היה מגזע ישראל. בהרי"ף ובהרא"ש הסדר: מי מרה, מריס, נעמן, חזקיהו. פה חסר "מי יריחו" לפי שלא נחשבה הרפואה הזאת כל כך כרפואות האחרות או לפי שכבר נזכרה רפואת אחת ע"י אלישע (דהיינו רפואת נעמן) וזאת גרע אלישע מאזי הנביאים, משה רבנו, שנזכרו ממנו שתי רפואות. בסידור הספרדים הנוסחא: מרה, יריחו, נעמן, חזקיהו. פה הסדר כסדר המאורעות בכה"ק, אבל רפואת מריס לא נזכרה ואולי כדי שלא להזכיר לגנאי. — בהעור ובהלבוש (אזיח סי ק"ל) הסדר: מרה, יריחו, מריס, נעמן, חזקיהו, ועליו כתב בעל "אליה רבה" שהוא ישר ונכון, אבל עליו לבאר את הסדר בהפלותו שהוא משונה מכל הסדרים שהזכרנו והוא: חזקיהו, מריס, נעמן, מרה, יריחו, פה לא נחשו כלום על סדר המאורעות, כי רפואת חזקיהו הייתה באחרונה וזכרה פה ראשונה, ובזדק נוכל לשאול איזה הוא ההגיון הפנימי אשר נוסד עליו הסדר בהסדור שלנו? ועל שכווננו פה על המחלות השונות ופחתו בהקשות וסיימו בהקלות. חזקיהו חלה למוח ועוד מעט והקוץ חייו נעקה, אבל אלהים שמע הפלתו והוא חזר לבריאותו; מריס ונעמן חלו במחלת הגרעת וחייהם לא היו בסכנה, אבל המורע חשוב כמה ע"י העור והיפוכיון ושיניהם היו מאלה אשר חייבים אינם חיים, אבל נתרפאו ע"י הפלת משה וע"י ענת אלישע וחסד אל נמשך על גזע ישראל ועל גזע עכו"ם וגם החלום של האדם על אחרים או חלום אחרים עליו אינו מבחין בין דת לדת והמתפלל מבקש רפואה לו ולאחרים. אחר מחלות הגוף נזכרו המחסורים אשר אינם מקלרים את חוט החיים, אבל מונעים השפעת החיים והעונג, וכמה קשה הוא על האדם שלא ימצא מים חיים להשקות יושבי כנען, גם פה חשב המחפלא עליו ועל אחרים באין הבדל בין אומה לאומה. — יש לעיין למה לא נזכר בין אלה אשר נתרפאו איו"ב אשר הוכה בשחין ונתרפא? ואולי לא נזכר מפני טעמים, האחד שבאמת לא נזכר (איוב מ"ב) שנתרפא, ואם זה גם מוזן מאליו ככ"ז נזכרו בתפלה רק הרפואות שנזכרו בפרוש בכה"ק, והשני אולי שנזכר רק מה שנעשה באמת ואין שום ספק על אמתה, אבל על איוב הלא יש מי שאמר שלא היה ולא נברא אלא משל היה (ב"ב פ"ק). גם נכון הוא שבסדוריו נאמר רק "מי מרה ע"י משה רבנו ומי יריחו ע"י אלישע" ולא (כמו בגרסה הרא"ש) גם מריס מנרעשה ע"י משה ונעמן מנרעשה ע"י אלישע כי בשנים האלה לא עשו משה ואלישע שום מעשה, רק משה התפלל ואלישע יעץ אבל בשתי הרפואות של המים עשה כל אחד מעשה בידים, זה השליך עץ וזה השליך מלח אל המים.

(בתוגת פסים) בתפלה יהי רצון לאחר נשיאת כפים נאמר: כשם שנתה את יוסף נדיק בשעה שהלבישו אביו כהנת פסים לתן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואיו. זה הוא נוסח התפלה בשערי ציון, אבל כל המאמר הזה חסר באזה סדורים (כמו בסדור של ה"ז ז"ל) והוא נסח לי משכיל לחיות שואל בזדק (בהאסף חרמיו עמוד 224) איך איפא נמצא רמז לזה בחזרה? ע"ש, ולי נראה שהנוסח בשערי ציון נאמן לא על רמז בחזרה, כי אם על הדרוש המובא מבעל זרע אברהם (על מדרש רבה פ' וישב). ע"פ הדרוש הזה הייתה כהנת פסים בגדי הכהן הגדול כי קודם מתן חורה נעשתה העבודה ע"י הבכורים ויעקב נתן ליוסף את משפט הבכורה, והנה על בגדי כה"ג נאמר (שמות ל"ח, ב') שהיו לכבוד ולהפארת, ואמרו במדרש (פסיקתא אחריתא הו"א בוכר פ' הו"א עמוד ל"ד) לכבוד כי המאני מכבדותא במכבד את בעליו, ולהפארת בעיני כל ישראל; ובגמרא זאת כוונת התפלה כשלבג יוסף כהנת פסים, דהיינו בגדי כהונה, מנח חן בעיני ה' אשר ילאו ראוי לזאת יגם מנח חן בעיני כל

ר"ה אבל עוד לא שמענו מה היא ההוראה העקרית מהמלה הערבית הזאת, והנה לפני שנים רבות כתבתי השערה אחת בהערותי לספר התשבי (במ"ע יודיש' ליטראטורבלאטט לראהמר 1876 ע' 79) שאולי הוא כהוראת הפעל βέω ביונית מענין תנועה תמידית (כמ"ש Passow: אין שטעטער אונרוהגער בעוועגונג זיין) כי הריאה הוא האבר הפנימי המתנועע תמיד ע"י נשימת הרוח ודחיפתו, אבל עוד לא נחבאר כל צרכו שרש המלה הזאת.

ג) שם עמוד 341 העתיק העורך מס' „אותיות ענינים" לר"י בן בלעם שבפסוק (בראשית מ"א, ג') לִשְׁבוֹר אֶל יוֹסֵף הַכּוֹנֵה מִן יוֹסֵף, ומעיר (בהערה 9) שגם אבן גנאה נתן היתרון לבאור הזה על הבאור שיש פה מוקדם ומאוחר ושעור המלים הוא: באו מצרימה אל יוסף לִשְׁבוֹר. אולם מדברי ר' יונה בספר הרקמה (סוף עמוד 213) „וכל הארץ באו מצרימה לשבר אל יוסף, השעור באו מצרים אל יוסף לשבר, ואפ"ש להיות אל הנה במקום מן" נראה שהוא נותן יתרון להבאור בדרך מוקדם ומאוחר (*). ואגב גשים נא לב איך מבארי המקרא נחלקו פה למחנות שונים, אונקלוס ויונתן תרגמו אל ע"י מן; והראב"ע, הרשב"ם והרד"ק בחרו בהבאור שיש פה מוקדם ומאוחר; בן גנאה ורש"י מתנודדים בין שני הבאורים האלה, אולם המבארים החדשים משויכים פניהם משני הבאורים ובחרים בבאור שלישי, כי אל הוא כמו אצל (בייא) או בהוראה הזאת כמו על, ובאמת כן תרגמו גם השבעים, כי זה לשונם: ἀγοράζειν πρὸς Ἰωσὴφ (לשבור אצל יוסף). וא"כ הכוחר יבחר כי כל אחד מהבאורים הנזכרים יוכל לסמוך על גדולת אומרו. והנה אם נלך בדרך המבארים כמו מן נובל להרחיב כונת הפסוק בטרם אלך ולא אשוב אל ארץ וגו' (איוב י', כ"א). ע"פ הנגינה ועל הדרך הפשט השעור: בטרם אלך אל ארץ חשך ולא אשוב, אבל אם תרגם אל ע"י מן, או הכונה בטרם אלך... ולא אשוב אל ארץ חשך וכן מתרגם הח' דוד אומנוסר: עהע... אוי ס דעם מאן ניכט צוריקקעהרט. — ובדרך אגב אעיר שבפסוק ויצא (הגבול) אל מנגב למעלה עקרים (יהושע ט"ו, ג') נראה המלה אל יתירה, כי בכמדבר (ל"ד, ד') נאמר: ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרים, כי הגבול יצא מנגב, ומעלה עקרים היה לפניו מן המצר כמ"ש רש"י שם בתורה, ומלת אל ביהושע לא מארכת ולא מקצרת תהלוכת הגבול, אח"כ מצאתי שגם הח' פיליפון ג"ע העיר על זאת.

ד) בההוקר ש"ב ע' 22 מביא העורך את הפלוגתא שר' יהושע אמר מרים היו לפי שעה ונמתקו ור"א המודעי אמר מרים היו מתחלתם והגאון בחר את דעת ר' יהושע שלפי הדעה הזאת היה האות יותר חזק, אבל בעל הפירוש לפ' בשלה אומר כי אינו כן ובחר בדעת ר"א כי אין הפלא גדול ככה אם שבו המים לקדמותם (ראה שם הערה 6), והנה יש לבאר דעת הגאון ודעת החכם המשיג עליו שזה רואה את הפלא יותר גדול לפי שמת' ר"י וזה לפי שמת' ר"א, כי ר' יהושע סבר שהאות היה יותר חזק על ידי שגוי שפויים שנעשו עם המים בראשונה נעשו מרים לפי שעה ואח"כ נשתנו להיות מתוקים בשנוי האחד וגם בשנוי השני ראה העם את יד ה' הגדולה אשר עשה לפני כל ישראל. ור"א סבר כי הפלא יותר גדול אם הטבע נשתנה פתאם מקדמותו מקצה לקצה, ומהמר יצא מתוק, לר"י השנות השנוי (איטערמיווע נאטורפערענדערונג) ולר"א מעלת השנוי (קוואליטאטיווע ג') הוא העקר, וע"ז בנוי החלוק בין פירוש הגאון ופירוש החכם הבלתי גודע בשמו.

Lewysohn.

* מדברי הרקמה האלה יש להוכיח רק כי צעה כהן בן גנאה חס ספרו זה, אשר הוא החלק הראשון ופסוק הדקדוק (אלתנקה) שלו, היו עוד שני הבאורים שקולים עניניהם, ולא שמתן יתרון להבאור בדרך מוקדם ומאוחר; כי שם בלו הדברים בשער „מן הנוקדם והמאוחר" וסוברת המחבר להניח מחלה חס הדעה הזאת, והלשון „אפשר" (= „ורכח" במקור העברי) אינו מורה טרחה המחבר לזה דרוש בבאור השני, כי כן רכבו לכתוב בהצדו דעות שונות אלו. אולם בספר השו"ס (אלול), אשר הוא החלק השני ופס' „הדקדוק" הכריע בפירושו בין הבאורים האלה — אשר הכיחם שם ג"כ זל"ז, אך בסדר כהסך — לאחר (בסוף עמוד 47): „ואלא אלי אלנעני אלחול חניל" (= ואלני כוטה יוסף אל הבור הראשון — כי הוא בנקום „מן" —), ועל הדברים האלה כנאמרי בהערתי הנזכרת, כאשר יראה הנעיין.

העורך.

מִשְׁפַּט סַפְרֵי הַ אגרת בקרת ממני שלמה באבער.

זה ימים אחדים שלח אליי החכם ר' יהודה זאב כהנא שפירא היושב בלונדון את "הילקוט המכירי" על יסוד אשר הוציא כעת לאור (וגדפס בצרלין חר"ג) עפ"י כ"י הנמצא בז'אנר הספרים בליידן בלתי "ראש דבר" גם "הערות והגהות" מהמ"ל (מעמוד V עד ע' XXX). וכאשר שמתי עיני בהם ראיתי כי המ"ל קצר הרבה מאד ולא הביא לנו את הגוססאות הנמצאות בילקוט המכירי בשני מאשר הוא לפנינו בדפוס, גם לא טוב עשה שניין הדברים ממדרש רבה וחמם מגילה לפי דפי דפוס פראנקפורט משנת ה'תק"ד (1714) ונתן עטם לדבר שגם ד"ר זונן בחר לו בספרו גד"פ את הדפוס ההוא לסגולתו, אולם אין הנדון דומה לראיה, אם לפני החוקר ד"ר זונן היה אז ההוצאה ההיא, האם נחזן לניין גם עתה דוקא על פיה צעת אשר דפוס פ"פ הוא יקר במציאות, ומי יחשב אחריו למצוא המקום במדרש, וכעת לפנינו המדרשים דפוס ווילנא מניינים באותיות, וקל להקורא למצוא מבוקשו. עוד כתב המ"ל בראש דברו: "סדר המסכתות והפסקות והדפים במכילתא ובספרי, בחרתי לי את הוצאה הרה"ח מוהר"ם איש שלום דפוס וויניץ". בדבריו "סדר המסכתות והפסקות" בוודאי כוונתו לרשימת המסכתות במכילתא והפסקות בספרי, וכנראה נעלם ממנו כי הרב החכם הג"ל לא עשה שנים ברשימת המסכתות במכילתא ונא ברשימת הפסקות בספרי רק הניחן כמו שהיו בהוצאות הקודמות. — גם בהניחו בגוף העבודתו את הספרי או מדרש התחומא ומדרש ההלכות יניין "דפוס איש שלום", "דפוס בובער" כאלו היוו מדפוסים והי' לו לאמר "הוצאתי".

גם יסלח לי המ"ל את אומר, כי סגנון לשונו בהערותיו לא נכון לפעמים, למשל בהערה לדף 4 מניין להספרי ובהזכר "הגוססאות משונה הספרי יקצר מה שבעל המכירי מאריך", וזה שלא כמשפט כי את ה' המכירי מוקדם להספרי היה נכון לאמר כן, כי הספרי אשר העתיק דברי המכירי מקצר כמה שבעל המכירי מאריך, לא כן את המכירי הביא דברי הספרי והביאם משם. גם מניין לו להאריך, את רבי לא שנהר' חייא מניין לן? ובאמת מה שהביא המכירי שם מן סורה פ' עד ש' כ"ג הוא טלפון הספרי, אולם מן סורה כ"ג והלאה: "כי ה' דבר אמרו לו ישראל וכו' הוא מתחומא האינו הנדפס מכבר ס"ב ובמכירי חסר הניין "תחומא" והרבה ליונים כשמשו ע"י שנת המעתיק, לכן כל מעיין יראה כי הספרי איננו מקצר והמכירי איננו מאריך. — עוד הראה איזה פעמים, כאשר הביא המכירי מאמרים בשם התחומא, כתב המ"ל "חסר בתחומא דפוס בובער", ובאמת חסרון אין כאן רק התחומא אשר הוצאתי לאור איננו סוה עם התחומא הנדפס מכבר ומשונה הוא בגוססאות גם במאמרים שלמים, והנמצא בזה לא נמצא בזה, כאשר דברתי מזה במבוא התחומא באריותו. גם לפעמים ראה להשיג עלי ובאמת אין בדבריו יסוד כלל, כמו גד 21 אורה 17 הובא במכירי מאמר בשם מדרש הליים והמאמר הוא במזמור פ"א: אין לי אלא דבר שבמידה שבמנין מניין שאפילו פרוטות קטנות מצטרפות לחשבון גדול כו', והעיר המ"ל וז"ל: "מכון ויהר עם דפוס קושטא מדפוס בובער (הוא לא ראה שג"ל שבמנין מנין כמו שהוא בדפוס קושטא ע"ש דף 365) עכ"ל בחלה לא הבנתי דבריו כמה שכתב: הו"א! לא ראה שג"ל שבמנין, ועיינתי במדרש הליים שם וס' הגי' אין לי אלא דבר שבא במדה, מניין שאפילו פרוטות קטנות מצטרפות לחשבון גדול, אולם בדפוס קושטא שג"ל (גם בדפוס וויניץ) הגי' אין לי אלא דבר שבמידה שבמנין מניין שאפילו פרוטות כו' ועל זה העיר המ"ל הוא לא ראה שג"ל שבמנין מניין, כי המלה "שבמנין" איננה בהוצאתי, והוא באמת

חטאה גדולה שלא ראיתי שלפני ליחא למלא "שבמנין", אבל באמת הגי' כמו שהוא בהולאתי נכונה והמלה "שבמנין" מיוחדת וליחא גם בחוספתא סופא פ"ג ובמדרש במ"ר פס"ד אהא א' ע"ג. גם מה שכתב המו"ל בהרבה מקומות על נוסחת המכירי, כי היא מכוונת יותר עם דפוס קושטא, הטעם בזה כי המאמרים שהביא המכירי ממדרש ההל"ס הוא עפ"י כ"י שהי' לפניו וכדפס אח"כ כן בדפוס ראשון דפוס קושטא לניניא, לא כן המדרש ההל"ס שהולאתי לאור הוא עפ"י כ"י אחר אשר נתתי לפנים הספר ומאונה הוא בנוסחאותיו, וגם נמצאים הרבה מאמרים אשר אינם בדפוס קושטא לניניא והבדל רב ביניהם כאשר בארתי היעב במבוא למדרש ההל"ס ואין להכפיל הדברים. — ע"ג 24 שורה 21 הוצא במכירי מאמר מהנחומא: זו היא גאמרה ברוח הקודש ע"י דוד יבואו כל עובדי פסל כו' וחוזר ומניחו במקום שהחמה זורחה בתקופת תמוז, וחוזר ומניחו במקום שהחמה זורחה בתקופת עבה, ועל זה כתב המו"ל: הנחומא אופטיס פ' ח', בהנחומא מאמר אחד שלם באמצע נראה כהוספה מאוחרת, עיין דפוס בזבער דברים ל"א ס' ח' (הוא הגיה לחנ"ס ל') והמאמר נוסף גם הוא בזה הנחומא עכ"ל. הדברים האלה אשר כתב המו"ל הם בלתי מובנים כראוי, מה הכוונה הוא! הגיה לחנ"ס ל' ? אצל יגעתו ומלאתי בהנחומא שם איחא חוזר ומניחו במקום שהחמה זורחה בתקופת תמוז וחוזר ומניחו במקום שהחמה זורחה בתקופת עבה, אולם בהנחומא בנוסח אשר הולאתי לאור כתוב רק "וחוזר ומניחו במקום שהחמה זורחה בתקופת עבה" לא יותר, והעירתי שם בהערה אהא ל' בדפוס דפוס קושטא ודפוס וויניציא הגי' בתקופת תמוז, אולם המדפיס ממנוטובה הביא ב' הנוסחאות יחד בתחלה הביא הנוסח ה"ל "וחוזר ומניחו במקום שהחמה זורחה בתקופת תמוז" והוסיף עוד "וחוזר ומניחו במקום שהחמה זורחה בתקופת עבה", וזה כוונה המו"ל: בהנחומא (היינו הגדפס מכבר) מאמר אחד נראה כהוספה מאוחרת, היינו מה שגאמר בתקופת תמוז ואח"כ בתקופת עבה, ונראה כי נוסחא אהא נראה כהוספה, והביא עוד עיין בזבער דברים ס' ח' (האזהרות ל"א בדברי המו"ל נדפסו בטעות) הוא! (ר"ל בזבער) הגיה לחנ"ס ל' (ר"ל באהא ל' בהערות) והמאמר נוסף גם הוא בזה הנחומא (ר"ל בהנחומא שהי' לפני המכירי) ונמצאים ב' הנוסחאות יחד, לכן מזה נראה שלא הוסיף המדפיס ממנוטובה מנפשיה רק הי' כן באזהר נוסח בהנחומא, ומי לא יראה כי דבריו הם קשי בענה.

עוד הביא המו"ל ב"ראש דבר": הכ"י אשר העתיק ממנו חסר יביאנו באמצעותו וגם בסופו ע"כ. בהכ"י הזה בליידן חסר יותר משלוש היינו מאמצע קאפיטל כ' עד אמצע קאפיטל מ', וגם בסופו נמצא רק עד ההחלת קאפיטל ס"ג וחסר עד סופו. ומה שכתב המו"ל שם: וכל קורא מבין לא יסוס אשם נפשי אש ימנא פעם משנה, כי כבוד מאד לתקן טעוהים בכ"י יחידי ע"כ, אמה אש הי' הספר מכול דברי המחבר מדגפשיה היה קשה לתקן אש אין לפנינו כ"י שני להשחם יחד, אבל המלקט הזה לא הביא אף דבר אחד מנפשיה רק הם ליקוטים מן ש"ס ומדרשים הנמצאים לפנינו (א) ונקל הוא לתקן השנוסים כאשר נשים עין בהמקור — עוד כתב שם המו"ל: במגאף בו איזה נוסחא מאונה מנוסחאות המדרשים שבידנו, ובפרט מהילקוב שמעוני, אחרי הילקוב המכירי להטות, בהיותו כביר ימים ממנו, מבארנו דלה דלה

(א) ואלה הם הספרים אשר הולקע הביא בילקונו על יסע"י נאמרים והם: ספרא, ספרי, מכילתא, חופפתא, הלמוד בבלי, ירושלמי, ב"ר שנייר ו"ר בניר דב"ר שה"ס רבה, הגדה שיר הטידים, מדרש חשורוש, הגדה חשורוש, מדרש רות, מדרש קהלת, רבתי (הוא מדרש איכה רבתי), מדרש ההל"ס, ושל"י שמואל, תנחומא, ילמדנו, פסיקתא, פירוש, אבר"ה, מדרש דש"ח נ"ע, סדר עולם, סדר אליהו זוטא, ברייתא דל"ב מדרש, מדרש חיוב, פרקי דמלאכה המשכן.

ויסק את העדה כאשר הוכיח הרב החכם הכולל ד"ר גאסער באותה ובמפתחים ע"כ. את דברי הרב הד"ר גאסער לא ראינו (*), ואם באמת דעמו כן משנה הוא אמו, כי הילקוט השמעוני הוא מוקדם הרבה להמכירי, והם ספרים שונים בתוכניהם ואחד לא ראה את השני, רק כל אחד אסף לאספה דברי חז"ל המפורסם והביאם במקומם. השמעוני לקט על כל התנ"ך והמכירי רק על איזה ספרים (בהקדמתו לישיע"י הביא כי לקט על הספרים הלוי אויב ומשלי ירמי' יחזקאל ותרי עשר, ובהקדמתו לתהלים הביא נביאים, תהלים אויב ומשלי) וחיו במקומה שונים, ובימייהם אשר לא היה עוד מלאכה הדפוס בעולם והכל היו בכח יד קשה היו להשיג ספרים גדולים כאלה. המכירי הביא המאמרים בשלימותם ובאריכותם חף כי להמאמר כלו אין שיכות כלל על הפסוק הזה והשמעוני מקצר והביא רק החמישי השייך לעיניו, ולא כל המאמרים שהביא האחד הביא השני. גם הנוסחאות מהמאמרים שהביאו משונות לרוב, ר"ל כתבי יד אשר שאבו מהם שונים היו זה מזה, וכן תראה השמעוני הביא רק נוסחה כה"י מההנחומא אשר הוצאתי לאור ולא נוסחה ההנחומא הגדפס מכבר ולא ראהו כלל, עיין רשימה מהילקוט במבוא דף 5"א, והמכירי הביא לרוב את נוסחה ההנחומא הגדפס מכבר ומשע מוציר גם מהנחומא שלנו (ובילקוט המכירי על תהלים הביא רק המאמרים והנוסחאות מהנחומא הגדפס מכבר). גם השתמש השמעוני בילמדנו הנאבד ושאל ממנו דרשות למכביר והמאמרים הם מזויים במלח "ילמדנו" וגם מהם נחתי רשימה, עיין מבוא דף ז"ז, ולא כן המכירי לישיע"י (על תהלים לא הביא כלל את הילמדנו) כאשר הביא מאמרים בשם הילמדנו, אין כוונתו לילמדנו הנאבד מאחר, רק כוונתו להנחומא הגדפס מכבר המכונה ג"כ בשם ילמדנו, כי הרבה מחברים קראו את ההנחומא הגדפס מכבר בשם ילמדנו, עיין מבוא להנחומא סי' ב', וכל המאמרים אשר המכירי הביא בשם ילמדנו נמלאים בהנחומא הגדפס מכבר אחד לא נעדר. גם השמעוני הביא מאמרים מהפסיקתא דר"ב ומינין "פסיקתא" והביא ג"כ מאמרים מפסיקתא רבתי, כמו שהראה במבוא להפסיקתא ברשימה א' ורשימה ב', אבל הילקוט המכירי לא ראה את הפסיקתא רבתי ולא הביאה כלל, לא על ישיע"י ולא על תהלים. הילקוט השמעוני לא הביא מאמרים ומהדרשים שמות רבה ובמדבר רבה (עיין מבוא להנחומא דף 74 בהערה שם ודף מ' ע"א) כי מדרשים מאוחרים הם, לא כן המכירי הוא הביא ב' המדרשים האלה במכירי על ישיע"י ועל תהלים הרבה פעמים, וזה ג"כ לאות כי הילקוט השמעוני לא ראה אותם כי מאוחרים הם לא כן המכירי אשר כבר היו נגד עיניו. — עוד יש הבדל רב ביניהם. הילקוט השמעוני הביא המאמרים מן מדרש תהלים כג' כ"י א' וכ"י ו' אשר שמרו לפניהם הספר בהוצאתו (מלבד עד מזמור ל"ה הביא כג' כ"י ג', והוא כה"י אשר נדפס ממנו דפוס ראשון דפוס קונשע') כאשר הרחבתי לדבר מזה במבוא דף 62, לא כן המכירי, לפניו לא היו רק כ"י בנוסחה כ"י ג' ולא ראה נוסחה כ"י א' וכ"י ו', ולכן הנוסחאות שלו הם כמו דפוס קונשע". גם השמעוני יכנה את המדרש על תהלים בשם "שחר עוב" ובילקוט על תהלים כאשר הביא מאמרים מהמדרש הזה מזוין בלדו "מדרש" כי מאליו מובן שכוון למדרש שו"ט (עיין מבוא דף 60), לא כן המכירי יכנה בשם מדרש תהלים גם בילקוטו על תהלים. השמעוני בהביאו מאמרים מן הספרא זיין עליהם "תורת כהנים", לא כן המכירי יביאם המיד בשם "ספרא". — השמעוני על איכה הביא מאמרים רבים וגדולים אשר אינם נמלאים במדרש איכה שלפניו רק שאב אותם מן מדרש איכה זוטא

(*) דברי הד"ר גאסער נדפסו בהוצאת R. d. E. J. חי כ"ה ע' 64—44, וכבר השיב עליהם הח' ר"א ע"ש ע"י ין השניה למה בהנחומא"ע שהוא ח' כ"ו ע' 82—76. ראה גם החוקר ש"א ע' 192.

כ"י אשר נמלא בידי העתקה ממנו (ואדבר מזה אי"ה באריות כאשר אולי המדרש איכה לאור עש"י כ"י רומי), לא כן המכירי הביא בילקוט על יעשי מאמרים בשם "רבה"י כלם ימלאו במדרש איכה רבה אשר לפנינו בדפוס. — השעונו על אשר הביא מאמרים רק מן מדרש אבא גרין ומדרש פנים אחרים שהולאחי לאור בשם ספרי דאגדהא (ווילנא חרמ"ז) ושם בסתח דבר נחמי רשימה מן מאמרי הילקוט איפה הם נמלאים במדרשים הגויל אבל זה מדרש אשר רבה שלפנינו לא הביא הילקוט א), לא כן המכירי בכל המקומות בילקוט יעשי ובילקוט ההלים הביא רק המאמרים ממדרש אשר שלפנינו ויכנהו בשם "מדרש אחשורוש" ובמקום אחד (ז' 96 שורה 1) הביא מאמר אחד בשם הגדה אחשורוש והוא לקוח מן מדרש אבא גרין. וכן לפני השעונו ה' עוד מדרש אחר על שיר השירים ב) והמכירי הביא המאמרים הנמלאים רק במדרש חזיה שלפנינו.

עוד כתב המו"ל בראש דבר : אין לזכר מהי חי המלקט המכירי ואיה מקום כבודו, אכן מן שמו "מכיר בן אבא מרי" נראה כי שבו היה בלפני הדמויות ע"כ. בכל הילקוט על יעשי ועל ההלים לא זכר דבר אשר יש להוכיח ממנו איפה ה' משכן כבודו ושמו ר' מכיר אינו גורס שחי בלפני. וראיתי בשפתי יאנוס ח"א סי' 42 שהביא ח"ל ילקוט המכירי ר' מכיר בר אבא [מרי] בר מכיר חיבור גדול וליקוטים על כל פסוקי ההלים מחובר קודם גזירה ספרד כ"י באמסטערדאם ועל יעשי מה"ל כ"י ע"כ וכן הערוך דבריו בעל סדר הדורות בשמות הספרים אות י', גם הם מובאים בזולף ח"א סי' 1419 ולא אדע מה שיכות יש לגזירות ספרד לחיבור המ"י ושיחבר הספר קודם הגזירה שהיה בשנת רנ"ב*).

א) בילקוט לך רנו ע"ב וולין. ב"רש נגלה אסתר", והוא נאזיה נגיה אף כי נמלא באסתר רבה אבל הוא שם בב"ר פמ"ב אות ג' שזין בנאמר שלפניו, וגם הנאמר שלאחריו שלש שמות נקראו לו הוא ג"כ בב"ר פמ"ב אות ד'. וכן בילקוט בשלה רנו רנ"ו וולין "מדרש אסתר" בעשות והוא במדרש פנים אחרים דף ע"ב שהולאחי לאור, וכן בילקוט יחזקאל רנו ש"א גרשם "אגדה אסתר" בעשות ו"ל "אגדה רות" והוא שם רפ"ג.

ב) השעונו יכנה זה המדרש שלפנינו על שיר השירים בשם "פסיקתא רבתי", כי הביא נאמרים בשם "פסיקתא רבתי" ואינם נמלאים בב"ר רק במדרש חזיה ואולי ה' לפניו מדרש על שה"ש נבונה בשם "פסיקתא רבתי", וכבר העירוסי על זה בנבוא להפסיקתא דר"כ הערה כ"ב*), וכאשר אולי אי"ה המדרש חזיה לאור אדברי אדות זה ברחבה. ובדרך אגב אע"י כי הערוך לא ראה זה המדרש חזיה והביאו רק פ"א בערך עפ"ה, ואין ספק שדבריו בערך זה נובעים נאזיה גאון אשר הביא זה המדרש שה"ש כי אם ראה זה המדרש הזה היה נביא כל המלות הזרות שבו. ועוד זאת אע"י כי גם הרב בעל שבלי הלקט הביא מדרש על שה"ש והנאמר לא נמלא לפנינו כמו שפירא בס' רפ"ב ח"ל : במדרש שיר השירים על פסוק השבעתי אהכם אומרת כנסת ישראל למלאכים העומדים על שערי הפלה ועל שערי דושה הולכו תפלתו ודושתו לפני הקב"ה ותהיו נל"י יושר לפניו שימחול לי על הזדונות ועל השגבות, ונאמר אם יש עליו מאלף ולין אחד וני אלף גוי, זה לא נמלא לפניו. וראיתי באור זרוע חלפא ביחא סי' נ"ה הביא ח"ל ואמרינן במדרש שיר השירים ברוב עם הדרה ואלך ח"ר חונא ב"ר חיינא שבו ונדלחו של הקב"ה אע"פ שיש לפניו אלף אלפים ורבות רבנות של מלאכי שרת בו, זה לא נמלא במדרש שה"ש רק ל"ל במדרש ושל"י והוא בפרשה י"ד ומונח בקדור רב עומס גאון דף י"ב ע"ב וברוקה ה' ברכות סי' שס"ב.

* בעל ש"י שפט כפי הנראה רק ע"פ ראות עיניו והעתקה הספר אשר היטה לפניו כי גם ההעתקה והמכירי לישיבה הנמלאת בליידן היא בכתב ספרדי ונמלאת נאוף הנאה ה"ה (ראה דברי המו"ל בראש דבריו) ודבריו "קודם גזירות ספרד" נורים רק על ערך הזמן היוסר אחר.

** ראה גם דברי ר"א עפשטיין בספרו "חלוד הר"י" עמוד 79 הערה י"ג ונבונה ע" R. d. E. J. העורך.

עוד הביא שם המו"ל: גם היו לעיניו מדרשים אחדים אשר נאבדו מאתנו הלא המה "הגדה שיר השירים", מדרש דשחמוע ו"מדרש לוי" הרש"חן הוא נכדל מאד באיכותו מכל המדרשים אשר בידינו ויכל מאמרים בעיני משיח וקץ הימין, והשני שמן מנהו נרמז בפסיקתא דרב כהנא, והשלישי נזכר רק פעם אחת על כן כבד הדבר לשפוע עליו וכו' עכ"ל. הנה "הגדה שיר השירים" הוא באמת מדרש אחר על שה"ש ואינו המדרש שה"ש אשר לפנינו בדפוס (א) ולו היה הילקוט על ישעיה בשלמותו ולא היה חסר ערך שלים מהספר אולי הי' נמצאים עוד הרבה מאמרים מהמדרש הזה. אולם המדרש דשא נוע, אשר חשב המו"ל כי הוא מן המדרשים אשר נאבדו, הוא הפסיקתא דרב כהנא על הפטרות והסיומן דשי"ח נ"ז ע"ר אר"ק שד"ש ו"ל רש"י בפרדס הגדול סדר פשויות דף ס' ע"ה מ"ז בתמוז עד סוף החומש דשי"ח נ"ז ע"ר אר"ק שד"ש וכן הוא במחזור וויטרי, עיין מבוא להפסיקתא דר"כ אות ה' ס' ו' וס' ז' והס ר"ה מן הפטרות דברי ירמיה, שמעו חזון, נחמו, והאמר ליון, עיניה סוערה, אנכי רני עקרה, קומי אורי, שוט אשיס, דרשו, טובה, ובפארמא באוצר הספרים של די רופי קובץ 261 נמצא כ"י בשם מדרש ההפטרות והס י"ב הפטרות הג"ל וחסרה פסקא דדרשו, וגם לפני המכירי הי' כ"י מן י"ב ההפטרות האלה ויכנס מדרש דשי"ח נ"ז ע"ר וכל המאמרים ההם נמצאים בפסיקתא דר"כ. ואדות מדרש לויב שביא פעם אחת נד 252 סורה 6, הנה בפתח דבר ס' י"א לספר מעין גנים להשר ר' שמואל בן רבי נסים מסנות (נדפס בבבלין ע"י חברה מק"י בשנת תרמ"ט) הטלחי ספק במנייאות המדרש לאיוב, ע"ש. אולם הרב החוקר הגדול מהר"א עפשטיין (החוקר ש"א נד 325) הביא כי מנא באיזה כ"י המביאים מאמרים בשם מדרש לויב ובמהכירי על איוב (אשר הוא מזכיר בהקדמתו) אין ספק שנמצאו עוד מאמרים ממדרש לויב (לפני בעל שם הגדולים הי' הילקוט המכירי על משלי). — גם חשב שם המו"ל: גם הוא מזכיר מאמרים בשם הילמדנו ובשם הגחומא זה לעומת זה ע"כ, אולם כבר הוכחתי למעלה כי אין כוונתו להילמדנו הנאבד כ"א להגחומא הנדפס מכבר.

עוד הביא שם המו"ל, כי הילקוט המכירי לחהלים נמצא בבית עקד הספרים באקספורד ויהי כשמוע הרב החכם הכולל ד"ר גאסער ז"ל נמצא הילקוט מכירי על תהלים ברוסיה לא נח ולא שקט עד אשר הביאו לבריטניה ע"כ. כה"י באקספורד הי' לפניו בבית עקד הספרים של הר"ד אשנהיים ז"ל והוא מוצא ברשימת החוקר ד"ר גייבויער נומר 167. וכה"י השני הג"ל אני קניתיו בעד הרב ד"ר גאסער וקבע לו מקום בין שאר כ"י בבית אולג הספרים בראמסגאטה ונתן לי הרשיון לעשות לי העתקה ממנו וכן עשיתי לי העתקה שלמה ע"י מעתיק מומחה. כה"י הזה הי' מלפנים בבית אולג הספרים של הר' יוסף ויאזין הנודע בשם ר' יוסעלע וויאזענער (עיין אדותיו קריה נאמנה דף ט"ד ובכנסת ישראל דף חס"ז) וכה"כ ביד הג' מהר"ס שטרשאון ז"ל (עיין קריה נאמנה שם), וכאשר הביא שם כתוב על גב הספר: "זה ספר הוא של בנימין די גאויס יצ"ו". וכן הביא הר"מ שטרשאון ז"ל: עוד נמצא דף אחד מחובר לס' הילקוט הזה וכתוב עליו: אלו הבתיס יסדס הרב הגאון רבינו משולם ז"ל נגד הרב המורה שיר משיח בחי"ס. וכן הוא באמת בכ"י הזה בגליון הראשון, וכן הי' כה"י הזה לפני הגאון הרד"ל והביאו בבאור שלו לסדר"א הרבה פעמים. כה"י הזה מחזיק יותר מן שלש מאות דפים היינו שם מאות עמודים

(*) חלה התקוות אשר הונכירי נביא בהם נמצאים "הגדה שיר השירים": נד 9 סורה 6, נד 18 ס' 34, נד 35 ס' 1, נד 37 ס' 16, נד 74 ס' 26, נד 79 ס' 33, נד 80 ס' 24, נד 88 ס' 36, נד 89 ס' 10, נד 91 ס' 23, נד 105 ס' 7 וס' 24, נד 113 ס' 34, נד 125 ס' 21 וס' 25, נד 150 ס' 18, נד 216 ס' 8, נד 229 ס' 31, נד 253 ס' 6.

גדולים, ואני עסוק כעת לערוך מראה מקומות והערות כיד ה' הטובה עלי ואוציאנו חייה לאור עולם. — ההקדמה מן צעל הילקוט המכירי על ישי' נמלאת ג"כ במכירי על הליכ ונדפסה בקריה נאמנה ש" ע"י הרב שטרנאסון ז"ל. והנה בהקדמה לישי' חסרות מלוח רבות והמו"ל הניח מקום פנוי ובוודאי היו המקומות האלה מטושטשים בכ"י, לכן אמרתי להשלים החסרון עפ"י כ"י מהמכירי על ההלים.

סורה 11 בר אבמרי. בילקוט ההלים בר אבא מרי. ש' 16 אין דעתם [לטרות] בחכמה. ש' 17 כל [מדרש]. ש' 22 מהגז [ואני לא] בחכמה. ש' 23 הספר הזה [ולא לכבודי] עשיתי [ולא לכבוד] ביה חזי כי המלככה הזאת אין [בה להזגדר להשתבח ולהתפאר]. ש' 24 כי [אשילן] תינוקת של בית [רבן יעזר ואין איש בארץ אשר לא יעשה כמות] אבא [עיקר מחשבתו והכלות כוונתי להועיל לאיש אשר כמוני אס] הויה.

והנה בהערות המו"ל ברשא הספר ז"ין המקומות אשר לקח המכירי מהם את המאמרים, וגם על זה יש לי להעיר הרבה ואניע בזה הערותי לפני הקוראים:

ג' 5 סורה 30. הגחונא, ויאמר ה'. . זמ"ה חמה מלך. המו"ל לא ז"ין מקום ההגחונא, והוא בהגחונא הנדפס מכבר שמוח ס' ל'.

ג' 9 סורה 6. סיר השירים, את מוצא, והעיר המו"ל לא מנאחי במדרש ש"ג, אין ספק ש"ל "הגדה סיר השירים", והוא הנדרש הנאבד אשר הביאו המכירי.

ש" 18. אמר ר' לוי מאל למטרונה כו', והעיר המו"ל לא מנאחי בגמרא ברכות ולא ידעתי איזה מקורה וגם אינו במדרש רבה ע"כ. המאמר הזה מן אי"ר לוי לקוח מן פסיקתא דר"ב דף ק"ז ע"ב וחבר ה"זין "פסיקתא", ובמכירי שם יש להקן "סגופין" במקום "סבופין", "עריבה" במקום "עזבה" וכן ז"ל "בן אחיו של מלך" במקום "אחיו של מלך".

ג' 12 ש' 22. ילמדנו וה' נקן קולו. המו"ל לא ז"ין תאומה והוא בהגחונא הנדפס מכבר וישלח אהו ב'.

ג' 14 ש' 24. ויקרא רבה. הני בשם ר' אלעזר, ז"ין המו"ל וי"ר פליה ואח"כ לבורה 28 הני בשם רב"י הכנר והמקל כו' העיר המו"ל אינו מן וי"ר רק לקוח מן ספרי סוף ס' מ', ונעלם ממנו כי המאמר הני בשם רב"י הוא ג"כ בוי"ר שם פליה.

ג' 15 ש' 3. (פסיקתא) כהב המו"ל פסיקתא חסר בכ"י וליינתי אותו מפני שהמאמר לקוח מן הפסיקתא דף קכ"א ע"ב דפוס בובער ע"כ. יש להציג מלה פסיקתא בשני חלאי מרובע, וכן בשורה 12 "יכל אחת ואחת ישיבה" ז"ל "ובל אחת ואחת יש בה בית ספר ובית הלמוד".

ג' 18 ש' 1. עוד. לכן נאס ה' אי"ר שמואל כו', העיר המו"ל: (משמע בתגחונא) ואינו שם ע"כ, באתה מוסב על הפסיקתא שהביא במאמר שלפניו והוא בפסיקתא דר"ב דף קכ"ג ע"א. שם ש' 24. עוד. ואשיבה שופעך כבדאשונה זה משה ואהרן כו' ועל זה העיר המו"ל: לא נמלא בסנהדרין ולא בכל הס"ם ורבות ולא ידעתי מקורה ע"כ. הוא ג"כ בפסיקתא דר"ב שהביא במאמר שלפניו דף קכ"ג ע"ב.

שם סורה 37. סרק חלק אמר עולא אין ירושלים נפדיה אלא בצדקה שג' ז"ין במשפט הפדה ובניה בצדקה, ואחר זה מובא שם אלה הדברים... ושמר ה' אליהן לך, מהו... אי"ר שמעון כו' עד ג' 19 סורה 12. המו"ל לא העיר מאומה ולא ז"ין מקומו. המאמר הראשון מפ' חלק הוא בסנהדרין דף ז"ח ע"א ומן אלה הדברים מתחיל מאמר אחר וכוונת המכירי למדרש דברים רבה והוא שם פ"ג אות ז'. והמלות החסרות במכירי אחר המלות "אלה הדברים" יש להשלים ע"ש המדרש שם.

71 21 ע' 29. עוד שם נהקה את מוסרותיו אלו הפלין של יד, והעיר המו"ל:
מדרש הליים (ב' י"ג) הילקוט מזונה ק"ה מכל הדפוסים ע"כ. המכירי הביא לכוון כמו שהיא
במדרש הליים מזמור ב' אזה הי' עלי שגוי כלל.

71 35 ע' 39. הנחומא. העיר המו"ל: הנחומא דפוס בוצער שנתו דק 90 סי
ד'. חינו בהנחומא דידן רק בהולאח בוצער, עיין הערותיו שם (ס' כ"ב) ע"כ. המאמר
נמצא גם בהנחומא הגדפס מכבר הרומה אזה הי' וממנו שאב המכירי כי הוא מביא לרוב את
הנחומא הגדפס מכבר.

71 50 ע' 5. ילמדנו שלשה נזקקו לאדמה. המו"ל כתב עיין בהנחומא כ"ח סי' י"ג
הדוגמאות שם יתבר באריכות ע"כ, בהנחומא (הגדפס מכבר) שם נמצא מאמר אחד באמצע אמרו
רז"ל כשבא נח לישע כרס בא שכן ועמד לפניו וכו' והוא לקוח מן מדרש אבכיר והובא בילקוט
שמעוני רמז ס"א בשם מדרש אבכיר. עיין בלקוטיים ממדרש אבכיר בגדפסו ממני בהבאר חלק י"א
ובס' בהערה י"ד העירותי כי הסיום בהנחומא שם בעזריה כתיב כי אזהב אדמה הי' זה מוסב על
מה שהביא בראש הדרש שלשה נזקקו עיין בהנחומא נח הערה כ"ג ושמתחי לראות כי כאשר
שערתי קן הוא האמת ולא הי' לפני המכירי בהנחומא.

71 31. מדרש קהלה. דרש ר' פפיים כו', העיר המו"ל ליהא בקהלה [רבה]
עיין במדרש שה"ש דף י' ע"ב ע"כ בוגחו למדרש שה"ש פ"א פסוק לסוסי (וכן מובא המאמר
הזה בהנחומא וירא אזה כ"א ובהנחומא הגדפס מכבר שמה אזה י"א ומביא בילקוט שמעוני
חיוב רמז תתק"ח בשם הנחומא, ונסתה גם במכילתא בשלח מסכתא ב' פרה"ו) ויש להקן
"מדרש שה"ש" במקום "מדרש קהלה" והטעות נולדה ע"י המאמר שלפניו המובא בשם "מדרש
קהלה".

71 51 ע' 20. וכן בירושלמי דסנהדרין, פרק חלק. וגם דם נקי שך כו'. והעיר
המו"ל: ירושלמי סנהדרין פ"י דף כ"ג ב' משינה מעט, ועיין בגמרא בבבלי בסנהדרין פרק
חלק דף ק"ג ע"ב שם המלא כל הנוסחא. פה טעה המו"ל וחשב כי המלות "וכן בירושלמי
דסנהדרין" שייכות למטה והמלות "פרק חלק" הוא היינו לירושלמי סנהדרין ובאמת "וכן בירושלמי"
מוסב למעלה למאמר שלפניו כי קן דרכו של המכירי אש נמצא המאמר עוד באיזה מקום
לפנים "וכן הוא שם ובס", ומה גם כי בירושלמי לא נקרא פרק חלק רק פרק כל ישראל.
אולם היינו "פרק חלק" מוסב למטה וכונתו למאמר בבבלי פ' חלק ק"ג ע"ב.

71 46 ע' 14 עד ע' 40. זב"ה והי' נתן קולו לפני חילו הכהוב מדבר במקן הורה
כו', והעיר המו"ל: ליהא בהנחומא וגם לא בדפוס בוצער ע"כ. אבל באמת נמצא המאמר בהנחומא
הגדפס מכבר וישלח אזה ב'.

71 63 ע' 13. הנחומא. העיר המו"ל: הנחומא חוקת סי' י"ב דפוס בוצער דף 98.
אך איזה מלות משונה ע"כ. יש להקן בדבריו סי' א' כי האותיות י"ב בהנחומא שם הוא
המסוייגים אל הערותי. רק המכירי כוון להנחומא הגדפס מכבר חוקת אזה א'.

71 64 ע' 14. ילמדנו, מעשה באינטוויטוס שאל לקסרין וכו'. ראה שם ר' שמעון לגיון
אחד נאה ומאובח ראשו מגיע לידם של עמודים כו'. המו"ל לא רשס מאומה והוא בהנחומא
הגדפס מכבר ויש אזה ג' ובמכירי יש להקן "ראשו מגיע לקפלידס" וגשמטו האותיות לקפ
וגשארן רק האותיות ל י ד ס (בסמ"ך בסוף מקום מ"ס) והורחא המלה ביוני כוהרה ולפניו
במדרש הנחומא שם לקפלידס י"ל לקפלידס גדליה.

74 67 ע' 13. מדרש ה' ויאל מלאך ה' ויד במחנה אזור וכלן דוכין ואפרכין כו' וכחז המו"ל: לא מלאחי במדרש ה' ע"כ ובאמה הוא במדרש ה' ע"כ ע"כ אוח ח' ובמקום "וכלן דוכין" במכירי ל"ל "דוכסין".

74 76 ע' 4 ד7 הנוע (?!) אך לא צעו יכלו ידו ח"כ אבהו וכו'. המו"ל הציג פה סימן הקריאה וסימן השאלה. אולם ראה מה שהעירוני למעלה אדות המדרש ד"ש נו"ע. 74 82 ע' 1. ספרי כשאהר וננסין לארץ. המו"ל לא זיין הפסקא והוא ספרי דברים פסקא ו'.

74 84 ע' 30. הנחומא. יהודה אהר יודך אחיך למח יודך אחיך כו'. כחז המו"ל: לא מלאחי המאמר בהנחומא ע"כ. הוא בהנחומא אשר הולאחי לאור ויחי סוף אות י"ב. 74 85 ע' 36. הנחומא. ויחן לך האלילים מטל המים כו' כחז המו"ל: בהנחומא לא מלאחי המאמר ע"כ. והוא בהנחומא הנדפס מכבר סוף הולדות ובהנחומא שהולאחי לאור הולדות אות כ' ועיין מה שהעירוני. שם הערה קל"ד כי בנדפס מכבר טוסף מן המדפוס ממנוטובה, אבל כנראה ה' גם לפני המכירי בהנחומא שה' לפניו.

74 86 ע' 19. מדרש רות. לעמוד לבא אומרין למיך המשיח מדינה פלוניה מדרש כך כו'. המו"ל לא זיין המקום והניחו מקום פנוי להורות כי לא מלא במדרש רות אבל פה נפלה ט"ס וז"ל מדרש ה' והוא במזמור ב' אות ג' ויש להקן במכירי "אפרכי פלוניה" במקום "אפרכי פלוניה". 74 93 ע' 26. הנחומא אחי מלבנון כלה אמר ר' לוי כו' ח"כ ברכי' הבקן ברבי דרש לוי בר ססי כו'. המו"ל לא זיין מקומו והוא בהנחומא היכן בשלח אות י"א.

74 96 סורה 1. הגדת אחרונה. צימים ההס כשבת המלך אחרונה על כסא מלכותו זיין שמלך זיקא לישב על כסא שלמה כו'. כחז המו"ל: אינו מדרש הידוע רק ספר פני ע"מו ע"כ. הוא מדרש אבא גריון (אשר הולאחי לאור במחברת "ספרי דאגדתא") ע' שם פ"א בפי צימים ההס ובהערה.

74 99 ע' 38. הנחומא. ח"כ פנחס כו'. העיר המו"ל: הנחומא קדוים סי' א' הנחומא מאריך קאה. דפוס בובער דף 142. ע"כ. המכירי הביא בלבן הנחומא הנדפס מכבר קדוים סי' א'. 74 106 ע' 11. בראשית רבה. לא יסור אצט מיהודה וכו'. כחז המו"ל: לא מלאחי ברבות שלפניו ואפסר נמלא בנטחא אחרת של ברכת יעקב ע"כ. הוא בביטא חדשה לב"ר והסיום עד כי יבא בילה שעהדין וכו' הוא ג"כ בביטא חדשה והוא ג"כ בילקוט ויחי רמי ק"ס. ובלקח טוב בראשית מ"ע י" ע"ס.

74 109 ע' 29. בפסיקה דר"כ אלו הן חמש ערים כו' והעיר המו"ל: הוא בפסיקה דר"כ דף ס"ג ע"ב משונה ע"כ. ולא רשם לעיין בהערה שם אות ל"ז כי שם בררתי והעמדתי הנוסחא הנכונה.

74 119 ע' 38. ספרא. ר' שמעון אומר הכי הוא אומר מי פעל ועשה קורא הדורות מראש, זמן לדור החייב שיבאו ישראל ויפגעו מהם. וכחז המו"ל: בספרא לא מלאחי ע"כ, הוא בספרא אחרי מוח סרק ו"א סרטה ע'.

74 121 ע' 7. ילמדנו. זרע אברהם אהבו את מוצא כל מי שמדקדק על המצות שברו מרובה מן המים כו'. ועל זה כחז המו"ל: עיין הנחומא לך לך סי' י"א. ל"ל סימן א' כי שם הנוסחא מכוונה מלה במלה.

74 145 ע' 13. מדרש ה' אודה ה' בכל. ואח"כ מובא שם החליל אומר לבניו כו'. וכחז המו"ל: לא מלאחי במדרש ה' ע"כ ולדעתי אין ספק שהמאמר נלקח בחסר ע"י אגנת המעתיק בחללה הביא המכירי מאמר ממדרש ה' והוא במזמור קי"א אות א' על

הפסוק אודה ה' ועקר הדרשה חסר גם הסיוס מהכתוב „לצב צסוד יסרים ועדה" ובמדרש חהלים שם מובא הפסוק כי אצק מים על אמת (ישעי' מ"ד ב') ע"ש ולכן הביא המכירי פה המחמר ממדרש חהלים. ואח"כ מביא מחמר אחר המתחיל החיל אומר לבניו בצקסה מכס היו מבדקין אה הקב"ה, כמו שבבדוהו אבותי כו' והוא בהנחומא ויחי אוח ח' ובתנחומא שהולאחי לאור ויחי אוח ע', ואולי נשמע המחמר הזה מהנחומא ממקומו ושיך לפרשה מ"ג במכירי כי בהנחומא שם מובא הכתוב ולא אוחי קראח יעקב (ישעי' מ"ג כ"ב) והמחמר הזה נשנה גם בשיטה חדשה ע"ש.

ג' 125 ש' 10: אחי מבקש לעשות סחורה ללוא לחול. תחת „לחול" ע"ל „לחול"ל".
ג' 177 ש' 37. מדרש דשחונע"ו והאמר ליון, אזכרה נגינתי בלילה אמרה כנסה ישראל כו'. כהב המו"ל: זהו מדרש בפני עזמו על הפטרות והוא כמו חלק העיקרי ושורש הפסיקתא דרי"כ ואינו הפסיקתא ממש כי המדרש (היינו המובא במכירי) נרחיב ומאריך יותר. והפסיקתא נראה כמו קיצור לקוח ממדרש זה הרוחב על כל גדוהיו עיין פסקא י"ז של בוצער דף קכ"ט ע"ב והלאה ע"כ אין זה אמת כי הוא איננו מדרש בפני עזמו רק הוא לקוח כלו מן הפסיקתא דרי"כ עיין שם פסקא י"ז דף קכ"ט. וכבר הבאחי למעלה כי י"ב ההפטרות היו בפני עזמו ולכן יכנס המכירי בשם מדרש דש"ח גו"ע עפ"י סימן ההפטרות.

ג' 184 ש' 37. ברכות ירושלמי. אין מצרכין על הנר עד שיאוחו לאורו, רב אמר יאוחו ובמחול אמר יעוהו כו', על זה כהב המו"ל: לא מנאחי בירושלמי ברכות ע"ב, נעלם ממנו כי הוא בירושלמי ברכות פ"ח דף י"ב ע"ג.

ג' 188 ש' 17. תנחומא. שאלה מערונה אז ר' יוסי בן הלשאה אמרה לו, כהיב בחורכהכס למען ירבו ומיכס כו' וכהב המו"ל: לא מנאחי ע"כ ובאמת הוא בתנחומא אשר הולאחי לאור בראשית אוח כ'.

ג' 189 ש' 32. מדרש. זש"ה חרפה שברה לבו ואנוסה חרפה שחרפו אוחו עמונים כו'. במקום „מדרש" ע"ל „פסיקתא" והוא פסקא אנכי דף קל"ז ע"ב וקל"ט ע"ב.
ג' 208 ש' 7. תנחומא ויהי צעה היא זש"ה כי לא מחשבתי מחשבתיכס כו' כהב המו"ל: לא מנאחי בתנחומא לא בתנחומא הנדפס מכבר ולא בהולאח בוצער, ע"כ ובאמת הוא בהולאחי פי ויבז אוח י"א.

ג' 217 ש' 5. מדרש שיר השירים כד דמך ר' חייא בר אובי בר אהיה דבר קפרא כו'. כהב המו"ל: זהו הגדה שה"ש הנאבד ואינו שה"ש רבה ע"כ נעלם ממנו שהוא בשר השירים רבה שלפניו פ"ו פסוק דודי ירד לנגו. ובמכירי ע"ל „בר אהיה" במקום „בר אהיה" והמחמר א"ר יוסי ביר חנינא השסוק הזה לא סופו ראשו הוא מוקדם שם במדרש.

ג' 241 ש' 25. פרקי מלאכה המשכן, רשב"י אומר כל אוחן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נצרכו לאור החמה ביום ולא לאור הלבנה בלילה כו'. המו"ל לא לין מאומה והמכירי כוון צוה לברייתא דמלאכה המשכן ועיין מה שכתבתי אודוהיה במבוא למדרש לקח טוב דף כ' ע"א סי' י"ח. הברייתא הזאת נדפסה באופיבאך שנת הקס"ב ובניית המדרש ח"ג ג' קמ"א ושם בפרק י"ד נמלא המחמר שהביא המכירי.

ג' 250 ש' 26. מדרש ד"ש רנ"ע. זש"ה טוב אשים בה, מה פתיב למעיה מן העיין כו' כהב המו"ל: מדרש דש"ח גו"ע עיין פסיקתא דרי"כ פסקא דש"ב אשים דף קמ"ז וקמ"ח כאן בארבוה ובשלמות ובפסיקתא חסר ויהר מחני עכ"ל. אין זה אמת, בפסיקתא לא חסר מאומה רק המכירי הביא כנסחה פסקא אחרת דש"ב אשים בהנאחי בפסיקתא שם דף קמ"ח ע"ב הנמלאה בכ"י רמול"י וכ"י פארמא.

רשימת ספרים*.

באזורים על מאמרי חז"ל במדרש תהלים ע"ד הקירה עיונית, חברים הרב רפלוסוף האלהי מוהר"ר ידעיה הפניני המכונה בדרשי ז"ל בעל בחינת עולם. יצאו לאור עם פתח דבר בראש הספר מאת שלמה באבער, קראקא, תרנ"א. 40 עמודים.

הספר הזה הוא — לפי דברי החכם המו"ל בפתח דברו המפיץ אור על ספרי המחבר ועל תולדותיו — רק חלק קטן ממאורי ר' ידעיה הפניני על אגדות חז"ל הנמצאים עוד בכ"י בפארמא, המכיל באור אגדות מדרש רבה ותנחומא, ספרי, פרקי דר"א, מדרש נחמות, מדרש תהלים ומדרש רות, — מלבד פירושו על מס' אבות ועל מאמרי אגדה אשר בסדר נזיקין הנמצאים בכ"י במאדריד, ובצדק מעיר המו"ל על יקר ערך הבאורים האלה, הנוספים על אדני ההגיון והחקירה והנעימים מאד כסגנונם הצח, וכי ראוי להוציאם לאור בשלמותם. אולי תואיל חברת מק"ג, אשר חמלה בשנים האחרונות על "ספר הסידים" כ"י פארמא, לשום לב גם לכה"י הג"ל המונח בפארמא. מדרש שלמה ל' יצא עתה לאור ע"פ הוצאה ראשונה דפוס קאנשטמנינא משנת רפ"ב ודפוס וויניציא משנת ש"ו ועם השואה עם כ"י מאוצר הספרים של די רוססי בפארמא קובץ 563, עם הערות ותקונים ומראה מקומות ומבוא בראש הספר ממני שלמה באבער מלבוב, קראקא, תרנ"ג. 142 עמודים.

מאמרי יעקב הכרכי מהעבור ומנין השנים. כוללים שני ספרים: האחד עבוריחזקיהו המלך, והשני ירח למועדים, מאתי יעקב בן הרב ר' משה ז"ל בכרך. ווארשא, תרנ"ג. 176 עמודים [כתובת המחבר: [Jacob Bachrach, Bialystock, Russland].

מכתבי דודים מיי"ן איזה מכתבים שונים אשר החלפתי בין אוהבי ודודי ממני יאודה יעקב נחמה ס"ט, מחברת ראשונה. סאלונקו, תרנ"ג. 184 עמודים.

תולדות מהרה"ק, דברי ימי חיי הרב הגאון, החוקר כקדמוניות ישראל מוהר"ר חיים נתן דעמביצר ז"ל ופעולותיו בשדה התורה והחכמה מאת פ. ה. וועטשטיין (נדפס ב"המגיד"). קראקא, תרנ"ג. 120. 38 עמודים [כתבת המחבר: [F. H. Wettstein, Buchndl, Krakau, Spitalg. 20].

מדרש אגדה על המשה חומשי תורה יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם ע"פ כ"י ישן נושן יחיד בעולם, המובא מארס צובה, מוגה ומתוקן. גם עם סימני הפרשיות והכתובים וציונים מתנ"ך בגוף הספר, ועם הערות ותקונים ומראה מקומות, ובאור בהרבה מקומות להבנת דברי המדרש, ממני שלמה באבער מלבוב, חלק ראשון (בראשית שמות), 192 עמודים, חלק שני (ויקרא במדבר דברים), 208 עמודים. ויין תרנ"ד [בדפוס והוצאות הארון Fanto (Wien II, Taborstr. 10) A].

על הספר הזה באו בהכנה"ע R. d. E. J. ח' כ"ז מאמרי בקורת מאת החכם ר"א עפשטיין (צד 160 — 153) ומאת החכם פרופ' באכר (צד 316 — 302).

(* כמו בשנה העברה ירשמו בפרק הזה גם בשנה הזאת רק הספרים אשר ישלח אל בית מערכת "החוקר" מאת מחבריהם או מוציאהם לאור (ואשר נדפסו משנת תרנ"א — שנת התיסדות "החוקר" — והלאה).

ספר מנחת זכרון על מסכת עירובין, מורה דרך ונתיבה במים עוים ים התלמוד... קולע אל השערה בסכרה ישרה לאמיתה של תורה בהבנת דברי רש"י ותוס' זלה"ה ולפרש כשמלה נועם צוף אמריהם על מרכז האמת בתבונה ודעת, ועוד יתרון לבעל המחבר בחכמת החשבונות אשר להמסכתא הלזו נחוצות וציוריו המדוקדקים... ה"ה הרב הגדול התריף ובקי החכם הכולל... מ"ה וואלף בער שיף זלה"ה מזאמושטש בהרב הגדול צדיק ואיש קדוש יאמר לו מ"ה צבי הירש זלה"ה בן בנו של הרב הגאון הקדוש המקובל אלקי מ"ה יואל בעש"ט זלה"ה בעל מפעלות אלקים מזאמושטש. הובא לבית הדפוס ע"י נכדו הרב וכו' מ"ה מרדכי רובינשטיין (המתגורר בקראקא). קראקא, תרנ"ד. 20. 132 עמודים.

הספר הזה מכיל פירושים נכונים ומיוסדים על ההגיון הישר ועל העיון בנרסאות השונות, המראים לנו גדולת הרב המחבר בתורה כאחד גאוני הארץ, ולא הפריזו גדולי הרבנים בגאליציה בתהלותיהם אשר פורו לו בהסכמותיהם אשר נדפסו בראש הספר. הרב המחבר היה גם אחד מאוהבי השכלה ודעת ודורשית, כאשר נראה מהמכתב אשר הריץ אליו החוקר הגדול רנ"ק ז"ל, הנדפס בקובץ המכתבים אשר הו"ל הח' ליטוירוס.

מזורה ומטערב, ירחון * לחכמה ולספרות. העורך: ראובן בן מרדכי בריינין. שנה ראשונה, חוברת א'. ווין, תרנ"ד. 144; 16 עמודים.

המו"ל ה' בריינין, הנודע לשם ע"י מאמריו הנמלצים והערוכים בטוב טעם אשר באו כמ"ע שונים, שם לו במכתב"ע החדש הזה מטרה נשגבה ומאד נעלה: להחיות את ספרתנו העברית, להרים קרנה ולהעמידה בשורה אחת עם הספרות האירופיות, להביא אל אוצרה מדי חדש בחדשו מפרי חכמת ישראל וכל החכמות והמדעים הכוללים, הספרה היפה וחכמת חרשים ושאר הענינים המתייחסים למין האנושי בכלל ולעמנו בפרט. את תומת התכנית (פרוגרם) הרחבה מאד הזאת התאמץ כבר המו"ל להטביע בתחבורת הראשונה אשר לפנינו, אשר ביהוד עם מאמרים נכבדים ומקוריים מחכמים מפורסמים במקצוע חכמת ישראל, כמו החכמים רא"ה ווייס, פרופ' ד. ה. מילר, פרופ' דוד קוילמאן, ר"א עפשטיין, ד"ר בלוך (נבחר בית המחוקקים), נמצאים בה מאמרים מחוכמים על הסופר הרוסי ליאו טולסטוי ודעותיו ועל הפילוסוף השווייצרי פרידריך ניטשה, פרקים מספרי חכמה ומדע, כמו הספר היקר "תורת הכריאות בישראל ובעמים" מאת ד"ר א. נוקסיג, הס' "גוי ואדם" מאת פרופ' מוזס והס' "חכמים הותרו בדבריהם" מאת הפרופ' המהילל הרטאן שפירא בהיידלברג, גם ספורים ושיירים נעימים מאת סופרים מצוינים כמו בראנדשטטר, אלעזר שולמאן, פרופ' יוסף הלוי וד"ר שלמה מאנדלקרן, ומאמרי בקרת על ספרים שונים. את עין המו"ל היפה ואהבתו לספרותו ושפת קדשנו נכיר ביהוד בכמות החוברת הזאת, אשר כמות לא נראה עוד הנה מ"ע חדשי כשפת עבר, ואשר חיונה יקר גם בלשונות העמים, כי תחת אשר הכשית בהודעותיו לתת

* השם הזה הוא מהכריאות החדשות בלשוננו אשר לא נופל לאמר עליהן; כי טוב, יען כי איננו מכיל עקר מושג ספר או מכתב עתי, ויסודותי רק בענין מקרי, כי הספר או המכתב הוא ירחי; ולולי ראינו את השם הזה בראש ספר או יכלנו להבין בו ענין אחר, כמו ירח קטן (על דרך "אישון" מן "איש") בתור כנוי למו"ל הלבנה, ואם גם נבארו מענין חורש, הלא נוכל לכנות בשם ירחון גם ראש הקהל הנבחר לחדש אחד, הנקרא פרנס חדש! כן לא טוב השם "עתון" בפתרון "מכתב עתי", אשר נולד גם הוא בשנים האחרונות על ברבי מרחיבי הלשון, כי גם בו העקר חסר מן הספר, ונכון יותר להשתמש בו בפתרון "מורה העת" (Ull). הרחבת הלשון היא כלי תפונה ענין נכבד ויקר, אולם — כאשר יאמר הח' המו"ל בעצמו במאמרו הראשי, וירחוננו! (צד 7) — נחויץ כי תעשה "על יסודות מדעיים ובזהירות יתירה".

8 בוגין לחדש מכילה החוברת יותר מעשרה בוגין בתכנית שמינית גדולה! — מובן מנפשו כי עין יפה כזאת דורשת גם עין יפה מצד קהל הקוראים העבריים, ומהראוי כי חובבי שפת קדשנו ודורשי השכלה עברית ישחדו מכתם בעד המפעל הזה ויתמכו בימין המו"ל הנכבד למען יוכל לעמוד על משמרתו, להפיץ חכמה ומדע בישראל ולהעיר את האהבה לעמנו לשפתנו ותורתנו, מחיר „ממורה וממערב" לשנה: 10 ס"ל = 8 ר"ב = 20 מארק = 1 פ"פ שטרלינג = 5 דולר. כתובת המו"ל: Ruben Breinin, Wien II Georg Siglgasse 2

Die Controversen der Schammaiten u. Hilleliten. I. Die Erleichterungen der Schammaiten u. die Erschwerungen der Hilleliten. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Halachah.. von Prof. Dr. Adolf Schwarz. Wien 1893. 110 S.

Die Targumliteratur vergleichend agadisch u. kritisch philologisch beleuchtet. Heft I. Das Targum Scheni zum Buche Esther, von Dr. S. Gelbhaus, Rabbiner u. Prediger zu Wien. Frankfurt a. M. J. Kaufmann. 1893 90 S.

Studien über Abu Zakaria Jachja (R. Jehuda) Ibn Bal'am, von Dr. Salomon Fuchs. I. Teil. Berlin 1893. 32; XLIV S.

המחברת הזאת היא חלק מהספר אשר הזכרתי במבואי לס' „אותיות הענינים" לר"י בן בלעם (החוקר ש"א ע' 120 וע' 201) ומכילה בל"ב עמודים מבוא (המתאר פעולת המדקקים הגדולים כמאה ה"א ויחס בן בלעם אליהם בכלל) ופרק א': „ימי חיי בן בלעם ותכונתו" (החלק הזה הוא הוצאה מיוחדת מהמאגאצין אשר יו"ל ע"י החכמים ברלינר והפ"מאן בכרלין); ואח"כ בסמינים מיוחדים: לקוטים מבאור ב"ב לס' במדבר ודברים — ע"פ ב"י אוקספורד (ראה החוקר ש"א ע' 117 הערה 2) — עם הערות ובאורים, הפרק הב' — „ספרי בן בלעם", הנוכר בעמוד 11 בתור חלק המחברת הראשונה, יצא א"ה בקרוב לאור. — לשגיאות הרפוס הרשומות בסוף המחברת יש להוסיף: עמוד XXVII שורה 6: תחת Salomon צ"ל Samuel (ע"י העירני יודי הח' ש"א פוזנאנסקי), ע' XXXVIII ש' 2: צריך למחוק את המלים: der Verfasser, שם בהערה 20: ת' Auslegens צ"ל Auslegungs, ע' XXXIX קאפ' XIV הערה 2: תחת „ואתכמשו" (באותיות סוריות) צ"ל „ואתכתש", — אדות השם „בתאב אלתר"יה" אשר כנה בו בן בלעם את באורו עה"ת (ראה עמוד 9 הערה 15 והתקרמה להלקוטים) כתב לי החכם פרופ' קוילמאן, כי העתקתו הנכונה היא ס' „ההכרעה" וכן יעתיקו המעתיקים העברים תמיד את הפעל „רנ"ה" בהפעל „הכרוע" ונמצאו כמה שמות ספרים מרנ"ה ותרנ"ה אשר העתקתם העברית היא: מוכרוע והכרעה. עתה מוצאתי כי גם החכם בא"כ מעתיק את השם הנוכר: Die jüd. Bibelexegese) Das Buch der Entscheidung) ומושער בצדק כי נקרא כי יען כי המטהר האשית אשר שם לו המחבר היתה להכריע בין הבאורים השונים, וכן שער כבר הח' דרנבורג (R. d. E. J. ח' י"ו ע' 180), אולם ההעקקה הזאת איננה כוללת כל מוכן המלה „תרנ"ה" בלשון ערבית, המורה לא רק לפעולת ההכרעה ב"א גם לגוף היתרון אשר ניתן לדבר על זולתו, ובדרך הזה העתיק הרמ"ש (מונאטשטריט ל"ד ע' 288) את השם הזה: B. der Vorzüglichkeit. — כאשר שערתי בע' XXXIV סוף הערה 18, כי השגת מבושר על הרס"ג בדבר מי ומימי תמצא בספר השנותיו הנמצא בכ"י בפ"ב, כן הוא, כאשר הודיע לי בטובו הח' הרב ב"י, — בע' XXXVII הערה 13 שערתי כי במקום החסר בכ"י היה כתוב כי דין יעוד נוהג רק בבן האדון ולא בבן בנו, אך לא נודע לי אז מקור נכון וברור להדין הזה, אולם עתה נגלה לי המקור בדברי הירושלמי קידושין פ"א ה"ב: ואם לבנו ייעדנה... לבנו מייעדה ואינו מייעדה לבן בנו, שם בהירושלמי הובא ג"כ כי לענין טומאה אין בן הבן כבן, ולא היה נחויץ לי להוכיח דבר זה מדין אבלות הנוכר נכבלי מו"ק ב' ע"ב (ראה ע' XXXVII הערה 11). — פה מקום אתי להשיב תודה לח' ב

ש"א פוזנאנסקי על מאמרו אשר כתב על מחברתי בהמונאטסשיפט (הו"ל ע"י החכמים קוויטמאן ובראן) ש' ל"ה ע' 84—381, אולם כמקצת דבריו לא צדק לדעתי ואשיב עליהם אי"ה במ"א.

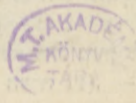
Beiträge zur Geschichte der hebr. Sprachwissenschaft. I. Eine hebr. Grammatik aus dem XIII Jh., zum ersten Male herausgegeben, mit Einleitung u. Anmerkungen versehen, von Samuel Poznański [ובעברית: קונטרס בדקדוק שפת עבר יו"ל Berlin, 1894. 35; 23 S. בפעם הראשונה וכו'].

ראה מאמר הבקרת מאת החכם קוויטמאן במונאטסשיפט ל"ה, 6—384. — הוכחת המחבר (צד 10 הערה 2) כי לא ידע בעל הקונטרס את הספר „מסתלחק" לר"י בן גנאה במקורו הערבי כ"א בהעתקת ר' עובדיה, ועין כי לולי זאת לא היה קוראו בשם „ס' המשיג" כ"א בשם „ה' המוסיף או ס' התוספת, המתאים יותר אל שם המקור, וכאשר יקראו ר"י בן תבון בהעתקת ס' השרשים, סתורה ודחויה ע"י דבריו אשר כתב בעצמו צד 8, כי רוב המחברים, כמו ר"י בן תבון בעצמו בס' הרקמה ור"י בן אלעזר בספרו שפת יתר, קוראים את הספר בשם ס' ההשגה, והמדקקים האלה הלא ידעו היטב את המקור הערבי (*). להפך יש להוכיח מהשם „המשיג" אשר יכנה בי בעל הקונטרס את הספר „מסתלחק" כי לא השתמש בהעתקת עובדיה, כי לו השתמש בה היה קוראו בשם ס' ההשגה. — בדבר המלה „חצרנות" הנזכרת בקונטרס (ראה דברי המחבר במבוא ע' 12 ודברי החכם קוויטמאן שם) אשער כי יסודה בהרבור הערבי: „לגה" (או לפצה) חצריה" (ראה למשל באור בן בלעם לבמדבר ז' פ"ד [הוספה לספרי IV ע' Studien etc. ולישעיה ה' ב' [R. d. E. J. ח' י"ג, 195]), אשר ענינו לשון או מלה אשר ישתמשו בה רק באיזה מקום ידוע ואיננה נודעה לבני יתר הערים והמקומות; את המלה הערבית הזאת חקה בעל הקונטרס בעברית ותצא לו המלה „חצרות", אך הוא נתן להמלה הזאת מושג צחות המליצה, ועין כי בן דרך המליצים והמשוררים להשתמש במלים בלתי שגורות כפי כל, ואולי גם מפני שמצא בשרש המלה הזאת: „חצר" ענין יופי ורוממות, כחצרות מלכים ושרים, וכאשר יגוד למשל בלשון אשכנז התואר: höflich מהשם Hof לענין דבור ומשא ומתן בדרך כבוד וכנועם ותן.

R. Jair Chajim Bacharach (1638 — 1702) u. seine Ahnen, von Prof. Dr. David Kaufmann. Trier, Sigmund Mayer, 1894. 139 S.

ראה מאמרו על הספר הזה בה מגיד לישראל ש"ז גליון כ"ה וכו'.

(* אחרי כתבי הדברים האלה ראיתי את המחברת הא' מס' השרשים לר"י בן גנאה אשר הו"ל זה לא ככיר החכם באבר (ע"י ח' מק"נ), ומצאתי כי גם בהעתקת הספר הזה קורא בן תבון פעמים רבות את הס' הנ"ל בשם ס' ההשגה (ראה למשל ע' 2 ש' 11 מלמטה, ע' 59 ש' 8, ש' 17 וש' 27, ע' 94 ש' 16, ע' 118 ש' 9, ע' 182 ש' 19) ולפעמים יש הבדל בין שני כה"ל, כי באחד נמצא „ס' ההשגה" ובשני „ס' התוספת" (ראה למשל ע' 62, 64, 92, 133).

An die geehrten Leser!

Gleich vorigem Hefte wird auch dieses das erste Quartal des 2. Jahrgangs abschliessende Doppelheft allen Herrn Abonnenten des ersten Jahrgangs, auch denen, die bis jetzt ihr Abonnement noch nicht erneuert haben, zugesandt. Letztere werden aber höflichst ersucht, mit der Erneuerung des Abonnements nicht länger zögern zu wollen. Damit dieselben, so wie **neu eintretende Abonnenten**, keine Befürchtung für das weitere Erscheinen des „Hachoker“ zu hegen brauchen, so wird von nun an das **vierteljährliche Abonnement** ohne Änderung des Jahrespreises eingeführt.

Gleichzeitig erlauben wir uns an alle Freunde des „Hachoker“ die ergebene Bitte zu richten, zur Verbreitung desselben nach Möglichkeit beitragen zu wollen.

Die Expedition des „HACHOKER“

Adresse des Herausgebers:

Dr. Salomon Fuchs, Wien II, Brigittenauer Lände, 22.

3
269.
69. II
117845/2

Heft 2—3.

2. Jahrgang

Hachoker

(Revue Hébraïque),

Hebräische Monatsschrift

für die

Wissenschaft des Judenthums.

Herausgegeben

von

Dr. Salomon Fuchs.

Inhalt:

- A. Epstein, zur Geschichte der Kabbala in Deutschland (Cap. 3 u. 4).
R. Ch. N. Dembizer, Über den Tossafisten R. Joseph Pôrâth.
Prof. D. Kaufmann, Berichtigungen u. Ergänzungen aus dem handschriftl. Werke **אורי נחיה** des R. Jair Chajim Bacharach.
Derselbe, Berichtigungen zu den (im 1. Hefte veröffentlichten) Briefen des R. Gabriel Eskeles und R. Jacob Aboab.
F. H. Wettstein, Auszüge aus den alten Merorbüchern der jüdischen Gemeinde Krakau (1—5).
Herausgeber, das Partikelbuch des R. Jehuda ben Bal'am (Fortsetzung).
Rabb. Dr. L. Lewysohn (Stockholm), Erklärungen zu den Gebeten.
Derselbe, Bemerkungen zum „Hachoker“.
Salomon Buber, Besprechung des von J. Spira edirten Jalkut Machiri zu Jesaja.
Bibliographie.

Wien 1894.

Druck von Josef Fischer in Krakau.

Subventionnirt von der „Zunz-Stiftung“ in Berlin.

חוברת חמשית וששית.

שנה ראשונה.

מחיר ההודעות :
 50 פפ. — 30 קר. —
 25 קופ. — 75 סנט.
 בעד כל שורה Petit
 חתומי "המגיד"
 (המשלמים כל מחירו)
 יקבלו את "החוקר"
 בחצי מחירו.

החוקר

מכתב-עתי

מחיר "החוקר" לשנה:
 8 Mk. באשכנז
 4 Fl. באוסטריה
 3 Rb. ברוסיה
 בצרפת וביתר
 הארצות 10 Fr.

מקדש לחכמת ישראל

פּלַסְקָה וְתַרְוִמָּךְ תִּכְבְּדֶךָ פִּי תִחַבְּקֶנָה
 (משלי ד' ה')

יוצא לאור פעם אחת בחדש

מאת

יצחק שלמה פּוֹכֵם

תרנ"ב

נדפס בביתדפוס יוסף פִּיֶּשֶׁר בקראקא.

Handwritten signature:
 Y. S. Pochm

תבן הענינים.

ס' «אותיות הענינים» לר' יהודה בן בלעם ז"ל, י"ל כסעס הראשונה ע"פ כ"י פאריס עם מצוא והערות והוספות מאת העורך (מצוא).

ר' שמעון קרא והילקוט השמעיני, מאת אברהם עפשטיין (סוף).

לכבוד רבנו סעדיה גאון זצ"ל שני מאמרים: ז' הגהות ונגהות אל הפתיחה לספר האגרון, מאת שניאור זק"ש (סוף).

מאמר תבנית ספר, מראה תבנית ספרי הקר מצוה ע"י תבן עניניו וע"י אחד ושנים מפרקיו, מאת יעקב רייפמאן.

השיבנו תחת כי מאוס מאסתנו, מאת אברהם עפשטיין.

הרב הבבלי, מאת מרדכי רבינובויץ.

זכרון לרב, מאת ישכר דוב סוקולסקי.

דקדוקי סופרים, הערות להחוננות הקודמות מאת דר. לויזון, צ"ד גרינברגר ושמואל אלכסנדרוב.

משפט ספרים. אלדר הדני, סזוכיו והלכותיו וכו' מאת אברהם עפשטיין

מבקר ע"י איזיק הירש ווייס. — הערות ולוויס על ס'

כנהיג מאת יהודה הבהן ויסמינצקי.

רשימת ספרים, מאת העורך (עס הערה ע"ד מציאה שרידים אחדים מספרי כ"יג ככ"י).

ספר אותיות הענינים

ל"י יהודה בן בלעם ז"ל.

י"ל בפעם הראשונה ע"פ כ"י פאריס, עם מראה מקומות והערות ונוספות

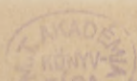
מאת העורך.

מבוא.

הספר הזה הוצא עתה לאור על ידי הוא אחד משירי ספרו חכמיהלשון הספרדים הקדמונים, אשר בהכמתם הרבה ובשקידתם העצומה בנו לתלפיות את היכל שפת קדשנו ויפתחו שעריה לכל השוקרים על דלתותיה. המחבר ר' יהודה (בערבית: אבו זכריא יחיי) בן בלעם⁽¹⁾, אשר חי באמצע המאה התשיעית דאלף החמישי (בסוף המאה הי"א לסה"ג)⁽²⁾, לא היה אמנם אחד

(1) השם הזה איננו כס חזי המצבה, כי בלי תפוסה לא נקרא חזי יהודי בשם בלעם הרשע, נגד דברי התלמוד (יומא ל"ח): „ושם רשעים ירקב, רקובות העלה בשמותן ולא מסתקין בשמייהו“ (וראה גם תוספות גד"ה דל"ח), כי אם השם „אבן-בלעם“ הוא כנוי ושם משפחה ערבי, כי כן נהגו היהודים היושבים בארצות השממאלים לסגל להם שמות ערביים. ראה לדוגמה דברי הח' פירסע בהמכה"ע Literaturblatt des Orients סנה ז' עמוד 451, ודברי החוקר Fleischer גם בהערה ע"ד הסהות השם-בלעם עם השם לקמאן חלל הערבים. גם מלשון הראש"ע בראש המאזנים: „ור' יהודה הנקרא בן בלעם“ מוסח, כי „בן בלעם“ הוא כנוי ואין פירושו בן חזי אשר שמו בלעם. — פירסע מעיר גם בנדק, כי נהון לבטא בלעם כמו בערבית, וכן כוהבים כל החכמים אשר הזכירו זה רישיב בלשונות העמים: Ibn Bal'am — מלמד הח' ר' יוסף דרנבורג הכותב: Ben Bil'am בהולאה בחורי רישיב לסי ישיבה בהמכה"ע הנרשפה Revue des Etudes Juives (אשר הוא עוסק בה זה שנים אחדות), אחרי כהנו זה השם הזה כראוי בספרו Opuscules etc. — המשפחה אכן בלעם הייתה אחת היותר מיוחסות ונכבדות בספרד, לפי עדות ר' משה בן עזרא בספרו חלמהחלמה וחלמהחברה (ראה המכה"ע הנרשפה הנ"ל חלק י"ז עמוד 176).

(2) החכם דוקסער נדק בספרו Literarhistorische Mittheilungen עמוד 186 הערה 2, כי רישיב פרח בין שנת 1100—1080, וכן דעה רוב החכמים אשר דברו על רישיב. והנה פירסע (שם נד 450) הביע על זה כי לא יתכן לאחד ככה זמן בן בלעם, יען כי במאמר „שם“ בספרו „אזהות הענינים“ (אשר הדפיס הח' דרנבורג בהמכה"ע Wissenschaftl. Zeitschrift לגיינר חיה עמוד 408 בהערה) מדבר בן בלעם קצת זה בן דורו ר' יחיא גיאת (לפי הוכחה דרנבורג שם) אשר מת בשנת 1094 לדעת כל הסופרים ויולא לנו מזה כי ב"ב היה בעת כתיבו זה ספרו זה „חכם גדול ומפורסם“, כי יולא זה לא הרהיב בנפשו עז ללעוג על חכם גדול ונכבד כר"י גיאת. מלמד זה מביא פירסע סמך לדבריו, כי ב"ב נלחם גם עם ר' משה הכהן בן גיקטילה (ראש"ע הלויס פ"ד ד', שפת יצר סי 38), אשר שנה מותו לא האחר משנת 1070; ולכן הוא משער כי שלשה החכמים

ט ט י ס ר ו הכמת הקרוק והמתקן המדעי בכתבי הקדש, כי כבר פעלו בזה לפניו חכמים אחרים גדולים ונצורות, ביהודי המרקדים הגדולים ר' יהודה בן חיוג ור' יונה בן גנאה, אשר האירו נתיב ויפלו מסלה חדשה בשרה הכמת

הנקודים: בן בלעם, בן גיאה וכן גיקטילה פרחו בערך שנת 1050. אולם דברי פירסט לא יוכלו ללמוד בפני הבקרת. מדברי בלעם נגד ר' יצחק גיאה [אשר לא מת בשנת 1094 *] כי בשנת 1089 = החמישי, כאשר הזכירו ר"מ בן עזרא תלמידו בספרו הנזכר, ראה רשימה ספרי הבודליאנא לרמ"ש נד 1111, והראשית בספר הקבלה ור' שעדיה אבן דנאן במאמרו על סדר הדורות, חמדה גנוזה לר"ש חן עוב דף ל"ז [אין הוכחה כי היה המחדש בעת ההיא גדול בשנים, והספוק הוא, אם נדקדק בלבונו בדברו על ר"י גיאה נראה כי היה צעיר לימים הרבה מר"י גיאה, כי ז"ל: "וכבר עשה החכם שפירש ספר קהלת והוא מאתו דורנו שאמר שנמלא "שס" לענין זמן וכאשר בקבו אתו דורו שיבא ראיה על דברו החל להבדל דברים בטלים" וכו'. הנה בתחלה אמר: "והוא מאתו דורנו ואח"כ אמר: "אתו דורנו", כאלו לא היה ר"י גיאה בן דור המהבול! ויש להבין זאת רק באופן זה: בן בלעם היה איש צעיר לימים בעת חברו את ספרו "אחות העינים" ור"י גיאה, אשר חבר גם הוא את פירכוסו על ס' קהלת בהיותו צעיר לימים, היה בעת ההיא איש בן שנים, ולכן אם כי בלעם חבבו בן בלעם לבן דורו בעת שהבו דבריו נגדו, בכל זאת צווחו לפניו את העת אשר ההוכחה החכמים עם בן גיאה בדבר מלת "שס", היא העת אשר היה פירכוסו לס' קהלת אור, מלא לנכון לאמר "אתו דורנו", דור בן גיאה ולא דורו הוא, כי הוא אולי ערס היה בעולם בעת ההיא או היה רק בן שנים אחדות; ואם גם נכון הדבר כי לא היו בן גיאה כי אם גיאה שנה, כדברי ר' שמואל אלגאזי בספרו "הולדות אדם"—מה שהוא רחוק מעט לדעתנו, אחרי אשר לפי דברי ר' שעדיה אבן דנאן (חמדה גנוזה, כ"ט ע"ב) נסמך ר"י גיאה בדמותו בימי ר' שמואל הנגיד, אשר מת בשנת ד' תתקע"ו (1055) וא"כ לא היה ר"י בעת החמדה לרב כ"א בן י"ז שנה לכל היותר!—בכל זאת ישק לנו הבדל בערך עשרים שנה בין שניה בן גיאה לשניה בן בלעם למען הדיק את הדברים הנזכרים, אם נניח כי ב"ב היה בעת חברו את חבורו "אחות העינים" רק בן עשרים שנה. גם אין להסתלק על ב"ב הנשי, איך מלאו לבו לערוך קרב נגד חכם מו"ן ובעל צעמו כד"ג ולפגוע בכבודו, אחרי אשר כבר הודיע לנו רמב"ע בספרו הנז', כי ב"ב היה מעטעו מבקר חרון העשוי לבני חה ולא נשא פני איש (ראה רשימת הבודל, 1294; R. d. E. J. ח' י"ז עמוד 176), וקרוב הדבר כי התכוונה הזאת שלמה ונברה אליו ביה שאת בימי הנעורים, עת אשר הדס רוחה והלב מתגעש ביותר. — קן נראה כי גם ר"מ בן גיקטילה, אם כי נדע עתה כי ב"ב התוכה עמו פה אל פה (ראה במב"ע הגרסתי סס עמוד 179 המאמר אשר הביא דרנבורג מבאורי ב"ב לס' יבואע), היה גדול בשנים מב"ב (***) וספריו נודעו בקהל לפני ספרי ב"ב, כי ב"ב מזכירו בספריו כמה פעמים (כמו בבאורו על

(*) פירסט נמשך בדבריו אלה כמו ברוב דבריו עם אחרי דרנבורג, אשר כתב בן המב"ע לייגר ח"ה עמוד 397, בהחליפו את ר"י גיאה בר"י בן יעקב בן ברוך אבן אלגאזיה, אשר מת באמת בשנת 1094, כאשר העיר ע"ז רמב"ש ברשימת ספרי הבודליאנא נד 1110.

(**) כנראה לנאורי ב"ב לפי ישעיה (סס ע"י 178 השנה 2) כותב ה"י ד. לאור: II (Ibn Gikatilla) n'était certainement pas beaucoup plus jeune que Ben Bilam וראה כי פשוט אלו כי ב"ב היה גדול בשנים — למעשה מעט — וכן גיקטילה, ולא חרע מאין הוליה החלטה זאת.

הלשון העברית ובאורי ספרי הקדש, בכל זאת מקום הניחו לו החכמים האלה ויתר בני דורם להגדיל עוד תורת שפת עבר וללכת הלאה בדרך אשר סללו לפניו, לערוך ולסדר במשטר נכון ענינים אשר ההולכים לפניו לא פנו להם

החוכה, ראה החלוץ ש"ב עמוד 61 ורשימה הצודלית:א ראה נד 1821 ועמודי העבודה להח' לאנדסהוב ע' 116, ובצאורו לישיעה א' ו' ויא' ה', ראה המכסיע הנרשתי הגז' ח"ז ע' 183 הערה I ומ' כ"ג ע' 60—59), והראשי"ע מביא תמיד את דעה ר"מ הכהן לפני דעה ב"ב, וכן נזכר ר"מ הכהן לפני ב"ב בספרי הקדמונים, כמו הראש"ע בראש המאזנים, רמז"ע בספרו הגי'ל, ר' יוסף קמחי בהקדמתו לס' הגלוי (*), הרמז"מ במאמרו על תחיה המתים, רק ר' יוסף אבן עקינן בהקדמתו לפירושו על סה"ש הפך את הסדר (ראה האנציקלופדיה לאירש וגרובר מחלקה ב' כרך 31 נד 54), וע"ד שנת מות ר"מ הכהן כבר העיר הרמז"ש (רשימה צודל' 1819) כי יחון לאחרה משנת 1070. — היוצא לנו מזה כי לא נכונה דעת פירסט להעמוד את ב"ב ב"ג ובג"ק בצורה אחת, כי אם בשנים האחרונים היו גדולים בשנים מנן בלעם. הארכיה בצטול החלטה פירסט להקדים זמן ב"ב — אם כי כבר עבר על דבריו בלה וההבנים אשר באו אחריו לא שמו אליהם לב — משני אשר לפני שנים אחדות מאלה לה דעה הזאת נוהל חדש, הוא ה' דרנבורג במבואו לבאורו ב"ב לישיעה (R. d. E. J.) ח' י"ז ע' 176). אמנם לא זכר ה' הזה את פירסט ולא המך יתדותיו בהוכחותיו, אך מלא הוכחה חדשה, אשר זאת חכמה: הנה באתר המאמרים אשר מנא ה' נייצואר צבית עקד הספרים בצטרבורג והעתיקם צעצור ה' ד. אשר הדפיסם בספרו Opuscules (הספרים הקטנים לר' יונה בן גנאה) עמוד XX—XXI בהערה, ואשר לדעת ה' ג. הוא מספר הציפוסים לר' יצחק בן יצוב, נזכר כי ב"ב נטע לאד בן גנאה בדבר המלות "פשיעה וערה וחגרה" (ישיעה ל"ב, י"א), אשר הן לדעתו שמות הסעולה, נגד דעת ר"ש הנגיד אשר חשנן לנוויס, ואחרי אשר ר"י בן יצוב הנקרא אל הערבים אסחאק בן קסטאר הרופא הספרדי מה לפי עדות אבן אבי אצ"יב"ע בספרו על הרופאים בשנת המ"ח לספירת הישמעאלים המחלמת לשנת 1056 (או, כאשר כתב בספרו הגז', לשנת 1057), א"כ מן ההכרח הוא כי ריב"ב היה באמצע המאה ה"א חכם ידע לשם ונולד לכל היותר מאוחר בשנת 1020 «nous ne nous tromperons certes pas en prenant l'année 1020 comme dernier terme ou l'on puisse placer sa naissance» — אולם גם להוכחה המחודדת הזאת אין לדעתי יסוד יותר נכון מאשר להוכחה פירסט. הנה לפי החלטה דרנבורג הראש ב"ב כבר צדור בן גנאה ור"ש הנגיד לא פעלו והדרו בשדה חכמת לבון עבר וזאת לא נוכל להאמין על נקלה אחרי כי בכל ספריו הידועים לנו עתה מזכיר ב"ב את בן גנאה—אשר ספרו האחרון "כתאב אלחנקה" הכולל "כתאב אללמע" (ס' הרקמה) ו"כתאב אלאלול" (ס' השרשים) היה לו לעינים צדוב דבריו — בצרכת המתים, ובצאורו על החורה הוא מזכיר בצרכת המתים גם את ר' יוסף

(* בדרך חגב אשר על דבר הדורש תקון לדעתו בדברי ר"ק שם, כי אחרי הזכרם בן גנאה, חיוב ור"ש הנגיד כחוב לפנינו: "וגם הר"ר משה בן עזרא דבר לתות בס' ערוגת הכובס" ואחר זה כחוב: "ואחרים הם קונו חכמים בשלון ר' משה בן גבטילה ור' יהודה בן בלעם ור' לוי אבן אלחנאן והר"ר אברהם בן עזרא שחבר ס' לחוס" וכו' ואין זה מתאים לקדר הדורות כי רמז"ע הוא מאוחר לבן גבטילה וכן בלעם כנודע, אולם נראה לי כי הדברים "וגם הרמז"ע" וכו' באו שלא בצדק ונאקוים ומאקוים בקוף הרשימה אחרי הנולדים "והר"ר אביע שחבר ס' לחוס" וכו'. ולפי"ז ילדק היעב הלשון "וגם רמז"ע דבר לתות".

מקום מיוחד ולהביא בכור הבחינה והבקרת את דבריהם ומשפטיהם בפרטים רבים; אך באהבתו את הקצור טשך ידו מתבר ספרים גדולים "ויאסוף ספרים קטנים" (לשון הראב"ע בראש המאזנים) ויתאמץ להפיץ בהם אור על דברים אשר ההולכים לפניו לא בארום או לא סדרום בראוי¹).

הנגיד, אשר נהרג בסוף שנת 1066 (ראה רשימת הכוללי 1293, החלק ח"ב עמ' 162). ועוד יתבר יפלא צעינונו, אם ר"י בן יצחק הזכיר את ב"ב בספרו הירושמי לגנאי בתור "מחשיך ענה במלים בלי דעה" (ראה Opuscles סג), למצוא זכר ר"י בן יצחק וספרו ההוא בס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" לב"ב, הלא זה דברי ב"ב עם בשרם "דגה": ואמר ר' יצחק בן יצחק ז"ל בספר הרקדוק וכו')*. המאמר הזה נכבד לעינונו ביתר שאת בחשבנו למשפט כי הם' "הפעלים הנגזרים" אשר ספרו המחבר אל ספרו "אחריות הענינים" הוא ביתר עם הספר הזה הראשון לספריו (ראה למטה ע' 118 הערה 1), וה"כ קשה להאמין כי בס' הירושמי אשר אליו כון ב"ב באמרו "בס' הדקדוק" כהב בן יצחק את הדברים אשר מלאה הם' ייבואר בכ"י ס"ב, והנה הם' דרנבורג לא נהן לנו לא בספרו Opuscles ולא במבואו הנז' כל מופת כי המאמרים הנ"ל הם לר"י בן יצחק, כ"א סמך על הם' ג. המבשר כן, "...que notre savant ami croit appartenir au d'Ibn Jaschousch (ס' הירושמי) כהאז להאלאך ולכן כל עוד אשר לא נדע ראיות הם' ייבואר על משפטו הזה הרבות בידנו לפון באמתהו: אם קבלה הוא נקבל אבל לדון יש השוכה! — ומו יתן ויחלל הכה"ח ד"ר הרבבי נ"י, נאמן ביה עקד הספרים אשר להממשלה בש"ב, לברר לנו — בעזרת כתב-היד אשר מחובו העתיק הם' ייבואר את שלשם הברידיס (Fragmente) אשר וחסס לר"י בן יצחק ובעזרת כ"י אחרים צדה ספרהנו הערביה-העברית אשר נגלו לפנינו צ"ש בעשר השנים האחרונות — אם הברידיס האלה הם באמתה לכן ישוב או אולי לאיזה חכם מאוחר, (לכן ברון?), כאשר חלמה, והיה אם יאשר ויקיים משפט הם' ג. אז אקבל עליו את הדין לאחר: דברים באמרהו עשה הם בידו! אולם עד העת הוא אחזיק בדעתי — אשר הוא דעה כל החכמים מלבד נ"ב וד"ב — כי בן יצחק היה קדום בזמן לכן בלעס (**), ואהבתי להמחבר הזה, אשר הני עוסק כמה בהולאה ספריו. לא העה את לבי להקדים זמנו בלי מופת חוקך, וגם לא העזר בעדי מחבוב כי יהרון לכן ישוב על בן בלעס ביחס החקירה המקורית בתורת לשון עבר ביהרון בן גנאה עליו, כאשר יש להוכיח מדברי רמב"ם בספרו המזכר, המסוה את בן גנאה וכן ישוב וקוראם יחד בשם "שני זקני הלשון העברית בהחל"ט" ["הואמא יוכח אלעבראיה באלאלאך"] (ראה Z. d. D. M. G. ח' ח' עמוד 551), ומדברי ההלה אשר אלנו בן גנאה בעמנו לפי השערת הם' דרנבורג (Opuscles, XXI).

1) המאמר הזה נמלא גם בנקורו הערבי בהערה לאלול כ"י אוקספורד (ראה אלול הולאה ייבואר ע"ד הערה 162) ואם גם לא נזכר עליו עם ב"ב אין ספק כי לקח מוסרו, כאשר הובאו בהערות האלול דברים רבים ונשפרי ב"ב, ראה למטה חות ב, וראה "הנזכיר" 1880 עמוד 9. (***) יש להשפלה על הרמב"ם הנזכיר בראש הנזכרים את בן יצחק אחר בן בלעס, ואולי אחריו בכונה, מפני אשר דרך בקרתו החפשי לא מלא חן צעיונו ולכן קראהו פעמים רבות בשם "ההביב" (ראה דברי הם' ליפמאן בשפה ברורה להראב"ע דף ע"ג ע"ב הערה ק"ד ובאחר, "א"ע חלק בראשית" ע"ג 186), אך בכלל לא שורר הרמב"ם ברשימת זקני הלשון את סדר הדרות, כאשר הזכיר את ריש בן גבירול לפני ר' שמואל הנגיד; אולם דברי הם' רמב"ם בלדני"ג ח"ע 838 דהוקים.

כגורל רוב ספרי הזמני ישראל הספרדים הקרטונים אשר התגלגלו תחת שואה מאות רבות בשנים עד אשר נודעו עקבותם בדורנו בהשתדלות החכמים חוקרי ספרתנו העתיקה, בן היה גורל ספרי בן בלעם ורק שני ספרים, ס' "טעמי הסקרא" ו"טעמי אמ"ת", אשר כפי הנראה אינם לר' יהודה בן בלעם וזמיה שים אליו שלא בצדק⁽¹⁾, יצאו כבר לאור ע"י החכם Mercerus בשנות 1565, 1556. אולם מראשית המאה הזאת (לבה"ע) נודעה לנו על ידי החכמים דרנבורג, דוקס, ששיינשניידר והרבני⁽²⁾ מציאות ספרי בן בלעם הגנוזים

קלרים נכדו העקב ומהחזורים היותר נעלים אשר ימלאו ציד האנשים צהר את הדברים המזוקקים ויטח את הדברים הגרועים אשר בהם, לקח המצאת וימן לשדח, עד כי דברים רבי המספר היו אליו למעשי הכמות" (ראה רבימה הבדליאנא 1294; R. d. E. J. ח' י"ז 176, וסע נטהקו דברי המקור [מאה רמ"ש] ללחטייה ומהה רי"ד לרפסיה] בשני מההקתו והפמ"י).⁽¹⁾ ראה A treatise on the Accentuation etc. טעמי אמ"ת, לה' Wickes עמוד 104; מונאטסטויפט 1885 עמוד 486. נפלא הוא כי הח' דרנבורג מונה עוד באין הפניה את הס' טעמי המקרא וטעמי אמ"ת בין ספרי בן בלעם (R. d. E. J. סע 173), אם כי הוא מזכיר (סע הערה 1) את "הוא"ה"ה' Wickes הגעלה" מספר "טעמי אמ"ת"!⁽²⁾ הח' דרנבורג הודיע ראשונה בהמכה"ע המדעי (Wissenschaftl. Zeit-schrift לגייגר, ח"ה 412—408 בהערה, מילוח ס' "אותיות העניות" וס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" כ"י פלרים והדפוס מן הראשון מאמר "שס" ורוב מ' "כ"י, אולם את ס' "העניות" הנמלא בכחצ"הוד הוא לפני הס' "אותיות העניות" לא הזכיר, כפי הנראה יען כי בראשיתו חסרים עלים אחדים ולא נזכר עליו שמו וסע מחברו^(*). בעקבות הח' ד. כתב פירסע בליפרשטורבלאט ח"ז (474—465; 449—457) דברים אחדים על צ"ב וספריו וידעים שיהא את שני המאמרים הנ"ל. אחריו כתב עוד הח' דוקס צי מאמרים על ספרי צ"ב ויוזיא לאור מאמרים למבחן משלטה הספרים הנקובים (סע 659—665 וח"ט 453—458 512—508; 492—488), אך בהעקבותיו והערותיו נמלאות כמה שיאות וחסרונות^(**). שנים אחדות אחרי כן גלה החכם רמ"ש³ בבית עקד הספרים הבדליאני באוקספורד את באורי בן בלעם לבמדבר ודברים (ראה דבריו בהלחן ח"ב 62—60 וברשימת ספרי הבדליאנא

^(*) נפלא הוא, כי בנוסחו לבאורי צ"ב לפי יעניה (R. d. E. J. ח"ז ע' 173) כותב הח' דרנבורג לאמר: Il y a longtemps que j'ai assigné trois petits traités de ce même auteur ויזעיר שס על המכה² לגייגר במקום הנזכר.

^(**) אלה הן השיאות והחסרונות הראשיים הנמלאים במאמרים אשר הוליא דוקס לאור חס' "אותיות העניות": ליעבל. ח"ז ע' 662 שורה 1: חחה "כפול" ל"ל "כפול"; שס ש' 9: ח' "ולעוונת" ל"ל "ולעוונת"; שס ונחמר "כה" שורה 4: ח' "ישבע" ל"ל "ישביע"; שס ש' 14: ח' "הדור" ל"ל "דורו"; שס שורה 17: אחר הו"ל"ס "ככה יעשה" חקר: "ועשים לאהרן ולכניו ככה"; שס ע"י 663 ונאמר "וודע" ש' 5: לפני חוליס "ר' יונה כ"ע" חקר: "וגם הודה לו", ודבריו שס בהערה 7 Auch Jona b. Ganach hat diese Erklärung... חקר: "על" ש' 2: אחר חוליס "וביניהם קמוליס" חקר: "על ארץ מלרים, על היס ובקעהו"; שס ש' 3: לפני "ונמלא נוקס עד" חקר: "ונמלא על לענין עם ויבואו האנשים על הנשים"; ח"ט ע' 490: במקו ונאמר "או" חקר חוליס: "ויש אונרים כי או כ"ים שבע בני עיניו איך נשים", ודבריו שס בהערה 16 אינם מוזכרים; שס ו' "אל" ש' 1: ח' "ני [הוא] אל אחרים

בבתי-עקד-הספרים הגדולים באירופה. הספרים הידועים לנו עתה טבן בלעם הם: (א) ס' אותיות הענינים, הוא הס' אשר לפנינו; (ב) ס' הפעלים הנגזרים מן השמות; (ג) ס' התגנים, הכולל בסדר א"ב את השמות המשותפים, הם השמות אשר להם פתרונים שונים בבה"ק¹; (ד) באורים לתורה נביאים וכתובים. — והנה מלבד מאמרים אחרים למבחן אשר הוציא לאור הח' דוקס

Zeitschr. f. alttest. Wissen- (1292 והלאה). לאחרונה הודיע הח' הרבני בהמכה"ע שכתב להח' Stade (שנת 1881 עמוד 153) כי מצא צדף עקד הספרים אשר להממשלה בפטרבורג מצאורי בן בלעם להניח: (א) שרידים מספרו "כתאב חלתרביח" (* [ס' המבחר] הוא שם פירוש על התורה; (ב) באוריו לנביאים ראשונים ואחרונים נמצע בשלמות; (ג) שרידים מצאוריו לתהלים ולקבלת.

(1) סדרתי את שלשת הספרים הקטנים האלה לא לפי סדרם כפי פארים, אשר בו בא ס' "התגנים" בראש — ואשר בסדר הזה הזמירם הח' דוקס והציגם אחריו — כי את לפי סדר זמן הבורס, כי הנה הספרים "אורחיה הענינים" ו"הפעלים הנגזרים מן השמות", אשר חזרו יחד (ראה למטה), נזכרו מצאורי כ"ב לדברים כ"ד, כ', כ"י אוכספורד, וז"ל "לא תפאר אחרך מחתך מן אסם האפלות... וקד דכרת מן הדס האלפאבאל אלמשהק"ה מן אלחאסמא גמלה לחלה"ה פי אכר כתאב חרוף אלמעניי" (הפעל "הפאר" נגזר מן השם "פארה"...) וכבר זכרתי מספר רב מן הפעלים האלה הנגזרים מן השמות בסוף ס' "אורחיה הענינים", ראה החלוץ שם ורשימת הצדף² שם, וראה גם באורו לישיעה ג', ע"ז (R. d. E. J. ח' י"ז 192). ונראה מזה כי חבר את באורו על התורה אחרי שני הספרים הנ"ל; והנה בס' "התגנים" מאמר "יוד" הזכיר את באורו לבמדבר כ"א, ל' וז"ל: "וכבר בארתי בספרי עשות המוסרם במלת "וירכ" שהוא מן ירה ויוד בראיה גמורה" וא"כ חבר את ספרו "התגנים" אחרי באורו על התורה וחק' כי אחרי שני ספריו הנ"ל הקודמים עוד לבאורו על התורה. — מהמאמר הנזכר מצאורו לדברים נראה כי ס' "הפעלים הנגזרים" נספה, מטעם היותו קצר, מאת המחבר אל ס' "אורחיה הענינים", עד כי נחשבו שני הספרים האלה בעיניו כספר אחד, אם כי אין יחס ביניהם בענינם. זה יוצא לנו עוד ביתר ברור מלשון כ"ב מצאורו לישיעה ז', ד' (שם ח' י"ח 71) בכתבו אחרי אמרו כי "השנר" הוא פעל נגזר מן השם "שמריס", לאמר: וקד דברתי פי כהאב אלחרוף (וכבר זכרתי בספר האותיות), וכוונתו לס' "הפעלים הנגזרים" הנספה אל ס' "האורחיה", ולא נדק הח' ד"ב בתשובו (שם הערה 2) את הדבר הזה לטעוה.

החפ" ל"ב, כי "אל" אחריה החפ"ן; שם ע"י 491 ש' 4 הסגור כשיי חלוי עגולה את הווליס: "ובלשון חרונס אל נאפח" (ל"ב ונאניה) והעיר שם בהערה 18 כי הווליס האלה באו שלא במקוון ועוקוון בנאחר אל (?), וכפי הנראה נעלם מוננו הכתוב בעזרה ה' ע"ו; שם ע"י 11: אחרי הווליס, כעת נותה" חפר: "והוא אבל וענינו כי האבל לא יסחזו עד יום נותה"; שם ע"י "לא" ש' 7: ח' "על זה" ל"ל "עליה"; שם ע"י 492 ע"י "עד" ש' 4: ח' "זה" ל"ל "הס"; שם ע"י 11: ח' "חליהס" ל"ל "חליכס"; שם ע"י 9 ונלענה: ח' "בכוני" ל"ל "בסמיכות"; שם ע"י 3: ח' "לחזור" ל"ל "לחזוק". — כל הדברים האלה כתובים כראוי ככה"י. (*) זה נעלם מנה"י רונש"ס המביא בנאחרו Ein unbekanntes Werk von Jehuda ibn Balaam (נונאטקטריפט 1885 ע"י 287) דברים ונכ"י די רוקי הנדפסים כפי' בית עקד האגדות להח' הורוין בפפדמי, אשר בהם נזכר כהאב אלחרוף לריביי, והוא נוסע ע"י שם מדעתו כי הוא שם מצאוריו על התורה. ראה עוד דברי הח' ד"ב בנאורו הנ"ל (שם ע"י 177).

לא יצא לאור מכל הספרים האלה בשלמות כ"א ס' "הפעלים הנגזרים מן השמות" (1) ובאורי ב"ב לס' ישעיה היוצאים לאור זה שנים אחרות בהמשכים בהמכ"ע הצרפתי לחכמת ישראל. לכן האמצעי תקותי בני אהבי ספרתנו העתיקה והוקרי קורות חכמת הלשון בישראל יאשרו פעלי ומעשי זה להוציא הפעם מאפלה לאורה את הס' "אותיות הענינים" (2).

הספר הזה הוא יחיד במינו בספרתנו, כי אם שמו כבר המדקדקים העברים אשר היו לפני ר"י בן בלעם לב למלות המעם והענין (Partikel), -- אשר בהיותן מהברות ומקשרות את חלקי המאמרים ואת המאמרים זה בזה ומתארות ומגבילות את הפעלים ערכן רב מאד בכל לשון ולשון, והדרשות בשפת עבר הקירה ועיון ביותר שאת, בהיות ע"פ רוב לכל מלה פתרונים רבים ושונים ככה"ק, אשר תכונה ותפדלנה על נכון רק ע"י משך הענינים אשר תבאנה בהם (3) -- ויקבעו להם מקום בספרי הדקדוק והשרשים אשר חברו (4), בכל זאת אין בדינו מקדמונינו זולת הספר הנכחי כל חבר מיוחד למלות המעם. והנה אם גם הגדילו חכמי העת החדשה לעשות בחקירותיהם בחלק הלשון הנכבד הזה ויגבילו ויתארו פתרוניו כל מלה ומלה, מעמיה ועניניה ע"פ השקפה חוזרת בספרי הקדש וע"פ ההשתוות עם יתר הלשונות השמיות האחרות לשפת קדשנו וגם עברו גבול הקירית המדקדקים הקדמונים בהתחקותם על שרשי המלות, גורתן ודרכי התפתחותן מענין אחר לרעהו (5), ולכן לא נוכל לקיות למצא בספר הזה חרשות ונצורות לא שערון החוקרים האחרונים, -- ומה גם אחרי אשר כפי הנראה מהקדמתו הקצרה חברו בן בלעם ע"פ בקשת אחר התלמידים ולא היתה מגמתו להביא בו הקירות עמוקות, -- אך בכל זאת נכבד הוא לתולדות הדקדוק ובאורי כה"ק בהיות המתבר אחד מוקני הלשו

(1) נדפס, "בהכרמל" שנה ג' ובקבץ "חיי עולם" לנודבנג ואדלמן חוברת שניה.
(2) אם הסיק פעולתי זאת לזן מאח החכמים ואלוהי ספרתנו העתיקה, אז"ל לאור כע"ה מיד אחרי כלות הספר הזה בדפוס אה ס' "הפעלים הנגזרים" וס' "התנינים" עם הערות והוספות דרכי בספר הזה.

(3) "Wie anderwärts, so bilden dieselben (die Partikel) auch im Hebräischen gleichsam die feinsten und geistigsten Bestandteile der Sprache und sind daher nicht nur für die scharfe Auffassung des Sinnes, sondern auch für ein tieferes Eindringen in den Geist der Sprache von höchster Wichtigkeit" (גימיוס Hebr. Gram. הוצאה כ"ג ע' 322).

(4) ביחוד קבע בן גנאח מקום מיוחד לאותיות השמות בספרו הרקמה ולמלות הטעם כפי הסקסיוס. ראש לויטבל. ח"ט, 489 ובאזכר Leben und Werke des Abulwalid ע' 44.

(5) ע"ד שרשי המלות ראש דברי החכם ר' יוסף הלוי ב"המגיד" שנה ז' עמוד 86: "ידוע לכל חוקרי הלשון כי המלות הנה יוצאות חלצי שמות ופעלים אשר נחלשו בלשון לאט לאט ובעבור קצרה ומהפכה המונחה נהיו למלות בלתי נצבות לכדנה כמו המלה "אז" הנגזרת מן הפעל "אזה" wollen וכן בדומיה vel מן velle, וראש גימיוס שם ע' 241--229.

המצוינים, אשר המדקדקים הספרדים המאוחרים מהראב"ע והלאה שאבו ממקור ספריהם; ואם בדברים אשר תדוש בן בלעם מדעתו נלמד לדעת חין ערכו ועסק תבונתו, יוכלו גם הדברים הרבים אשר שאב ממקור ספרי החכמים הקודמים לו להיות לתועלת לדורשי ספרתנו העתיקה, כי לפעמים יפיצו אור על דברי הקדמונים האלה.

לא פה המקום לדבר בארוכה על ר"י בן בלעם וספריו, פעולתו בדקדוק ל"ע ובאורי כה"ק ויחושו להחכמים אשר לפניו, (לענין הזה יערתני חברי מיוחד בלשון אשכנז אשר אנחנו בע"ה בקרוב), ואדבר כעת רק דברים אחרים על פרטי הס' 'אותיות הענינים': תבונתו, דרכו, סגנונו, מקורו, רשמיו וזכרו בספרי החכמים המאוחרים, ולאחרונה אדות כחי אשר על פיו הוצאתיו לאור.

א.

כבר חזה דעתו הח' דרנבורג, אשר הודיע ראשונה מציאות הספר⁽¹⁾, כי המחבר כתבו בלשון ערבית ולפנינו רק העתקה עברית. על משפטו הזה הביא החי' הנו' רק הוכחה אחת, והיא משם הספר: "אותיות הענינים", אשר לדעתו הוא זר מאד לרוח שפת עבר, כי המחברים העברים יכתבו תחת זה "מלות הענין" או "מלות" לבה, ולכן החליט כי השם הזה הוא "העתקה כוזבת" (falsehe Übersetzung) מן "חרף אלמעאני" בלשון ערבית, אשר בה תמצא המלה "חרף" אות גם בפשר "מלה" (Partikel). אולם ההוכחה הזאת, אשר נשתנה מלה במלה מאת פירסט⁽²⁾, היא הלשה מאד, כי מה יעצור בעדנו מאמר כי המחבר בן בלעם בעצמו נמשך ברבר הזה אחרי לשון ערבית. השגורה בפיו ויעש כמתכנתה לבנות "מלה" בשם "אות"? הלא מצאנו מחבר אחר המאוחר לו, ר' יצחק בן אלעזר הלוי (אשר עוד נזכרנו כמשך דברינו), המשתמש גם הוא ע"פ רוב בשם "אות ענין" או "אות" לבר בספרו "הרקשה" (כ"י פאריס), הכתוב בכלל בלשון צחה וקלה?⁽³⁾ גם לא אראה זרות יותר גדולה בשפת עבר

⁽¹⁾ ראה למעלה עמוד 117 הערה 2. ⁽²⁾ ליעבל. ח"ו 450.

⁽³⁾ גם ר' יהודה אבן חנון בהעתיקה ס' הרקמה לכן נראה, הבהב בכלל "מלות הטעם" כתב בשער די (הוצאה ב"ג עמוד 8): "ואותיות הטעם הם מה שיורה על ענין בזולתו", אחרי כחבו בראש השער הוא "מלות הטעם", והנה פירוש דוראן מביא בספרו "מעשה אפד" (הוצאה פרידלנדר וסבן ע" 32), כי החכם ר' משה גיקעילה קרא למלות הטעם אות הטעם והראב"ע קרא לכן אות ענין. ולפי"ז נראה כי עוד לפני ב"ב נקראה "המלה" בשם "אות" כי בלי חסונה מלא האפודי אלא ר"מ גיקעילה אח' הלשון, אות הטעם בשפה עבר ולא בלשון ערבית, "חרף אלמעני", כי אם היחה כונתו ללשון ערבית הלא היה יכול להזכיר את כל המדקדקים הקדמונים מרס"ג והלאה! וכדבר הראב"ע חסתי בספריו הנמצאים בעת החדה ידי (מאזנים, לחות, שפה ברורה, שפה יתר) ולא מנאחי בהם כי יקרא למלת הענין "אות ענין" כ"א פעם אחת במאזנים (הוצאה היינדיהים דף כ"ד ע"א): "ימלא ה"א החמה עם אות ענין, ה"ק אך במשה" וכו', ואפשר כי גם שם ל"ל "מלת ענין" כאשר העיר הרמב"ם, כי הראב"ע מבדיל בפירוש בין "אות" ובין "מלה", ראה מאזנים (ג' ע"ב): "והענינים כמו מן וגם ואף לו

מאשר בלשון ערבית לכנות מלות הטעם בשם "אותיות הענין", כי לדעתי בללה המלה "הרף" בלשון ערבית בפתרונה המשאל והמאוחר בראשינהרק את אותיות הטעם (Verhältnissbuchstaben), והן אותיות השמוש בוכלמ"ש, אך אחר כן נפרץ והתרחב הפתרון הזה ויכלול גם את המלים המשרתות את השמות והפעלים, ולמה לא נוכל לעשות כזאת במלה "אות" בשפת עבר ולכלול בלשון "אותיות הענין" מלבד אותיות השמוש גם מלות הענין? ¹ — הוכחה יותר חזקה על היות הספר הזה העתקה מלשון ערבית היינו יכולים למצא בסגנון גוף הספר, ביחוד בשמוש מלה "לכן" בפתרון אולם, רק, אבל, כפתרון מלה לַפֶּן בערבית, בעוד אשר בשפת עבר מורה "לכן" תמיד על תוצאה ענין מענין נזכר לפני זה ולא על הפך ונגוד ², אך גם מזה אין ראיה נצחת אחרי אשר מצאנו כי גם הראב"ע משתמש פעמים רבות במלות "לכן" בפתרון "אולם" ³; וכאשר ספרי הראב"ע אינם העתקות מלשון ערב ובכ"ז ימצאו בהם דבורים רבים אשר לא יובנו כ"א בעזרת לשון ערב, כן יכלנו לחשוב כי גם ריב"ב כתב ספרו בשפת עבר, אך נמשך בדבורים רבים אחרי לשון ערבית אשר יבה נכתבו ספרי הדקדוק והשרשים הגדולים לר"י היוג ור"י בן גנאה אשר היו לו לעינים.

אולם באמת אין לנו עתה צורך בהוכחות הנוגזות כאלה על היות הספר הזה העתקה מלשון ערבית, אחרי אשר נתגלו בימינו באורי בן בלעם לספרי הקדש בלשון ערבית ובהם יזכר שם הספר: חרוף אלמעאני ⁴. ואלבד זאת הנה נשארו לנו לפלטה שרידים אחרים מהספר הזה, וכן מס' "הפעלים הננזרים מן השמות" וס' "התגנים", במקורם הערבי אשר לא שם אליהם איש לב עד הנה כראוי ולא השוו עם העתקתם העברית. השרידים האלה נמצאים בהערות-הגליון ⁵ אשר הוסיף חכם אחד לכתאב אלאצול" (ס' השרשים) לר"י בן גנאה, כ"י אוכספורד, אשר יצא לאור ע"פ כה"י

אות ענין... שהם בוכלמ"ש, וכן בנחות (הולאת ליסמאן די ל"ב ע"ג): "והחלק השלישי הטעם פעם הוא אות חו המלה", וזיחר צלור סס ל"ג ע"ב. ראה עוד מאזניס דף כ"ב, א' ודף מ' א'.

¹ דומה לזה כתב הסופדי להנדיק את ר"מ גיקעילה וא"ע (ראה ההערה הקודמת), וז"ל: "ואמנם קראו להם אות כי רובם אות אחת בלה"ק והם אותיות משה וכלב ושפעמים יכיבוט עם אות אחרת כמו מן" וכו'. השוה דברי בן גנאה ברקמה (ע' 9): "והמעט בשרשי מלות הפעמים אות אחת" וכו'. ² ראה הערתי לסוף מאמר אבאל".

³ כמו: "ודברם אחת לכן אין טעם הפסוק בן" (פירושו להגלים י"ח), "לכן לא יתכן שחבאר אהס" וכו' (מאזניס ב' א'), "לכן לא ישרחו בכל מלות ענין" וכו' (שם י"ב א'), "לכן לא ימצא" וכו' (שם כ"ו א'), "לכן לא יכלתי לחדש" וכו' (שם ג"ז א'); "לכן שם הסואר" וכו' (העתקה "אותיות הנוה" לר"י מיוג הולאת דוקס 35, ותחת זה בהעסקת גיק עילה הולאת נוס 18: "אך נפעל שהוא נפעל ועומד"), "לכן בעלי הפעמים" וכו' (שם, ותחת זה בהעסקת גיק"י שם: "אבל הסופרים" וכו').

⁴ ראה למעלה עמוד 118 הערה 1.

⁵ פעמים אחדות באו ההערות בגוף הספר באמת סופר מאוחר, ראה אות ב.

הזה וכ"י רואן מאת ה"י נייבואר (אויכספורד 1875). אמנם בעל ההערות לא הזכיר אף פעם אחת את שמות הספרים אשר מהם שאב את הדברים אשר הביא בשם בן בלעם, אך אם נשוה את הדברים האלה עם הדברים המקבילים להם בספר אשר לפנינו ובשני הספרים האחרים הנ"ל, נזכה על נקלה לדעת, כי לקחו מספרי ב"ב אלה, אשר היו עוד לפני בעל ההערות במקורם הערבי.

ב.

את שרירי-המקור הערבי האלה משלשת ספרי ב"ב—אשר נלקו בהוצאת האצול פעמים אחרות בשגיאות וחסרונות מפני מגרעות כה"י — קבצתי יחד להוציאם לאור בתקונים והערות, בשום לב אל העתקתם העברית, ובעת די לנו להביא אחרים מהם למופת ולהציג לטולם את ההעתקה העברית, למען נכיר על ידם על נכון תכונת ההעתקה.

אותיות הענינים.

ויתכן היות כשידימה (יחזקאל ט"ז, כ"ט) חסר ו"ו וענינו יזנתה בארץ כנען ובכשדים וזה יותר נכון. — ויהיה במקום ל"מ"ד שענינו כעבור כמו: ואמר פרעה לבני ישראל (שמות י"ד, ג) אמר לה' מחסי (תהלים צ"א, ב').

(מאמר "אל"י")

(א.ס. מלרת על מנת והתשובה בו"ו אם היה בפועל עכ"ר) ואם עמדו בסודי וישמעיו (את דברי) [דברי את עמי] (ירמיה כ"ג, כ"ב) היא התשובה.—

ופעם יחסר אסמהכתוב והענין יורה עליו: וצמית והלכת אל הכלים (רות ב', ט') ויש ה' (אתנו) [עמנו] (שופטים ט', י"ג). —

הערות האצול.

1. קא ל בן בלעם: ויגזו אן יכון כשידימה מעטופא (1) בגיר ואו פיכונ א"ל ק"ה כמעני אנהא עמ"ה בפגורחא אלשאם ואלגיראן גמעא (2) והר"א אבלג.—וקאל איצ"א: ותכון כמעני אללאם אלתי עכאתהא (3) ען נחו ואמר פרעה לבני ישראל, אמר לה' מחסי.

(אצול עמוד 48 הערה 96)

2. ל בן בלעם: ואם עמדו בסודי וישמעו דברי את עמי פלוסמעו כלאמי (4). —

קד חרף מן אלכלאם ואן כאן אלמעני יקתציה (5) פקו[לחם] וצמית והלכת אל הכלים [ויש ה']. וישבה אן יכון מענאהמא ואם צמית, ואם יש ה' (6). —

(1) "מחבר" [למה שלפניו].

(2) "ויהיה א"ל כמשמעו כענין סכללה בחזוניה ח"ה ארץ כנען וזה כשדים יסדי."

(3) כחזול נדסס: "עברתהא".

(4) "לח ישמעו ח"ה דברי".

(5) "אם כי הענין וכריחוי".

(6) "ודומה כאלו היה ענינס: ואם צמית, ואם יש ה'".

הערות האצול

וקד יסקט אלגואב ויקתנע בכונה פי אליה¹ מתל אם ברך תברכני והרבית את גבולי והיתה.

(שם עמוד 51 הערה 36) 2

3. קאל בן בלעם: ותכון פי מעני מעמא פי קולה גם ישבו שרים ומתלה ואף גם זאת בהיותם אי ומעמא יכוניו[ן], ויקרב מנה גם לא ידעת גם לא שמעת³.

(שם עמוד 137 הערה 53)

אותיות הענינים

ופעם לא תמצא התשיבה כתובה וישענו על המחשבה: אם ברך תברכני והרבית את גבולי והיתה ירך עמי (דה"א ד', י'). (מאמר "אם").

ונמצא לענין אף על פי: גם ישבו שרים כי נדברו (תהלים ק"ט, כ"ג), וענינו אע"פ שישבו שרים וכי נדברו עבדך ישיח בחקך⁴ וקרוב ממנו גם לא ידעת גם לא שמעת⁵ (ישעיה מ"ח, ח'), ואף גם זאת בהיותם (ויקרא כ"ו, מ"ד), אף שהיו בארץ אויביהם לא אמאם⁶. (מאמר "גם").

פעמים אחדות לא נקרא שם בן בלעם על ההערות הנוגעות אל מלות המעם, אך בכל זאת נעלה הוא מעל כל הן לקוחות מ' חרוף אלמעאני' כמו:

אותיות הענינים

ובסמיכות האחד המדבר בא קל ברוב: הנני אני (יחזקאל ל"ד, י"א) הנני אל כסתותיכנה (יש"ג, כ') ובמזכרת הנני, ונמצא דגויש כמי הנני בני (בראשית כ"ב, ז')¹⁰. (מאמר "הן").

הערות האצול

4. אמא ענד דכול צמיר⁶ אלואחד עליה פגא מכפסא פי אהצאל אלכלאם⁷ קיל הנני אני [הנני אל] כסתותיכנה⁸ ואד"א וקף אלכלאם כאן הנני ורבמא שדו מנה אלנון אלתאניה⁹ כמא סיל הנני מי אתה בני (בראשית כ"ו, י"ח). (שם עמוד 178 הערה 34)

(1) ככ"י לוכסורד, אשר ממנו העתיק הח' נייבאלר זה הדברים האלה נדבקו — כפי הנראה — יחד האותיות נ"י אשר במלה הזאת ונלחזה כאות ע' ולכן העתיק הח' מ' "אלעה" בסמן השאלה ובער כי מ"ל "אלעקד" — אשר אין לו מובן נכון בענינו כי פתרון המלה הזאת הוא חזיר וקבור, אולם המלה "ח' ל' נ"י" מהאמת היעב למלה "המחשבה" בהעקפה העברית.

(2) גם באו נ"י הדברים האלה זה אחר זה, אך באמת הם לקוחים מג' מקומות במאמר "אם" והחלק השני מקומו אחרי השלישי. ראה מאמר "אם".

(3) בספרנו כחוב: גם לא שמעה גם לא ידעת".

(4) המ"ס "וענינו" וכו' חסרות בערבית וכפי הנראה השמיטן בעל ההערות.

(5) בערבית בא הכתוב, ואף גם זאה" וכו' לפני "וקרוב ממנו" וכו' בחזר ראה כי למלח "גם" פער אע"פ, זה יותר נכון.

(6) חסרה מלה "אלמחלל" = המדבר.

(7) "בהחזר הדבור" ר"ל כאשר יבוא עליו טעם נוספת.

(8) בהערה לאצול חסרות המלות "הנני אל" ותחת "כסתותיכנה" נדפס, "אם תוסכיה" בס' השאלה.

(9) "ולפעמים הדגישו בו זה הנון הבגיה".

(10) פה מנה המעתיק העברי את הכתוב, וכן נמצא גם בס' הרקמה לרי יתקן בן אלעזר, ראה הערתי למקום הזה בגוף הספר.

ולא רק בהערות הנספחית אל האצול כי אם גם בגוף הספר באו לדעתי בכ"י אוכספורד כמה דברים מס' "חרוף אלמעאני" לריב"ב אשר הוסיף כפי הנראה החכם המאוחר בעל ההערות על גליון הספר ובאו אחרי כן בפנים באשמת המעתיק (קופיסט). האות והמופת על הדברים אשר אינם להמחבר ר"י בן גנאה כ"א לר"י בן בלעם ונספחו אל האצול בזמן מאוחר הוא, כי לא ימצאו בכ"י רואן ובהעתקה העברית מהאצול, לפי הערות המו"ל דיר נייבואר במקומם; כי הנה ההשויה עם הס' "אותיות הענינים" לא תשפק לבדה להוכיח, כי נוספו הדברים בהאצול ע"פ הספר הזה, יען כי יש לבעל דין לחלוק ולאמר כי נהפוך הוא: בן בלעם לקח מהאצול, אשר השתמש בו הרבה לצורך ספרו. — למופת אציג בזה את המאמר הכא הנמצא בין שני חציי עגולה באצול עמוד 56 (שרש אמר) לעמת העתקתו העברית הנמצאת ב"אותיות הענינים" מאמר "אמנם".

אותיות הענינים

אצול

<p>(אמנם)... כי אמנם לא שקר מלי (איוב ל"ז ד) והמ"ם נוסף ויאמר בהא: וגם אמנה אחותי בת אבי (בראשית אחותי ורמא כאן אסמא ללחקיקה פלים כ, י"ב). ויתכן שהוא שם מן אמונה ולא יכון מן חרוף אלמעאני⁴.</p>	<p>5. (אמנם) מן אלחרוף¹ ואלמים אלאברה² מזידה ויקאל באלמים³ כי אמנם לא שקר מלי וקיל בלהא וגם אמנה אחותי ורמא כאן אסמא ללחקיקה פלים כ, י"ב). ויתכן שהוא שם מן אמונה ולא יכון מן חרוף אלמעאני⁴.</p>
---	--

משרידיהמקור האלה נוכל ללמוד: א) כי ההעתקה העברית תוכל להחשב בכלל להעתקה נאמנה; ב) כי המעתיק קצר לפעמים בלשונו דברי המקור (ראה סמן 1 הערה 2, ס' 2 ה' 6, ס' 4 ה' 7 וה')

(1) "מן מלות הענין".

(2) "והמ"ם האחרונה". מלת "האחרונה" נמצאת גם בס' הרקמה לריב"ב א.

(3) "ויאמר במ"ם". המלות האלה מיוחדות אחרי אמרו: "והמ"ם האחרונה נוספת", וכן לא תמצאה בהעתקה העברית.

(4) במאמר הזה לא יוכל להיות כל ספק שהוא הוספה מאוחרת באצול ע"פ ס' "חרוף אלמעאני" כי מלבד אשר לא נמצא בכ"י רואן ובהעתקה העברית (ראה גם הערה 84), מסך הענין עוד יעיד עליו כי איננו מנוף הספר, יען כי הוא משמיק בין הדבקים, כי הגה לפניו כחוב: "האף אמנם אלד חקף ויכן הדל ומתלה" (האם באמת יהיה זה ודומה לו) ואחריו כחוב: "כי האמנם יש אליהם" וכו', וברור הוא, כי הדברים האלה דבקים ור"ל: ודומה לו מלה "אמנם" כחוב, וגם אמנם אחותי בת אבי" עם באור, והנה הכתוב הזה נזכר כבר לפני זה בהמאמר המובא, ולמה הביאו בן גנאה שנית, אם הוא כהב את הדברים האלוים בעצמו? מכל זה נראה בעליל, כי המאמר הזה הוא הוספה מאוחרת והוא יחזק בידו את ההשערה כי כל הדברים אשר לא נמצאו בכ"י רואן ובהעתקה העברית מהאצול ונמצאים באלה מספרי בן בלעם לקוחים מאלה וראוי לקרוא עליהם שם ב"ב, כי הם נחלקו ושרי עמו.

9, ס' 5 ה' 2) ¹; וג) כ"י שנה לפעמים מעט דברי המקור אם בענין
(ס' 3 ה' 5), אם בהכתובים הטובאים למשל (ס' 4 ה' 10) ואם בלשון
(ס' 2 ה' 4 וה' 5).

ג.

הספר הזה כולל כל מיני המלים הכאיות בדרך החלק השלישי מחלקי הלשון
הנקרא אצל המדקדקים בשם "מלה", והן כל המלים אשר אין להן נטיה (Declina-
tion, Conjugation) כשמות ופעלים או המחבורות לאחד מאלה בענינן ². את
המלים האלה נוכל לחלק לחלקים האלה ³: א) מלות היחס, כמו: אל, את,
מן, נגד, על. ב) מלות החבור והפרוד, כמו: אם, אשר, גם, יען, כי, למען;
או, אולם, אך, רק. ג) מלות השלילה, כמו: אל, אין, בל, לא. ד) מלות
הקריאה, כמו: אהה, האה. ה) מלות המורות על רצון המדבר או אי-רצונו
בדבר מה, כמו: אולי, לו, נא; חלילה, פן. ו) תארי הפעל, המורים על זמן או
על מקום או על איכות, כמו: אז, טרם, כבר, מתי; הלאה, פה, שם; כה, כן,
מאד. ז) מלות הגוף (תחת השם) ⁴, כמו: אנכי, אלה, זה, לו, מי, מה,
ח) מלות אשר עקן שמות, אך בהיותן משרתות במאמר בתור תאר הפעל וקרובות
עיו בענינן להמלות אשר בסמן וי צרפן המחבר אל הספר, כמו: אמש ⁵, נצח,

¹ אולם לפעמים נמצא חריכות יותר בהעסקה מאשר במקור, ראה סמן 3 ה' 4.
² המחבר לא נתן לנו גדר (Definition) מלות הטעם, וכן גדרי מלות הטעם אצל רוב
המדקדקים הקדמונים אינם מקיפים כל מיניהן, כ"א הם מסתעפים רק על מלות היחס והחבור,
כמו לזן נגחה בדרמה (בער ג') הגודר מלות הטעם בחור "כלים וקשים לדבור אשר לא
יחבר כ"א בהם", וזה יתכן רק למלות היחס והחבור ולא ליחד מיני המלות. בכלל לא ההבוננו
המדקדקים הקדמונים בפרטי המלה, כי נחשבה אצלם לפעל להשם והפעל וגם לא הכדילו יעב
בין השם והמלה. הראשון אשר הביא את חלקי-הלבן הזה בכור הנחמיה הנרופה הוא פרוסופ
דוראן בספרו "מעכה אשד" פרק רביעי ופרק שלשים, ואם אמנם הוא מכוון ביחוד הני בקרתו
אל הכד"ק הם קולעים אל המערה מהכד"ק והלאה ומשיגים גם את מהברנו בן בלעם! האשודי
הכדיל ראבונה בטוב טעם את המלים אשר ההולכים לפניו חבון למלות הטעם וכן באמת שמות
וגם חלק את המלות לחלקיהן בדרך ההגיון לפי עניניהן ^{*}. בעקבות האשודי ה"ך גם ר' אברהם
דבלמש בספרו, מקנה אברהם" שער וי.— ובנוספות אשר אביה לספר הזה אדבר ח"ה ברחבה
על פעולה המדקדקים בחלק, "המלה" מזמן רס"ג עד דורנו זה.

³ יש מלות אחדות אשר הוכלנה להתחבז אל שהי מחלקות כחדה, כמו "עד" אשר הוא
מלת היחס וגם מלה המורה על זמן (ראה מ' זה).

⁴ המחבר קורא כנוי-הגוף בשם "חך" בבאורו לישיעה מ"י, ע"ו (ראה R. d. E. J.
ח' כ"ג 53).

⁵ פה ההגלל המחבר לאמר: "כאשר הואלתי להזכיר הזמנים חזכיר אמש" וכ"י ור"ל
כי הוא מזכירו חף שהוא שם תשני שהוא מורה על זמן והוא מחובר בענינו אל הפעל.

^{*} חלוקה הנלווה לפי ענין נחללה ג"כ בשריד ופליט ונס' דקדוק (הנוול ככ"י אלל הח' ר"א טפשייין
בוינא) נחם מדקדק קדמון בלתי נודע בשמו, ראה דברי הח' באכר בררע"י ח' כ"י ע"י 43-142, ואפ"ל.

עולם, תמול. כן הביא מלת "כל", אם כי קראה בעצמו "שם", יען כי היא נסמכת לרוב אל שם אחר¹, ומהמעם הזה הביא גם מלת "יש", אם כי בארה בתור "דבר שימצא לפרקים ידועים", וכן הביא מלת "על", אם כי כתב עליה: "שם חסר מן עלה" מפני היותה מחוברת אל פעל².

אולם כהיות בן בלעם הראשון אשר אסף מלות המעם בסדר א"ב לא יפלא בעינינו למצא כי השמיט מלות רבות בלי טעם וסבבה נכונה, כי מצודת השכחה פרושה על כל בן-תמותה וגם בעל זכרון חזק ונאמן כבן בלעם³ לא נמלט ממנה, ואכה המלות הראשיות אשר יפקד מקימן כספר הזה: אבוי, אדות, אוי, אחלי, אחר, אי, אללה, אצל, אתה, אתם, בי, הוי, הודר, הלום, חיץ (קהלת ב' כ"ה)⁴, הנם, יחד, מאומה, מחר, סביב, עתה, בקרב, ריקם, תוך, תחת, מלות אחדות מאלה כמו אחלי⁵, הנם, ריקם⁶ אולי עזב בכונה מפני שהשיב אותן לשמית, אך רוב המלות האלה נשמטו בלי תפונה בשגגה, והמחבר היה יכול לאמר גם על "אותיות הענינים" את אשר אמר בסוף ספרו "הפעלים הנגזרים מן השמות: 'יתכן שגשאו מהפעלים שהם מגזרת השמות ולא זכרתים כספרו בעבור היות מחשבתו נחלקת ולבי טרוד ביגיעת העולם ולא נעלם ממך יגיעת קבוץ כל מה שקבצתי" או ארת אשר אמר בסוף ספרו התגנים": "אלה הם שעלו במחשבתי ויתכן ששכחתי מה שהיה ראוי להזכיר".

ד.

מטרת המחבר בספרו זה לכאר פתרוני כל מלה ומלה לפי ענינה והמשך הכתובים אשר תמצא בהם, ולכן הוא מרכה בראיות מן הכתובים. בראשונה הוא מזכיר את הפתרון הפשוט והיותר נפרץ ואחר כן את הפתרונים האחרים והוא מוסיף עליהם הערות בדקדוק הלשוני, כמו: אם תסמך המלה לכנויים, אם יביא לפניה ו"ו החבור או ה' השאלה או אות שמוש אחר, אם תקבל איזה שנוי באותיותיה או בנקודותיה וכו', ולמותר אחשוב להביא מופתים על זה, כי כאלה

¹ הנהו רד"ק במבול עבר דקדוק המלים מ' "כל" (הנחל יבאר דף ק"ב א'): "ואשם שהוא סס כתבו אותו בכלל המלים לפי סדרם לא יבא אלא ע"י זיכרון כמו המלים".

² במקומות אחרים העיר המחבר על ההבדל אשר בין השם והמלה כמו: "אבל אלהים ואשם כמוי איננו אות ענין ושחרונו העדרהי (מ' אשם); ויהתן שהוא סס מן חמונה ולא יהיה אות ענין" (מ' חמונה); "ושחרון כן בנות ללפחד... הוא שם ענינו חמת" (מ' כן).

³ לפי דברי רמב"ע. בספרו הערבי הנ"ל, ראה R. d. E. J. ח' י"ז 176.

⁴ בספר "התגנים" מאמר "חון" הביא זה המלה תחת וז"ל סס: "והסלוי כאלה ענין ומי יחוס חון ממני, ענינו לבד ממני וימצא בלי רבוהו ז"ל.

⁵ כן הוא לפי הסדרים ודברי ונחם במחברת וכן גיחה בשול, (ואחרים הסדרון והרד"ק בשרשו) ולדעת הקדחים דוד בן אברהם ועלי בן סלימן (ראה שול הוצאה ניוואר ע' 775). אולם רוב המדקדקים המאוחרים חשבו "אחלי" למלה טעם, כמו בעל "פתח דברי", ר"ס חן דגן (אזול סס), האשדוי ור"א דבלמס. וראה גיזום ספר הכרשים.

⁶ כאשר חשב "חמונה" לשם, ראה למעלה הערה 2.

וכאלה ימצא הקורא ברוב מאמרי הספר. — באור ענין המלות יבוא ע"פ רוב לפני הכתובים, הטובאים לצמתו ולאשרו, אך בראשי המאמרים יבואו לפעמים תחלה הכתובים ואח"כ יבואר ענין המלה (ראה למשל המאמרים: אבל, אף, למען, מתי, לעמרת). לפעמים בא בתוך המאמר פתרון בלתי מפורש בלשון, ונמצא לענין אחר¹ (ראה המאמרים: או, אם, אשר, כ), ובמלות אחרות אין כל פתרון ובאור ענינן כי אם כתובים ועניני דקדוק הנוגעים אליהן (ראה המאמרים: אמנם, זה, זולת, פני). — לפעמים משיה המחבר את המלות העבריות עם מלות לשון ערבית («לשון ישמעאלים», ראה המאמרים: אולי, או, אף), ובמלות אחרות הוא מבאר מלבד ענין המלות גם גורתן ושרשן. המלות האלה הן: מדוע מן «מה-דוע», על מן «עלה», פתאם מן «פתי», שלשום מן «שלשה». — פעמים רבות איננו משתפק בבאור עניני המלה כ"א היא מוסף באור על הכתובים אשר הוא מביא, יותר מדי הבנת המלה (ראה המאמרים: או, אל, אל, אם, את, הא, טרם, כה, כי, כל, לא, מה, עה, על, שם, תמול) ומזכיר דעות חכמים אשר קדמוהו או חכמי דורו בשמם או שלא בשמם², והוא מתוכח פעמים אחרות עם חכמים ומדבר אתם קשות (ראה המאמרים: אם, בן, כה, כי, על, שם). גם הוא נוטה לפעמים מהענין אשר לפניו ומאריך בענין צדדי, כמו במאמר «אם»: «ואמרו רבותינו ז"ל שיהיו חופרים בארץ וכו' וזכרתי זה שהוא בדבר מצוה וכו' ובמאמר «כי»: «ועתה אבאר לך על כמה פנים הוא לשון רבים שבאחריתם היא הנקבה וכו'». — את הכתובים איננו מביא לפי סדר ספרי הקדש, כ"א כאשר יקרו לפניו, כדרך מנחם בן סרוק במחברתו ור"י בן גנאה בספריו. כפי הנראה הביא את הכתובים מקצתם ע"פ זכרונו ולא מתוך הספר, כדרך כמה מחברים, ולכן יצאו לפעמים טעמו שגיאות בלשון הכתובים, כמו «ויש ה' אתנו» (מאמר «אם») גם לא ידעת גם לא שמעת» (מ' «גם»), אשר הובאו למעלה (אות ב סמן 2, 3), אולם יוכל היות כי כמה שגיאות יצאו מעט המעתיק או הסופר, כמו: «ואם עמדו בסודי וישמעו את דברי» (מ' «אם») אשר בהמקור הערבי נמצא כתקינו (שם סמן 2).

ה.

המקור הראשי לספר הזה הוא «כתאב אלאצול» לר"י יונה בן גנאה, אשר מלות הטעם באו בו ביחד עם הפעלים והשמות³, ולכן כמה מאמרים דומים בכלל לדברי בן גנאה, כמו המאמרים: איה, אל, וכן השתמש בם «אללמע» לכן גנאה⁴, אך בכל זאת נמצא חדשות רבות בספר הזה והוא נושא עליו עוד הותם ספר מקורי ואין להשותו אל ספרי הפרחון והרד"ק אשר כל ישעם וחפצם היה להפיץ

¹ הלשון «עין אחר» נפנן מאלד בספרי הדקדוק לר"י חיוג.

² ראה למטה אות ה.

³ ראה למעלה עמוד 119 הערה 4.

⁴ בהערתו אסוף בכל מאמר זה דברי המהבד עם מקוריו הראשיים האלה, ולכן

לקצר סה. ראה עוד למטה אות ו.

מעניות חכמת בן גנאה החוצה, כי בן כלעם עמד עוד על תחום החקירה המקורית כחכמת לשון עבר ודבריו מסכים בדרך ישרה ממעין ספרי הקדש אשר לא יזכו מיטיהם לכל ההוגים בהם. קרוב הדבר בעיני כי בעת כתבו את הספר הזה לא היה האצול תמיד לפניו, כ"א הביט בו רק לפרקים, ויכול היות כי רוב דברי האצול היו חרותים בזכרונו החזק, לכן נמצא בספר הזה שנוים רבים בסדר הדברים והכתובים בלי כל צורך, גם דברים רבים החסרים בו ונמצאים באצול ודברים הנזכרים בשם "יש אימרים" ובשם "מפרשים" או "אחד מן המפרשים" והם באצול (ראה למטה הערה 4). — הוא מזכיר פעמים רבות את ר' יונה ותמיד בדרך כבוד, במקצת המקומות הוא מקבל דעתו או מביא מדבריו סמך וסעד (ראה המאמרים: אַל, את, אלו, גה, טרם, כל, מדוע, נגד, בעבור, עם), ובמקצתם הוא חולק עליו או מעיר על חסרון בדבריו (ראה: המ' אַל, את, גם, בן [כ' פעמים], לא [ביש], מה, נא, עד).

מלבד המקור הנאמן הזה הוא משתמש במקורים הקדומים, אשר מהם שאב גם בן גנאה, ואלה הספרים והמחברים אשר הוא מזכיר בשמם:
 התרגום (ראה המאמרים: אל, אשר, אלו, בכך, הא, כי, מאד, נא, נגד).
 רבותינו ז"ל (מ': אם, אף, הן, כה, כי, מתי, מאד, על, פן).
 המסורה (בעל המסורת, מ': את, הא, עד).
 רב סעדיה גאון (מ': הא, טרם, מה, נצח).
 רב האי גאון (מ': אלו, נגד ["בספר הדקדוק שלו"]).
 ר' יהודה בן חיוג ("ר' יהודה ב"ר דוד נ"ע בעל הדקדוק, מ': לו, פה).
 מחכמי דורו איננו קורא אף אחד בשמו, כי אם יזכרם בדרך רמז: החכם שפי" ספר קהלת והוא מאנשי דורנו (מ' "שש") וכן בו אל ר' יצחק בן גיאת¹; אחד מחכמי דורנו² (מ' "כה"); אחד מגדולי השרים שבדורנו³ (מ' "ביץ"). — מלבד זה הוא מביא דברי חכמים בלשון סתם: כל המפרשים (מ' "בגלל"); "מפרשים" (מ' "כל"); אחד מן המפרשים⁴ (מ' "על"); יש מהראשונים מי שפירש (מ' "בי"); יש אומרים או יש אומר (מ': או, אם, תמול); יש מבעלי השיר⁵ (מ' "בעבור"). (המשך יבוא).

¹ זה הדבר הזה הוכיח כבר הח' דנבורג במהדורו החדש (ראה למעלה ע' 113 הערה 2) ועתה התאמת הדבר בקהלת הגנוס ר"י בן גיאת ופירשו לסי קהלת בלבן ערבות כפי' אוכספורד, אשר על פיו הוציא הח"י Jacob Loewy (לידן 1884) את ההגנוס, ושם נמצא בלחם מה שהביא בן כלעם (ראה דברי הח' Loewy גם עמוד 12).
² יש לשער כי כון בזה אל ר' משה גיקטילה אשר רבות נלחם עמו (ראה למעלה בהערתי הג"ל) וכן הזכירו בדרך רמז בחור בן דורו גם בבאורו לישעיה ח', ו: וקד' דהב פיה מן יעהרנא" (R. d. E. J. מ' י"ז, ע' 183 הערה 1).
³ יש לשער כי כון בזה אל ר"ם בן גבירול, ראה הערתי במקום הזה.
⁴ בכל הלאמות האלה כון כפי הנראה אל בן גנאה, כי נמצא הן הדברים באצול או בהקמה וכן בלשונות "יש אומרים" או "יש אומרי" כון אליו (ראה הערותי לכל המקומות האלה).
⁵ הוא דונס בן לברט, וכבר זכר זה בהקמה לבן גנאה (ראה דברי המחבר והערתו עס).

ד' שמעון קרא והילקוט השמעוני (סו)

אלה אברהם עפשטין.

נפן נא כעת לראות אם המאמר המובא על שם ד' שמעון נמצא בחילקוט או לא. מהלך הוכחות ראפפורט היא כזו: בעל הילקוט "שונה ומשתנה בנוסחא זו", פעם הוא מונה ב' קנינים, ופעם אחרת הוא מונה ד' גם ה'. מזה יוצא — לפי דעת ראפפורט — "כי הספרים עירבו וקצרו", וכי בכל המקומות שחילקוט מדבר מהקנינים (וילקוט משלי בתוכס) צ"ל: אית דאמרי ה' קנינים (כמו שהוא בילקוט לך לך) עם "הטעם המורכב מן אלה תולדות שמים וארץ בהבראם ומן קונה שמים וארץ, כפי נוסחת רש"י". אמת שגם בילקוט לך לך לא נמצא הטעם המורכב הזה, אך נראה כעליל — כן יאמר ראפפורט — ישם נשמט הטעם על קנין אברהם ובדאי היה כתוב שם כמו שהוא בפירוש רש"י לאבות. ראיה לזה מביא ראפפורט טילקוט בשלח, כי שם מביא ממכילתא ד' קנינים ומונה גם את אברהם, ובדאי צ"ל אית דאמרי...

כל הדברים האלה תלויים על בלימה. בעל הילקוט לא היה "שונה ומשתנה בגרסא זו", כי הוא איננו מחבר הכותב דברים מדעתו. רק כשמו כן היה מלקט הדרשות שמצא בספרים שונים. גם בענין הקנינים לא חדש בעל הילקוט מאומה, רק הביא הרעות החלוקות אשר להקדמונים. בהאזינו רמז תתקמ"ב הביא ג' קנינים וציין על זה "ספרי" (והוא בספרי דברים ל"ב ו'). בבישלה רנ"ב ותהלים תתכ"ב ומשלי תתקמ"ב הביא ד' קנינים וציין על זה "מכילתא" (והוא שם שמות מ"ו מ"ז במעט שניים). בלך לך רמז ע"ד הביא ג' קנינים וציין על זה "פסחים" (והוא שם פ"ז ע"ב כפי גרסת כל הקדמונים חוץ מרש"י שגורס שם ד'), ואח"כ הביא שם בלשון "אית דאמרי" ה' קנינים וציין על זה "אבות" (והוא שם פ"ו). משם הובא הפל במס' בלה רבתי פ"ח. בתדא"ז פ"ט מונה ג"כ ה' קנינים בלא הראיות, ובפ"ז עם הראיות). הלא נראה שאין בזה כל פלא, כי כן דרך כל מאסף ומלקט להביא דעות שונות, ובפרט אחר שבעל הילקוט רשם המקורות שמשם לקח את דבריו, ורק בחנם רוצה ראפפורט לשכשך את הילקוט ולהכניס לתוכו פירוש רש"י.

נישאר לי עוד לבאר שני המקומות בחילקוט אשר ראפפורט מביא מהם ראיה לדבריו. ז"ל הילקוט בלך לך: פסחים פ' האשה. ברוך אברהם... שלישה קנינים הן, תורה קנין אחד דכת"ב ד' קניני ראשית דרכו, שמים וארץ [קנין] אחד דכת"ב קונה שמים וארץ, ישראל קנין אחד עד יעבור עם זו קנתה. — אבות. ואית דאמרי ה' קנינים: תורה, ושמים וארץ, וישראל, אברהם, ובית המקדש, דכת"ב ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו. — ב"ר. קונה שמים וארץ, טמי קנאן... [א"ר יצחק] אברהם היה מקבל את העוברים והשבים ומישהו איכלין ושותין היה אטר להון בריכו, ואמרין ליה מה נאמה, אטר להון ברוך אל עולם שאכלנו משלו. א"ל הקב"ה אני לא היה שמי נבר בכריותי והפרת אותי לכריותי, מעלה אני עליך כאילו אתה שותף עמי בכריותי של עולם הה"ד ברוך אברהם לאל עליון וכו', על זה יאמר ראפפורט שבהוספת ב' הקנינים נמצא לפנינו רק הטעם על בית המקדש, ולא על אברהם, ואם כן בודאי נשמט וצ"ל כמו שמביא רש"י

בפירושו לאבות, על זה אשיב שאם באמת חסר הטעם על אברהם, אזי נחזיק להשלימו כמו שהוא בפרקי אבות ובמס' כלה רבתי ותדא"ז, ולא כמו שהוא בפירושו המיוחס לרש"י, אבל אפשר כי לא יחסר פה כל דבר, בעל הילקוט נותן רק טעם על בית המקדש ולא על תורה, שמים וארץ, וישראל, לפי שכבר הובא טעמים קודם לזה, גם על אברהם איננו מביא הטעם מפני שהוא יוצא מן הדרש שהוא מביא תיכף אחר זה מבראשית רבה (פמ"ג), כי לפי הדרש ההוא מוסב קונה שמים וארץ על אברהם, וכן אמרו בתנחומא אחרי מות סי"ד (הוצאת כומר): אברהם אבינו הקנה לו הקב"ה שמים וארץ שנא' ברוך אברהם לאל עליון קינה שמים וארץ (הובא בילקוט יהושע רמז כ"ב וע' במ"ר סי"ד פ"ב), ואחר שקינה שמים וארץ מוסב על אברהם, אפשר לאמר גם עליו שהוא קנין, ואין נחזיק לתת טעם מיוחד על זה.

עוד מביא ראפפורט ראייה מן הילקוט לבשלה, שם מביא הילקוט מן המכילתא ד' קנינים, וחושב: וישראל, וא"י, ואברהם, והתורה, במקום ביה"ט שבמכילתא כתוב בהילקוט אברהם, ומזה מוציא ראפפורט התולדה שבדאי היה כתוב שם: אית דאמרי ה' קנינים בהוספת קנין אברהם, ועם הטעם שבמביא הפירוש לאבות המיוחס לרש"י, רק הסיפורים השמימו זה ונשאיר אברהם שלא במקומו הראוי לו, גם על זה אשיב, שאף אם נניח שהוא כתוב בהילקוט בשלה אית דאמרי... עוד אין הוכחה מזה שהיה שם הטעם, של רש"י, רק בודאי היה שם הטעם שבאבות ומס' כלה רבתי, אך באמת לא יחסר שם בילקוט כל דבר, רק בעל הילקוט הביא בפ' בשלה נוסחא משוכשת מן המכילתא שהורמנה לו בעת שכתב לקוטיו להפרישה היא, וכן דרך הילקוט להביא דרש אחד במקומות שונים בגירסאות שונות (ע' יליניץ ביה"ט ח"ו XXIV ורמא"ש הקדמה לספרי פרק ו'). וראיה שבן הוא, כי במכילתא כ"י אשר במדרש חכמים שלי הובא המאמר הזה בזה"ל: ארבעה נקראו קנין, ישראל נקראו קנין שנא' עם זו קנית, אברהם נקרא קנין שנא' ויברכהו ויאמר ברוך אברהם לאל עליון קינה שמים וארץ, בית המקדש נקרא קנין שנא' הר זה קנתה ימינו, התורה נקראת קנין שנא' ה' קניני ראשית דרכו, וכאן ישראל שנקראו קנין לארץ ישראל (?) שנקראת קנין ויבנו בית המקדש שנקרא קנין בזכות התורה שנקראת קנין, לכך נאמר עם זו קנית. — הגה פה נמנה אברהם עם הטעם שלו בטעות במקום ארץ ישראל הנחוצה בזה והנזכרת בחסיוס; ואפשר שדומה לזה הובא בטעות אברהם במקום ביה"ט במכילתא שהיתה לעיני בעל הילקוט לבשלה, גם בפירושו לאבות שהבאתי למעלה טובאת המכילתא בנוסח משוכשי, כי שם נאמר: ארץ ישראל שנא' ברוך אברהם לאל עליון קינה שמים וארץ, בכלל יש בענין הקנינים שנוי נוסחאות ובלבול גדול, על שלשת הקנינים אשר בספרי (תורה, ישראל, ביה"ט) הוסיפה המכילתא ארץ ישראל, וימנה ד' קנינים, פרקי אבות אינם חושבים א"י, אבל הם הוסיפו על שלשת הקנינים אשר בספרי שמים וארץ, ואברהם, ועלו להם ה' קנינים, כשנחשבו לזה עוד א"י והיו כבר ששה קנינים, על ידי שנוי מספר הקנינים ומעמיהם נתהוו בכלול גדול בנוסחאות הספרים, ואין להתפלא אם גם בעל הילקוט הביא פעם אחת נוסחא משוכשת.

וכזה תמו תשובתי על ראיות ראפפורט, לפי דעת ה' איינשטיין הובא הילקוט בפירושו ר' יוסף קרא, אך כבר הראיתי במאמרי „ר' יוסף קרא והפירוש לבי"ר

המיוחס לרש"י" אית ב' (למעלה צד 30), כי הדרש שר"ק הביא נמצא בירושלמי ומדרשים, וכי ר"ק לקחו משם ולא מן הילקוט. ולא נשאר איפא אף רמז קל כי רש"י או תלמידו בעל הפירוש לאבות, מביאים את הילקוט ומיחסים אותו לר' שמעון קרא.

ה. חוץ מן המקומות הנזכרים, מביא רש"י עוד בכמה מקומות דרשות ופירושים על יש' ר' שמעון אשר לא נדע בכרוז מי הוא, אך ברור כי גם שם אין כונתו להילקוט. ואלה הם:

1) יחזקאל כ"ז, י"ז: מפי ר' שמעון¹ מצאתי שמצא במקרא תרגום ירושלמי בחיטי מנית ופנג, דחושלא וקלמא, שערי דחושלא שבגמרא (ע' יומא ע"ט ע"א) אנו שונים, שעורים קלופים. פה הביא רש"י מה שמצא ר' שמעון בתרגום ירושלמי שרש"י לא ידע ממנו, דומיה למה שהביא בשמו מה שמצא בהתנחומא שהיה רק לנגד עיניו ולא לפני רש"י ע' למעלה ס' ב'.

2) הוישע י"ב, ט': ומדרש אנדה היה הדרש רבי שמעון זצ"ל² מצאתי און לי מצאתי לי שטר חוב שיש לי מלכות על ישראל: וילכו גם אחיו ויפלו וגוי' הננו לך לעבדים (כראשית נ' י"ח), און לי דיני שמה, כמו כותבין עליו אוננו, וכמו באוני אחד ובטיטין אחת בכ"ר וזה פירושו... את הדרש הזה בעצמו מביא רש"י קרא בפירושו להוישע בלשון: ור' שמעון אחי רבינו פתרו... (ראה מאמרי הנ"ל שם צד 83), גייגר (Z. D. M. G. XVI, 300) שער כי כונת ר"ק היא לר'ש אחי רש"י ומלת "רבנו" מוסכת על רש"י, כי כן יבנה אותו ר"ק בכמה מקומות (ע' מאמרי הנזכר). נגד השערת גייגר העיר ברלינר (מאג' 1886 צד 261) כי לא נזכר בשום מקום שהיה לרש"י אח ששמו ר' שמעון. ברלינר גורס "אבי רבנו" ומשער שזה הוספה מאוחרת בדברי ר"ק והכונה לר' שמעון אבי ר' יוסף קרא. לדעתי אין כל זה נחוץ. כבר העיר ברלינר בעצמו כי אצל רש"י ושאר קדמונים אין הוראת "אח" אח דוקא (ברודער), כי אם גם כן קרוב או רע (המזכיר חלק י"א צד 78). רש"י כתב בתשובתו הנדפסת במלא חפנים לרי"א גייגר צד 36: ועתה עסקתי בה עם אחינו שמעיה והגהתי. ובמקום אחר כתב: והנני קורא מפי לאחד מאחי והוא יתב (תשובת חכמי צרפת ולותיר סימן טו). ועל כן אפשר כי רש"י קרא באמרו "אחי רבינו" כונתו קרובו של רבנו, היינו של רש"י, ור' שמעון הנזכר פה הוא אחי אם רש"י, כפרט שכבר אמרו ברות רבה פ"ו: אין אדם נמנע לקרא לדודו אחיו, ורש"י רות נ' ב' הביא לזה ראיה. רש"י מביא אותו בעירובין מ"ב ע"ב ומכנהו "דודי", ובפסחים פ"ה ע"ב מזכיר אותו רש"י וכותב: כיסודו של רבי שמעון הזקן אחי אמי מפי רבנו גרישם... ואפשר שגם בהוישע (ובשאר מקומות) כונת רש"י לר'ש זה שהוא דודו, אף שלא יאמר "דודי" או "אחי אמי". גם רש"י קרא כהביאו דברים בשם דודו (אחי אביו) ר' מנחם בר חלבו פעם יאמר עליו "אחי אבא", ופעם יאמר סתם "ור' מנחם בר הלבו", או "ורי מנחם הזקן" פירש. גם אפשר שבפירוש ר"ק צ"ל "אחי אם רבינו". — בשבת פ' ע"ב כתב רש"י: כן לשון מורי הזקן מפי אביו ששמע מר'

¹ כפי דברי הנוסח: מפי ר' שמעיה (כנלינר מאג' 1886 נד 261).

² בקובץ Nr. 5 שמונת וכו' גייגר כהוב שמחן (גייגר במכריע Z. D. M. G.).

שמעון, אפשר כי גם פה כון רש"י לר"ש דודו, ואיננו רחוק כלל שר"ש היה זקן מרש"י כששים שגרה ודבר עם אביו ר' יעקב בר יקר שהוא רבו הזקן של רש"י (נגד ווייס תולדות רש"י, בית תלמוד ח"ב 35). לו היתה כינת רש"י בכתבו ר' שמעון סתם בהושע ושאר מקומות לר' שמעון קרא או לאיזה ר' שמעון בלתי נודע לנו, כי אז היה רש"י מוסיף הכנוי קרא, או היה כותב את שם אביו של ר' שמעון למען ידע הקורא באיזה ר"ש הוא מדבר, אלא ודאי שכונתו לר"ש הזקן אחי אמו שהיה ידוע היטב לרש"י ולכני דודו ועל כן כתב ר"ש סתם. על כל פנים ברור כי אין כינת רש"י ור"ק בהושע להילקוט, כי שם לא נמצא הדרש שהם מביאים על שם ר' שמעון.

3) נחום א', ג'. ורי שמעון אומר ג' נקמות הללו כנגד ג' גלויות שהגלה סנחריב את ישראל כמו שמצינו בסדר עולם, כן היא הגירסא ברש"י דפוס ויניציאה שעה"ג, בכ"י ברלין הנוסח ר' שמשון, ובהדפוסים המאוחרים נתקצר וכתוב כראשי תיבות, ר"ש" (ברלינר שם). גם זה איננו בהילקוט. בכמה כתבי יד מפורש רש"י על התורה נזכר בשני מקומות "ר' שמעון" בהוספת הכנוי "מורי":

בראשית כ"ז כ"ח: מהו האלהים בדין... כדי שלא יקרא תגר. — בכמה כ"י כתוב אחר זה: מפי ר' שמעון מורי (ע' זכור לאברהם לר"א ברלינר). כנגד זה לא נמצא כל המאמר מן סהו עד תגר בקצת כ"י ודפוס וינ'. ומה נראה שכל המאמר ההוא הוא הוספה על דברי רש"י מאיזה סיפר ששם רבו היה ר' שמעון, שם ל"ב, ל': למה זה תשאל, אין לנו שם קבוע... שאנו משתלחים. קצת כ"י מוסיפים על זה: ומפי ר' שמעון מורי שמעתי שאין רוצה לגלות שמו שלא ימול עטרה לוטר גם זה עשה [מלאך] פלוני, אלא כעבד עושה שליחות (זכור לאברהם). בכ"י שלי: ומפי ר' שמעון מורי טיב שמעתי... גם זה הוא הוספה ואיננו מרש"י, אחר שאיננו בדפוס וברוב כתבי היד.

אדות "ר' שמעון מורי" זה כתב הרמב"ם ווייס: "ולא ידעתי מי הוא, ואולי הוא אחי אמו [של רש"י] וקראו כאן מורי ר"ש סתם, ואולם לא מצאנו כפירושו או בשאר כתביו רבו הנקרא ר' שמעון, ע"כ נראה שלא היה ר"ש זה שקראו מורי רבו בגמרא כי אם רבו במקרא". אך עוד נשאל מדוע אין רש"י מזכיר את ר"ש רבו זה בכל פירושו לתנ"ך, חוץ משתי פעמים בכתבי יד? חוץ מזה, רש"י מזכיר את רבותיו יאמר תמיד רבי או מורי קודם שם רבו, ד"מ: כך שמעתי מפי מורי הזקן, ובסודו של מורי ר' יצחק בן יהודה ראית... (ר"ה כ"ח ע"א), מתלמידי מורי ר' רבי יצחק הלוי שמעתי משמו (גיטין נ"ט ע"ב), ופה זה שפה יאמר רש"י ר' שמעון מורי, מלת מורי אחר ר"ש? אלא ודאי ישני המאמרים הנזכרים אינם מרש"י.

עברנו איפא על כל המקומות שנזכר בהם ר' שמעון¹ וראינו כי אין גם

1) בהפירוש לשמואל המיוחס לר"י קרא (כ"י סמינאר ברסלויא) נמצא כמה פעמים "שמעון פ"י" או "שמעון חב"י" ולא נדע מי הוא, ע' מונאטשכריפט 1883 נד 171, וט"ו בריל יאהרטיכר ח"ח 113.

אחד שנוכל לאמר עליו ככרור כי בו נזכר ר' שמעון קרא, חוץ מן הפירוש לאבות ששם נזכר מדרש של ר' שמעון קרא. אך על פי עד אחד לא נוכל להחליט כי ר' שמעון קרא חבר איזה מדרש. אדרבה אחר שכנו ר' יוסף קרא איננו מביא בשום מקום מפירושו הרבים איזה דבר על שם אביו, נוכל לשפוט בצדק כי ר"ש זה לא היה מחבר ספרים ומחדש דברי תורה, כמו שהעיר על זה קירכהיים (לישבל) שם ואחריו בריל יאהרכיכר חלק ח' 113). גם מסופק מאד אם היה נקרא "קרא" (גינר ג"נ 10), ובדבר המדרש של ר"ש קרא הנזכר בפירוש אבות, קרוב בעיני שנפלה שם טעות ספרים. אולי חסרות שם ג' תכית וצ"ל: וראיתי במדרש של [ר' יוסף בן] ר' שמעון קרא... כונת המפרש תהיה לפי זה לפירוש משלי לר' יוסף קרא. אלינו לא הגיע הפירוש הזה, אך אין ספק שר"ק חבר פירוש למשלי כי הוא בעצמו מזכיר אותו בפירושו לקהלת (מאג' 1886 צד 231), ושם היה נמצא הדרש על קנין אברהם, ואין להתפלא שהמפרש לאבות קורא את פירוש ר"ק בשם מדרש, כי גם פירוש רש"י יכונה לפעמים בשם מדרש. בכ"י רש"י שלי כתוב בראש פירושו לשיר השירים: מדרש שיר השירים של רבנו שלמה זצ"ל. ובסופו כתוב: נשלם פירוש שיר השירים, בעזרת אדון כל השירים C) —

קעת נבא לתשיבות ראפפורט על הראיות שצונץ הביא על איחור הזמן שנתחבר בו הילקוט.

1. צונץ הביא ראיותיו ממה שהילקוט מזכיר מדרשים מאוחרים שלא נודעו עד המאה הי"ב, ובתוסם מדרש רבה לשמות במדבר ודברים. ראפפורט הוכיח בצדק כי הילקוט איננו מביא את מדרש רבה לשמות⁽²⁾ ובמדבר, וכי את הציונים "שמ"ר" "במ"ר" כתבו המדפיסים המאוחרים, ואינם נובעים מבעל הילקוט. אך לא צדקו דבריו בנוגע לדברים רבה בכתבו בצד 4: "עכ"פ מכורר כי בעל הילקוט כמו הערוך ורש"י ז"ל לא ראו המדרשים המאוחרים של ספרי ב' ג' וה' מחומשי תורה", כי הילקוט מביא את המדרש דברים רבה בהרבה מקומות (ע' למעלה אית ב), והד"ו לו ממנו שתי נוסחאות, את האחת הוא קורא דברים רבה, ואת השנית הוא קורא דברים זוטא. עוד מביא הילקוט את מדרש אכביר, שהוא מדרש מאוחר. הראשון שהביא אותו הוא בעל הרוקח (בראש המאה הי"ג, ע' צונץ G. V. 283). גם מביא הילקוט את הישטה החדשה לויחי ומדרש תדשא ומדרש סתם שהוא מאוחר מאד⁽³⁾. כל המדרשים המאוחרים האלה מוכחים כי בעל הילקוט חי לא קודם המאה הי"ג, וקרוב לזמן בעל הרוקח, לא הרבה קודם לו כמו שנראה מהמדרשים המאוחרים

(1) בסיכום (י"ב?) לאבות פ"א סדפים הדל על פי מחזור ויערי וכ"ו אחר (כוכבי יחק מ"בכה כ"ה, כ"ט, (2) מלאו על המנהג ולא תחילת מן הסעודות אה הדברים האלה: אל התי מייחס... כך נחבר במנהג ר' אפרים (פ"א כך נקוד במדרש ר' אפרים), כנומר אה לוח... (סס מהכנה כ"ה ג' 20).

(2) ע' מהדמויות היחודים 68. סס סורה חי הסכני בטעות אה הילקוט בין המקבצים המבויס אה בטות רבה.

(3) ע' לוק סס 301 הערה b.

שהוא מביא, ולא הרבה אחריו כי בעל הילקוט לא ידע עוד את המדרש שמיר ובמ"ד המובאים כבר מהרמב"ן¹.

ז. כהיות הילקוט חבור גדול מאד, לא נעתק הרבה מאת הסיפורים ולא נתפשט הרבה. המדפיסים הראשונים בשאלוניקי מעידים על זה כסוף הקונטרס האחרון באמרם: למיעוט המצא הספר הזה בינינו נכנסנו בדרך המלאכה הקשה הזאת... ועל כן יש מן הילקוט רק מעט מעט כתבי יד. הרי עזריה די רוכי ראה כ"י שנכתב בשנת ע' לאלף השישי — 1310 (מאור עינים, אמרי בינה פי"ט). כ"י מילקוט על התורה לא נמצא בכל אוצרות הספרים הידועים לנו. בפרמא נמצא כ"י מן הילקוט לנביאים ראשונים ואחרונים (de Rossi 1172). המקורות כתובים שם על הגליון. כה"י ההוא היה שייך לר' שמואל בן ר' יצחק אברבנאל הנודע. קרוב שהאברבנאל השתמש בכ"י זה בפירושו לישעיה והישע (ע' צונץ שם 301). עוד נמצא באוקספורד כ"י מן הילקוט על משלי איוב דניאל עזרא דברי הימים, שנכתב בשנת רע"ג (Neubauer 164). עוד נמצאים שם לקוטים מן הילקוט (קובץ 796^f). גם הסופר של קובץ 2191^e העתיק קצת דברים מן הילקוט וכתב: בספר ילקוט סימן תצ"ט קומי אורי בשם פסיקתא רבתי... מזה נראה כי בהילקוט ישויה לפני הסופר ההוא היו הרמזים כסדר שהם בדפוס שאלוניקי הראשון (ע' להלן). וכי היו רשומים בו המקורות. — ר"י אברבנאל הוא הראשון והאחד המזכיר את הילקוט קודם שנדפס².

לקוטים מן הילקוט לעזרא נחמיה ודברי הימים נדפסו במקראות גדולות ויניציאה שנת רע"ז מפורים בתוך פירוש רש"י, וכתוב עליהם, פירוש השמעיני, במקראות גדולות (קהלות משה) ד' אמשטרדם אישר לעיני כעת, נאספו הלקוטים ההם למקום אחר ונדפסו (בבלבול גדול) בסוף נחמיה וסוף דברי הימים. לפעמים השמיט המלקט קצת דרשות מן הילקוט, ולפעמים הביא לעזרא נחמיה ודברי הימים דרשות אישר בעל הילקוט סדרן במקומות אחרים. ד"ט על מרדכי בלשן (נחמיה ז' ז') אין בילקוט נחמיה כל דרש, ובכלל אין בהילקוט כל דרש על קאפיטל ו' ז' שבנחמיה. המלקט הביא שם הדרש שבילקוט ראש עזרא. ועל יערישה ואלה

¹ רחשפורט (שם ג' 13) ויהפך הקערה על פיה ומוסב: והרחנו בכל זה עוד להקדים זמן כל הספרים המובאים בילקוט והם פסקי דר"ח, מדרש חכמי ויסעור... יוהר נכון לאחר זמן בעל הילקוט מלקדים זמן המדרשים המאוחזים עד ראש המאה ה"ח.

² עטות הוא מה שכתב זונק (G. V. 301) כי בעל היוחסין מביא את הילקוט עם הרמזים שלו מדרך ה' והלאה (ד' קראקה). זונק לא התבונן כי שם נרשמו גם הדפים של הילקוט (על פי דפוס ויניציאה כמ"ו), ועל כן אי אפשר לאמר כי הדברים ההם נובעים מבעל היוחסין שכתב ספרו הזה בשנת רס"ג. והלאה כי כל הדברים שביוחסין מראש הספר מדרך ה' עד סוף דף ז', היינו מן אדם הראשון עד כסימנו של הראב"ע ז"ל, כל זה נוסף בדפוס קראקה (ג"מ—ט"ח), כמו שהעירו המדפיסים על השער וכתבו: „ועוד נוסף על מה שנדפס כבר שלשלת הקבלה מן זמן היערה עד משה רבינו ע"ה (ז"ל עד אברהם חבינו)... יולמטן עטות סיכר להדברים הנוספים השאירו בדפוס קראקה כל עמוד ב' של דף ז' חלק, וכדף ח' ע"ח מתחיל ס' יוחסין העקרי: מהיערה ועד המבול... וכן מתחיל ס' יוחסין הנדפס בלגיון

(דה"א ח' כ"ז) הביא המלְקֵט הדרש מכ"ר המוכא בילקוט מלכים רמז ר"ח¹). מן ויבן עזיהו מגדלים (דה"ב כ"ו ט') עד סוף הספר הביא המלְקֵט הרכה דברים ממ' בחינת עולם, וכתב: ועל אלו המלכים אמר החכם בספר בחינת עולם... (ע' דוקס ליטבל' 1844 צד 253).

כל הילקוט נדפס בראשונה בשאלוניקי. החלק השני לנביאים וכתובים נדפס שם בשנת הרפ"א, והחלק הראשון על התורה נדפס שם בשנת הרפ"ו—הרפ"ז (ע' המזכיר ח"א 21). החלק השני נדפס לפני החלק הראשון בודאי מפני שכתבי יד לנ"יכ היו מצוים יותר מכתבי יד על התורה, כמו שעד היום מצוים כתבי יד מן הילקוט לנ"יכ, ואין כל כ"י ממנו על התורה, וקרוב שהגיע להמדפיסים משאלוניקי כ"י על נ"ך קודם שהגיע אליהם כ"י על התורה.—אחר זה נדפס הילקוט בוינציאה בשנת השכ"ו בשנויים מדפוס שאלוניקי. על פי דפוס וינ' נדפס הפעם השלישית בקראקא בשנות שניה—שנו"ב בלי כל שנוי ודף על דף כמו שהוא בדפוס וינ'. אח"ז נדפס בלובלין בשנת ת"ג (לא ראיתיו) ובפראנקפורט דמיין בשנת תמ"ז ובפראנקפורט דאדר בשנת תס"ט. גם בדפוס פראנקפורט דמיין ודארד הולך מספר הדפים אחר דפוס וינציאה, ויש בהם כל השנויים שנעשו בד"ו. משונה מדפוס וינ' הוא דפוס ליוורנו משנת ת"י—ת"ז עם פירוש מר' אברהם גדליה. המפרש הוא עשה בהילקוט תקנים והגהות, ובהחלק השני על נ"יכ הוסיף מספרי חז"ל דרשות שלא הובאו בעל הילקוט. המאמרים הנוספים האלה לא הובאו בדפוס פראנקפורט דמיין ופראנקפורט דאדר² ולא כהדפוסים המאוחרים שנדפסו אחריהם. יש שנויים רבים בין דפוס שאלוניקי הראשון לדפוס וינ' והדפוסים שהלכו אחר דפוס וינ'. אני אעיר פה רק על השנויים העקריים.

בדפים שאלוניקי כתוב על שער החלק הראשון: „ספר ילקוט הנקרא שמעוני“, ולא נזכר שם המחבר. רק בסוף החלק הוא קודם התחלת הקונטרס האחרון כתבו המדפיסים: ונתחיל הקונדרים האחרון אשר סדר ה"ר שמעון הדרשן לאחר שכתב זה הספר“, ועוד לא הוגד לנו מאין היה ר' שמעון הדרשן הזה. ובדפים וינ' כתוב על השער: „שחבר הרב רבנו שמעון ראש הדרשנים וצ"ל מק"ק ורנקבורט“. אם כן, ר' מאיר פרינץ המדפיס בוינ' הוא הראשון אשר הגיד לנו כי ר' שמעון בעל הילקוט היה מורנקבורט (פראנקפורט). על יסוד זה כתב בעל קורא הדורות ואחריו בעל שם הגדולים „ר' שמעון אשכנזי מפראנקפורט“. המגיה של דפוס פראנקפורט דאדר כתב בהקדמתו: המאיר הגדול המאיר לארץ ולדרים הדרשן המופלג הגאון כמוהו ר' שמעון וצ"ל ה"ה מק"ק פראנקפורט דמיין הוא בכבודו והדרו הוציא את החיבור לאורו, זו תורה וזו שכרו, אשר עליו אמרו בדורות שילאה האדם לחבר כמוהו חבורו, זולתי שהשכינה עליו שורה...—ה' הורויטץ Frankfurter Rabbiner I, VI

¹ ואין מזה כל ראייה כי הדגש הזה היה כחוב לעיני המלְקֵט בילקוט דברי הימים, כמו שנהג להוכיח הר"ר ש"ר בכ"ה ז' ז' 7. —
² לא לדקו איפא דכתיב המדפיס בנגרד אחר Wolf וכתב כי דפוס פסד'מ נעשה בדיוק על פי דפוס ליוורנו (קאשאלונג הגדול דף 2603). המגיה לדפוס פ"ס דאדר כתב בהקדמתו כי הלך אחר דפוס לובלין. —

מביא שראה כתוב בשם הר"ע אדלר כי בעל הילקוט היה נקרא «Rabbi Simon an der Pfort» (Pfort) הוא שם רחוב בפראנקפורט דמיין, וכי עד היום מורגל שם כפי היהודים לאמר: Rabbi Simon an der Pfort kann die ganze Thora auf ein Wort. (עי' בריל יאהרביכר ח"ה 222). — בדו וכל הדפוסים האחרים לא נדפס הקינטרס האחרון הכולל לקוטים מן הירושלמי והילמדני. הר"א יליניק הדפיס ממנו הלקוטים מילמדנו בבית המדרש ח"ו 79.

יש הלוקי נוסחאות בין ד"ש לד"ו והבאים אחריו. על דבר אחר העיר בעל מאור עינים (אמרי בינה פ"ט): כילקוט דניאל רמז אלף ס"ו מיבא בד"ש מסדר עולם: מלכות הודרום מאה ושלשה שנה מכאן ואילך צא וחשוב ת"ש ס"ב. בד"ו הכירסא: מכאן ואילך צא וחשוב בלא מלת תשס"ב, וכן הוא בדפוס קראקא ופראנקפורט. בדפוס ליורנו הוסיף מלת תשס"ב כמו שהוא בד"ש.

בד"ש הולכים הרמזים כפי סדר הנביאים: מלכים ירמיה יחזקאל ישעיה. בסוף מלכים כתוב רמז רניג וגומר מתחיל בסימן רניג וגומר בסימן של"ה. יחזקאל הולך מן של"ו ע"י שפ"ה, ישעיה מן שפ"ו עד תקי"ד, ותרי עשר מתחילים בסימן תקמ"ו¹. בכל זאת נדפס ישעיה קודם ירמיה, ועי' יבא אחר רמז רניג שבסוף מלכים הרמז שפ"ו שבראש ישעיה. למען יבין הקורא הסבה ויוכל למצוא הרמזים, העירו המדפיסים בראש ס' ישעיה כזה"ל: «מכבא בתרא פ' השותפין (י"ד ע"ב): ת"ר סדרן של נביאים יהי שיע ושופטים שמיאל מלכים ירמיה יחזקאל ישעיה תרי עשר ולפי זה האופן הולך סדר דנפתח. בדפוס ויג' שנו את סדר הרמזים, ישעיה מתחיל ישם ברמז רניג וגומר בסימן שפ"ד, ולא שמונו את הסדר הזה עד סוף הנביאים, רק רשמו בירמיה רמז רניג עד של"ה, ביחזקאל של"ו — שפ"ה, ותרי עשר מתחילים גם ישם ברמז תקמ"ו! מעצמו טובן שהשמיטו הערת המדפיסים שבדפוסים שאולוניקי בראש ישעיה. וכן הוא סדר הרמזים בכל הדפוסים האחרים ובתוכם גם דפוס ליורנו. — בד"ש כתוב מספר הרמזים כאמצע המאמרים וכאמצע היתדות. בד"ו נדפסו הרמזים בראש המאמרים ובתחלת השורות. בכל הדפוסים יש דבר זה, והוא כי לפעמים מתחיל הרמז בספר אחד וגומר בספר אחר. ד"ו רמז קס"ב מתחיל בסוף ס' בראשית וגומר בס' שמות, רמז תכ"ז מתחיל בסוף ס' ישות וגומר בס' ויקרא, רמז תשפ"ה מתחיל בסוף ס' במדבר וגומר בס' דברים. — בד"ש נדפסו ציוני המקורות בראש המאמרים. בד"ו נדפסו על הגליון, גם הוסיפו ציונים שלא היו בד"ש. שמות רמז קס"ב קודם המאמר על וישימו עליו שרי מסים כתיב בד"ש «ב"ר». בד"ו כתבו שם על הגליון «שמר פא», וכן הוא בהדפוסים האחרים, חוץ מדפוס ליורנו שהשמיט את הציון הזה, כי המאמר ההוא לקוח מסוטה, ודציון שקודם לזה טוסב גם על המאמר הזה כמו שהעיר ראספורט (שם). שמות רמז קע"ב כתוב גם בד"ש בטעות, «ואלה שמות רבה», במקום «ואלה הדברים רבה». בד"ל רשם כראוי «ואלה ד"ר», אבל בכל הדפוסים האחרים (גם ס' דמיין) נשאר הציון

¹ על פי זה ים להק' דברי זינג (G. V. 297) ובלאסוונט (ס"ה 4' 6). עי' גם

לא כמו זה דפוס סאלוניקי החדשון.

ואלה שמיר. גם באיוב רמז תתקכ"א כתוב גם בדיש "ואלה שמות רבה". הציון שמיר בודאי איננו מהמחבר שלא ראה את שמות רבה. בדי"ל השאיר את הציון הזה, לפי שהדרש הזה נמצא גם בשמיר. בדיש וינ' וקראקא לא נזכר במדבר רבה, ונזכר בדי"ל ופראנקפורט א'.

בדיש יש פירושים על מלות קשות רק עד סוף רמז כ"ה של החלק הראשון. הפירושים האלה נדפסו בפנים באותיות קטנות. בילקוט שמואל רמז קל"ב מובא דבר אחד בשם ר' קלונימוס איש רומי בפנים הספר ובאותיות דומות לאותיות כל הספר. בדי"ו הוסיפו פירושים לכל הילקוט כמו שהעירו ע"ז על השער, והדפיסו אותם על הגליון. גם המובא מר' קלונימוס נדפס שם על הגליון. כמו כן תקנו הפירושים שבדפוס שאלוניקי. בראשית רמז ד' כתבו בדי"ש על מלת תמליוסין באותיות קטנות "פירוש אבן שתיה"; בדי"ו כתבו ע"ז: "פירוש היסודות". שם סוף רמז כ"ה כתוב בדי"ש: נחש לחפושית (באותיות קטנות); אישקרבאנו בלע"ז, וכדי"ו: אישקרפיון.

בדי"ש נחלק הילקוט לבראשית לצ"ט פרשיות (חוץ מן הרמזים). עד סוף פצ"ה שוה מספר הפרשיות עם הפרשיות של בראשית רבה. אח"ז יש שם בילקוט רק פרשה צ"ט, ובב"ר יש ק' פרשיות. בדי"ו השמיטו את מספר הפרשיות, וכנגד זה ציינו את מספר הפרשה שבב"ר בכל מקום שמוכא המדרש הזה. —

לכבוד רס"ג זצ"ל שני מאמרים.

ב. הנהרות ונגזרות אל הפתיחה לספר האגרון (סוף)

מאת שניאור זק"ש.

פסוק ט"ז: ויבן אותו [האוגר את ספר האגרון], ובהערה שם מובא נוסח "הכרמל": ויבן אותו. אין ספק שנוסח: ויבן אותו הוא הנוסח הצודק כי מלבד שנמצא במקרא כמה פעמים הלשון "ויבן את", ולא נמצא "ויבן את", והרס"ג גם היא אחז בלשון המקרא, מצאנו כי גם תלמידי מנחם בתשובתם על דונש קוראים את האגרון לרס"ג בשם "בנין" כי כן אמרו בשירים (בית נ"ה, סוף עמוד י"ג): "סעדיה כן מנה, בספר ישבנה, לשון עוני ענה, בחלק נאגרים" ר"ל: גם הרס"ג במנחם מנה ואגר בחלק אחד בספר האגרון ישבנה עוני עם ענה. ואם תאמר שהחרוז והמשקל הכריחו את תלמידי מנחם לכתוב "ישבנה"? בא ואראך, שגם במליצה פשיטה אמרו כן, והיא אמרם (עמוד מ"ט): "והיה רב סעדיה גאון זצ"ל, חכם ממנו (מרונש), אשר לא החביר המי' והדי' במשרתים בספר האגרון אשר בנה"; ומטי למדן תלמידי מנחם לקרא את האגרון לרס"ג בשם: בנין? אם לא מפי הרס"ג בעצמו בפסוק זה שלפנינו; ואולי עוד בפסוקים אחרים אשר אבדו מאתנו?

(1) רבינו סלרין בזה בהגם במנוח להחומה ג' 74 וז' מ', ולא ראה את הדפוסים

הקדמונים ומה סתהז לאסווכב כ"ה סה.

ואל נא יאמר הקורא כי זה דקדוק עניות מטני, לפלפל אם כתב רס"ג:
 "ויבן": או "ויבן", אחרי שהענין אחד; כי הנה מטאמרי על אדות ס' האגרון
 יראה הקורא הנכבד, כי לא לחנם דקדקתי להוציא הניסח הנכון: "ויבן" כי על
 הלשון "ויבן", אצל רס"ג, ועל הלשונות: שבנה, בנה, אצל תלמידי מנחם,
 יסדתי גם אני את בניני החזק, שפתרון השמות אשר לרס"ג המוכא אצל תלמידי
 מנחם (ע' לק"ק לרש"פ ע"ה עמוד ק"א והערה י"א עמוד קע"ה) בשם: ואלה
 שמות, היה כלול באמת בתוך ספר האגרון, והוא בעצמו הכניסו שמה, ולא נלקט
 מתלמידי מנחם, כמו שיחשוב הרש"ף ז"ל (שם) וככלל, היה רגיל אז על לשון
 החכמים לקרא ספרי אגרות ככלל, ר"ל: כל ספר שרשים, בשם: בנין,
 כי כן יבנה גם דונש את מחברת מנחם, שגם היא היא מחברת אגרות, בשם
 בנין; כי כן יאמר כשירו הגדול שהקדים לספר תשובותיו על מנחם: ולשמותם
 מנס... וכתבונה בנס (מנחם) בספרו קשורים (בית מ"ז) אחרי אשר לפני זה שם
 (בית מ"ד), קורא את מחברת מנחם בשם: ספר האגרון וחבור פתרון; וכן
 בכתבו למנחם שהציב דונש לפני השגותיו עליו, אמר: ולא יתכן בנין ספר
 בפתרון הלשון... כי אם לאיש אשר יאגור אלה היסודות והגבולות, יסוד בנין
 ספרו, יראת אלהים אוצרו, (נכתב או נדפס בטעות: "ויצרו").

שם, אשר יערכו בו הפותרים כו'. בודאי נוסח הכרטל כזה: הפותרים
 כו', כמוכא בהערת הר"ר שזחה, הוא הנכון! ואין להגיה: הפייטנים, ואין צורך
 להאריך בזה. —

פסיק הי': אשר דבר ביד ישעיהו בן עמוס, בודאי צ"ל: אמוץ
 ועמוס הוא טעות גמור וזה עמוס בלשוננו; והוא רומז אל הכתוב בישעיה (נ"ט, כ"א):
 לא ימושו מפ"ך וכו'.

פסיק י"ב, ומכ"ני מדע, טעות סופר או טעות הדפיס; וצ"ל: ומכ"ני מדע.
 שם, וכל המליצים אליו נהרו, "נהרו" היא צווי פה וראוי להקדק:
 נהרו.

שם, ועליו תעתיקו כל לשונות הארץ הבאה והיוצאת מתיו עד
 תיו, שני הפירושים לשני החכמים הר"ר שזחה והר"ר יוסף ד"ב יחי, על "מתיו
 עד תיו", הם דחוקים מאד, ולדעתי הדבר פשוט: כי רס"ג, להיותו בוחר לתפארת
 המליצה כמלות זהות ובודדות, כמוכא למעלה (פסיק ב'), פתב: תיו (תו) תמורת:
 פתב; וכונת מתו עד תו, היא: מפתב עד פתב, כלומר: מכל הכתבים שבכעולם.
 "ותו" פה, הוא מן ויקו על דלתות השער, והתורת תו, אשר עליו התו, וקדוש
 ישראל התו, הן תו שדי, ויאמר: כי על המליצים להעתיק את כל לשונות הגוים
 מכל כתבי העמים אל לשון הקדש; כלומר: כי ירגילו א"ע לכתוב את כל העולה
 על רוחם בל"ק, עד כי לא יצטרכו עוד לעם אחר, לדבר בלשון אחרת, ולא
 יאמר בזה, כי יעתיקו מלים מלשון לעזו אל לשון"ק, כי אם את הלשונות בעצמן
 יעתיקו אל הלשון האחת האהובה — לשון קדשנו; כלומר: יבטלו את כל
 הלשונות זולתה, כי לא יבצר מיודעי דעת, וממליצים המשכילים אל לשוננו שכל
 טוב, למצא בה כל הפצם ולדבר בה דבריהם, ככל צרכם, ובאמרו: הבאה והיוצאת,
 תפש לשון הכתוב בד"ה"א (כ"ה א) והמלות האלה הן שבות אל הארץ.

והכונה: כל הלשינות של הארץ הבאה, העתידה לבא, היינו: דור יבוא, כלומר: כל הלשינות דעתידות להתחדש עוד בדורות הבאים; והארץ היוצאת, היינו: הדרו ההולך, ועמו כל הלשינות המתהלכות בארץ. ויתכן ג"כ, שהרס"ג באמרו: הארץ הבאה והיוצאת רומז בזה לדעתו הידועה מהתחדשות שמים וארץ רחניים לעתיד לבא, והפסד השמים והארץ הגשמיים (ראה מה שזכרנו ע"ז בספרנו "התחיה" חיבת א' כן עמוד י"ז והלאה). ועכ"פ, כונת הלשון: "מתיו עד תיו" אחת כאשר אמרנו.

פסוק כ', פודה נפשינו גואלינו מקדם בעשותינו כן או יחנינו לתורדת ישועתה. ר"ל: למהר הישועה, כמו: הנה חרדת אלינו, ויחרדו זקני העיר, ויחרדו בנים מים, ויחרדו כצפור. והכונה: שתמהר הגאולה לבא אלינו, עוד כטרם בא זמנה, ע"ד אמרם ז"ל: זכו אחישנה. ויאמר עוד: אשר נכספנו לה, להישועה הזאת, הפוך שפתינו הברורה על כל הארץ וכו', כלומר: או אז, תקום נבואת צפניה (נ', ט'): כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה וגו', והנה אנחנו הרואים מלשון הרס"ג פה: שפתינו הברורה, כי הראב"ע לא היה הראשון שפי' בצפניה (שם): "כשפה ברורה היא לשון הקדש", כי אם מהרס"ג לקח פירושו זה. ומה יקר דבר הרס"ג באמרו, כי בידינו למהר את גאולתנו ופדות נפשינו בלמדנו והכנתנו את לשון קדשנו! — כי אמת נכון הדבר כי קיום כל אומה תלוי ועומד בקיום לשונה, ולכן גם גאולתנו העתידה תלויה בלמיד' לה'ק ובהכנתה. וכאשר נגאלו בני גאולה ראשונה בעבור שלא שנו את לשונם כן תהיה הגאולה האחרונה רק לאלה שישמרו את לשוננו. כי הלא עינינו הרואות היום, כי האנשים החטאים כנפשותם, אשר לא ישמרו את לה"קו ישליכו אחרי גום בשאט כנפש גם את שתי התורות הכתובות בה ולבם אימר להם להתאי'ש מן הגאולה וקיום האומה והאמונה, ונכרתו הנפשות החיטאות האלה מקרב עמם, כיהם בעצמם ידונו את עצמם ככרת...! — אך על כל איש מישראל! הדבר מוטל, להחיש את גאולתנו ולמהר את פדותנו ולקיים את אומתנו ואת אמונתנו גם מצדו, ולא להשליך בזה על ה' לבד את יהו — וזה יהיה, בדרשנו מעל ספרי קדשנו, משפט לשוננו, ובהביננו מדברי חז"ל את חקי האלהים ואת תורותיו הכתובות בה.

פסוק כ"א: ויהי כעלות על לב (צ"ל: לבי)... ואתנה כודאי לבי... ולכל מבטא (מבטא) וכו'. "כודאי לבי", היינו המצאות לבי, המחשבות אשר כדתי מלבי, כלומר: אשר המצאתי ויצרתי לי, מן: אשר כדא מלכו, ומן: מלכך אתה כודאם. ואחרי שישתמש פה הרס"ג בפעל כדא לשבח, א"כ לא הכנים בו הוראת הכזב בפרט רק המצאת הלב בכלל, אם המצאת שקר או המצאת אמת. פסוק כ"ב: ואמצא את מלת כל גבר על אחת משתי פנים אם יסוד או תוספת תמצאינה והנוספת יסודה בה. הנה על סף פסוק כ"ה כתב הרב הח' ד"ב נ"י: "ומה שאמר וארבע על הנפסכת לבדה וכו', לא אדע פתרוני", והיה לו לאמר באמת על כל הפסוקים: "מכאן (פסוק כ"ב) ואילך לא אדע פתרוני", כי הכנת הפסיק האחרון הוא תלויה בהכנת כל הפסיקים האלה הקודמים לו, על כן אפשר שפז: בשם "יסוד" יקרא הרס"ג את השם שהוא

השרש והעקר; בשם „תוספת“ איננו קורא עוד פה את האותיות השמשיות כפרט, כי הלא יאמר: מלת כל גבר, מה היסוד הוא מלה — מלת השם — אף התוספת היא מלה, והיא מלת הפעל שהוא המפל להשם; והפעל הוא נשיא מהשם, והשם הוא נשיא אותו, וכן הוא כולל בתוספת גם את מלת הטעם; ואם כן התוספת הנזכרת פה כינתה התוספת בדרך כלל.

פסוק כ"ג: והגוספות על אחת מהשלש תהיינה אם להרכבות אם להקנותם אם להגיד זמניהם אחר וקדם ועתה. „אם להרכבות“ כלומר: להפוך את היחיד והיחידה לרבים ולרכות, אם להקנותם, המה הכנויים, ובל זה כראשונה ע"י מלות המספר ומלות הגוף ככלל, ועם זה גם באותיות השמשיות הכאיות במקומן.

והנה הראב"ע בספר „צחות“ (שער לה"ק דף ל"ב ע"ב, רי פיורדא), כתב: „ודע כי עיקר סימני כל הדברים שידבר אדם עליהם הם עשרה רוב סעדיה הנאון ז"ל יקראם עשרת הקונים והטעם כי הם קונים כל הדברים ואלו הם אני כו"ו. וזה מטעמים עם לישון הרס"ג פה: להקנותם וכידאי כל עשרת הקונים אשר מנה שם הראב"ע אחד לאחד בשם הרס"ג מצא בספר האגרון הלוח, כהמשך החבור אשר אבד ואיננו — לדאבון נפשנו — אשר ישם פירש הרס"ג את כל פרטי הקונים, הנזכרים פה דק בכללם. „אם להגיד זמניהם אחר“ — העתיד; כמו: הגדו האותיות לאחור, „וקדם“ — עבר; „ועתה“ — הוה בינוני, ושלישת הזמנים האלה המה מקיפים את כל הפעלים העוברים תחת הזמן, והנה הקדים הרס"ג את העתיד להעבר, וזה על דרך המדקדקים הערביים, כמו שאמר ר"י בן גנאה בדקמתו (עמוד ג'): טאמי אנשי הדקדוק הערבי אשר ישימו העתיד קודם לחולף ויאמרו שלא יהיה חולף עד שיחיה עתיד כו"ו.

פסוק כ"ד: „היסודות המה העומדים על מתכונתם והגוספות נהפכו הפך“. ז"ל הראב"ע בצחות שם: „החלק האחד (של הלישון) הוא השם, והוא בעיקר עצם הדבר, והנה הוא כמו הגוף הנושא את המקרים וישחרת המקרה ויעדר כבא הפכו (ר"ל: כבא מקרה אחר), והעצם עומד, והחלק השני הוא הפועל (הפעל) והנה הוא כמו מקרה“ (שדרכו להתהפך), וכן אמר גם הרס"ג פה: כי היסודות, היינו: השמות, המה העומדים על מתכונה אחת, כעצמים העקריים; והגוספות שחן הפעלים והגלויים אליהם, המה מתהפכים כהמקריים, וכן מצאנו לבן גנאה, כי תחלת דברו על השם והפעל היא: „וכבר נודע, כי העצם הוא העומד בעצמו, הנושא את המקרים; ושהמקרה הוא הנושא בעצם בלתי עומד בעצמו“ (רקמה ע"א). וא"כ השם הוא העומד בעצמו והפעל בלתי עומד בעצמו ויתהפך.

פסוק כ"ה: האותיות המוספות בתחלת המלה ובתוכה ובסופה (כסגרת הח' ד"ג: או רק: ובסופה) המה האויבים בשתלן (כסגרת הח' סז"ח) — ולא הם יחזקו לו לכבד אלה מעלתו על תקון טעות סופר דמוכח ממקומו; כי אך יתן הסכ"ג שני סימנים לזה אחת יכסיל את הויד לכוכב: כויתק, ויגדל את כמות סגרת האחד מהא"ב(?)

ומעתה התחיל הרס"ג לדבר על המין השני של התוספת, על היסודות לא תוספת מלה, כי אם תוספת אות, ונתן בתחלה סמן כולל על האותיות השמשיות, שהוא: האויבים בשתלן, ואח"כ יחלקן עוד לשני חלקים, ונותן לכל חלק מהם

סמן מיוחד לפי חלוקת משפטים, ואמר על החלק האחד מהם: שבע מהנה על היסודות וההפוכה, כלומר: שבע מהנה הן משרתות גם את המלכים גם את המשרתים, על היסודות, נופלות כן על היסודות, שהם השמות; וההפוכה, וכן הן נופלות גם על מחלוקת ההפוכה, שרם הפעלים. ושבע אלה האותיות המשרתות, הן המסומנות בסמן; בשלום כה (ונדפס כמעט: כה). ועתה הוא נותן סמן על החלק השני מהאותיות השמושיות, ואומר: וארבע על הנהפכת לבדה המה איתן. ארבע מהן אינן נופלות רק על הנהפכת, כי לא תשרתנה את היסודות כלל, אינן משמשות את השמות. בעבור כי כל שם עצם פרטי לא יסמך ולא יתכנה ולא יתרכה ולא יעודת. והוא הדבר אשר היה בו מחלוקת בין רס"ג ובין דונש. כי זה לשון הראב"ע בשפת יתר (ס"פ"ה): ויאמר הגאון: "כי שמות החיים לא יסמכו; ור"א (ור"א אדונים, דונש) אמר כי יסמכו ויודעו, ואמר שנכון לומר יעקבום ויעקבנו, וזה מעות גדולה! (מדונש) כו'. — וארבע אלה הן איתות העתיד: איתן, אשר לא תפולנה רק על הנהפכת לבדה, ר"ל: על הפעלים לבדם, בין הפעלים מצד עצמם, בין הפעלים הנגזרים מהשמות; ובן השמות היוצאים מהפעלים, שדין הפעלים להם, כלם הם נכנסים כגדר ההפך — גדר המקרה.

והנה בראות הח' ר' זלמן כ"ט, שתלמידי מנחם בתשובותיהם על השגות תלמידי דונש (עמוד מ"ס) מביאים בשם הרס"ג בספר האגרון את הסמן "האובים כשתלן" להאותיות הניספות המשרתות, וכי דונש בתשובותיו על הרס"ג מביא בשמו חס': "איתן בשלום כה", לענין זה, (שם ראש עמוד מ"ב) חשב כי את הסמן האחרון הזה, שהביא דונש בשם הרס"ג, מצא דונש בס' "צחות לשון עברית" להרס"ג ולא בספר האגרון — ואין זה נכון! כי כאשר אנחנו רואים כזה, נתן הרס"ג שני סמנים בספר האגרון בעצמו לאותיות השמושיות, לשני ענינים חלוקים, כמו שהראינו; ותלמידי מנחם תפשו הסמן הראשון ודונש תפש הסמן האחרון¹.

ובדבר ספר "צחות לשי"ע" להרס"ג, או ס' לשון עברית וס' לשון צחית שלו, בכלל, עדיין הדבר שקול, אם חבר הרס"ג בכלל ספר אחר בחכמת לשוננו זילת ספר האגרון; — אפס כי אינני ממהר להחליט דבר כזה, עד שאזכה לראות את גוף ספר תשובות דונש על הרס"ג.

(1) ראה הערת הרכבי ב"צייטשריפט" לשמאדה 1882 עמוד 94.

—

מאמר תבנית ספר

מראה תבנית ספרי חקר מצוה. א. גדר מצוה (סוף)

מאתי יעקב רייפמאן.

כתר נא לי עוד זעיר ואחך גם המצוה אשר יב עמדו בעניני הסבה הראשונה, ומי יתן מוילאנו מהם לריוה.

א) בסנהדרין (מ"ה ב') כתוב: אמר שמואל נקטעה יד העדים פטורה, מאי עשמה דבעינא יד העדים הוה בו בראשונה (דברים י"ג) וליכא א' וכו'. ומי בעינן קרא דכתיב וכו' ומי לא בעינן קרא דכתיב וכו' הגאון הוא דמגן לין לו בתיב יד בתיב דגל חין ומיני חין לו טהרה עולמית דבי אליעזר אומר ונתן על מקומו ויולא דבי שמעון אומר ונתן על שמואל ויולא; ופ"י רש"י: דבי אליעזר לא בעי קרא דכתיב וכן ר"ס עכ"ל, והנה חין כל ספק כי ענין: בעינן קרא דכתיב הוא אחד עם הענין הנ"ל: בכל ההורה כולה בחד קרא סגי לעבד ולא בעינן חרי קראי אלא בקדשים, ואיכ ר"ח ור"ג הסוברים דלא בעינן קרא דכתיב סוברים גם בכל ההורה כולה בעינן שנה עליו הכתוב לעבד בקדשים וחקק אחת לכל האזנה, וכן בפ"י רש"י סס (ד"ה חרי זה הוה) כתוב: אלמא לא בעי קרא דכתיב דלאו דוקא איכתיב אלא למצוה בעלמא עכ"ל. ולפי סברה הלז לא נאמר לחם עוני במנה והדר באתרוב כי חם למצוה בעלמא ולא לעבד ויולא חס דיעבד במנה עבירה ובאתרוב יב. ולמה אסור לא הובאה דעתה הלז דדני מנה אשר בפסחים ובדני אתרוב אשר בסוכה?

ב) במכות (י' ע"ב) כתוב: אימור עיר שאין בה זקנים רבי חמי ורב חסי חד אמר קולטת וחד אמר אינה קולטת; למ"ד אינה קולטת בעינן זקני העיר וליכא למ"ד קולטת מצוה בעלמא. ועיר שאין בה זקנים ר' חמי ור' חסי חד אמר נעשה בן סורר ומורה וחד אמר אין נעשה בה בן סורר ומורה, למ"ד אין נעשה בה בן סורר ומורה בעינן זקני עירו וליכא, למ"ד נעשה בן סורר ומורה מצוה בעלמא. ועיר שאין בה זקנים ר' חמי ור' חסי, חד אמר מביאה עגלה ערופה, וחד אמר אינה מביאה עגלה ערופה, למ"ד אינה מביאה עגלה ערופה בעינן זקני העיר היא וליכא, למ"ד מביאה עגלה ערופה מצוה בעלמא. והנה מהתוקח ר' חמי ור' חסי הוא אחת עם מתלוקת התנאים הנ"ל חם בעינן קרא דכתיב ואם לא, וקשה אסור מאד לזכרה והבן שיהלקו אחוראים גדב-סכר נחלקו בו הנאים? ומה התחבובים ביבאו אחרי הקדמונים חם אשר בכר עבדו? וקוביא בואת מקשה הנמרה המיד בלבן לימא ביהאי?

א' ק"ל לא אמר שמואל: נקטעה יד הניקטע כעור דבעינא יד חסיה בו בראשונה להניחו (דברים י"ג) וליכא, מודע לא העניד שמואל חם תרובו על הפסוק הזה הקודם לנסוק יד העדים חסיה בו בראשונה? וי"ל לאמר בזה דבר חדש, והוא: כי הפסוק בנקטעה יד העדים הוא אך בעבור דכתיב והגילו העדה ומהדרין? לנאל עילה לטרוו ומייתה, בעין הכתוב בנתיב (ה' ע"ב ר' רשיא ונשה): ננאל אחד מהן קרוב או פסול ערוסן בעלה וכו' אמר ר' יוסי בנה דברים אמורים בדני נפשות, ופ"י רש"י: בדני נפשות דכתיב והגילו העדה ומהדרין אזכורא עכ"ל; וזה לא יתכן בנתיב, כי בו כתוב: ולא תחוס עיניך עליו ולא תחנול ולא תסכה עליו (דברים סס) ובחוק' סנהדרין (ח' ב' ד"ה בערה) ונתיב חין ונתיב חין עובדין למיטה עכ"ל, ולא נכון אסור לבקש עליות ולקנות תחבולות לזכות חם הנתיב, ולכלתי בער רע גדול כוונה ונקרבנו ולפי חין דין שמואל הלוי ונחלוקת התנאים בעניננו, כי קרוב נאמר חסר גם ר"ח ור"ס מורים דין שמואל מעטם והגילו העדה הנ"ל, וכבר כתוב בחזיונו (נגעים פ"ד ו"ט ד"ה חין לו טהרה עולמית) שהסוגיא דפרק נגור דין האומרת: סגיא היא נתיב עפני תרמי סוגיות אחרות, אך לא נעטענו כי חם ונעטס אחר יעושי.

וגם קשה מאד, למה זה לא הביאה הגמ' בסנהדרין (סג) דעות ר' חני' ור' חסי אשר אחד מהם סובר כשמואל דבעין קרא כדכתיב ונקטעה יד העדים פטור ואחד מהם חולק על שמואל וסובר דלא בעין קרא כדכתיב ונקטעה יד העדים חייב? וכן תמוה מאד אשר לא הביאה הגמרא במכות (סג) דעת שמואל.

ג) על דעת מ"ד שער שאין בה זקנים אינה מביאה עגלה ערופה ולא ש"ל סוקי העיר הוא אך למנוה בעלמא קשה מאד, הלא כבר ראינו למעלה שעגלה ערופה דין קדשים לה ובקדשים אין חולק דבעין שנה עליו הכתוב לעכב? ועוד יותר קשה הלא כבר הבאנו למעלה מסופה סהם משנה: אע"פ שאינו איתן כבר, שהוא בעבור שעגלה ערופה דין קדשים לה כמ"ל ואיכסה יכול אמורא לחלוק על סהם משנה שלי כל ראיה? וגם קשה מדוע לא זכרה הגמרא בסופה ש"מ"ד זה חולק על דין: אע"פ שאינו איתן כבר?

ד) בירושלמי סופה (פ"ט הלכה ה'): אע"פ שאין איתן כבר, ודכוותה אע"פ שאין נחל כבר, הני רבי שמעון בן יוחי הורידו והורידו אע"פ שאין נחל. וע"י צפי' פני משה (ד"ה הורידו): הורידו הוי מני למיכתב וכתיב והורידו וגו' אל נחל איתן דהויין לרבות הוא אע"פ שאין נהר כלל כבר עכ"ל. וקשה הלא ר"ש סובר דלא בעין קרא כדכתיב כמ"ל ולמה לו אשוי' ללמוד מיתור הוי"ו? ואולי יש חלוק בין דין ר"ש: נורן על שמאל ויורא לדין: אע"פ שאין נחל כבר, כי גם מתקיים הקרא למעבר במקפת בשמאל ופה לא מתקיים הקרא כלל, ולכן לא נזכר ללמוד מיתור הוי"ו כי אם דין: אע"פ שאין נחל, ולא דין: אע"פ שאין איתן, כי כפי' נחל אך אינו איתן מתקיים הקרא במקפת, לא כן בשאין גם נחל, ולפי' במזרע שאין לו גם שמאל מודה ר"ש שאין לו טהרה עולמית.

ה) יש מלות יחידות המורות על עכוב, ואלה הן: ככה (סופה ל"ב ח' במשנה); היתה (מנחות ה' א'); בריה (שס כ' ע"א); היתה (שס ג"ג א') וקשה אשוי' עני כל אשר שנה עליו הכתוב לעכב הלא אחת משנה פסוק היה יותר רבון לכתוב אחת העולות המזכרות למען דבר בלשון קצרה המהוללה צפי רז"ל (ספחים ג' ב').

ו) בשער המלך הלכות קרבן פסח (פ"א ה"א) כתוב: ועיין בחדושי הריב"ז יומא (דף נ"ב ע"א) ד"ה חד למנוה וחד לעכב שכתב וז"ל והא דשרכיין לעיל וכו' כיון דאיכא אזהרה דכי בעיין ממילא משמע שהוא מכוונ' וכו' יעו"ש, הנה מתבאר מדבריו דס"ל דעד כאן לא אמרין שנה עליו הכתוב לעכב הלא במידי דאיכא לאו, אבל איכא דאיכא לאו ממילא משמע עכובא ולא בעיין שטנה עליו הכתוב לעכב, והוא הפך דעת ריב"ז שכתבנו. ומלבד זאת יש לתמוה מההוא דמנחות דשריף ואימא לא האסה חמץ למיקס עליה בלאו ואפסולי לא מפסלא הוי דאע"ג דאיכא אזהרה לא משמע עכובא. ואינו מלבד המיתה שער המלך על הריב"ז ממנחות הגוי נכון עד מאד בדעתו, כי לא אבינו ולא אדע מה בין עשה ללאו, ומדוע לא נאמר בלאו שהוא אך למנוה ולזהירות לכתחלה ולא לעכב כאשר נאמר בעשה, ואולי לא אמר הריב"ז זה על כל לאו כי אם על לאו דכי בעיין לבדו, בעבור שאלה כי הכתובה סה היא לדעת רז"ל בהוראתה. אלא, ואלא מורה על עכוב כמו כ"ה אשר הכאתו למעלה כמבואר לכל יודעי לשון. בזה אשים קנאי למלי על אדות הסנה הראשונה לכלל ההודעה ואחל לדבר על אדות סבחו הגמית שהיא להכפיל עני המורה אח סיהו.

10) גם הסנה השנייה מזכרת בהלמודנו פעמים רבות בלשון: לעבור עליו בשני לאוין, וביבמות (י"ז, סע"א): לעבור עליו בשלשה לאוין, והכוונה בה היא: לבית עליו ענסי שני לאוין ולהלקוהו שתי פעמים מלקות הרבעים באלו עשה שני מעשים אשר לא יעשו, ובלאו אשר אין

עליו עונש מלקות לא יתן ולא יוסיף לנו כפלו. וכן כתוב בחוסי ב"מ (ס"א ח' ד"ה לעבור
עליו בזמי לחוין). ולפי דעת בעל שער המלך בנות הרי"ב"ה בחדושי על יומא הט"ל הוא עוד
ספק הסנה הראשונה כי לפיכך לא החקן הסנה הראשונה רק בנשות עשה, אבל במלות לא העשה
חד קרא סני לעכב.

אין אנהנו מוחסים זה כפל ההודעה להסנה הזאת כי אם במקומות אשר אין דרך להמלט
מנהגה ואין יכולת בני ליתם זה הפסל לקנה אחרת, ככתוב בפסחים (ז"ד, ב'): כל הוכח דאיכא
למדרג דכסין ולא מוקמינן בלאי יחודא, והוא למינן לא נרבה בעונשים ובמהלומות המסככות
לפעמים מיתה; יעוין חוס' בסנהדרין (י' ע"א ד"ה מלקות החת מיתה עומדת): זמנין מחוס ע"י
מלקות כדהנין באלו הן הנוגין מת חת ידו פצור עכ"ל.

11) הסנה השלישית כתובה בסנהדרין (י"ט ח'): כל מנהג שנאמר לבני נח ושנית
בסני ליה ולזה נאמרה, לבני נח ולא ישיגת בסני ל ישראל נאמרה ולא לבני נח. וזה יובאר
סיפא בעזרה החוקן לאדם דעת פסקן בן נח אשר בסוג השביעי.

12) הסנה הרביעית נרמזה במאמר ר' אחי: שנה שנהון עשה והוא ליה י"ט עשה ולית
ואין עשה דוחה את ל"ה ועשה (שנה כ"ד סע"ב וכו"ה רע"ה); ובזו"ס קדובין (ל"ד ח' ד"ה
מעקה) נוסף עוד: דעשה שיש עמו לאו חף הלאו חלים ולא דחי ליה עשה עכ"ל. ור"ל שלא
דחי ליה עשה גם כמי שאין העשה בעט הלאו ונהנה בו כגון אשה שאינה חייבת בביעו שהזמן
נרמא, וכאשר יחלש ויחזק הלאו ע"י הסנה ענינו עוד פעם בלשון עשה כן יחלש ויחזק ע"י
הסנה ענינו עוד פעם בלשון לא העשה אם בלשון לית הראשון ואם בלשון אחרת ולא דחי ליה
עשה. ועל פי זה מובן היטב הכתוב בפסחים (פ"ה, ח'): ועלם לא הסברו בו אחד ועלם שיש
בו מוח ואחד ועלם שאין בו מוח, ומה אנו מקיים ואכלו את הכסר בלילה הזה? בבשר על
גבי העלם; או אינו וכו', כשהוא אומר ועלם לא יבשרו בו בפסח שני שאין הלמוד לומר שהרי
פבר נאמר ככל חקת הפסח יעשו אותו הוי אומר אחד ע"ש שיש בו מוח ואחד ע"ש שאין בו
מוח עכ"ל. ור"ל בעבור שנהגה ונפסל הלאו דועלם לא הסברו בו פעם בפסח ח' ועלם בפסח
ב' הוא חלים ויחזק ואין עשה דוחה אחרת. והנה בזו"ס מנחות (מ' ע"א ד"ה סדין בנינות) כתוב:
וב"ש סבירא להו כההוא הנא וסבירא להו פ"י יהודה דלא דריש סמוכין וכו' ואש"נ דעשה דוחה
לא העשה לא כפי בנינות כלאים הא אשר לקיים מיהם וכו' עכ"ל, ולפי הט"ל יוכל להיות
דעלם ב"ש הוא בעבור אלמות הלאו ע"י הסנהו פעמים פעם אחת בויקרא (י"ט, י"ט), ועלם
שנית בדברים (כ"ב, י"א) ולא סבירא להו הכתוב ביצמות (ד' ב'): הני מנך דריש וכו'.

13) למעלה (סעיף ב') הראית גברי מצות עשה ומצות לא תעשה ועל
פיחם ראה תראה פה, כי יש מצות אשר לפי לשינון הן מצות עשה ולפי ענין
הן מצות לא תעשה, ואלה הן: א) ויום השביעי שבת (שמות כ' י') ב) והשביעית
תישמטנה ונטישתה (שם כ"ג י"א). ג) איש אמו ואביו תיראו ויקרא י"ט, ב"א,
ועזי בקדושין (ל"א ס' ע"ב) מורא לא עומד במקומו ולא יושב במקומו ולא
סותר את דבריו ולא מכריעו" ד) ומקדשי תיראו ויקרא שם ל', ועזי ביבמות (י'
ע"ב): ואי זו הוא מורא מקדש? לא יכנס אדם בחד הבית במקלו ובמנעלו בסנדתו
ובאבק שעל רגליו ולא יעשנו קסנדריא" ה) לעני ולגר תעזב אותם ויקרא כ"ב,
כ"ב, ו) בחודש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון (שם ושם כ"ד) ז) שבת
שבתון הוא לכם (שם ושם ל"ב) ח) ביום הראשון שבתון (שם ושם ל"ט) ט) וביום
השמיני שבתון (שם ושם י') שמוט כל בעל משה (דברים מ"ו ב'). וכן להפך יש

מצות אשר לפי לשונן הן מצות לא תעשה ולפי ענינן הן מצות עשה, ואלה הן :
 (א) ולא תותירו ממנו עד בקר (שמות י"ב ו'), ואשר קראוהו רז"ל נסס; לא תעשה
 (סנהדרין ס"ג א') הוא הך לפי הלשון ולא לפי הענין. (ב) שארה כסותה וענתה לא יגרע
 (שם כ"א י.) ג' מלאתך ודמעתך לא תאחר (שם כ"ב כ"ח. ד.) ולא ילין חלב חגי
 עד בקר (שם כ"ג י"ח. ה.) ולא תשבית מלח ברית אלהיך מעל מנחתך (ויקרא
 ב', י"ג. ו) לא ינה ממנו עד בקר (שם ד' ט"ו. ז) ולא תלין פעלת שכיר אתך
 עד בקר (שם י"ט, י"ג. ח) ולא ישאירו ממנו עד בקר (במדבר ט' י"ב. ט.) ולא
 תגרעו ממנו (דברים ד' ב.) י' ולא תקפץ את ירך מאחיך האביון (דברים ט"ו ד').
 י"א) לא תשלחנו ריקם (שם ושם י"ג. יב) ולא יראה את פני ריקם (שם י"ד י"ו).
 י"ג) לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם וגו' לא תוכל
 להתעלם (שם כ"ב א' ג'). י"ד) לא תראה את חמור אחיך או ישורו נפלים בדרך
 והתעלמת מהם (שם ושם ד'). טו) לא תאחר לשלמו (שם כ"ג פ"ב. טז) לא
 תשכח (שם כ"ה י"ט). ולכן כאשר ישאך לכך לדרוש ולתור על מצוה מה בין
 תבין את ענינה ואל תביט אל לשונה; זיל בטר מעמא ולא בטר שמא; כי הלשונות
 לבדנה משכשות את הדעות והשמות מבלעדי תוך הדברים מתעים ארת האדם
 בתחו לא דרך, וכעין זה כתוב בפ' הראב"ע על התורה (שמות כ', א'): משפט
 כל החכמים בכל לשון שישמרו המעשים ואינם חוששים משנוי המלות עכ"ל. ובבאך
 למשל אל דין: כל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות וכל מצות לא תעשה
 שהזמן גרמא נשים חייבות (קדושין כ"ט א' כמשנה) תדע ותשכיל כי גם מצות
 עשה גם מצות לא תעשה הנזכרות בו הן מצות עשה ומצות לא תעשה לפי
 ענינן ולא לפי לשונן לבדה, וכי אין הנשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא
 בלתי בהיות תוכן רצוף פקדת קום ועשה, ולא בהיות תוכן רצוף פקדת שב ואל
 תעשה, רק יקרא שם "עשה" עליהן, וכן אין הנשים חייבות במצות לא תעשה
 שהזמן גרמא בלתי בהיות תוכן רצוף פקדת שב ואל תעשה ולא בהיות תוכן
 רצוף פקדת "קום ועשה", רק נקראו בשם "לא תעשה", יען כי פטור הנשים ממצות
 עשה שהזמן גרמא הוא אך בעבור אשר לא רצה ד' להעמיס על הנשים טרח
 ומשא פעלות זמניות, אם מהמעם הישן אשר במלמד התלמידים (פירשת לך לך)
 ובאבודרהם (ט' א' דפוס פראג) ואם מהמעם החדש אשר בספרי מועדי ערב
 (מערכה רביעית ס' ב.) יעיין בכל אלה.

והא לך ראי' ברורה על אמתה משפטי זה—אם גריבה ראי'—מחגינה (ד' א'). כי כחוב
 סס; אמר מר זכור להוציא חז הגאים (מכאיה קרבן ומכאיה פנים, ולפי הירושלמי אך מראיה
 קרבן, יעוין חיס ראי' המסכה) הא למה לי קרא? מכדי מנחה עשה שהזמן גרמא היא וכל
 מנחה עשה שהזמן גרמא נשים פטורות? ולמה לא הרצה הגמרא, כי אימערך קרא לפטרן גם
 מנחות ולא יראה חז פני ה' ריקס אשר הוא לא העשה לפי לאונה וכל מנחה לא העשה שהזמן גרמא
 נשים חייבות? אין זה כי אם בעבור אשר אין הנשים חייבות במנחה לא העשה שהזמן גרמא
 בלתי בהיות תוכן רצוף פקודה שב ואל תעשה וחוך מנחה "ולא יראה חז פני ד' ריקס" רצוף
 פקודה קום ועשה קום והבא קרבן. סוף דבר! לא הסס עקר אלא המעשה. ולפי הדברים
 והאמת האלו חייבות הנשים במנחה שבחון הכחובה כסכה ויום טוב גם כי הוא מנחה עשה
 שהזמן גרמא לפי לאונה, יען כי הוסס רצוף פקודה שב ואל תעשה מלאכה, וכזה מיושבה הסעב

קושיה ר' יוסף מארץ יבֵּרְחֵל הַמּוֹצֵא בְּהוֹסֵי (קְדוּשֵׁין ל"ד ח' ד"ה מַעֲרָה) וְחַל גְּבִי חֵין מְדַלִּיקוּן
בְּשֵׁמֶן שֶׁפֶס דִּיט מַבּוֹס דִּיט עֵשֶׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה וְשֶׁרֶפֶת קִדְשִׁים חֵינֵה אֵלֵךְ עֵשֶׂה, אֵשֶׁה שְׂאֵינֵה
חֵיבֵיבָה בְּעֵשֶׂה דִיט דֵּהֵי זְמַן גִּרְמָא וְכוּ' הוּכַל לְהַדְלִיק בְּזַמַּן שֶׁרֶפֶת בִּי"ט? עֵכֶל. הֵן נִלְמַת אֵשֶׁה
חֵיבֵיבָה בְּעֵשֶׂה דִיט גַּם כִּי הוּי זְמַן גִּרְמָא. וְהִנֵּה חֻקִּים וְחֻבֵי וְרַבָּא לֹא חֲשַׁבו י"ט לַעֲשֶׂה וְלֹא
תַעֲשֶׂה כִּי אֵשׁ לֵלֵךְ תַעֲשֶׂה לְבַד, יַעֲוִין שֶׁבַד (כ"ד ב') וְהוֹסֵי (שֶׁס ד"ה וְלֹא מֵילֵה) וְהוֹסֵי יַעֲוִין
(שֶׁס דִּיה ה"ל י"ט עֵשֶׂה). וְיִלְכֵי בְּרוּרָה, כִּי הוּא בְּעֵבֹר אֲשֶׁר הוּךְ תַעֲשֶׂה לְרוֹף סְקִידָה שֶׁ וְלֵךְ
תַעֲשֶׂה מֵלִבָּהּ וְהוּא אֲשׁוּף אֲךְ לֹא תַעֲשֶׂה בְּלִשׁוֹן עֵשֶׂה, וְכַפֵּל אֲחֻזָּה פֶּעַם בְּלִשׁוֹן עֵשֶׂה וְפֶעַם
בְּלִשׁוֹן לֹא תַעֲשֶׂה חֵינֵנו מוֹרֵה לְדַעֲרָה עַל עוֹשֶׂה וּגְבוּרָתָה לְבַלְתִּי תַדְחֵה מִפְּנֵי עֵשֶׂה רַק הוּא עֵיד:
וְחֵי לְרוֹבֵן וְלֵךְ יִמּוּחַ (דְּבָרִים ל"ג ו') וְעוֹד רַבִּים כְּמֹהוּ. וְיִלְכֵי עוֹד כִּי גַם רַב אֲחֵי אֲשֶׁר חֲשַׁב
י"ט גַּם לַעֲשֶׂה (שֶׁבַח שֶׁס) לֹא חֲשַׁבו לַעֲשֶׂה מִמַּה רַק לְשִׁמּוֹה עוֹד פֶּעַם בְּלִשׁוֹן עֵשֶׂה, וְהַשְׁנוּחֵה
פֶּעַם בְּלִשׁוֹן לֹא תַעֲשֶׂה וְפֶעַם בְּלִשׁוֹן עֵשֶׂה מוֹרֵה לְדַעֲרָה עַל עֻזּוֹ וְתַקְפּוֹ לְבַלְתִּי יַדְחֵה
מִפְּנֵי עֵשֶׂה כִּיִּלֵךְ וְלִשְׁוִי עַל כִּי הַכְּחוּב בִּב"מ (ל"ב ח'): "וְאִמְחֵי אֵחֵי (אֵיב אֲמוֹ וְאֲבִיו הִירְאוּ)
עֵשֶׂה וְהֵאֵי (הַשְׁבַח אֲבָדָה) לֹא תַעֲשֶׂה וְעֵשֶׂה (הַשְׁבַח תַּיִבֵּס לֹא הוּכַל לְהַעֲלֵם) וְלֹא אֲחֵי עֵשֶׂה
וְדַחֵי לֹא תַעֲשֶׂה וְעֵשֶׂה? הוּא אֲךְ לְדַעֲרָה ר' אֲחֵי ה"ל, כִּי לְדַעֲרָה חֻקִּים וְחֻבֵי וְרַבָּא כִּאֲשֶׁר לֹא
נַחֲשֶׁה מִזֹּת שֶׁחֻן לַעֲשֶׂה בְּעֵבֹר אֲשֶׁר הוּכַס לְרוֹף סְקִידָה שֶׁ וְלֵךְ תַעֲשֶׂה מֵלִבָּהּ, כִּן לֹא נַחֲשֶׁה
מִזֹּת לֹא הוּכַל לְהַעֲלֵם לֵלֵךְ תַעֲשֶׂה בְּעֵבֹר אֲשֶׁר הוּכַס לְרוֹף סְקִידָה קִיט וְעֵשֶׂה, קוּס וְהַשְׁבַּח
אֲבָדָה. וְכֵן בְּבִחָךְ אֵל הַכֵּל הַגְּדוֹל בְּדִין: הַעוֹסֵךְ בְּמִזְוֵה פַעוֹר מִמִּזְוֵה, אֲשֶׁר אֲךְ מִמִּזְוֵה עֵשֶׂה
פַעוֹר הַעוֹסֵךְ בְּמִזְוֵה וְלֹא מִמִּזְוֵה לֹא תַעֲשֶׂה תַשְׁכִּיל וְתַדַּע, כִּי לֹא יִהְיֶה רַק בְּמִזְוֵה לֹא תַעֲשֶׂה אֲשֶׁר
הוּכַן לְרוֹף סְקִידָה שֶׁ וְלֵךְ תַעֲשֶׂה וְלֹא בְּמִזְוֵה לֹא תַעֲשֶׂה אֲשֶׁר תוּכַן לְרוֹף סְקִידָה קוּס וְעֵשֶׂה. הֵן
עֵינֵן הַעוֹסֵךְ בְּמִזְוֵה פַעוֹר מִמִּזְוֵה הוּא: הַעוֹסֵךְ בְּמַעֲשֶׂה זֶה פַעוֹר מִמִּזְוֵה אֲשֶׁר מְבַלְתִּי יוֹכֵלֵה
לַעֲשׂוֹת שְׁנֵי מַעֲשִׂים כְּאֶחָד, יַעֲוִין הוֹסֵי (בִּיק מ"ו ב' ד"ה בְּהוֹחֵי), וְאִי"כ פַעוֹר מְכַל מִזְוֵה אֲשֶׁר
י"ב בַּה קוּס וְעֵשֶׂה, תַקְרָא עֵשֶׂה אִו לֹא תַעֲשֶׂה. וְכֹה מוּכַן הַיַּעֲבֵר אֲשֶׁר אֲחֵנו רַז"ל, כִּי הַעוֹסֵךְ בְּמִזְוֵה
פַעוֹר מִמִּזְוֵה זְרָקָה (נְדָרִים ל"ג, ב') וְגַם כִּי יֵשׁ בְּמִזְוֵה זְרָקָה גַם לֹא תַעֲשֶׂה הוּא: וְלֹא תַקְסֵן
אֵת יָדְךָ מֵאֲחִיךְ הַאֲבִיוֹן, יַעֲוִין הוֹסֵי (ב"ב ח' ב' ד"ה אֲבִיבֵי), יַעֲוִין אֲשֶׁר הוּךְ מִזְוֵה: וְלֹא תַקְסֵן
אֵת יָדְךָ מֵאֲחִיךְ הַאֲבִיוֹן לְרוֹף סְקִידָה קוּס וְעֵשֶׂה, קוּס וְעֵשֶׂה מִכַּחַךְ בְּעַד אֲחִיךְ הַאֲבִיוֹן. זֶה בְּרוּר
כְּאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ בְּגוֹבְרוֹתָהּ וְכַל זֹאת שֶׁנִּי בִּי הַרְבֵּה מִן הַגְּדוּלִים. וְהִנֵּה לְפִי הַדְּבָרִים וְהַאֲמַת הַאֵלִים
הֵיחַ רְאוּי שְׁלֵחַ יְהִי עוֹנֵשׁ מִלְּקוֹת עַל בְּעוֹל מִזְוֵה: וְלֹא תַשְׁבִּית מִלֵּךְ בְּרִית אֲלֵיכֶם מֵעַל מִנְחַתְךָ
כִּי גַם הוּכַס לְרוֹף סְקִידָה קוּס וְעֵשֶׂה. קוּס וְשִׁים מִלֵּךְ עַל מִנְחַתְךָ, וְעַל בְּעוֹל סְקִידָה קוּס וְעֵשֶׂה
חֵין עוֹנֵשׁ מִלְּקוֹת יְדוּעוּ; אֲוֹלֵס בְּמַשְׁנֵה תִירֵה לְהַרְמִיזִים (הַלְבוּשׁ אֲשׁוּרֵי מוֹנֵחַ סִיד ה"א) בְּתוֹב:
הַקְּרִיב בְּלֹא מִלֵּךְ כֵּלֵל לוקָה שֶׁנֶּחֱמַר וְלֹא תַשְׁבִּית מִלֵּךְ בְּרִית אֲלֵיכֶם" וְיִלְכֵי לְדַעֲרָה, כִּי בְּלֵי מִלֵּךְ
הַקְּרִיב הַקְּרִיב הוּא בְּעֵבֹרָה, וְעֵבֹרָה הַקְּרִיב הַקְּרִיב הוּא ע"י מַעֲשֶׂה, וְלִכֵּן יֵשׁ עֲלֵיהֶם עוֹנֵשׁ
מִלְּקוֹת, וְכֵן חוֹכֵים לְשׁוֹנוֹ: "הַקְּרִיב בְּלֹא מִלֵּךְ" וְכֵן מִנְחֵי בְּאֵר הַיַּעֲבֵר בְּסַפֵּר הַחֵינֵךְ (מִזְוֵה
ק"ח) שְׁלֵחַ לְהַשְׁבִּית מִלֵּךְ מֵעַל הַקְּרִיב אִו הַמִּנְחָה כְּלוֹמֵר שְׁלֵחַ יַקְרִיבוּ בְּהַאֲמִים בּוֹס קְרִיבֵן אִו
שׁוֹס מִנְחָה אֵלֵךְ אֵשׁ כֵּן יַעֲוִינוּ בְּכֵן מִלֵּךְ וְכוּ' וְכֵן הַעוֹבֵר עֲלֵיהֶם וְהַקְּרִיב קְרִיבֵן אִו מִנְחָה בְּלֵי
מִלֵּךְ כֵּלֵל בְּעַל עֵשֶׂה וְגַם עוֹבֵר עַל לֹא זֶה וְלוֹקָה, שְׁכַרֵי מַעֲשֶׂה יֵשׁ כֵּחַן כְּשֶׁהוּא מִקְרִיב הַשְׁבַּח
הַשְׁכַּל בְּהוֹסֵר עֲלֵינוּ שְׁלֵחַ לְהַקְרִיבוּ בְּלֹא מִלֵּךְ עֵכֶל, אֲךְ לֹא אֲדַע מֵאִיִן הוֹיֵעַ הַרְמַז"ם אֵת זֶה

ע"ד נוסח הירושלמי בפסוק כי אם מאם מאסתנו (סוף איכה).

מאת אברהם עפשטיין.

בירושלמי ברכות רפ"ה הובא מן התוספתא: לא יעמוד אדם ויתפלל לא מתוך שיחה... אלא מתוך דבר של תורה, וכן אל יפטר אדם מתוך חבירו לא מתוך שיחה... אלא מתוך דבר של תורה, שכן מצינו בנביאים הראשונים שהיו חותמין את דבריהן בדברי שבח ובדברי נחמית. והקשו ע"ז: והכתיב (סוף ישעיה) והיו הראון לכל בשר? ותרצו: בעכו"ם היא עסקינן. עוד הקשו: והכתיב (סוף איכה) כי מאום מאסתנו? ותרצו: השיבנו תחת כי מאום מאסתנו. בפרוש התרוץ הזה כתב בעל פני משה: השיבנו הוא אחר פסוק זה, שחזר וכפלו לסיים בדברי נחמות. כן כתב גם בעל יפה מראה, אך המעיין יראה כי שניהם לא קלעו אל האמת. הפסוק השיבנו נכפל ע"י הסופרים ולא ע"י הנביאים. כאשר תראה ממנין פסוקי מגלת איכה. כי הפסוק שנכפל לא עלה בחשבון, ואחרי שהתוספתא הכיאה לראיה את הנביאים (ולא את הסופרים), עוד לא סרה הקושיא: איך סיים ימיה בדברי תוכחה? עוד קשה להפירוש הזה, אם כונת הירושלמי לכפילת הפסוק, למה לא השיב כזאת גם על הקושיא מישיעיה, הלא גם שם הוכפל בסוף הספר הפסוק והיה מדי חדש בחדשו? ⁽¹⁾ אלא ודאי שהירושלמי לא ידע עוד מכפילת הפסוקים בסוף ספרי יתק"ק (הוא סמן המסורה: ישעיה, תרי עשר, קינות, קהלת), או שידע ולא תרץ במנהג הסיפורים את הקושיא על הנביאים. ועל כן אין ספק כי תרוץ הירושלמי בנוגע לאיכה דומה לתרוצו בנוגע לישעיה, וכונתו היא כי אין בהפסוק כי מאם מאסתנו כל דבר תוכחה, יען כי הוא נמשך אל הפסוק השיבנו, וכאלו אמר הנביא: השיבנו אליך תחת אשר מאסתנו וקצפת עלינו עד כה. גם על דעת המפרשים הקדמונים לא עלתה לבאר את הירושלמי בדרך האחרונים המרפאים על נקלה כל דבר קשה. ז"ל רבינו יונה לאלפס ברכות רפ"ה: "ופריך בירושלמי... וכן מאי דכתיב כי אם מאום מאסתנו אינה תוכחה, שכך ד"ל: וכי מאום מאסתנו קצפת עלינו, כלומר לא היתה חשנאה כי"כ שלא תשוב אלינו ותמאום אותנו כמו הדבר המאום שאין אדם רוצה בו כלל. אלא קצפת עלינו, ומי שקוצף חוזר ומתרצה. מפי מורי הרב נר"ו". הפרוש הזה מיוסד על מה שאמרו בסוף איכה רכתי: כי אם מאום מאסתנו... אושב"ל אם מאוסה היא לית סבר (תקוה), ואם קצופה היא אית סבר, דכל מאן דכעיס סיפיה לאיתרצוא. אך לפירוש הבינו יונה לא תתפרש היסב מלת "תחת" אשר בהירושלמי. טוב ממנו הוא פירוש ר' אליעזר אוקרי בעל סי' חרדים בפירושו (על הירושלמי (דפוס זיטומר)

(1) זה היה כבר קשה לבעל מראה הפנים, וכחז על הקושיא מישיעיה: הוי מני לשנויי ויהי מדי חדש בחדשו תחת מקרא הזה כדמשני לסיום מגילת קינות. אלא דעדופא מינה משני... אך הדיוק המסולסל הזה בלתי נחוץ למכין כונת הירושלמי לאמחה.

אשר כתב בזה"ל: "השיבנו וחדש ימינו תחת כי מאוס מאסתנו, ובשכר היסורים הרכים והגדולים שמסבלנו כמה זמן ולא הטרנו דת אעפ"י שאין מעשים, נמצא שהחתימה כהשיבנו וחדש היא, אלא שנותן מעם לדבר". כן כתב גם אחד מחכמי דורנו, הוא הר"ר פראנקל בפירושו על הירושלמי, וז"ל: "השיבנו תחת כי מאוס מאסתנו, כל" כי מאוס מאסתנו שי"ך לפסוק שלפניו, השיבנו ה' אליך וכו' תחת כי מאוס מאסתנו".

אחר הפירוש המעוקל של בעל פני משה נמשך הרר"ש בוכר (פסדר"כ דברי ירמיה הערה קכ"ז), ולא שם לב להפרושים של רבנו יונה ובעל ס' חרדים. גם הרר"מ קלוטץ (בהקדמתו למס' אבל רבתי צד 10) כתב כי כונת הירושלמי היא לפסילת הפסוק השיבנו, נגד האחרון הזה כתב החכם העורך (בהוספה להמגיד גליון 37 משנת 1890) השנה נכוחה, וביחוד צודקת הערתו כי לפי הפירוש של קלוטץ היה להירושלמי לאמר: השיבנו תחת כי אם מאוס מאסתנו, כמו שכתוב באיכה, ואחר שישנה ואמר: השיבנו תחת מאוס מאסתנו², מוכח כי כונתו היא כי ירמיה התפלל לה' שישב את עמו אליו תחת אשר מאוס אותם וקצף עליהם עד מאד. על דברי העורך האלה השיג הרש"ב בהחוקר (חוברת ב' צד 52) ברצותו להצדיק את הפירוש של בעל פני משה, יען כי גם הוא נמשך אחריו, ובסוף מאמרו כתב: "אולם באמת צדק לדעתי המו"ל המחבר (1) את מס' שמתות כי המאמר נשנה גם בפסיקתא דר"כ פסקא דברי ירמיה ושם כתוב כל הנביאים פתחו בדברי תוכחות וחתמו בדברי נחמות כו' וישעיה לא חתם בדברי תוכחות כו' והא כתיב כי אם מאוס מאסתנו, השיבנו תחת כי אם מאוס מאסתנו. הלא מפירש כי אם מאוס מאסתנו, וגם בירושלמי נמצא והכתיב כי מאוס מאסתנו השיבנו תחת כי מאוס מאסתנו ונשמטה מלת אם". — צדק הרש"ב בדבר מלת "כי", כי באמת ישנה בהירושלמי, אבל בדבר מלת "אם" אין להחליט בחפזין כי "נשמטה" מתוך הירושלמי, על היסוד שישנה בהפסיקתא, בהפסיקתא יכול איזה סופר להוסיף מלת אם על פי נוסח הספרים שלנו³, ואין ראיה מזה על הירושלמי. האמנם בהירושלמי לא נמצאת מלת אם גם בהדפוס הראשון, וכן לא היתה כתובה בהירושלמי ישיהו לעיני בעל ס' חרדים, כאשר נראה מדבריו שהבאתי למעלה⁴ ובודאי אין זה מקרה כ"א יש דברים כגון. והנה אפשר לאמר בזה אחת משתיים: שהירושלמי השמיט מלת אם בכונה למען יהיה הפסוק כי מאוס מאסתנו נמשך להפסיק השיבנו, או שבאמת לא היתה מלת אם כתובה בספר איכה ישיהו לעיני הירושלמי ובשני האופנים האלה יש מחסרון מלת אם סתירה להפירוש של בעל

² כן הובא בירושלמי מאס כ' קלוטץ, וע"כ חשב הרש"ף (אשר צעת כהבו זה דבריו חלה לא היה בירושלמי תחת ידו) כי גם מלה כי חייגה בהירושלמי.

³ 5"ל: "המהכר המו"ל".

⁴ כן הוסיף אוחס בעל יפה מראה, אבל בדפוס ז'טומיר וקרומבין והירושלמי עם

סיוג הכ"ז פראנקל אין זכר ממלה אם.

⁴ מדברי רבינו יונה שהבאתי אין להוכיח אם היה לפניו בהירושלמי מלת אם או לא.

פני משה, וראיה להפירושים האחרים שהבאתי, אבל אחרי כי גם בהקושיא אין מלת אם ברור בעיני כי לפני הירושלמי היה כתוב באיכה: כי מאם מאסתנו, ולא כי אם מאם מאסתנו, מלת אם היא פה מיותרת לגמרי, ואין המקרא חסר כלום אם נקרא: השיבנו... כי מאם מאסתנו, ובאמת כתוב כן בכמה קובצים מקובצי קיניקוט, גם מהעתקת השבעים והוולגאטא נראה כי קראו: כי מאם מאסתנו בלא מלת אם, גם הפשיטא תרגמה: ממל דמסליו אסליתן, ורצונה: השיבנו... יען כי מאם מאסתנו, ממש כפירוש הירושלמי, ואין גם אצלה זכר מלת אם, ואחר שיש לנו עדויות רבות על חסרון מלת אם, קרוב מאד כי גם לפני הירושלמי היה כתוב באיכה כי מאם מאסתנו בלא מלת אם.

ואם תשאלני: אם באמת היה כתוב בראשונה באיכה כי מאם מאסתנו, מה הגיע את הסופרים להוסיף מלת „אם“ שאין לה פה כל מובן? על זה אשיבך ואומר, כי כפי הנראה היה כתוב ברוב הספרים: כי מאם מאסתנו בלא מלת אם, אבל בקצת ספרים היה כתוב: אם מאסתנו בלא מלת כי⁶⁾, ובאו הסופרים המאוחרים והרכיבו את שתי הנוסחאות ונולדה הנוסחה שלפנינו: כי אם מאם מאסתנו, ואין זה דבר חדש כי כבר נצאנו כי הספרים הוסיפו בארבעה מקומות בתנ"ך מלת אם אחר מלת כי, אם מהסכה שהזכרנו או מסכה אחרת בלתי מספקת, וע"כ בעלי המסורה הקדמונים אשר התכוננו ע"ז מסרו לנו כי מלת אם הנוספת היא מן הח' מלין דכתבן ולא קריין, במסכת סופרים פ"ו מ"י ובספר אכלה ואכלה סמן 98 נמנה בין שמונת המלין הנזכרות מלת אם אשר בהכתובים הבאים:

א) ועתה אל ישם... כי אם אמנון לבדו מת (ש"ב י"ג ו"ג), אחת משתי המלות (כי, אם) היא למותר, כי היה די לו לאמר כי אמנון לבדו מת, או אם אמנון לבדו מת, היינו אם אמנון לבדו מת אל יחשוב אדוני כי כל בני המלך מתו, ובאמת אין מלת אם בעשרה קובצים מקובצי קיניקוט ובחמשה מקובצי די רוס, ובשני דפוסים עתיקים, ולא היתה לעיני השבעים והפשיטא והוולגאטא והערבי (de Rossi Variarum Lectionum II 177) לפי ההשערה היו בזה נוסחאות חלוקות, ברוב הספרים היה כתוב כי אמנון... ובקצת ספרים היה כתוב אם אמנון... הספרים כדי לצאת ידי שתי הנוסחאות כתבו: כי אם אמנון... ויען כי ברוב הספרים היה כתוב כי אמנון בלא מלת אם, ע"כ חשבו בעלי המסורה את מלת אם נולא מלת בי למיותרת, ומסרו כי אין לקרות אותה, וע"כ לא נקדה.

⁶⁾ כן נראה קצת מהעזרת סומכוס, כי זה הוא הדגמון בהיכספלה הסורית המובאת מפילד (Fild, Haxapla): אן דין מכתר אנה כד מסלא אנה לן. לפי דעה סומכוס מורה פה המקור (מאוס) סאל העבר (מאסזנו) על ההמדת הסעולה וכאלו היה כהוב: אם (אן) אנה מאריך (מכתר) למאוס אנהו. מלת דין היא ליופי הלשון כמלה א"ל בלשון יונית, וכן משמע קצת מלשון ריב"ל באי"ר שהנחתי למעלה: אם מאוסה היא, ובסמ"ד פ"א והנחומא משפטים ס"א: אם לגרמנו אנה רופה הכה איהנו עד נמוחה, כי אם מאוס מאסמנו קאפת עלינו עד מאד, ואם לאו...

(ב) ויען אתי את המלך ויאמר חי ה' וחי אדוני המלך כי אם במקום אשר יהיה שם אדני המלך אם — למות אם — לחיים כי שם יהיה עבדך (ש"ב מ"ו כ"א). גם פה מלת אם מיותרת, ואיננה בכמה כתב-ידים ובדפוסים שונצינו משנת 1486 (די רוס'י). קרוב כי היתה גם נוסחה: חי ד'... אם במקום... כי כבר מצאנו מלת אם אחר שבועה בלשון חי, חי פרעה אם תציו מזה כי אם כבוא אחיכם הקטן הנה (בראשית מ"ב ט"ו), והסופרים הרבינו את שתי הנוסחאות גם יחד.

(ג) קחנו ועיניך שים עליו ואל תעש לו מאומה רע, כי אם כאשר ידבר אליך כן עשרה עמו (ירמיה ל"ט י"ב). גם פה אין בהרבה כ"י מלת אם, ומלת כי איננה בקובץ אחד מכתב-יד קניקוט. מי שגרס אם קרא בידאי: אם ידבר אליך כן עשה עמו. הפשיטא תרגמה: וכל מדם דאמר לך עבד לה, כאלו היה כתוב לפניו: וכל אשר יאמר לך עשה לו.

(ד) ועתה כי אמנם כי אם גאל אנכי וגם יש גאל קרוב ממני (רות ג' י"ב) בהרבה כ"י של קניקוט ודי רוס'י כתוב: כי גאל אנכי, בלא מלת אם. לפי ההשערה היתה הנוסחה בקצת ספרים: אם גאל אנכי וגם יש גאל קרוב ממני, והנוסחה שלפנינו היא הרכבת שתי הנוסחאות הקדמוניות.

והנה בדבר הטעם למדו נתוספה מלת אם בארבעת הפסוקים הנזכרים, אפשר לבעל דין לחלוק על דברי ולהסביר טעם אחר⁶, אך את גוף ההיסופה אין להכחיש, בפרט אחרי כי בעלי המסורה מעידים עז וחושבים מלת אם בין המלות שאינן נקראות. כן נתוספה לפי דעתי מלת אם בהפסוק כי אם מאם מאסתנו, כמו שמעידים ע"ז הרבה כ"י ותרגומים שהזכרתי. אבל נראה כי ההוספה הזאת נעשתה בזמן מאוחר לבעלי המסורה שבמסכת סופרים, וע"כ לא מנו שם מלת אם שבסוף איכה. הלא תראה כי בנדרים ל"ח ע"א חישבו בין הכתבן ולא קרין הקמלת אם שכרות, ולא זכרו מלת אם שבשלישת הפסוקים האחרים הנמנים במ"ס. אין זה כ"א מטעם אשר בימי בעלי המסורה שבנדרים לא נתוספה עוד מלת אם בשלישת הפסוקים ההם. כמו כן נתוספה מלת אם שבאיכה בזמן מאוחר לבעלי המסורה שבמ"ס, וע"כ לא נזכרה שם. בעלי המסורה המאוחרים להם לא התבוננו ע"ז, או התבוננו ולא רצו להוסיף על הכתבן ולא קרין אשר מני הקדמונים במ"ס, ע"כ נשארה מלת אם באיכה עומדת על תלה בספרינו ואין איש שם על לב.

הרוחנו בזה לברר נוסח הירושלמי בסוף איכה ולהבין כונתו באמרו: השיבנו תחת כי מאם מאסתנו, ועתה נסיים גם אנחנו בדברי נחמה ונאמר עם הירושלמי ובעל ס' חרדים: אף על פי שאין מעשים, השיבנו ד' אליך ונשובה; כי מאם מאסתנו קצפת עלינו עד מאד, ובכל זאת לא סרנו מאחריך.

⁶ בלמז יס בזה להראי' (אורשטיס 255) דעה אחרת.

הרב הבבלי

הרה"ג ר' מאיר יונה נ"י אב"ד בסויסלאץ כתב בכאורו ובהקדמתו הראשונה לספר העיטור ח"ב כמשער וכמסתפק: כי הרב הבבלי הנזכר בספר העיטור הוא הרמב"ם! [ויעיין בכאורו לספר העיטור הלכות מצה ומרור סי' קי"ב], וישרח להכריז ולקרב דברי הרב הבבלי לדברי הרמב"ם. אולם בהקדמתו השניה לח"א מספר העיטור כתב הרה"ג הנ"ל כמחליט וכפוסק: "מש"כ בהקדמתי הראשונה כי בכ"מ שמוזכר רבינו את הרב הבבלי כיונתו על הרמב"ם, בעז"ה יציבא מילתא וקושטא פתגמא!" אחריו בא החכם ר"י רייפמאן נ"י ב"הצפירה" (שנה 16 גליון 60) וקבע י"א מסמרות בדבר זה יעו"ש. ובכן נוסף להרמב"ם ז"ל שם חדש "הרב הבבלי" ובעלי אסיפות יקראו לו מעתה בשמו החדש וע"ז יביאו ערכוביא חדשה בספרתנו, לזאת מצאתי לנחוץ לצאת במחאה גלויה נגד הדעה הנזכרת, ואקוה כי ע"ז יתבררו ויתלכני הדברים.

והנה כל כך מצאה ההשערה הזאת חן בעיני הרה"ג רמ"י הנ"ל עד כי הרהיב בעצמו לשבש ולהגיה את דברי בעל העיטור למען יתאימו דבריו עם דברי הרמב"ם אף במקום שדבריהם רחוקים באמת זמ"ה, כאשר נראה בספר "עשרת הדברות" להעיטור (הלכות סוכה דין ג', בפתח הדביר אות ל"ב), שלא נזכר מזה ברמב"ם (כפ"ד בהלכות סוכה, ה"טז) יעוין שם ושם, וכן עשה גם בדברי העיטור (שם דין ד', בפתח הדביר אות קנ"ו), יעו"ש. ואחריו נמשך גם החכם ר"ד ב"הצפירה" (שם אות 3 ואות 4). ולא אדע, אם מפני המספר אחד עשר, הלא נמצא באמת כנוי זה עוד ב"פ בספר העיטור: אבל הרב הבבלי אמר (ח"א, הלכות גט צד 94) ובבבלי אמר (ח"ב, סוף הלכות סוכה) ואיך העלים החכם ר"ד את עיניו מהם וכתב בדיוק: "א דינים טובאים בהעיטור בשם בבלי? ולמה היה לו להגיה ולשבש דבריו בב' מקומות הנ"ל ללא צורך ותועלת?

מלבד זאת נראה, אם תעמוד השערתם לפני משפט הבקרת, והנני להעיר בזה בקצרה על איזה תמיהות חזקות:

(א) הלא בעל העיטור מזכיר מפורש את הרמב"ם בשמו: ור' משה בן מיימון (כח"א מאמר ראשון, זמן, אות קכ"ד), וכן כתב בהלכות כתובות (ד"ן ו'), אות פ'): והרמב"ם אמר, וכן יזכירו כ"פ בשם: והרב ר' משה (ח"א מאמר ראשון אות צ"ד). ועוד יש (הלכות מודעה, דף מ"ט, אות תס"ד), ואיך יכנהו בשם: הבבלי? וכבר הרגישו בזה בעלי ההשערה הנ"ל והניחו הדבר בתמחון ופלא.

(ב) הנה הרב בעל "מניד משנה" כותב בפשיטות (כפ"ה מהלכות חטף ומצה ה"ח ובפ"א מהלכות טוען ונטען ה"ח) וז"ל: "ודעת הרב הבבלי כריכינו" ואיך עשו אותו לטועה בדבר כזה, והלא עכ"פ היה הרב בעל מ"ט קדום בזמן, ואיך לא ידע מכו"ז? ומה גם יפלא לדברי בעלי ההשערה הנזכרת: לאיזה חכם אחר נתכון בעל מ"ט בשם "הבבלי" הכתוב בספר העיטור והמסייע לדעת הרמב"ם?

(ג) עוד יותר יפלא, מדוע רק בעל העיטור לכדו מכנה את הרמב"ם בשם "בבלי" ולא שום מחבר אחר לא לפניו ולא לאחריו?

(ד) החכם רייפמאן העיר שם כמאמרו עמי"ש הרא"ש בכרכות (פי"ג, סי' ל"ו) "והר' שמעי' ז"ל כתב בשם רש"י שטצא בתשובת הכבלי", והניח בצ"ע לדעת מי הוא? כן העיר שם עוד, כי לא נודע מי הוא ר' שלמה הכבלי הנזכר בשו"ת מהרש"ל (סי' כ"ט)? והנהר מי לא יודה כי גם פתרון השאלה הזאת ניגע בההשערה הנזכרת, וכל עוד שלא נפתרה השאלה הזאת, אין מקום להשערות והחלטות גם על הכבלי שבספר העיטור.

(ה) כמאמרו שם כתב החכם רייפמאן, כי היה עוד חכם אחד בשם "כבלי" בעל פיוט אוד' ישע, ורש"י על התורה מביאו בשו"ת (כ"ו, ט"ו) בשם "הכבלי" וזה הוא לדעתו כלי ספק הפייטן הנזכר ברא"ש מס' יומא (פי"ח, סי' י"ט) בשם "רבינו הכבלי" אבל לא הגיד ה' רי"ר: מי הוא הפייטן הלזה ומה שמו כי נדע? עתה נתכוון נא בהטעמים אשר נתנו החכמים הנ"ל לחשערתם הנזכרת, היטעמו להכנו? הרה"ג הרמ"י הנ"ל נתן טעם לדבריו בהקדמתו לח"ב מהעיטור: לפי שהיה הרמב"ם דר במצרים, ואולי לא היתה דעת רבנו בעל העיטור נוחה מזה, וכנודע מש"כ כזה חכמי הדורות, לכן כנהו בשם "כבלי" לננאי!! והנה מלבד מה שכתב החכם רי"ר נגד הטעם הלזה ב"הצפירה", הנני להוסיף עוד, כי לפי הטעם הזה הנה דכה הדישה נתוספה על הרמב"ם אשר לא השיגוהו בה גם משיגיו ומתנגדיו היותר נמרצים בדורו ואחריו ולא שמענו עד כה מי שיגנהו בזה, אחרי שכפי הנודע הלא היה הרמב"ם ז"ל אנוס בדבר הזה, באשר לא נשאר אז פליטה לשארית ישראל ומקים בטוח לשמירת הדת בכל מלא רוחב ארצות אוזו ואפריקה, כי אם בארץ מצרים, ובכל המקומות זולתה היה כסכנת נפש ממש מפני הרב המחמלים, ואם כן הלא בצדק ובהיתר קבע הרמב"ם את מקום מגוריו במצרים, וכמ"ש הראב"ע (דברים י"ז, ט"ו): דאין היתר להתיישב במצרים רק משים סכנת נפשות מותר ומח"ט ברח אוריה הנביא לשם, גם ירמיה בע"כ הלך לשם (הרבה הארכתי בכ"ז במק"א, ויעיין עוד מה שכתבתי בזה ב"הוספה להצפירה" שנה 8 גליון 39) ואיך יתכן כי רק בעל העיטור לבדו יאשימהו על ככה נגד מה שאמרו חז"ל (אבות פ"ב מ"ד): אל תדין את חבירך עד שתגיע למקומו? — אולם החכם רי"ר המציא טעם חדש להשם החדש, ע"פ הכתוב בספר "אילם" להרב יש"ר: אלקהרא של מצרים הנקרא בכל הגדולה ונודע כי הרמב"ם היה מחויב עפ"י מצות המלך לבוא יום יום לעיר קאירא, לזאת חשב בעל העיטור את עיר קאירא לעיר מגורו, ולכן כנה את הרמב"ם בשם: "כבלי", ולפי דרכו כתב שם עיר הח' רייפמאן ב"הצפירה" "כי גם ר' שמעון קירא בעל הי"ג נקרא ג"כ: רש"י הכבלי מפני כי עיר מולדתו היתה קאירא, באשר יזכר כנווי: קירא" והנה מלבד כי אין כל יסוד נאמן לדבריו, ועוד נהפוך ה"א, כי כבר הוכיח החכם המנוח ב"ג ב"העושה להמגיד" (שנה 15 גליון 38) בקינשרים "נאון יעקב", כי רש"י בעל הי"ג לא היה יליד קאירא כלל, וגם הרמב"ם לא גר שם, ורש"י בעל הי"ג היה מעיר בצרה כבבל, וגם ידעת הרה"ג יש"ר ז"ל שרש"י קירא בעל הי"ג היה מקאירא של מצרים, הלא גם הוא מדה [בכה"ע תקצ"ע צד 101 בנוספות להערה 38], כי בקירא היה מנהג מערבא וא"י, ולכן באו בה"ג שלו רק מנהגי מערבא וא"י, ורק בה"ג של ר' יהודאי נאון שהיה בבלי שם נמצא מנהג בבלי, וא"כ איך יתכן לכנות את רש"י קירא בשם "כבלי" מצד

שהיה תושב קיירא, והלא באמת גם מצד זה יש לקראו: ירושלמי! — מלבד כ"ז
 יפלא למאד לפי דברי החכם ר"ד: ישגם ר"ש קיירא בעל ה"ג היה מכונה בשם
 "בבלי" מפני שהיה יליד קאירא, למה לא יכנהו בעל העיטור אף פעם אחת בשם
 הבבלי, כאשר יכנה את הרמב"ם — לדבריו — אך בעבור שהיה דרכו לבוא
 בכל יום לקאירא? ועוד למה לא יכנה בעל העיטור את הרמב"ם בשם: הרב
 הספרדי, כאשר חתם הרמב"ם את שמו בן בחוריו ובכמה תשובותיו גם בעת
 היותו במצרים?

אבל האמת היא לדעתי כי לא נתכון בעל העיטור בשם "בבלי" על הרמב"ם
 ז"ל, כי אם על הפייטן ר' שלמה, הוא המכונה בכ"מ: "רבינו הבבלי" סתם,
 והוא בעל הפיוט "אור ישע" ליום א' של פסח, וכן יכנהו רש"י ז"ל בפ"י התורה
 ובג"ל, ועליו נתכוננו הרא"ש בברכות וביומא [ברא"ש מס' יומא שם צ"ל: ובסדר
 רבינו שלמה הבבלי, במש"כ הכ"ה וק"ג שם, וכ"ה בסור או"ח (ס"י תרכ"א),
 וזאת ג"כ כונת העיטור (הלכות יו"כ) במש"כ: "וראיתי בסדר העבודה הבבלי",
 היינו בסדר העבודה של ר"ש הבבלי הג"ל] והמהרש"ל (בשו"ת סכ"ט כנ"ל), נמצא
 שהרב הבבלי הנזכר בספר העיטור וברש"י עה"ת וברא"ש ובמהרש"ל אחד הוא,
 והוא הפייטן הג"ל, המוכא גם בתוס' ברכות (ו', א') ד"ה מי. והנה החכם המנוח
 ר' שמשון בלוך בהערה ל"ג לספר "תולדות רש"י" (דף י"ז ב', אות מ"א)
 כתב ה"ל: "ובספר העיטור כמעט בכל דף (?) והבבלי פ", ואולי הוא זה הפייטן
 ולדעתי אין כל ספק בזה. —

והנה עמש"כ הרא"ש במס' ברכות (פ"ג סל"ו): "והר' שמעי' ז"ל כתב בשם
 רש"י שמצא בתשובת הבבלי לבו רואה את הערוה מותר" — כתוב בהגהות
 מיימוני (פ"ב מהלכות ק"ש, ה"ז): "ולא כמהריר שמעי' שפירש שמצא בתשובת
 הגאונים הבבליים דלבו רואה את הערוה מותר". מזה הוצאתי משפט: כי
 הרב ר' שלמה הג"ל סדר ונחה ספר מתשובות הגאונים הבבליים,
 והרמב"ם ז"ל לקח ממנו דברים רבים וקבעם בספרו "יד החזקה", וכמש"כ בעצמו
 בהקדמתו לחבורו הגדול ובתשובה (ס"י ק"ט) כי אסף לתוך ספרו "יד החזקה"
 מכל תשובות הגאונים, בן גם בעל העיטור השתמש בספר "תשובות הגאונים
 הבבליים" אשר סדר הרב ר"ש הבבלי [ואולי נקרא בשם "הבבלי" בעבור
 שאסף וקבץ כל תשובות גאוני בבלי וסדרן בספר מיוחד], ולכן בכל המקומות
 שכתב בעל העיטור: "כתב הרב הבבלי" כינתו על הרב ר' שלמה הבבלי ועל
 ספרו "תשובות הגאונים הבבליים", ואם אמנם נמצאו עקרי הדברים ההם גם בספר
 "יד החזקה" להרמב"ם, אבל אחרי כי מקורם הוא בתשובת גאוני בבלי, לזאת בחר
 בעל העיטור להעתיק מהמקור הראשון כדרכו ואיננו מזכיר ע"ז שם הרמב"ם כלל,
 לא בן במקום אשר בעל העיטור מעתיק מדברי הרמב"ם עצמו, אשר לא נתבארו
 בשום מקום בתשובות הגאונים והרמב"ם הוא הראשון אשר בחר והוציא דבר זה,
 יקראו העיטור בצדק בשמו, כאשר נראה במאמר ראשון להעיטור (ח"א זמן,
 אות קכ"ד) שכתב ז"ל: ורי' משה בן מייטון דחק עצמו ופירש וכו' ורמז למש"כ
 הרמב"ם דעת עצמו בפ"י המשנה (במס' שביעית פ"י, מ"ה), בן כתב בהלכות
 תשובות (דין ו', אות פ'): והרמב"ם אמר והוא בחבורו (פ"ח מהלכות אישות,

הכ"ז). וכן נראה בדברי העיטור (ח"א, מאמר ראשון, ובהלכות מודעה, כנ"ל), שהעתיק מדברי הרמב"ם (בהלכות עדות פ"ח, ה"ד ומפכ"ב בהלכות אישות, הלכה ל"ט ד), אשר בכל המקומות האלה נתבאר מהרמב"ם ז"ל דברים ברורים שהוציאם בעצמו לראשונה ממשמעות התלמודים, יעו"ש בנו"כ, לכן מזכירו בעל "העיטור" בשמו מפורש.

ומעתה אין מקום עוד לכל התמיהות הנזכרות למעלה, והסופרים לא יקראו להרמב"ם ז"ל עוד בשם חדש: "הרב ה ב ב ל י", כי אם בשמו אשר נודע ונתפרסם גם בחותמו המעיד עליו: הרמב"ם הספרדי!—ובאחינוה אעיר עוד עמי"כ הח' ר"ד שם ב"הצפירה": שהיו עוד חמשה חכמים המכונים בשם: ב ב ל י, ושבה לחשוב עוד את ד' דניאל הבבלי, בעל מחלוקתו של הרמב"ם, ואשר בנו הרב ר"א ז"ל השיב על היטותיו בספרו "ברכת אברהם", גם את ר' אברהם הבבלי, ויעוין מש"כ עליו החכם ב"ג ב"הצופה להמניד" (שנה 15, גליון 45), ויעוין עוד מש"כ החכם ישוח"ה ע"ד "ספר הדקדוק לר' אברהם הבבלי" ב"הצופה להמניד" (שנה 8, גליון 7), ואכמ"ל.

סקידל.

מדרכי ראבינאוויטין.

זכרון לרב.

הרב ר' שאול איש הורוויץ (1) מסר לירי העתקה מכתב יד ישן (2) המכיל דברים הנוגעים בתולדות גאון נכבד בארץ רוסיה, דברים אשר נעלמו עד היום מהחכמים הכותבים תולדות חכמי ישראל וזכרון בספר, ואמרתיו ראויים להדפיסם אילו יהיו לעינים לקוראי הדורות ומקור לשאוב ממנו דברים נכבדים לתולדות רבני ישראל. וזה תבנו:

הרב הגאון ר' הירש גינצבורג (3) אשר היה רב ומ"צ בק"ק סלוצק ושם מנוחתו והפליג בקנה עד יותר משמונים שנה ומכודם ה' אב"ד בק"ק פינסק ובסיבת איזה קטטה השתדל להשיג

(1) נודו דברי בני זמור לחבריו: הרב ר' שאול איש הורוויץ שהיו יליד ווהילוב בארץ רוסיה זה שנים אחדות הוא נעגורר בשני האלף ואנשערטס, הוא חוטר ונגזע גלויים נכבדי ארץ, ונשפתה בעל "חכם לב", בעל "שני יהושע" והגאון ר' שאול זליל חכ"ד לפנים באנשערטס. ונלכד בקיאותו הגדולה בש"ס וכאודרשים ובספרים ראשונים ואחרונים יש לו ידיעה גדולה גם בנודעים ולשונות שונות, לכו ונפשו נחויים לספרות ישראל העתיקה ותולדות כל חכמי ישראל כספר נגלו לפניו, וככל ידעוהו הרחבה הוהו שכל וענו והחלף אל הכלים.

(2) כ"ס הוה ונוה כפיה עקד הספרים אשר בכח"ד, עין חיי"ס לחתימו האשכנזים סתם חוה ח"י. שר חץ לו וכשינעת הספרים נקרא בשם "חידושי תורה", שם נשכרו הוא הרב ר' זעק ל"י ע"ב ור"ס ו ר"ג י"ח, אשר נקיים ונגורו היה בנין בנין הגאון ר' גבריאל חכ"ד בנין והגאון ר' יעקב רישר כ"ל חץ יעקב ונסתו יעקב, כפי הוראה נכתב הספר בשנת תש"א. הספר הזה כולל הינה חרופי תורה גם ספורים ונש"ע והרב ר' וו אל אן, רב ב"כ פ"ג ר' דני"ך, גם נולל בקרבו תולדות הנוחבר ר' זעקל.

(3) ר' נפתלי הירן גינצבורג היה קרוב להנוחבר ר' נפתלי שבע רטין; בן הגאון ר"ה"ג היה ר' שאול חכ"ד כשינעק וסיה קורא להרי נפתלי שבע רטון — ש"ב.

הרבנות בק"ק סלוצק, ועיר סלוצק עלתה אז על עיר פינסק בעשירות ובכבוד, וכאשר השיג כתב הרבנות מסלוצק אמר לראשי עיר פינסק אנשי ריבו ליתן לו עשרת אלפים זהובים פולניש ואז יעשה רצונם לעקור את דירתו מפינסק, כי הם לא ידעו שכבר נתקבל בעיר סלוצק ונתנו לו את המעות שבקש מהם, ואח"כ הודיעם מהרבנות של סלוצק והיו בושים על אשר התל בהם ויפצרו בו שישאר בפינסק והמעות ישארו אצלו כמתנה, אך הוא לא אבה שמוע להם ויסע לסלוצק והנהיג שמה את הרבנות ביד רמה ובכבוד גדול עד זקנה ושיבה.

ויחי כאשר הזקין ובא בימים הפצירו בו ראשי עירו כי ירשה להם ליקח עוד רב ומ"ץ בעיר, יען בשביל הזקנה אשר קצצה עליו לא יוכל להנהיג הרבנות כראוי, ומכל הכנסתו וכבודו לא יגרע מאומה והשני יהי' לדיין ומ"ץ וכתלמיד היושב לפני רבו, והשיב להם: אינני מרשה לכם לעשות כזאת ואם אע"פ כן תמנו לכם מ"ץ תעשו נגד רצוני, ובעבור שהעיר סלוצק היתה תחת הדוכס מבראנדבורג והגאון בעל נחלת בנימין הי' רב בלאנדסבורג במ"ינת בראנדבורג לזאת מנו את הרב בעל נ"ב בעיר סלוצק, וכאשר בא בעל נחלת בנימין לסלוצק הלך לבית הגאון ר' נפתלי הירש הג"ל והפציר בו כי ירשה לו לישב בסלוצק. בלשון הזה אמר בעל נ"ב: אם אחפוץ לישב פה אוכל להנהיג הרבנות בכל כבוד וביד רמה אף נגד רצונך כי ידי תקיפה ואהוב אנכי להדוכס מבראנדבורג עכ"ז לא אעשה נגד רצונך ואחלק לך כל הכבוד והכנסה של הרבנות ההי' לך לבד (כי בעל נ"ב הי' עשיר) ואח"י רק ראש ישיבה רק שלא יהי' נגד רצונך והרה"ג אמר לו: אינני נתן לך רשות רק אם תרצה תוכל לעשות זאת אך זה נגד רצוני ובעל נ"ב כאשר ראה שהפציר בו והרבה עליו רעים ואע"פ לא נתן לו רשות קבל את הרבנות בלא רשות וה"ג ולא עבר חדש ימים עד שחלה בעל נ"ב והלך לעולמו והרה"ג חי אחריו.

בעל נחלת בנימין נפטר בעש"ק אחר חצות היום וקודם חצית היום אמר להעומדים אצלו להכין לו תכריכין כי ימות היום וסידר צואתו לאשתו ובניו וכתב לאחיו ר' יהודא בעיר ברלין 1) שיקיים הצואה כי בתו של ר' יהודא ברלין תנשא לר' אהרן 2) בנו של נ"ב, והוא חתם את עצמו על הכתב וצוה לסדר כל כתביו שכתב על מקרא משנה ונמרא ולאחר חצות היום סמוך למיתתו צוה לקברו עוד בו ביום ואמרו לו העומדים כי היום קצר (ימות החרף הי') ועתה הוא סמוך לשקיעת החמה והשיב להם כי התכריכין מוכנים, והזהיר את החברה ונדוליו העיר לעשות כאשר צוה ויתמחו מאד, כי היום קצר, וקודם מותו אמר הפסוק "בידך אפקיד רוחי" בקול רם ומיד יצאה נשמתו בטהרה מיתת נשיקה וימהרו הח"ק לקברו באותו יום וראו כולם בעין מכחוש כי עמדה השמש ממש כעמידת שמש בנבעון.

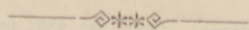
עד הנה מדברי בה"י.

ישבר בער סאקאלסקי.

אמשטרדם.

1) ר' יהודא ברלין אחי בעל נחלת בנימין עזר לו בהדפסת ספרו כוונתו בהקדמתו והי' מקיף חלל הדוכס ונכירא:דבורג ככתוב בספר תולדות עיר ברלין. — בן ר' יהודה הי' ר' אברהם אב"ד בעיר האלנרשטאט ואח"כ אב"ד באמשטרדם.

2) הוא הי' ר' אהרן אשר הי' אב"ד ברלין ונשכה ריב ונמלה ילא ונרלין וקבל חס הרבנות בברוקסבורג דודר.

דקדוקי סופרים.

הערות על החוקר.

א) ב"החוקר" (עמוד 35) מזכיר הח' עשטיין את המחמר: הני עידי ופיוטי. על זה חציר כי זוג כ"ע (בספרו Gottesd. Vortr. ע' 380) מביא ג"כ את המחמר אבל חינו מבאר את שרש המלה עידי. גם הח' Levy מ"ע בחוה"מ שלו מזכירה אך חינו מבארה; רק הח' קוקוב (בהערות השלם) משער שהוא המלה היונית αἰθερ והאות ע"ה בראשית המלה או היא משושבת או באה להקל על המצגת, אבל מבל החכמים האלה געלם מ"ש הח' שד"ל ז"ל (בה"ליטרטורבלאט דעם אריענטס" 1847 ז' 326) שהיא המלה היונית Θεωδία (שיר ההלה לאל) וח"כ השם עידי נרדף להשם פיוט ובאור שד"ל הוא באור מספיק.

ב) גם עמוד 111 מעיר העורך על הח' יאשיז שלא הרגיש בטעמו הכתיבה כע"ב ש"ל נצ"ב החיים; אבל מי חינו יודע את הרגל האנשים להכבות בראשי חיות, כל אחד לפי מזגו וטבעו, לפי חפזו ודרכו, ואולי פתרון ר"ת כע"ב החיים הוא: כע"ב בארץ החיים ועליו לדון כל אדם לקף זכות.*

ג) גם עמוד 112 מזכיר השערה הח' עשטיין שבדברי רש"י (במדבר י"ח, כ') ש"ל ש"ש מקום שקורין להצורה זרא. והנה ק"ת סיוע לזה הוא כי גם בלשון שוודית נקראה הצורה Sär (יש לכתוב sor) והפעל (sora) Sära פירושוואנדקן; אבל כאשר נתן מקום לגרום ולבנות, אענה גם אני את חלקי ואשער כי ש"ל: "ש"ש מקום שקורין לה'ר"ב זרא", הר"ב הוא יבשות דבר. ובלשון יונית נקראה יבשות גוף האדם: ἡ ἄρτη והאות ז"ן תשמה לסמנים לאות ξ כמו החת י"ז יאמר αἶμα (גיו, זיעגע) כרוז הוא ἡ ἀρτη (העראלד) ועוד.

ד) גם ע"ד הס' דור והכמיו מאת הח' משה ריינס כ"ע ומזכיר עשרה שמוה אנשים אשר הולדות חייהם הסתמה בס' הנ"ל, אבל באמת שהם עשרה תולדות כלולות בהספר, מלבד עשר התולדות אשר נזכרו ב"החוקר" באו בו גם תולדות החכמים דמי בר ליגר ודמי הרמב"ם.

Lewysohn.

Stockholm.

ח) ב"החוקר" הוצרתי לראשונה עמוד 20 ראה הרמ"ח יעקב רייפמן "חזות קשה" בס' "אור החיים" ע"ה ואת אחד מחזונוותיו הוא: כי בבראשית י"ב ח' ימים בעל אה"ח ללונט, הוא הגבר ק ס לקראה מלאכי-אל, רגלים ממוכרות לרון והתחלפה לו המלה: "ויקם ב"ויק" — והנה לא פה המקום להשערע ברחבה ולהוכיח כי בעל אה"ח חינו יחיד בזה "להביא מאמרים מהחורה הכתובה בשמים גדולים" כי גם בלמים וכן רבים מגדולי חכמי אומתנו הקדמונים עמו כמה, ויקר גליון מהפיל את כל ההערהקה אשר חין נבמות המלאכות בדבריהם פה ובס (הרואה לרוב למאונט יוא"ה דגמאות לזה בס' "יד מלאכי" אות ח' ז"ן רש"ם כעשבו שבט), וכבר ערב לב כמה חכמים, הלא המה: הריעב"ן בס', בירת מגדל ע"ז עליה הכתיבה, הרמ"ח בס' "מבוא התלמוד" סי"ז והח' זה"ל במאמרו: "והדקדוק את הדקדוק" ב"הנכס" בנה שניה גליון ז', לחשוב (בהשענס על אמרי הגמ' ב"ק ג"ה ע"א: שאלני אם נאמר בהם כי טוב כו' שאינו יודע, ע"ד ע"ח: אדם גדול הוא בהנאי אבל לא בקראי ודברי הווס' ב"ב ק"ג ע"ב ד"ה

* השערה הרמ"ח כותב הדברים האלה היא לרעהנו — בנחמ"ת — בנחמ"ת — ויש ליטב בדוחק" וחס חונס מנחמו ללמד זכות על נעתיק הדברים מוסך כ"י רוני ראויה להלה, אך מה נעשה ותקם החבר"ה להוליא מתחת ידו דבר מוסקן הורעה כבר אליו. — העורך.

הריוורו: שפעמים לא היו בקיאים בפסוקים) כי גם מאורי עינינו חכמי התלמוד לא היו בקיאים בכה"ק ויחזקו מבפנים כמה כמנאחו להם העהקות אין ספורות מספוקי התורה בזמנים רבים. אולם הטיב אשר הי' עם לבב הרה"ה רייפמאן בעמנו להסד מחז"ל עקבות פה ולוזה שפזרם ולסחור דעת החכמים הנזכרים ב"הכרמל"י" החדשי שנה רביעית ח"ד עמוד 630—629 ובזה"ס הבני חלק "דברי תורה וחכמה" עמוד 193 במכתבו אל הח' ויעקוב אשר חסף לאספה שבע ועשרים ומאה מאמרים אשר בהתחבטו במליצות הכתובים ועליו חישוב רק לאמר כי דרך קדמונינו לשמור אך את הענין לא את המלות, והי' גם בעל "אור החיים" כחד מהם. ואמנם ככל החזיון הזה ראיתי בסי' "הזהר" פ' וירא ואלה הדברים הכתובים במה: "אמאי רהט לוע אבהריכו דכריז וירא לוע וירך לקרה? ... שניחא אחיא עליהו כחוב הכא וירא לוע וירך לקראתם וכריז הזה וירך לקראתם משנה האלה" ... מעתה אין כל ספק כי דברי "אור החיים" מן "הזהר" הם מפיס להיוהו אחד ממעריצי חכמה הקבלה וספריה וההוגים בה. והנה על דברי הזהר האלה כבר התפלא בעל "חזק יאיר" בתשובה לרי"ה והרב יד מלאכי במקום המזוין למעלה ישטר כי כונתו אך על המלות: "וירא" או "לקראתם" ומביא אך "וירך" למשמעות הכתוב לא ללשונו.

ב) בחוברת ד' עמוד 105 חזב "כאן גדעתו יפה הרה"ה ויסניילקי בלות ט' בעל הכסב מלזה אין יזכרים וזוה נחה דעתו יקושה החום' בכתובות ע"ב ע"א ד"ה וספרה (וכן הוא גם בחום' מנחות ס"ה ע"ב ד"ה וספרה). דאמאי זכה חין מברכת על ספרה"ה". ומי יתן ואלע מה יענה למלזה כסוי הדס דהכסב מלזה תקרא בחולין פ"ה סע"ב (ועי' ביד החוקה להרמב"ם פ"א מהל' ברכות ה"ג וכו' "בזיר חלועזר" לה' לרמאן נייחטן חקורה ו' דרישה א'), ובכ"ז מברכים עליה כמבואר בהוספת חולין פ"ו ונפסק להלכה ברמב"ם פ"ד מהל' חגיגה ה"א ובטוב"ש ע"ד ס' כ"ה סעיף ב'.

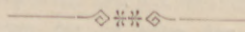
ג) גם אות י'. פלפל הח' הזכר בדבר המלה: "מוזלי" ודעהו כי היא גם מקום ושטר כי "אולי ר' אשה בר אמל נקרא ע"ש המקום הזה". כבר קדם לדבר בזה בחרוכה הרה"ה ש"ר במחברתו: "דברי שלום ואמה", ומלחה דמסקף ל' להח' ויסניילקי משפט פשיטא ל' להגאון הזכר.

ד) בחוברת ה"ה עמוד 112 במשפטו על הס': "רמ"ה מנרבוהי להח' עפ"ש עיין (אשר גם חני דברתי עליו במאמריו: "שלהם גרורים" ב"המגיד" ט"ע גליון 35) הטיב אשר העיר הח' העורך בהתרה ספק הח' הזכר (בספרו עמוד 20) על דברי רש"י במדבר י"א כ' "כי כונת הכתוב לדעת רמ"ה היא כי השלו יזיק לכם כהרב חדה". ואנכי ראה זה מלחזי, כי ה"ה"ק גם הוא העמים הכונה הזאת עומה בספק, הרב האכלוי ביבשי' א' כ'. ואמנם נעלה הוא מעל כל ספק כי המקור אשר ממנו שחבו הרד"ק והרמ"ה גם שניהם הוא המאמר בקדושין ס"ב ע"א: "מאי הרב האכלוי" [כ"ב"י: משמע אכילהכס היא הרב...]. אמר רבא: מילחא גלגליהא למחא דשערי חקובי ובגלי; דאמר מר: פת פורחא חריבא במלח ובגליים — קביים לגוף כהר"ב"ה (*). ועיין מש"ש המהרש"ל ב"חכמת שלמה" ד"ה חרב.

צבי דוב גרינברגר.

אינוואר (באוונגריה).

(* גם ירדנו החכם ר"ש אלכסנדרוב כנאכרויסק העירו על מאמר חז"ל הזה. העיר.

משפט ספרים

אלדר הדני ספוריו והלכותיו במהדרות ישונות ע"פ כ"י ורפוסים
 עתיקים עם טבוא והערות בצרוף מאטר על הפלשים ומנהגיהם
 מאת **אברהם עפשיין** (פרסבורג תרנ"א).

מה יקרו לכל עם ועם קדמוניותו! אף כי לנו עם ישראל אשר קדמוניותו הן תהלתו ותשארתו נגדה נא לכל העמים. זכרון קורותיו וידיעה המעשים על דרכי ההשכלה מאז היינו לעם נוסף האמתיות הנחיות אשר התפעלו מהם עמים רבים, הם לנו עצה שלומים תחת מחמדיו אשר היו לנו מימי קדם. כל התלאות אשר עברו והעובדות עוד על ראשו, כל התרפות אשר חרפוהו והיותו ללעג וקלס בגוים וכלו להמית בקרבנו כל גאווה וכמעט הצעחון מהלחין בחייו, אבל לא יכלו להכריח מקרב ולב עמוק זכרון קדמוניותו וידיעה פעולותיו החוריות והמוסריות אשר היו בעוזרי ההצלה ההשכלה בעולם. על כן כל מראה חדש בספרותו בחקירת קדמוניות ישראל יעש לכל אוהב עמו ומחירר בכבודו ויקבלנו בסבר פנים יפות. אמנם הכונת החקירה בקדמוניות אל דורשי עמנו קבלה בדורות האחרונים פנים משנים שונים. החוקר באמת והמים כל מערתו יודע ולהודיע ולהודע על פי שפטי המקורות מעללי קדם מנהגו הראשונים בזמניהם ובאחרותיהם מי מהם שנה פנים או שנה עשם ברוב הימים ומי עמד עמנו בו וגם פניו לא המיר, החוקר הזה אף אם יוצא הולדותיו ומשפטי מרשמים קטנים ומצויס נעלמים, לא יתרחק מן הפשוט המכריח, אך יעמיד משפטיו בלי לחץ ודוחק, ואף זה דרך האמת יקרא לו, וההלכו והולכים בדרך הזה לא מעט המה בדורותיו ובראשם נזק. אמנם יש אשר בפלפולים חריפים הם מוציאים חולדות וצוים עליהם משפטים בהשערה מחודדה, אשר בהצנחן כס אמנם הם להענוגות אוהב דברים חריפים, אבל חשאי אמתיות הדברים לא ימצאו בהם מבוקשים. לולא עמדו חוקרים המימים אשר דרכו בפרטי קדמוניותו בסקירה ובבקשת קשת דברי אמת, לא היחה מלאכת ק"ר הנשלה, באחד עשר ספריו, בחק האשפרי; האצנים המנסות האלה אף הם אצני ציין לכל כוהב דברי ימינו וספרותו; לקוט אצנים כאלה הוא מלאכה שמים, ולמי שמוסק בו מאד נחוץ להיות נבחר מלאכה אחרי משפטים לא טובים לכל יבשלו בהם סופרים אר ימבטו אחריהם לחומתם ובאמונתם.

אחד מהחוקרים הנאמנים מהנין הראשון שהזכרנו נשגש במחבר הספר אשר לפנינו הוא החכם הר"ר אברהם עפשיין. הוא שם למטרתו מאז ללקט אצני חשך בקדמוניות היהודים, ובכל אשר פעל ועשה להעשיר ידיעתו בה אף באמונה היה עושה. כבר בדברנו על ספרו הראשון "מקדמוניות היהודים" (ביח תלמוד שנה ה' ג' 280) אמרנו: כי החבר עמנו לא יעלים מעמנו מה שהוא מוסכם וברור לו ומה שהוא נהשערהו. ונראה מדבריו כי רע עליו המעשה לבנות צנינים על השערות אשר אין לו ראיה קאמקת הישב את עיניו, ויהי כאשר הגיע ספרו זה החדש אלינו ובאנו בו עינינו, הנה עוד יוחר נוכחנו כי גם הפעם לא הסיר ממנו את המדה הנכבדה הזאת, גם בו נגד עיניו חמיד לברר הדברים לפי שפטי המקורים ולפי המובן מהם בהכרח. כי ביגיעה רבה ואחרי דיקה המקורים אשר נמצאו לו באמונה, ובהעניוק בחמתו ובשכלו הישר בחקן עיניו הכין מלאכתו. ואף כי לפי ראות עיניו ידמה כאלו כל רז לא אגים לו מכל מה שנוגע בענין הזה, בכל זאת לא התבקר בלבנו כי בא עד הכניחה, כי אם גם חבז כי מחקריו, ויפיעו אור על מקצוע אחד בקדמוניות היהודים שהיה עמיל

ונעלם עד כה, לא עלה על דעתו כי עם ספרו כבר נשלמה החקירה בעיני הזה ולא
 הגיע עוד מקום להגדר, כי אם אמר בפירוש (סוף ההקדמה): "מי יתן והיה את לבב חוקרני
 להעמיק בהענינים האלה ולברר הדברים שעודם מכוסים ומופלאים", שרוננו בזה שאחרי כל
 חקירותיו בהענינים האלה עודם הם מכוסים ומופלאים.

בהקדמה הספר חלל להיות לו אורח מחברים לדבר מן הגדולות אשר עשה בספרו ומן
 היגיעות אשר יעב בו, כי אם בזה לבו יודיענו את היותר נחוץ לדעת. עקרי דברי ההקדמה
 הם לאמר כי הידיעות מהיהודים הרחוקים אך מעטות הנה על כן נתן לבו לעיין ולחקור
 בדברי אלדד ולדרך החקירה הזאת השתדל להשיג נוסחאות שונות מדפוסים וכ"י שעי' זה ברר
 משה ראמן, ומודיע בספח אל המאמר על אלדד גם מאמר על הפלגים שגם הוא חקירה מעיין
 חקירתו על אלדד, ומכל הדברים האלה אין נכון שיחסר אחד בהקדמה ונודחו על זה. איננו
 כבר בהקדמתו הקצרה הזאת מלא מקום להעיר על רעיון מאד יקר לנו. גם אמר כי היהודים
 הרחוקים מארץ ישראל ומצדל מגדל הנרחק ביניהם לא ידעו מכל התקונים והחדשות שנעשו
 בימי הביניים והח"כ, לא היו מתעודים בכונה להחזרה שבע"ש רק מחסרון דעת התגוננו
 לתומם ע"פ הדעות הכוריות המקובלות בידם מעת אלהם מקרב אחיהם למרחקים, ויכולים אהנו
 לשפוט על מצד הדת צערם נפרדו מהם. והנה מן הדיון היה לו להוסיף עוד הוכחה אחרת,
 אחרי שדעתו בלי ספק מצויה על המנהגים הזרניים אשר להרחוקים ההם שדבר מהם אלדד,
 ומהם נבא לדון על מצד הדת ערס פרידחה, הלא בנדק נוכל לשפוט גם כן כי הרבה דברים
 תורניים מן החזרה שבע"ש היו נהוגים בהם לפני הפרדה מבין אחיהם צה"י, כי אהנו רואים
 שקלה דברים שהביא אלדד מארץ הרחוקים האלה מהאחימים עם החזרה שבע"ש, לא ולמד מזה
 סתירה גלויה לנדוקים ולקראים; ובפירוט אמר גם אף שאין נחוץ להאמין שאלדד הביא ההלכות
 שלו מארץ ד' השבעים, בכל זאת נראה מרוק שאינן בדויות מלבדו ושהיו נהוגות בארץ מקום
 אלל היהודים שלא ידעו הרבה מן התלמוד (ס). בבחי וראיתי אולי בכונה הסיר המחבר את
 עינו מן ההוכחה הזאת, כי לא על הנס כהז והוסיף מלה "הרבה", בהוספת המלה הזאת יראה
 המחבר כי איננו מוכרחי ספרים אשר אינם רואים במלאכתם סימן ברכה לעולם מבלי היותם
 מדקדקים בלשונם ומאחריים במקום שאמרו לקרר, אבל הוא לא בחשון ילך דרך חקירתו,
 מדקדק בלשוננו ולא יוסיף דבר מה שאין למעיין נכד בו, אף אזו נרבים לדקדק בדבריו ונאמר
 כי פעמים וגם שלב יאמר שאלדד ובני ארצו לא ידעו מן התלמוד (במבוא) ובכל אלה מוסיף
 מלה "הרבה" ובמקום אחד (מבוא ד' XII) כהז: שבארץ מולדתו לא היה ידוע הרבה מן
 התלמוד ושלא נהקבלו שם כל דבריו להלכה, ובזה באה טיפא לגלויי ארישא מאי לא. היה ידוע
 הרבה שלא נהקבלו שם כל דבריו, מקאחו קבלו ומקאחו לא קבלו, והוסיף עוד לאמר, שהתלמוד
 לא היה בעיניו ספר קדוש שאין לנפוח ממנו ימין או שמאל". וכל זה מורה ששעה המחבר
 הוא שבארץ מולדת המחבר היו להם מנהגים אשר אין להם מקור ושם התלמוד וסם מנהגי
 קדם צערם נפרדו מאחיהם והיו להם מנהגים המתאימים עם החזרה שבע"ש והוא שה
 אחר זמן רב מן התלמוד אחר שנודע להם התלמוד, אז קבלו ממנו מה שיצר בעיניהם ועל כן
 אין מזה ראיה נגד הקראים כלל, ועתה נוססה לש"י על הרבנים והקראים כה חדשה, הרבנים
 מחזיקים את התלמוד קדש ודבריו דברי קבלה, והקראים מכחישים הקבלה וסומכים רק על
 המקרא לפי מדרשם ועל סכל הירובה הרמוז ע"פ בקבלה, והתלמוד בקון בעיניהם, ואלה
 מארץ מולדת אלדד אינם מכחישים ואינם מודים בו, ובכן את היותר בעיניהם יקבלו יהיה מן
 החזרה או מן התלמוד או ממנהגיהם הקדמונים כבוצר לכל מוצד אבל את היפה בעיניהם מן
 הספולח בעיניהם.

מבוא יפה חף נעים ומדעי בעריכתו מובילנו על יד להכניסנו לפנים הספר. המבוא הזה הוכן בדרכך ארוכה וקצרה: ארוכה לפי מספר העמודים אשר ימלא אותם, כי מספר העמודים עולה לחמשים ואחד, וקצרה לערך רבוי עניינו ומחקריו הנכבדים. המבוא הזה מלא חקירות עמוקות ורמות, מסבג ועולה מסבג ויורד, נוקב ויורד עד ההוס ענינו ומעלנו למעלה עד השיגור המטרה המבוקשת. הוא יסדר לשבעה סימנים, הסימן הראשון כולל קורות אלדד וארזן מולדתו ולשונו. המחבר מעיל ספק כמה ספר אלדד מקורותיו, אמנם יש בספריו דברים גדולים ודמיונים ואך מעט מן האמת. בבחינת ארזן מולדתו נוטה מדעות כל התחבירים אשר היו לפניו ומחליט בסוף סי' א' שארזן מולדתו היא ימן היא סימן או אפריקה הדומות-מזרחית שעל שפת אפון-ים עדן, ומוביח השערתו בראיות שכליות נכונות אל הלב. ובבחינת הלשון נראה שהמחבר מאמין לספרו של אלדד שצארו מדברים רק לשון הקדש נקיה, ושיש גם הוא משתדל לכתוב בלשון כהני קדש. ואמנם סבה הזוהר בלשון כהני ודבוריו הוא מפני שהוכרח לפעמים לדבר מענינים שלא נזכרו בכתיב קדש, להוציא לידי דוחק בלשנו (מבוא ז' IX VIII); אך מי זאת יודע, אם אין האמת להקדש שצחר את הזוהר בלשון להבהיל את האומנים שיאמינו לבדווינו. בחקירתו על זה הולה המחבר הערה יפה הנאותה לתה לקח טוב לרבים ומוסר להועיל לכותבים בלשון עברית, בפרט דעה מן הזוהר במליצה אלדד נוכחנו לדעה שידעו בכתיב קדש ולבוא לא עמדה לו ביהיה לאל ידו לבלבל דבריו במשפט בכל ענין הנראה לו והוכרח לבקש מוסר לו לזרות, כי למען הלבוש קצה מושגים בלשון הקדש נחזק לדעה גם הלשון העברית המאוחרת במשנה ובברייתא ובתלמוד, והנסימן הורנו כי רבים הם החכמים שידעו את לשון כתיב קדש על בוריה לכל משפטים ודקדוקיה ולא ידעו לכתוב בה כראוי חף שנים או שלשה שורים (שם ז' IX). והדין דין אמת, וטועים כל האומרים כי העברית לשון מהר, אמנם חיה היא ותהיה עוד לנצח, כי לשון הקדש היא מהעברת ומקפת חכמי ישראל בכל חרזות הבל ועל כן אך היא נאותה לתה לחכמת ישראל החפשות בכל חרזות הבל (בית הלמוד שנה ה' ז' 349). ואמנם מה נחזק לנו הכה והיכולת למצוא לכל חפז וחפז ולכל מושג חדש דברים דים להלביטם בהם יען כי נעזרו במלות ודבורים שהם בעקרב לשון הקדש והם נמצאים רק במשנה ובברייתא ותלמוד. ועשה מה נאמנו דברי המחבר אשר אמר כי להשיג החפזות הזאת אין לשון כתיב קדש מספקת כי אם נחזק לנו לדעה היטב הלשון העברית המאוחרת. ביגיעה ובשקידה רבה קבץ המחבר כל הזוהר במליצה אלדד ובחכמת ביה דבר אליהן משפטו (ז' IX—XIV XI), אכן בקצתן נמצאו מקום להעיר עליהן לפי דעתנו. בכתיב אותן נראה בעיני כי הרוב מהן נהיו מפני שרצה אלדד להשתמש בלשון המקרא. ובאמת מקצה מהן אך זרות לנראה ענינו לפי הרגלנו להשתמש במליצה אחרת על המושגים ההם על פי שמוש הלשון העברית המאוחרת, אבל לא נוכל לאמר שמליצה שמשם בה אלדד היא מצויה ומוטעת לפי דרכי לשון המקרא, עד"מ נאמה בין הזוהר מה שהוא אומר נחפזים דעתו על מושג יבוב הדעה, אשר איתנו היינו אומרים נתייבבה דעה. אמנם אפשר לאמר כן כי מה בין זה ובין שנים קבצו פארוז, ולבו יקבץ און. המחבר יחשוב זר אמרו גם כי בא לנגד עיני במקום כאשר בא, וההורה אמרה ויהי כי החל האדם במקום כאשר, ויהי כי זקן יאחק, וכי הקים ה' להם שופטים, ורבים ככה ובלש כיוו כאשר. יבין במקום באר או סירט, ולמה הוא זר הלא גם במקרא נאמר יבין להוראה באור כמו ויבין במקרא מבינים, ובע"מ מה ע"א במשנה אמר ר"ע אני אובין לפיך ופרש"י אפרש ואלון. בין הזוהר נחשב מאוננו היו מחקרין את ההבנה פרש ישחשבו בזמן בדיקה, וזה יהיה תמימה שהיו במקומות אחרים משתמש

למושג הזה במלת בודקין כמו אהנו בודקין זה הבהמה (III) ובכל מקום כותב בודק או בודקין ולמה בנה כהן? אבל נ"ל שיש כאן טעות סופר ונ"ל מבקרין החת מחקרין, שהרי שם מדבר משחוטה המזבח וידוע שהיו מבקרין את הקרבן בשלשלת העלאים. ממה נשנה המחבר ק"ח בין האותיות שבמלות העיד אותם (ד' X) נראה שכתב זה בין הזרות על שהשמה במלת העיד להוראת עשה אותם עדים. אמנם זה השמוש נמצא במקרא ובמשנה ובגמרא כמו העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ, אמר לשנים בואו והעידונו, מעיד אני עלי שמים וארץ. כללו של דבר אחרי שאלדד שהחלל לכתוב בלשון מקרא ע"כ אין לשבח מן הזרות אם נמצא בו שמות אשר יש דוגמתם במקרא, ובכן לא ידעתי לכוון מה שכתב המחבר בין הצנינים שבנה שאלדד בלשון מלך זר (XI) מה שבשאר ה"א שבשורש הלך בעתיד וכתיב "ויהלך דמו בצברו", מה ראה על ככה הלא כן הוא בהרבה מקומות במקרא וסימך התקשרו לנה ויהלך. וכן מונה בין הזרים מלך מה שבשאר חלדד בעתיד ה"א ההפסיל, וגם זה מהטובה ללשון המקרא — האמנם כיונא מן הכלל — כמו, מבירי אהדנו, דלותי ולי יהושי, ולדעה רש"י גם, לא תבשו ההכרו לי. אמנם כל זה לא יזיק לללו כי מלבד אלה עוד יש המון זרות וע"כ עקר הדבר מה ברזה המחבר להוכיח שבאמר הזה בצנינה ללשון חלדד הוא חזק כראי מוזק ולא ימוט משני הערותיו, ומה גם אחרי שבסוף דבריו בענין לשונו מראה המחבר בראיות שאלדד הבין גם ללשון ערבית והדבר הזה לבדו מספיק להוכיח כונו של חלדד אשר אמר שאינו מבין לשון אחרת כי אם לשון הקדש.

הסימן השני ידבר על מפרט נסיעותיו ומה שהתפעלו ממנו היהודים האחרים והספרות (ד' XX והלאה). הסימן השלישי על הספור אודות השבטים (XXVI והלאה). הסימן הרביעי על הספור אודות בני משה. הסימן החמישי על ההלכות של חלדד. בכל הקורותיו על הענינים האלה יגלה העלומה דברים אשר עד עתה לא נמצאו גוהל להוציאם ממשחרם. הן אמנם כי רבים וכן שלמים דברו כבר בפדשי השנות האלה אבל זכות המחבר הוא כי יצא ללמד על הכלל כולו ולא הניח מקור מואשר השיג ידו אשר לא דרש עליו בהכחמו ולא דבר מואשר חקרו אחרים על ענינו, ויעשם לאבני בנינו, אמנם לא הכל שם בילקוטו בלי בהינה ובקרת כי אם פעם כנס אבנים ופעם הבליך אבנים ומדתו הזאת עמדה לו כי הפשו בידו ילח והיה בנינו הפארה לעובדי והפארת לו מן האדם. והנה מובן הדבר מאליו כי אין פה המקום להאריך בחקירות על הקורותיו, אבל בכל זאת לא נוכל לעזור בעדנו להסב את עין הקורא עכ"פ על מחקר אחד בסימן החמישי (ד' XXXIX והלאה) מענין השתלשלות מנה שחיטה אשר יש בו הרבה מן האמתיות, וביותר ירחב לב המעיין בו על ידי הקצור ההגיוני אשר בקרבו. אמנם הסימן השביעי ידבר על המהדורות השונות ובהבי יד אשר לפניו והטיב אשר עשה ללשן את הענין הזה בקוצר מלין ולא עפל בדברים של מה בכך. אך רע עליו התגלותו (LI) על שלא השתמש בספור חלדד הדני לכרמולי כי הוא זיוף, כי לפניו מן מהגלל אם לפניו מן שקרא בו הלא הדבר יהוע ומפורסם ולפניו מן שאינו יודע ממציאותו ודאי שאין צורך התגלותו.

אחרי הם המבוא יציג לפנינו את הספר עצמו, וישיב ראשונה הספורים השונים אודות חלדד והם כבש נוסחאות (1—65) ונוסף עליהם לקוטי ספורים (ד' 80—66) ומסרם בהערותיו היקרות כל דבר הקשה והמסופק. בהן ידבר בחכמה על המון ענינים בקדמוניות העמים והאזנות והדעות והאמונות ומנהגי ע"ז בזמנים הקדמונים, אך יראנו בהן קצת מנהגים אשר למדו גם היהודים הרחוקים ההם מן העמים אשר שכנו בקרבתם ואשר נשאו ונתנו עמם ולא מעשות הן האגדות המהפסרות לפי דעתו על פי הגדות העמים ומנהגיהם. ורבים הם

המחקרים שהערתו על דבר שמוה ארצות הקדש ומקום מציאותם בעולם, ועוד הקירות רבות
כהנה וכהנה. לו רצינו לעשות כמנהג מבקרי ספרים להוסיף את העדויות לתחת נגד עיני
הקוראים היה נחוץ לנו להעתיק רוב הספר ולזה אין זמננו וכתנו מספיק ועל כן לא נשאר לנו
כי אם להנח ידנו מזה ולפנות אל החלק השני מן הספר והוא המאמר על ההלכות של אלדד
דהני. בצינוח ההלכות האלה, הכוללות רק דיני בחיטה וטרפות, יסד המחבר: שבכל מסכים
אלדד בהלכות טרפות ובדיקה עם חכמי הקבלה, ובגותו מבוחרת שבדרך איסור טרפות הוא
מודה ולא בהקראים המכחישים (מבוא XXXVIII), והמה אני כי לא מנח פה המקום
להעיר שבדרך הראשון מהלכות טרפות איננו מסכים עם הלמודו הסובר שאין בודקין כל י"ח
טרפות אלא הריחה בלבד ואלדד אומר בפירוש (נד 111) כמה בודקין את הטרפות נחחל
במות. הרי לפני הלמודו בודקין כל י"ח טרפות וזה כמנהג בני ארץ ישראל כמבואר בחלוקים
שבין בני א"י ובין בני"ב (יש"ש סוף ב"ק) ועי' בספרי דור דור ודורשיו ח"ג נד 322, שם
הראיתי ברוב דבר מן הירושלמי ברכות פ"ג ה"ד. ועוד יחזיק דבור על כלל אחר המבואר
מהוך הלכות בחיטה של אלדד בסבת הרבה דברים הפוסלים היא על שהם מונעים הולאה כל
הדס. וז"ל המחבר הסבה שאלדד מממיר בדיני בחיטה הרבה יותר מצעלי ההלמוד הוא מפני
שלאי דעמו נערת השחיטה היא הולאה כל הדס מן הבכמה ב"ט השחיטה וע"כ מחזיר על
הרחקת כל דבר המעכב יולאה הדס. והנה המחבר ידע מאלד כי זה מדת הקראים אבל אמר
שכבר ידענו בהלכות טרפות שלו משידות עליו שלא הך בדרך הקראים שאין להם דיני טרפות,
אבל לדיני אלדד בהרחקת הדס יש טעם אחר המיוסד בקורות עיני השחיטה. ובמאמר ארוך
ויפה מאד מברר לנו מה שאולי היה טעמו ונמוקו של אלדד שהחזיק בדעה הזאת. והנה
אמא הדבר כי אלדד לא היה קראי לאמתו, כמו שלא היה רבני לאמתו, אבל היה בריה בשני
עמיה, הסכים קנה עם אלה וקנה עם אלה רק אם היה חומרא, שבזה היה יכול להיות בטוח
שלא יעיר המת הרבנים עליו. אמנם אם עקר טעם השחיטה לפי דעמו הרחקת כל הדס ופלא
מחד כי לא רמז עליו ביתר צורה. הגה בהנוסחא ה"ה היא שהביאות השני קרולוף לפני רב
נחם גלון אין רמז מזה מלאומה. ומה שבחוב בהלכה ז' אלא עיקור ואם הבין ערס ילא הדס
כלו או ערס ילאה הנשמה אין עיני לזה שאין בלבין זה איסור או חיוב אלא מדיוקא. ואין
ספק שהגרסא הזאת היא העקריה, ועוד אם זה עקר טעמו למה שכתב את הורידין עקב
הולאה הדס מן הורידין. והנה המחבר בעקדתו הגדולה בדק בכל החורין והסדקין ומנח שפרסם
ברבנו הגדול רבי שלמה (רבי") קבל מאלדד טעם איסור שהייה משום הבלעת דס באברים.
וז"ל המחבר במבוא (XLVI) בשם רש"י: ובהייה במעוט הגרנדה ופ"ג בובט טרפה דהכי
אשבחן בהלכות ד' אלדד שהייה אמאי אסורה דכיון דאשבחן במעוט סימן כל דכו ושהה
כשיעור ודאי מחנה ביעהותא משהלך דמה ומבלע באברים ולא נסיק אפילו על ידי מלחא.
ומוסיף עוד בשם רש"י: וכן מה שהזכירו חכמים שאין בובדין מפרקת בהמה עד שהלא נשפה
משום טעמא דמיבלע דס באברים הוא. וכונהו להביא ראיה מאזהרת חכמים בחולין ק"ג ע"א
הבלעת דס באברים מלחא הוא כמו שאמר אלדד אלא שהייה, ולא להפך כרש"י מביא ראיה
לפירושו מאלדד כי חלוק הפירוסים שם תלוי בחלוק הגרסאות בגמרא, ויש לעיין בחדושי הרשב"א.
ולפי דעתי נראה דמה שכתב רש"י ושהייה במיעוט קנה וב"ש בובט טרפה דהכי אשבחן בהלכות
אלדד וכו' אין כונהו דעקר העעם משום הבלעת דס שהרי הוא מדבר משהייה במיעוט קמא
כמו במבואר מלבונו וזה סחירה לפעמו בפירוש הגמרא ל"ב ע"א ד"ה שהה במיעוט סימנים
ע"כ ועוד אם אין האיסור אלא משום דס למה היה פסולה ונבלה.

והנה הארכנו עד די ואולי יותר מדי ועל כן לא נוסף לדבר עוד בדבר הזה. רק על
 זאת נעיר דרך כלל כי בעמדתנו על רוב הערותיו להלכות אלדד מאלמו כי בהערתו הלכותיו
 לעמת הלכות התלמוד קלע המיד אל המטרה ולא החטיא, צביגת הלב ובהשגיל על הדבר
 הראה בכל מקום מה מהלכותיו מנגד לתלמוד ומה מסכים עמו; גם זאת הראה כי לא לבד
 בהסכים עם התלמוד כי אם גם צרר ונחזרו עינינו כמעט ככהם וכלבוסם רק בשנוי מעט לפי
 דרכו והכליות. ועוד הראנו כי זה אלדד האיש ידע היטב את בעל הלכות גדולות ורבים
 מהלכותיו שאב מהמקור הזה. אחרי כל אלה מי חכם ולא יבין את זאת שאלדד בא בתחבולות
 וברמייה, שהביא המון דמים אשר כל רואיהם יכירום בהם מן הגמרא או מה"ג והרבה מהם
 מחשב דרבנן וכל אלה הם לפי הלכותיו קבלה מיהושע מפי משה מפי הגבורה. ונפלאותי מאד
 על הסתירה שבהלכות אלדד לפימם שפ"י הנחבר, כי בה"ג הערה מ"א מוכיח המחבר שדעת אלדד
 שלא תכל גדי בחלב אמו דוקא אבל בחלב בהמה אחרת מותר ואף יפרשם דבריו בה"א סי' 32
 שכתב וכל שאמר לנו הקב"ה התייר לנו כמוהו החת הדם כצד החת בשר בחלב כהל' והוא
 מגמרא דחולין ק"ט ע"ב ולא בשר בחלב בהמה אחרת מותר הלא יותר קרוב לאמר שהתייר
 בשר בחלב בהמה אחרת מלאמר כהל' ? ותמה אני שלא הרגיש המחבר בזה.

על המאמר על הפלגים המפורק אל ספרו לא נדבר וברכות השם עוד נדבר עליו לעת מוא.

עתה נשים קנאי למלון ונסיים בצרכה והודה על אשר הקדים זמנו ושקידתו לחקירת עיני
 אלדד אשר עד היום כבד למעשה ואין אחד מן המחברים שם על לב לפרש אור עליו לכל
 גדדיו ולכל פנותיו, ואני בטוח כי כל הקוראים המבינים דבר לאשורו יראו פועל ידיו והצרכהו
 נפסח בגללו.

פה וינא יום א' ר"ח סיון שנת התרנ"א.

אייזיק הירש ווייס.

הערות וצינונים על ספר כנסת הגדולה ספר ב', (סוף)

נערך ונסדר ע"י יצחק בהרב ר' שמשון סובאלסקי ווארשא תר"ן.

(שז) נד 61 בירושלמי שם (סכה) פ"ב ה"ג ח"ג ד' הושעיא ודבר פני שאלין בשלמא
 דנביא בכל יום ע"ש, מכאן הוא ראיה ברורה לפעמיד למ"ש המניח ס"י הק"ד סק"ב דקבלת
 פני רבו כל יומא גמי איכא ונזיה ורבו מובהק ים לו דין נביא לענין קימה והידור כו' נ"ב
 אם קבלה היא נקבל ואם לדין ים תשובה כי הלא הנביא הזה הוא ריש גלותא וידענו כי כל
 הכבוד בחלקו לו היה בבחינת יראה ולא מאהבה כמו שאמרו סנהדרין ה' א' לא יסור שבט
 מיהודה אלו ראשי גלויות שרודין את העם בשבט. עוד אמרו שם ל"ח ח"ן בן דוד בא עד
 סיכלו בני בחי אבות מישאל ואלו הן ראשי הגולה שבבבל והנביא שבא' ולפ"ז אף נוכל לתמוד
 מרים גלותא לרבו מובהק? יתר על זה מנינו שבבלי כי הקבלת פני רב היה כנגל כמו שאמרו
 חולין מ"ח עלו בני עמיא ג' רגלים ליבנה, שהיים הלחא ריגלי חולין ע"ו, יבמות קפ"א, המתן
 עד שיעלה אלנו לרגל קדובין ג"ט א'. מדי דבריו הנני להעיר על בירושלמי שבה המ"ל כי שם
 משמע כי דבר פני התהמו עם הנביא ואלו בירושלמי סוף סופה אמרו: דבר פני הוא בעי
 מחתתיה לנפשותיה ולא הוא מקבלי ו"ע בזה.

(ז) גם: בירושלמי שקלים רפ"ה פתחיה זה מרדכי ולמה נקרא שמו פתחיה כו' ויודע שבשנים לבון, צ"ס דילן מנחות ס"ה סריך עלה כולוה סנהדרין נמי ידעי שבשנים לבון כו', ומכאן קשה לי על הרמב"ם ש"ב מסנהדרין ה"ו דאפילו לכתחלה לא בעינן אלא רוב הלשונות אם כן אין מקום לקושיה הש"ס שם כולוה נמי ידעי שבשנים לבון דלמלא היינו רבוחא דמרדכי דידע כל הלשונות מה שבאמת לא בעינן רק רוב כו', ר"ב לדעתו כמו שהרמב"ם מפרש לבון שבשנים שאלמו חז"ל גבי סנהדרין שנתבטו לידעת רוב הלשונות כן יסרש אח הלשון שבשנים שאלמו חז"ל על ונרדכי ג"כ לא למספר שבשנים ממש אלא רוב הלשונות כי מאי אולמא האי מהאי? לכן שפיר סריך הש"ס דילן במנחות כולוה סנהדרין נמי ידעי שבשנים לבון? או שבשנים דוקא במנחות ובדיוק או רוב הלשונות כפי הרמב"ם ז"ל.

(יח) גם: בירושלמי ריה פ"א ה"א זאת אומרת כן עזאי תלמיד חבר הוה ליה לרי' עקיבא אין הימר רביה היה בר גס אמר לרביה הו"ל ואלו אמר כן ואלו אמר כן פ"ו ומכריש את דברו כו', מכאן הו"ל הרמב"ם פ"ה מה"א גבי רבו ולא מכריש דבריו כו', ר"ב יש להעיר על הא דליתא בבבלי בנה ל"ט ב' שאעפ"י כ"א מהמיר ור"י מקול ור"י מכריש אין הלכה כדברי המכריש הלא דר"ע תלמיד הוא, הרי לפנינו כי תלמיד מכריש רק אין הלכה כמותו ויעוין גם בחוס' וב"ק קפ"ז א' חז"ל"ה הדרגה ואלו לא כל ההכרעות שוין.

(יט) ג' 100 בשאלות דר"א גאון פדמה בהר הובא שגגהא בעינן הכרעה ח"ק סבר בהלשון כדרא ר"י סבר לתלהא כדרא ור"י ור"ש סברו ב' בפרות כדרא יעו"ש כו', ר"ב החכם המעיר מאריך ברהוקים כנראה לכל משיין אבל האמה כי מלה כדרא היא ראשי תיבות "לדברי ר"י אלויעזר והסורים הקיום המורים על קאורי תיבות וכו' ר' אחאי גאון למה שאלמו כראש הגנה יו"ד ב' דב' אלויעזר בשי בלבוש יום לבנה וכל אחד מוסיף שיפור הקליטה למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה.

(כ) גם בעירובין י"ג ב' הנא לא ר' מאיר כמו אלא ר' גוראיי שמו ולמה נקרא שמו ר' מאיר שהיה מאיר עיני החכמים בהלכה, ויש להבין למה הו"רנו לבנות מצב זה את שמו לר' מאיר הלא גם שם גוראיי יורה על נהירא ואור שהאיר בחמורו? כו'. ר"ב מלבד שיש לומר כי כונו גוראיי לא על שם אור רק על שם כח זכרוננו הגדול של ר' מאיר כמו שנונינו משנה ברבי מאיר בה"ק לעבר שנה בשמיא ולא היה שם מגילה וכתבו מלבו וקראו מגלה י"ח ב' ויעו"ש, וגוראיי כמו נהיר והי"ס, בנה ק"ו א' שיעורו זכרן וחכס, נהירא דהכי הוו אמרין בי מדרשא, הולין י"ג א', יש לומר בשבטיות כי בדרך ישראל קראוהו ר' מאיר ובבבלי קראוהו בלשון אמרי ר' גוראיי ובדמי קראוהו קלפנוס יעו"ן מדרש רבה קהלה פסוק כל הנחלים והוא ג"כ על המאור שבו, בין כך ובין כך אינו ממשכרס לנימנעיריאות ונוטריקון שחדש החכם המעיר.

(כא) ג' 102 בפני יהושע למי ר"ה כו' ימים רבים הפסחי ולא מנאחי מבוחר בירושלים היה בחמנ"ג ח"י כו', ר"ב יש להעיר על מה שאלמו יומא ג"ד ב' ושהיה היהא נקראת כו' הן כמאן דאמר מזינן נכרא העולם דהניא ר"א אומר עולם מאתנעיהו נכרא ויעוין שם ברש"י ד"ה מזינן, ובאגדה בראשית פסוק שיר למעלות אשא עיני בשעה שיבא הקב"ה לגזול את ישראל אינו גוזלן אלא מזינן למה שכתלה משם נשחלל העולם שנאמר מזינן מכלל ויש, כן אמרו קדושין פ"ט א' ח"י גבור מכל הארצות ובהמ"ק גבור מכל איי.

(כב) גם בירושלמי סופה סוף פ"א אמרין בעת שפירחו של יעקב אבינו כו' ר"ח אמר איזוריהם החיו, והנה דבני בירושלמי הללו הם כפסח החרוס כו'. ר"ב ידענו וזכמה מאתרי חז"ל שהגידה האזור היא מליצה לזריות והתגברות כמו שאלמו: מיד החיל חוגר בתפלה מדרש

רבה שמוח פמי"ג, שפירושו נזדדו והתחמץ בהפלתו, כי אשר המייימה אומר ברוך הוזהר ישראל בגבורה, ברכות ס' ב', ומכאן הבין לקראת אלהיך חן להסתכל בלא חגורה יעוין שבת יו"ד א', לכן המליצו ואמרו כי בעת שפירשונו של יעקב אבינו התירו אזוריהם כלומר כי אבד אמן רוחם ונתחלשו ונתרפו ומיושב הלשון: כיון שראו ארוננו של יעקב אבינו יעו"ש. וראיתי להעיר כי המאמר הזה מובא בתחומא פ' ויחי ס' י"ח והעיר הרה"ג מוהר"ש צובר שליט"א כי דרך הערביים להגזים בגדיהם בחזור בשעת מלאכה ולכן אלו שלשו בגדיהם לכבודו וכעין שאמרו שם להלן קשרי אצבעותיהם הזירו עכ"ל. והנני להביא סמוכין לדבריו מזה שאמרו בשבת קי"ג א' ואם חן לו להחליף בגדיו (בשבת) ישלאל, הרי שזה סימן כבוד כמשלאל אה בגדיו ומארכם.

בב טז 104 אהה מהשע התקנה אבד התקין רבן יוחנן בן זכאי היא כי חן הכהנים רשאים לעלות בסנדליהן לדוכן כו' ולדעתי מתאמת התקנה הזאת עם יתר התקנות שהתקין ריב"ז אחרי החורבן ביחס ביהמ"ק לגדולי' והנה לביהמ"ק לה נכנס אדם במעלי' כו'. י"ב כבר הקדמנו בזה הרב בעל דור דור ודוכשו ח"ב טז 40 באמרו: בלי ספק ג"כ זכר לכהנים במקדש, ויעוין מכה"ע הכרמל החדשי שנה ד' טז 415.

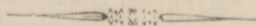
בד טז 105 אל יא אדם בסנדל המסומר והגמי הושיא מזה משפט לאמר כי המעשה יא לפעולת אדם ביום השבת כו' ואף שאין זכר בהספור לדברי הכבלי אשר המעשה היה ביום השבת כו'. י"ב הנני להעיר כי במגילת הניזיוכום פרשה ה' פסוק ה' ו' כתוב מסורש כי המקרה מסנדל המסומר היה ביום השבת, וכדאי הוא לסמוך עליה בזה.

בה) שם אמרו עליו על ר' יוחנן שפעם אחת דרש לפני ר' חזקיה ושבחו ר' חזקיה ובדבר הזה ישנן שהי נוסחאות יש אומרים אשר קרא ע"ו לאמר: לית דין בר נש ואחרים אומרים: כגון דין בר נש, ואמנם נראה להנניע בדברי האחרונים כו' וכן מסופר וכו'. י"ב למה לנו להביא עזות מרחוק מוטב לנו לחפש ולבדוק בדברי חז"ל ונראה כי תפוס לשון ראשון כי הנה מלאנו שאמרו נדה י"ג א' חן זה ילוד אשה אשר זהו ממש מליצה לית דין בר נש, הרי כי נאחו הראשונים אה האחרונים.

ועתה מורי ורבותי! ראשי כנסת הגדולה! יודע אני בעצמי כי לא השלמתי אה מלאכה והנחתו מקום לגדולים ועובים ממני שיפלטו בדבריהם אבל מה אעשה? רעיוני טובעים בים הפרסיה כי זרכי מרובים ודעתי קצרה ומחורא אני שמא אכשל בלשוני ואנקש בננוי לכן שהיקחי יש מדבורי והשכר בהנני מקבל על דרישתי אקבל גם על פרישתי, דברי עבד נראה לחכמי ישראל ומהכשר בכבודם.

ראש החדש העשירי התרנ"א לב"ע שנה ראשונה לנלותי פה ווארשא.

יהודה כהן ויסטינצקי.

סדר מהרות עם פירוש הרמב"ם זצ"ל בלשון ערבי ע"פ כ"י פאריס ואקספורד ונעתק מערבי לעברי ע"י נפתלי יוסף בן לא"א הירש דירינבורג זצ"ל. חוברת ששית כוללת מסכת נדה פ"ה היו עד מ' טכוכ יס פ"ד ה"ו, ברלין, תרנ"א. 8^ו. מעמוד 145 עד 240.

ספר חסידים ע"פ נוסח כ"י אשר בפארמא. עם הגהות תקונים באורים ומראה מקומות מאת יהודה הכהן ווייסטיגעצקי. חוברת א'. ברלין, תרנ"א. 8^ו. 128 עמודים.

ספר שערי תשובות מהר"מ בר ברוך ז"ל, אשר אספן וקבצן מכתבי יד שונים וסדרן והגיהן זעירא דמן חבריא משה אריה בלאך (מורה במדה"ר דמדינת הגר). חוברת א'. ברלין תרנ"א. 8^ו. 244 עמ'.

וארבעת הספרים האלה יצאו לאור ע"י החברה "מקיצי נרדמים" ברלין לשנת 1891.

ספר אורה חיים כולל תוכחת מוסר השכל להורות את בני ישורון דרך אמונה ויראת ה'. הכינותי וקבצתי הק' חיים בה"ר מנחם שווארץ זצ"ל חונה בק"ק הירבען (במדינת באיערן) הוצאה שניה. פפד"מ (נרפס בקראקא) 1892. 8^ו. 232 עמ' [מחירו 50, 2 M. ונטצא למכירה אצל המו"ס קויפמאן בפפד"מ].

אוצר הספרות, האוצר בקרבן תורה וחכמה, דברי הימים ובקרת, מלוצה ושיר, גם תולדות אנשי שם ותמונותיהם, יוצא לאור מדי שנה בשנה ע"י שאלתיאל אייזיק גראָ בער ביארוסלוי, שנה רביעית, קראקא, תרנ"ב. 8^ו. 812 עמ'. העכדות ע"פ התורה והתלמוד, כולל משפט העכדים העברים והכנענים ע"פ חקי התורה הכתובה ודיני התלמוד והפוסקים, ערוכים בדרך ההגיון ומאורים באור החקירה בתולדות ישראל והשויות משפטי העכדים אצל העמים הקדמונים מאת הרב הגדול והחכם הכולל מוהר"ר צדוק כהן היו בפאריס. נעתק ברשיון המחבר מלשון צרפת ללה"ק עם הערות והוספות מאת יצחק שלמה פּוֹכֵכ. י"ל ע"י ש. א. גראָבער. קראקא, תרנ"ב. 8^ו. IV; 82 עמ'.

מכתבי בקרת בעניני הועדים דארבע ארצות דמדינת פּוֹלֵין וליטא, וגם קצת חקירות והערות בתולדות גדולי ישראל, אשר הופיעו באור תורתם במדינות הנ"ל, מאת הרב הגאון הגדול המפורסם כש"ת מ' חיים נתן דעמביצער נר"ו ראב"ד דפה קראקא. קראקא, תרנ"ב. 62 עמ'. [הוצאה מיוחדת מאוצר הספרות ש"ד].

לו חס העסקותי ונשירי קפרי רס"ג וכסתי לו ונאוספורד יוהר ונעשרים ונכתבים ע"ד סרעי עבודתו, לח הודיע נזה עד הנה ונאוונה — להזכיר זה כי בין העלים הנפדרים, הקרועים והנלים הם אשר הובאו נקאסירא, ואשר הח' נייבאחר הואיל בעובו לנפסר על ידו בנשן ימים אחדים לנען אחפס בהם שרירים ונבאורי רס"ג על כה"ק אשר אכדו ואינס, נלחתי עשרה טברים (Fragmente), אשר בלרבעה ונהם נכברר לי כי הם לרס"ג ועל השאר ש ע ר ט י כי הם לו. הארבעה היובורים הם טרינס וכאור לם יסעיה: ח) לקאפי י"ו וי"ח; ג) לק' כ"ח; ג) לק' י"ה וי"ו; ד) לק' י"ע. והשם הנאוספיקים הם: ח) וזמר ע"ד אורים והוונים; ג) לויקרא קאפי י"י; ג) לשופטים י"ז—י"ע; ד) לשי"ח ג'—ע"י; ה) לשה"ש ב'י; ו) לק ה"ל ח ב'—ז' [כי חבר רס"ג טרינס וכאור לם קהלם — נגד דעת הב' ש"ד בטולדות רס"ג הערה 41 —, נכברר לי ע"פ ונאוור וננו: אשר ונלחתי ונכח כפי, ונטה עוז" ס' דרשה בלשון ערביית, כ"י אונסקוורד], חס השברים הללה העסקתי כפי יכלתי בעונל רב ונלחתי חל הח' ד. ביחד חס יתר העסקותי. F.

מכתב להכהן לאואמר מאת החכם והחוקר האלהי ר' משה בן מנחם ז"ל. נעתק מלי"א לש"ע ונלוה אליו פירוש מאת החכם והמליץ המצוין ר' נפתלי הירץ וויזל ז"ל. י"ל פעם ראשונה ע"פ כ"י רשזח"ה עם מביא והערות מאת יצחק שלמה פוכס. ברלין. תרנ"ב. 8° קמן 22 ע"מ.

אגדת פך השמן, מאמר בשבעה פרקים עם הערות, מאת שמואל אלכסנדראו (מקמר מגש לכבוד הרה"ה וכו' חז"ם הי"ח ווארשא. 8°. 16 ע"מ). שפת רננות אספת שירים ושירי זמרה שימים בני תלמידי בית הספר מושרים במקלות עם נספח לישרים תהלה מאת צבי אלעזר מעללער (מורה ש"ע כנה"ם כבוריסלב) דראהביטש תרנ"ב. 8° קמן XV ; 72 ; 16 ע"מ.

Jahresbericht des jüdisch-theologischen Seminars Fraenkel'scher Stiftung. Vorangehen: I. Das Sikarikon-Gesetz von Professor Dr. H. Graetz sel. And. II. Tabelle zur Berechnung des Eintritts der Nacht u. s. w. von Dr. B. Zuckermann sel. And. Breslau 1892. 8° 25; XIV S.

Die jüdische Litteratur, seit Abschluss des Kanons. Eine prosaische und poetische Anthologie mit biographischen und litterargeschichtlichen Einleitungen. Unter Mitwirkung hervorragender Gelehrter herausgegeben von Rabbiner Dr. **I. Winter** und Prof. Dr. **Aug. Wünsche**, Band I. 1. Lieferung: Das hellenistisch-targumische Schriftthum. S. 1—96. 2. Lief.: Der Talmud: Mischna u. Tosephta. S. 97—192. 4. Lief.: Der Talmud: Gemara. S. 193—272. — Band II. 3. Lieferung: Die Litteratur der geonäischen Zeit u. der Karäer. S. 1—80. — 8°. Trier (Sigmund Mayer). 1892.

[העוזרים הקלעים הם: פרופ' באכר בכודפסט, דר. בליק Bäck, דר. בלוך בפוזן, דר. נרינבוים במינקן, דר. פירסט במאנהיים, דר. האמבורגר בסטרליץ, דר. קאמינקא בברלין, דר. לויזן בפרייבורג, דר. ריפנר בבלוגוי, דר. זולצבאך בפסדי"ם.]

Midrasch Tehillim, oder aggadische Erklärung der Psalmen. Nach der Textausgabe von **Salomon Buber** zum ersten Male in's Deutsche übersetzt von Prof. Dr. **Aug. Wünsche**. 1. Lieferung, S. 1—96; 2. Lief., S. 97—192; 3. Lief. S. 193—272, 8°. Trier (Sigmund Mayer) 1891/92.

Sammlung von **Reden** und **Vorträgen** in Prosa und in Poesie, gehalten bei verschiedenen Gelegenheiten von Med. Dr. **K. Lippe**, Jassy. 1892. kl. 8°. 210 S.

בית דפוס

ערוך בכל הנהו ושמור לעשות כרצון איש ואיש בכל הנוגע
למלאכת הדפוס הן בספרים והחברות והן בלוחות ומאבעללען
עדים כי כל הספרים הגדולים עם הקטנים, הנדפסים בבית
דפוס אשר חנם גדול ליופי ולתפארת המלאכה עד כי אוכל להתפאר
בם נגדה נא כל הדפוסים היותר גדולים בארץ וכו' ו'ל.

גם הכינותי לי בזה בית מלאכת

שמעון ראטיפי

והיה כל מחבר ומי'ל אשר יאבה לעשות לו פלאטען ומאטריצען למען
יעמדו ימים רבים אמלא חפצו גם בזה.

והנני קורא בזה לכל מחבר ולכל מוציא לאור ספרי ישראל בכל
מקצוע ומקצוע כי יפני אלי ואמלא חפצם ברויות, בהגהה מדויקת
ובמקח הישוע.

יוסף פישער בקראקא

H. S.

Meine, allen Anforderungen der Jetztzeit
entsprechende, mit reichster Auswahl neuester
Typen und einigen Schnellpressen ausgestattete

Buchdruckerei & Stereotypie

versteht mich in die angenehme Lage allerhand
Drucksorten wie: Werke, Brochuren, Zeitun-
gen, Mercantil-Arbeiten für Vereine,
Geschäftshäuser & Private in hebräischer,
deutscher und polnischer Sprache in kür-
zester Zeit geschmackvollst und billigt anzu-
fertigen.

Achtungsvoll

Josef Fischer, Krakau

Großgasse Nr. 62.

269.

269.

1117 845/4

1-ere année.

5-ème et 6-ème
livraison.

REVUE HÉBRAÏQUE

Études littéraires, historiques et critiques
sur le judaïsme

PARAISSANT TOUS LES MOIS

Publiee sous la direction de

SALOMON FUCHS

(Berlin, Alte Schönhauser Str. 56)

Prix de l'abonnement: 10 fr. par an.

Imprimerie de Joseph Fischer à Cracovie

1892